

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY

NO. 10375

DOS KOL FUN BLUT

M. A. Stern

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

•

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified. If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

ו א נ י   כ כ ב ש   א ל ו פ
י ו ב ג   ל ט ב ו ח   ו ל א
י ד ע ת י   כ י   ע ל י   ח ש ב ו
מ ח ש ב ו ת :   נ ש ח י ת ה
ע צ   ב ל ח מ ו   ו נ כ ר ת נ ו
מ א ר צ   ח י י מ   ו ש מ ו
ל א   י ז כ ר   ע ו ד . . .
ירמייהו י"א, יט

אוֹן אִיךְ בֵּין גַּעֲוָעָן וּבְאַמְלָדָע
שָׁאַפְּ וּוֹאַס וּוֹעֶרֶת גַּעֲפִירֶת צָו דָעַר
שְׁחִיתָה ; אוֹן אִיךְ הַאֲבָנִיט גַּעַר
וּוֹאָסְט אָז זַיְ טְרָאַכְטָן מְחַשְּׁבָות
אוֹיְפְּ מִיר : „לְאַמְּרִיר אָוּמְבִּירִינְגָּעָן
דָּעַם בּוּסְ מִיטְ זַיְן פְּרוֹכֶט ; אוֹן
אִים פָּאָרְשָׁנִיכְזָו פָּוּ לְאַנְדָּ, פָּוּ זַיְ
לְעַבְעַדְיגָּעָן, אָז זַיְן נָאָמָעָן זָאָל
מַעַר נִיטְ גַּעֲדָעָנְקָט וּוֹעָרָן“ . . .

קוֹל דָּמֵי אֲדִיךְ צְוָנָקִים אֶלְיָהּ מִן הָאָדָמָה . . .
(בראשית ד', י')

דָּאָם קֻולְ פָּוּן בְּלוּט

אָמְגִילָה פָּוּן יָאָמְעָר אוֹן שְׂוִידָעָר . . .

פָּוּן מִשְׁהָ אָרִי שְׂטָעָרָן

**M. A. STERN
152 Rodney St.
Brooklyn 11, N. Y.**

**SINAI OFFSET CO.
34 HUBERT STREET
NEW YORK 13, N. Y.**

מספר : עי-12248 (איישוויז), 125,643 (בכענוואלד)

מיין הארציגע, פון בלוט דורכגעויקטע מגילה, איך שיק דיך א羅יס איבער דער בריטער וועלט, צו פארשידענע מענשן, צו אועלכע וועלכע וועלן דיך פארשטעהן אוון א סך לערנען פון דעם. דו וועסט אבער אויך אנטערפֿן אועלכע, וועלכע וועלן זיך קענען פאר- שטעלן או אלץ וואס דו דערצילסט האט ווירקליך פאַסידרט, וויל די געשעהנישן זיינען אוזינע אומגלויבליך גרוילקיטן, אוזינע אומי מענשליכע שוידערליךקייטן, אוועס איז אומבאָגריפֿיליך או דאס האט געקענט פאָרкомען אין אונזער צייט . . .

און דאָר איז דאס דער רײַינער, אמת'ער-אַמת' . . . דאס וואס איך דערציל איז בליין א קלינער טיל פון די שראָקליכען, שוידערליך פאַסידונגגען אונטער דער "סְיוֹאָסְטִיקָא" פון נאָצִי-דייטשלאָנד, דורך די יאָרֶן פון 1933—1945.

איך בין ניט קיין שריבער, און מיין פֿעַן איז ניט מעכטיג גענוג, איך זאל קענען באָשְׁרֵיבָן מיט אלע אַינְגַּזְּלָהִיטָן די טְרָאָגְּדִּיעָ פון אַידְּשִׁין פֿאָלָק, אוון וואס איך פֿערזְׁעַנְּלִיךְ האָב מִתְגַּעֲמָאָכְט. דער גורל האט געוואָלְט אויך זאל זיך געפֿינען אוין דער מיט פון דער ערסטער טיראנישער אַכְּרוּית. וואס איז נאָך דאָן ניט פֿאָרגְּעַקְּמוּן אין דער געשיכטע פון דער מענשהייט.

וואָו אַנט אַנט באָשְׁרֵיבָן אלץ וואס איך האָב מִתְגַּעֲמָאָכְט, אלץ וואס מיין הארץ אַנט מוח דִּיקְּטִירָן מִיר.

דער צוועק פון מיין באָשְׁרֵיבָן דעם אַומְגָּלִיךְ, די טְרָאָגְּדִּיעָ וואס איז אונז באָפָּאלָן, איז צו דערצילן דער מענשהייט פון היינטיגען דור אוון אויך פֿאָר די קוּמְנָדָע דּוּרוֹת, וואס די דִּיטְשָׁן אַונ זיְעָר גַּעֲמִינְיָע וואָסָלָן האָבוֹן גַּעֲטָאָן צו הילפְּלָאָזָע, שְׁצְלָאוֹעָ אַיךְן, אַומְבְּרִינְגְּעַנְדִּיגְט זַעַם מִילְּיאָן אַידְּשִׁיעָ מְעֻנָּר, פֿרְוּעָן אַונ קִינְדָּר . . .

* * *

איך טְרָאָכְט גַּאנְץ אָפְט וועגן דער פרְאָגָע פון אַנְטִיסְעָמִיטִוּם, זיינע וואָרְצָלָעָן אַונ אַרְשְׁפְּרִינְגְּלִיכְקִיט אַיז אַיך בין גַּעַקְּמוּן צו דער מסקנה (שְׁלוֹס) או אַגְּטִיסְעָמִיטִוּם אַיז אַרְשְׁעָוָת/דִּיגָּעָר, סָאָדִיסְטִישָׁר אַינְסְטִינְקָט, וואס גַּעֲפִינְט זיך אַין גַּעֲוִוְסָעָ מְעַנְשָׁן וועלכע זוכָן צו וואָרְפָּן די שְׁוֹלָד פֿאָר זיְעָר אַיגְעָן דּוּרְכְּפָּאָלָן אַונ חַסְרוֹנוֹת. זיך מאָכָן

דעם אידן פאר דער "שעיר ליעזאל", כדי דורך דעם צו באהאלטן
ויערע מיליטרישע און פאליטישע דורכפאלן און נידערלאגעם. דער
המן איז תמייד גרייט צו כאפּן דעם וואונק פון זיינע פירער און מאכן
פאגראמען און רויבן און פלינדרון דאס אידישע האב און גוטס...
איך פרעג זיך : ווי איז דאס מעגליך איז א פאלק פון דיקטער,
דענקרע, פילאוזאנ און וויסענשאפטליך, זאל פולצלאג פארוואנדעלט
ווערין איז א פאלק פון תליונים, מערדער און בעסטעס דורך די
היטלער יארן פון 1933—1945 ? ? ?

1) דער פריסישער מיליטריזם האט אריינגעקלאפט איז מוח פון
דעם דיטשן קאָפּ, איז דער ציל הייליגט אלע מיטלען, און איינער פון
די הויפט מיטלען איז געווען אַרײַנְצֹוּרְגָּן די ריכטמער פון אלע
אידן, און דאן איז געווען לייכט פאר די דיטשן זיך אַוּקָצָלָאָן
אויפּן וועג פון מאָרד און ריב. דאס איז געווען די גיפט מיט וואָס די
גאָזִיס האָבן אַנְגָּשְׁטָעָקֶט דעם גאנצען דיטשן פאלק, און דאריבער איז
דער גראָעטער טיל דיטשן שולדיג אין דעם שווידערליך האַלְקָאָסֶט,
אין דער שחיטה פון זעקט מיליאן אידן...
אט דער דזֿוּגָעָר שענדליךער גיפט האט זיך שנעל פָּאָרְשְׁפְּרִיט
צווישן די אַכְּזִיגָּמִילְיאָן דיטשן, און זיך געמאָט פאר אָן אַינְסְטְּרוּמְעָנֵט
צו דעם שְׂרֻעְלִיכְסְּטוֹן פָּאָרְבְּרָעְכּוֹן אַין דער געשיכטע פון דער וועלט.
זיך האָבן געמאָרדָעָט מענער, פרויינ און קינדרער און פון זיינער מיילד
אַרְוִיסְגָּעָרִיסְן די גָּאָלְדָעָנָעָ צִיהָנָעָר ; פון זיינער הויט האָבן ווי געמאָט
אַבָּאָושָׁוֹרָן פאר לאָמְפָּעָן ...

2) עס זיינען פאראן אַס אַורְזָאָן וואָס האָבן בעאיינפלוסט דעם
דיטשן פאלק און אַים געמאָט פאר אַՄְּרָדְעָרְפָּאָלָק, און וועָן זיך
האָבן אַנְגָּעָטָרָאָפּן אוֹיףּ דעם אַידְישָׁן פָּאָלָק וואָס אַיז געווען אָזִי הילְפִּ
לאָן, אָזִי שׂוֹצְלָאָן, האָבן זיך דאן אַוִּיסְגָּעָלָאָן זיינָר אוֹיףּ זיך,
נִיט נָאָר צוֹלִיב זיינָר גְּרוֹיזָעָר מְפָלה וואָס דאס דיטשׁעָ פָּאָלָק האָט
זִיעָרָעָר רִיכְתְּמָעָר, וואָס זָאָל זיך אַרְמָעָגְלִיכְן צוּ בּוּעָן דעם מְעַכְּתִּיכְן
דִּיטְשָׁעָן מִילְּטָרִישָׁן רְעוּשִׁים ...

* * *

פאר די אוֹיגָן פון דער גאנצער וועלט, באַשְׁוֹלְדִיג אַיך דאס
דִּיטְשָׁעָ פָּאָלָק אַין דער אוֹיסְמָאָרְדוֹנָג פון זעקס מיליאן אידן. דאס
אַידְישָׁעָ פָּאָלָק וואָס האָט גַּעֲגָבָן דער וועלט די "עֲשָׂרַת הַדִּבְרֹות",
דאָס פָּאָלָק פון דער בִּיבָּל, אַין אוֹיףּ וועלכְּרִיךְ דִּי קְרִיסְטָן האָבן באָזִירָת
זיינָר אָמוֹנָה אוֹיףּ אוֹנוֹזָרָעָ נְבִיאִים, לוֹיט זיינָר אַיְגָעָנָר אוֹיסְטִיטִישָׁנוֹג.
און אַט די דְּזַוְּגָעָ קְרִיסְטְּלִיכְעָ פָּעַלְקָרָה האָבן זיך גְּלִיכְגִּילְטִיג צוֹגָעָ

קוקט צו דער שחייטה פון אונזער פאלק אין די הענט פון די נאציס
„ואין פוצה פה ומצפץ“! ...

ווער נאך ווי די אידן האבן בארייכערט די דיטשע קולטור, די
דיטשע פילואופיע און די וויסנשאפט? ... מיר וועלן בלויו אונגבען
געציילטע געמען ווי : פערדינאנד לאסאל, ואלטער רاطענאו, ערמוני
הוסער, הערמאן קאהען, פאל ערליך, פריטץ האבר, אטטא וואסער
מאן, ווארבורג, אלבערט איינשטיין, ערנסט קאסירר, אלפרעד אדלער,
טהעאדאָר גאמפערץ, אַדָּלְף זאנגנעהט האָן אָווּי ווִיטָּר. יעדער
פון די דערמאָנטע האָט ביגעשטיערט אָן באָרייכערט די דיטשע
קולטור ... אָן וואָס האָבן אָנוֹ די דיטשן באָצָּלְטָּה דערפאר? ...

* * *

איך בין געקומען צו דער איבערציינונג, דאס אַסְאָק האָט בֵּיִי
געשטייערט צו אונזער גרויסען אומגליק — וואָס מיר אִידען זייןען
אויפגעציגען געווארען אויף זיעיר אַין אִידעלען אָוף. אָן מיר האָבען
זיך ניט געווערט קעגנון די שלעגערס. אונזער אִידעלע דערצייהונג פון
טויזענטער יאהרען (און דער לאָנגער פינסטערער גלוּת) האָט אָנוֹ
גאנץ איינפֿאָך געמאָט אָפהּענטיג ווען אָזָא מִין סִיטָּוָאָצָּע אַין אִינְגָּעָּז
שטאנען. — בֵּי אִידען אַין קִינְמָאָל נִישְׁתְּגָּעָן קִינְמָאָל גּוֹלְנִים אָן
רוֹצְחִים אַין פּוֹלְעָן זִין פון וואָרט. אָן די אִידען האָבען קִינְמָאָל נִישְׁתְּגָּעָן
געקענט די „מלאה“, אֲפִילּוּ פָּאָר זעלבְּסְטְּפָּאָרְדִּיטְּנוּגָּן.

מיר אִידען האָבען זיך גָּאָר נִישְׁתְּגָּעָן גַּעֲקָעָנְטָּה פָּאָרְשְׁטְּעָלָעָן, דאס אָ
מענטש וואָס אַין באָשָׁפעָן גַּעַוָּאָרָעָן „בְּצָלְםָאָלְקִים“ זָאָל זִין פְּהִיאָג
צו באָגִין אֶזְעָלְכָּע אָונְגָּעהָרְטָע אָכְזָרִות אָן מַעְדְּעָרְיָעָן אִיבָּעָר אָן
אונְבָּאָהָלְפָּעָן פָּאָלָק. אָן דאס האָט גַּעַטָּאָן אַ גַּאנְצָע נָאָצָּע, אַכְּצָּיג
מִילְּיאָאָן - כְּנִימְעָטוּ - דִּיטְּשָׁעָן. וואָס האָבען גַּעַגְּלָטָּה פָּאָר אָן גַּעַי
לְעַרְעַנְטָעָן, קָוְלְטוּרְעַרְלָעָן אָן הַעֲכָסָטָּה פָּאָרְגָּשְׁרִיטָּעָן פָּאָלָק. אָן דָּרְצָוּ
נאָך האָבען זִי זִיך באָנוֹצָט מִיט די סָאָמָע לְעַצְּטָע ווִיסְעַנְשָׁאָפְּטָלְכָּע
און טְעַכְּנִיאָלָגִישׁ דְּעַרְפִּינְדוּגָּעָן — וַיְיָ אָזָי צָו אָמְצָוּבְּרִינְגָּעָן דָּאס
הַיְּפָעָלָע אִידְּשָׁעָן פָּאָלָק. אָן דאס גַּעַטָּה זִיך נָאָר — רָק אַין יְרָאָת
אַלְקִים בָּמְקוּם הַוָּה, זִי האָבען אַרְוָנְטָעָר גַּעַוָּאָרָפָּעָן פון זִיך דָעַם „ירָאָת
אַלְקִים“ אַיְן — „וְהַרְגּוֹנִי“ זִי האָבען גַּעַהְרָגָעָט אָן גַּעַמְאָדָעָט אָן
פָּאָרְשָׁוּעָכָט דָעַם צָלְםָאָלְקִים, כְּדִי צָו מַאֲכָעָן רָוּם פָּאָר דָעַם „הַעֲרָעָן
פָּאָלָק.“

דער פּוַיְפָּסְטָּה פִּיּוֹס דָעַר 12-יטָעָר, וַיְיָ אָוִיך אַסְאָק פון זִינְגָּע
אונְטְּרָגְעָאָרְדָּעָנְטָע וַיְיָ צ. ב. דָעַר גַּוְנְצִיּוֹס פון בְּרָאָטִיסְלָאוֹאָא. דָעַר
פְּרָעְוִידָעָנְטָע פון סְלָאוֹאָקִי, דָעַר גָּלְחָ טִיסָּא יִמְשָׁ, אָן אָוִיך אַסְאָק
קָאָטוּיְלִישָׁע גְּלָחִים אַין פּוֹלִיאָן אָן אַין אַנְדָעָרָע לְעַנְדָעָר, האָבען זִיך גַּעַי

שטעטלט אויף דער זיט פון די נאציס. — אַ פְּנִים אויסער האס און
שנתה ישראל האבען זי נישט וואס צו פאָרכוּיפֿעַן.

— און דאָ קומט דער שטאגּיסטער און מעכטיגּיסטער ענטפֿער און
אָפֶּרֶעַגּ קעגען דאָס זוֹאָס די קְרִיסְטְּלִיכְעָגּ גִּיסְטְּלִיבְּכּ עֲפָרָדְגָּעָן אֵין
נאָמָעַן פָּנוּ דָעַם "אָטוֹרְהַאִישׁ": אָזְ מַעַן פָּאַטְשָׁת אֵין בָּאָקְ, דָעָרָלְאָגְן
דאָס צוֹוִיטַע! אָזְ וּוּגָעַן גּוֹטָסְקִיְתַּאְן גּוֹטְ-בְּרִידְעַלְעַכְּקִיְתַּאְן אָ. וְאָ.
זַיִיְיָהָה "שְׁלַעַגְעָרָה" האבען אַגְּנַעַוּונְדָעַט די דָזְ�גָעַ תּוֹרָה פָּאָר די "גַעַיְיָ
שְׁלַאְגְּעַנְעָן". עַס 'איַז אִיךְ בָּאוֹאָסְטַז וַיִּיעָרֶר "רַחֲמָנוֹת" פָּאָר די אִידְעָן
אָזְ דָעַר צִיְּתָן פָּנוּ דָעַר שְׁפָאַנְיְשָׁעַר אַינְקוֹוִיזְיַצְּעָן אָזְ דִי שְׁפָעַטְעָרָעָ
יאָרָעָן דָוֶּד די צִיְּתָן פָּנוּ דָעַם לָאָגְעַן פִּינְסְטָעָרָעָן גְּלוֹתָן. אָזְ דָעָרְצָוּ
זַיְינָעָן די דִּיְּטַשְׁעָ מַאַסְעָן-מַעְרָדָעָר גַּעַפְּאָלָעָן אִוְּפָרָ אֵין המְצָהָה. נַעֲמָלִיךְ
זַיִיְיָהָה האבען אָנוֹנוֹ - די אִידְעָן - חְדִשִּׁים אָזְ יָהָרָעָן סִיסְטָמָאַטִּיש אָוִיסְ
גַּעַהְוָנְגָעָרָט אָזְ אַוְיסְגָּוּמוֹשָׁעָט, אָזְ דָעָרְמִיטַז האבען זַיִיְיָהָן נָאָר
אָפֶּגֶעַשְׂוָאָכָט אָזְ אַוְעַקְעַנְוָמָעָן דָאָס פִּזְוִישָׁעָן כָּחָ פָּנוּ אַקְעַגְעַנְשָׁטָעָלָעָן
זַיִר, נָאָר אִיךְ דָעַם גִּיסְטַז האבען זַיִיְיָהָרָאָכָעָן, אָזְ עַס 'איַז נִשְׁטָז
גַּעַוּוּן קִיְּן כָּחָ אָזְ קִיְּן מוֹת צַוְּ שְׁטָעַלָּעָן עַפְּעָס אַזְ וַיִּדְעַרְשָׁטָאָנָד —
אָחוֹז אִין אִיצְּעָלָנוּ פָּאָלָעָן.

* * *

די אִידְעָן, די גְּדוֹלִי יִשְׂרָאֵל פָּנוּ די פְּרִיעָרְדִּיגּעָ דָוְרוֹת, האבען יָאָ
גַּעַוּוֹסְט וְאָסְ מַעַן זָאָל טָהָאָן אֵין אַזָּא קְרִיטִישׁעָ צִיְּתָן. אָזְ מַעַן הָאָטָזָ
אַגְּנַעַוּנְדָעַט אַלְעָ מִיטָּלָעָן, צַו וְוִירָקָעָן אִוְּפָרָ אַמְּלָכוֹת הָרְשָׁעָה, אָזְ
אִידְיִשְׁעָ בָּלוֹט זָאָל נִיטָזִין הֶפְּ�רָקָה. אָזְ אַפְּילָוּ נָוקָם גַּעַוּוּן זַיִד אָזְ
די מַעְרָדָעָר פָּנוּ אִידְעָן. — מַעַן הָאָטָזָ אַרְיוֹסְגַּעַגְעָבָעָן אַחֲרָם נִשְׁטָז
אַרְיִינְצּוֹפָאַהָרָעָן אֵין יָעָנָדָר לְאָנָדָ, אָזְ נִשְׁטָז הָאַנְדָּלָעָן מִיטָזִין. מַעַן
הָאָטָזָ פְּאַרְפָּאַפְּטָסְפָּעַצְיְּלָעָ תְּפִילָות, סְלִיחָות אָזְ קִינְוֹת וְוּגָעָן דִי
צְרוֹת וְאָסְ זַיִיְיָהָה האבען אַפְּגַּעַטָּאָן דָאָס אִידְיִשְׁעָ פָּאָלָק — אָזְ אֵין יָעָנָדָר
לְאָנָדָסְפָּעַצְיְּלָעָ — מַעַן זָאָל עַס נִיטָפָאַרְגָּעָסָעָן, אָזְ זַיִרְעָזָאַמְּעָן זָאָל
זַיִן פְּאַרְפָּלָעָקָט "לְדָרְאָוֹן עַולְמָן!"

אָנוֹנְעָרָעָ גְּדוֹלִים שְׁחִיהָוָה, האבען לַיְידָעָר בֵּין אַצְּבָנָד נָאָר נִשְׁטָז
גַּעַוּמָעָן קִיְּין שְׁטָעַלְנוֹגָ, וְוי אָזְ מַעַן זָאָל זַיִד וְוּהָגָ זַיִן, אֵין בָּאָצְּזָגָ
צַו די דִּיְּתִישָׁעָן בְּכָל יְמָשָׁ, צַיְיָהָן מַעַן מִיטָזִין דִיְּתִישָׁלָאָנָד. — אִוְּפָרָ אֵין בֵּין יָעַצְטָ
אַיְדָמָעָגָ וְאַוְיְנָעָן יָעַצְטָ אֵין דִיְּתִישָׁלָאָנָד. — אִוְּפָרָ אֵין בֵּין יָעַצְטָ
נָאָר נִשְׁטָז פְּאַרְפָּאַסְטָ גַּעַוּאָרָעָן אֵין סְפָעַשְׁעָלָתָפָּלָה אַדְעָרָעָלְכָעָם,
וּוּגָעָן דָעַם אָוְמָקָום פָּנוּ די זָעַקָּס מִילְיאָן קְדוּשָׁים וְתְּהָרִים שְׁמָסָרוּ
נַפְשָׁם עַל קִידּוֹשׁ הַשָּׁם, אַדְעָרָפָאַרְיִיבִּגְעָן וְוי גַּעַהְעָרִיגָ זַיִרְעָרָלְכִּיגָעָן
אַנְדָּעָנָק אִוְּפָרָ אֵין עַכְּטַיְידִישָׁעָן (נִשְׁטָז קִיְּן מַאְדָעָרְגָּעָם) אָפָן.
אָזְ דָעַר עַיְקָר וְוי אָזְ זַיִרְעָזָרְכּוּפְּרָעָן אֵין לָעָבָעָן דִי מַצְחָה פָּנוּ די
שָׁהָ זְכִירָה: "זְכוֹר אֶת אָשָׁר עָשָׁה לְךָ עַמְּלָק... לֹא תְשַׁחַח!"

“זוכר — בפה, לא תשכח — בלב” זוי אונזערע חזיל האבען עם אויסט
געטישט, מען זאל די אלע שיידערליך און גריילדיקע מעשים פון די
נאציז דיטשען, נישט פארגעסען פון מוויל און פון הארץ ...

* * *

אט די דזיגע באשריבונג מינע איז געוידמעט צו דעם אנדענק
פון די זעם מליאן אידן קדושים, צוישן וועמען עס געפינען זיך
מיינע פינפֿ קינדער ...

איך וויל איז איז אט די דזיגע מגילה מיינע זאל זיין און אנדענק
און אלע וואס זינען אומגעקומען על קידוש השם ... און א דערמאנגונג
צו די אלע לעבענפֿ ארבֿ בענען פון קאנצערטאץיע קעטפס, די גאו
קאמערן, פון די פיניגונגס קאמערן און פון די אלע אנדערע מעדער-
לייכע מעטהן, ניט צו פארגעסען ... “זוכר את אשר עשה לך
עלך... לא תשכח”!

פאר די צוקונטיגע דורות זאל די דזיגע מגילה מיינע, זיין
ווי און עדראיה, איינער וואס האט אלץ צוגעזהן מיט זינע ארגן, די
אלע גרוילקייטן און שיידערליךכיתן און וועמענס איינציגער וואונש
איין :

„לא עליים כל עברי דרך, הביטו וראו אם יש מכאב
במכאוביי...”

— ניט פאר איז געדאכט, איר אלע וועג-גייער! טוט א קוּק
און זעהט, צי עס איז פאראן אוזו וויטאג ווי מײַן וויטאג? ...
די גאנצע וועלט — די גאנצע מענטשהייט, זאל וויסען, וואס די
נאציז דיטשען האבען אונז געתאָן.

און צום סוף איז מײַן וואונש, עס זאל מקוים וווערען אויף זיך
וואס ירמיהו הנביא האט גזאגט (אין מגילת איכה, אין וויטערע
פסוקים) :

„תבא כל רעטם לפניך, וועלל למו כאשר עוללה לי...”
עס זאל געדאכט ווערען זיינער גארע זינד פאר דיר — (דו רבושע”ע)
— און טו צו זיך, ווי דו האסט געתאן צו מיר ...

און ווי ער זאגט אין דעם פסוק וואס איז פאר דעם :
“הבאתי יומ רעה ויהיו כמוני...” — הלאי ואלטטו ברענגן
אויף זיך איין טאג — יומ רעה וופרעהו — ווי דו האסט אויף מיר
געבראכט, און זיך זאלען זיך ווי איך בין (דאָן) געוען ...

קָוֶל דָמֵי אֲחִיךְ צֹעֲקִים אַלְיָ מִן הָאָדָמָה . . .
(בראשית ז', י')

דאם קול פוז בלוּט א מנילָה פוז יאמער אוֹן שויידער . . .

פֿוֹן מְשָׁה אַרְיִ' שְׂמָעָרָן

נומער : עי-8422 (אוישוויז), 125,643 (ובכענוואלד)

.1.

טראַץ דעם וואָס די היטלער געשיכטע האַט פֿאַסְרָט אַין אָונְזָעָר
צייט, וועל אַיךְ דאָךְ געבען אַ קְוָרְצָעָן אַיבָּעָרְצָיכְט אַיבָּעָרְדִּי אַלְעָן
וַיְקוּלְנוּגָעָן וואָס האָבָן גַּעֲבָרָאָכְט דעם גַּרְעָסְטָן המָן, דעם פֿינְסְטָעָרְדִּי
ליָכוֹן צוֹרָר הַיְהּוּדִים אַין דער גַּאנְצָעָר וַיְעוּלָט גַּעֲשִׁיכְטָעָן.
איַן 1933 אַין חַודְשׁ פֿעַבְּרוֹאָר האַט פֿאָן הַיְנְדָעָנְבָּרוֹגְד, דער
דיַיטְשָׁעָרְ פֿרְעָזְיְדָעָנְטָן, באַשְׁטִימָט אַדָּלָף הַיְטָלְעָרְן אלָס רִיכְסְּ
קְאַנְצָלְעָר. הַיְטָלְעָר אַין גַּעַוְאָרְן דער "פֿירְעָרְ" אוֹן אַרְגְּעָנְאַוְרָעָר פֿוֹן
דיַ. ס. ד. א. פ. (נאָצְיָאָנָלָעָס אַלְפִּיסְטִישְׁעָס דִּיטְשָׁע אַרְבִּיטְעָר
פֿאָרָטִי). זִין הוַיְפָט צִיל דָאָן אַיְן שְׂוִין גַּעֲוָוָן וּוְקָרָן מִן הַשּׁוֹרֶשׁ וְזִין
דאָס אַידְיָשׁ פֿאָלָק. נַאֲךְ הַיְנְדָעָנְבָּרוֹנְסָטָוִיט האַט דָאָס דִּיטְשָׁע פֿאָלָק
דוּוְיִילְט אַדָּלָף הַיְטָלְעָרְן אלָס רִיכְסְּפֿרְעָזְיְדָעָנְטָן.
איַן די אִינְטָעָרָעָסְן פֿוֹן אַמְתָה אַיְן אָונְזָעָר פֿלִיכְט צַו דָעָרְקְלָעָרְ
פֿאָר דָעָר וַיְעוּלָט אַיצְט אַוְן פֿאָר די צּוֹקוֹנְפְּטִיגְעָז דָזְרוֹתָה, אוֹ אַמְּאַיְרִיטָעָט
פֿוֹן דִּיטְשָׁע פֿאָלָק האַט אִים אַיסְגָּעְקְלִיבָּעָן אלָס זִיְעָר פֿירְעָר אַוְן וּוְגַּזְעָר
וְזִיוּעָר, וְיִסְעָנְדָג (פֿוֹן זִין בּוֹךְ "מִין קָאָמְפָחָ") אוֹ דָאָס אַוְמְבָרִינְגָעָן
פֿוֹן אַיְדִישׁן פֿאָלָק אַיְן הַיְטָלְעָרְסָז הוַיְפָט צִיל . . . דָאַרְבָּעָר אַיְן דָאָס
גַּאנְצָע דִּיטְשָׁע פֿאָלָק פֿאָרָאַנְטוֹוָאַרְטָלִיךְ פֿאָר די אַלְעָן שְׂוִידְעָרְלִיכְעָ
פֿאָרְבְּרָעְכָעָנָס וַיְאָס עָר אַיְן בָּאַגְּאַנְגָעָן אַיְן זִיְעָר נָאָמָעָן, מִיט
צּוֹשְׁטִימָוָנָג . . .
דָעָר פֿרְאָגְרָאָם פֿוֹן הַיְטָלְעָרְסָז רִיךְ אַיְן באַשְׁטָאַנְגָעָן פֿוֹן צּוֹוִי
הַוַּיְפָט צִילָן :

1) צו רעווידין דעם ווערסאל' אפמאָר, און דורך דעם אפורישן דעם פלעך פון דער דייטשער מפלַה אַין ערשותן וועלטן קרייג; צוּרְגִּיטְעָן דעם פאַלְקַן צוּם געדאנַק. אַזְוֹ דִּיטְשָׁלָאַנדְ זַדְרַיךְ קְרִיגָן אַירְדָּע אַפְּרִיקָאנִישָׁע קָאַלְאַנְיָעָס, וַיְאַיְיךְ עַלְזָאָס-לְאַטְרִינְגָעָן וְאַסְ פְּרִינְקָדְרִיךְ הָאַטְ צַדְרַיךְ אַפְּגָעָנוּמָעָן פָּוֹן דִּיטְשָׁלָאַנדְ אַין דַּעַר עַרְשָׁטָר וּוּלְטָטְ מְלָחְמָה.

2) צַוְצָגְרִיטְעָן אֹזָא מַעֲכְתִּיגְ מִילְיטָרִיעְשָׁע מַאֲשִׁין וְאַס וּוּטְ אֵירְ גַּעַבְן דַּי מַעֲגְלִיכְקִיטְ צַוְ פָּאַרְוּוּרְקִילְיכְעָן אֵירְ עַרְשָׁטָעָן צִילְ. דָּאַס וּלְאַלְטָ נְאַרְ צַדְרַיךְ גַּעַבְהִיבְן דַּעַם דִּיטְשָׁן פְּרָעָסְטִיזְ אַין דַּעַר וּוּלְטָטְ נְאַרְ וּלְאַלְטָ מַעֲגְלִיךְ גַּעַמְאַכְטָ פָּאַרְ דִּיטְשָׁלָאַנדְ זַיךְ צַוְ עַרְקָלָעָרְן פָּאַרְן "הָעָרָן-פָּאַלְקָ", וַיְאַיְיךְ דִּיטְשָׁלָאַנדְ הָאַטְ זַיךְ אַיְגְגָעָרְעָדְטָ פָּאַרְ דַּי לְעַצְטָעָ עַטְלִיכְעָ דָּוָרוֹתְ.

כָּדי דָּאַס צַוְ דָּעְרָגְרִיכְן הָאַטְ הִיטְלָעָרְ בְּאַדְאָרְפְּטָ הַאֲבָןְ גַּעַלְטָ אַוְצָרוֹתְ מִיטְ גָּאָלְדָ. בַּיְ וּוּמְעַןְ וּוּטְ הִיטְלָעָרְ קַעַנְעָןְ נְעַמְעָןְ גַּעַלְטָ אַוְיבְּ נְיִטְ בַּיְ דַּי אִידְעָןְ פָּוֹן דִּיטְשָׁלָאַנדְ? דַּיְ דִּיטְשָׁעְ אַיְדָעְןְ זַיְגָעְןְ זַיְהָרְ דִּיְיךְ. זַיְ זַיְגָעְןְ דַּיְ אַיְגְגָנְטִימְעָרְ פָּוֹן דַּיְ גְּרָעָסְטָעְ גַּעַשְׁפְּטָןְ; דָּאַןְ הָאַטְ הִיטְלָעָרְ גַּעַשְׁפְּטָןְ דַּיְ נְיִגְגָנְטִימְעָרְ-גַּעַזְעָצָעָןְ אַיןְ וְאַסְ דַּיְ אִידְןְ זַיְגָעְןְ עַרְקָלָעְרָטָ גַּעַזְאָרָעָןְ וַיְ מִינְדָּעָרְוּרְדִּיגְעָ רַאְסָעָ אַוְמַעְגָּוּוֹיְנְשָׁעָנָעָ אַוְןְ מַעְןְ הָאַטְ אַזְאַןְ אַגְּגָעְהִיבְןְ קַאַנְפָּעָסְקִירְןְ אַיְדִּישְׁ הָאָבְןְ אַוְןְ גּוֹטְסָ. מַעְןְ הָאַטְ בַּיְ דַּיְ אַיְדְןְ אַוְעַקְגָּעְנוֹמָעָןְ זַיְיָרָעְ גְּרָיְסָעְ עַטְאָבְלִירְטָעְ גַּעַשְׁפְּטָןְ. מַעְןְ הָאַטְ זַיְ בָּאָרוּבָטָ פָּוֹן זַיְיָרָעְ גַּעַלְטָעְ. מַעְןְ הָאַטְ אַוְעַקְגָּעְנוֹמָעָןְ זַיְיָרָעְ עַטְאָבְלִירְטָעְ בְּעַנְקָןְ. אַוְטָ אַיְדְןְ דָּאַסְ גַּעַלְטָ וְאַסְ זַיְ הַאֲבָעָןְ גַּעַהְאָטָןְ אַיְדְןְ זַיְגָעְןְ דַּיְ אַלְעָ אִידְןְ, וּוּלְכָעְ זַיְגָעְןְ גַּעַוּוֹןְ אַיְגְגָפְנְדָעְוֹעָטָ רִיךְ פָּאַרְ פִּילְ דָּוָרוֹתְ, גַּעַבְלִיכְןְ בָּעִירְוָמְןְ וּחְסָרְ כָּלְ הַוִּילְ אַןְ נְאַקְעָטְ.

דַּיְ אַיְדִּישָׁ לְעַרְעָרָ אַיןְ דַּיְ הוֹיךְ שְׁוּלָעָןְ, דַּיְ פְּרָאַפְּסָאַרְןְ, וּוּסְעַנְשָׁאַפְּטָלִיטְ, אַיְנְשִׁינְגָּרָעָןְ אַרְכִּיטְעָקָטָןְ אַיןְ דַּיְ וּוּלְכָעְ אַהֲבָןְ זַיךְ אַוְיסְגָּעְצִיְיכָעָנְטָ אַוְיָףְ אַנְדָּרָעָ גַּעַבְטָןְ, זַיְגָעָןְ אַרְוָנְטָעְרָגְעָזָעָטָ גַּעַוְאָרָןְ פָּוֹןְ זַיְיָרָעָ פָּאָסְטָעָנְסָ, אַיןְ זַיְגָעָןְ גַּעַצְוָאָוְנָגָעָןְ גַּעַוְוָעָןְ צַוְ לְוִיפָּןְ וְאַוְהָיָןְ דַּיְ אַוְיָגָעָןְ וּוּלְעָעָןְ זַיְ טָרָאָגָעָןְ. עַסְ אַיְזָעָןְ אַזְוִיְ שְׂוִידָעָרְלִיךְ טְרָאָגִישָׁ צַוְ זַיְהָןְ אַזְוּלָכְעָ מַעְנָשָׁןְ מִיטְ הַוִּיכָעָ בְּיַלְדוֹגָןְ קְולָטוֹרָ פָּוֹןְ אַיְדִּישָׁ אַרְיסְטָאַקְרָאַטִּישָׁעָרְ אַפְּשָׁטָאַמְוָגָןְ זַיְגָעָןְ פְּלַזְלוֹגָגְ גַּעַטְרָבִיןְ גַּעַוְאָרָןְ צַוְ בְּעַטְלָ-בְּרוּיטָ. כָּדיְ וְאַסְ שְׁנַעַלְעָרָ פְּטוֹרָ צַוְ וּוּרְעָנָ פָּוֹןְ דַּיְ אִידְןְ אַיןְ דִּיטְשָׁלָאַנדְ, הָאַטְ הִיטְלָעָרְ אַיןְ אַנְהָהִיבְ זַיְ עַרְלִיבָטָ צַוְ פָּאַרְלָאַזְןְ דִּיטְשָׁלָאַנדְ אַבְעָרָ בְּתָהָנָאָיְ אַזְ אַלְץְ וְאַסְ זַיְ פָּאַרְמָאָגָןְ מוֹ אַבְעָרְגָעָלָאָזָטָ וּוּרְעָנָ אַיןְ דִּיטְשָׁלָאַנדְ אַסְ אַסְ אַסְ אַסְ זַיְ שְׁוִיןְ נִיטְ וְאַסְ צַוְ עַרְוָאָרְטָןְ, אַזְ קִיְןְ גַּוטָּעָסְ אַהֲבָןְ זַיְ שְׁוִיןְ נִיטְ וְאַסְ צַוְ עַרְוָאָרְטָןְ, אַהֲבָןְ זַיךְ קוּסְ גַּעַרְאָטָעוּוּטָ מִיטְ זַיְיָרָעָ לְעַבְעָנָסְ אַיןְ פָּאַרְלָאַזְןְ דִּיטְשָׁלָאַנדְ, אַיְצָטְ.

אין רעדראַספֿעקט. קוּקענדִיג אָוֵיך צְרוּרִיךְ, קענען זַי זָגָעָן אוֹ יַעֲנָעָר
גרויסער אָומְגָלִיך אִין פָּאָר זַי גָּאָר גַּעֲוָעָן אֶ גְּלִיךְ... וּוְיל אָוּב זַי
וּאָלְטָעָן פָּאָרְבִּילְבָּעָן אִין דִּיטְשָׁלָאנְד וּאָלְטָעָן זַי נִיט נָאָר פָּאָרְלָאָרְן זַי עַר
גָּאנְצָע פָּאָרְמָעְגָּעָנס נָאָר אָוֵיך זַי עַיר לְעַבְּעָנָס ...

היטלער האָט זַי אָכְבָּעָר נִיט באָנוּגָעָנד מִיט אָומְבָּרִינְגָעָן דַּי
דיַיטְשָׁע אִידָּן, נָאָר האָט אָוִיסְגָּעְשְׁפִּירִיט זַיְנָע אָוְרְמִינְגָּעָן הָעָנְטָן צַו פָּאָרְ-
נִיכְטָעָן אַלְעָ אִידָּן פָּוּן דָּעָר גָּאנְצָעָר וּוּלְטָן. צַו דָּעְרְגִּינְגִּיבָּעָן אַט דָּעָם
צַיל האָט עַר גַּעַשְׁאָפָּן אֶ רְיוֹזָעָג פָּרְאָפָּגָאנְדָעָה מַאֲשִׁין אָונְטָעָר דָּעָר
פִּירְעָרְשָׁאָפָּט פָּוּן זַיְנָע מִינְטָסְעָר דָּר. יָאוּזָעָג גַּעַבְּעָלָס. דָּעָר רָאְטָגְּבָּעָר
אָוּן אָרוּסְהָעַלְפָעָר פָּוּן אִידָּעָן פְּרָעְסָעְרִי אִין גַּעַוְּעָן יְלוּיּוֹס שְׁטָרִיכְכָּעָר,
דָּעָר אָרוּסְגָּעְבָּעָר פָּוּן דָּעָר צִיטְטוֹג "דָּעָר שְׁטָרְמָעָר", וּוָסּ אָט נִיט
אוּפְּגָעָהעָרט צַו שִׁיטָּוּן פָּעָךְ אָוּן שְׁוּבָעָל אָוֵיך דָּעָם גָּאנְצָן יְוּדָעָנוּם,
זָכְעָנְדִּיג אָפְּלִוּ אָפְּצָוְרִישָׁן דָּעָם עֲלִילָת דָּמָן אִידָּן נִזְעָעָן קְרִיסְטָלִיךְ
בְּלָוּט פָּאָר זַיְעָרָע רִיטְוּלָעָ צְוּוֹעָן. שְׁטָרִיכְכָּרָס הַוּפְּטָבִילָן אִין
גַּעַוְּעָן גַּעַוְּנְדָעָט צַו יְעָדָעָן לְאָגָד וּוָאָוּדָעָן הָאָבָעָן זַיְגַּפְּוּגָעָן. עַר האָט
גַּשְׁטוּרְעָמָט אָוּן אִידָּן בְּרָעְגָּעָן אַלְעָ אָמְגָלִיקָן אָוֵיך דָּעָר וּוּלְטָן ...

אָין דָּעָר צִיטָּוּן וּוָסּ דָּאָס דִּיטְשָׁע פָּאָלָק האָט זַיְגַּעְבָּאָדָן אִין
אִידְישָׁ בְּלָוּט, אָוּן אָוֵיך נִידְעָרִיגָּג גַּעַזְוָנְקָעָן, אָוּ זַיְיָ, דִּי נָאָצִיס, הָאָבָן
אוּסְגָּעְמָאָרְדָעָט זָעָקָס מִילְיאָן אָוּשְׁוָלְדִּיגָּעָ אִידָּן, קְדוּשָׁים, מָאָרְטִירָעָר,
מַעְנָעָר, פְּרוּזָעָן אָוּן קִינְדָעָר, אָוּן זַיְגַּעְבָּאָצָט מִיט זַיְיָר פָּעְטָקִיטָיְט
מַאְכָן זַיְתָה, אָוּן זַיְיָרָעָהָר צַו מַאְכָן בָּאָרְשָׁטָן, (וּוְיָאָיך וּוּלְבָאָשְׁרִיבָן
מִיט מַעַר אִינְגְּצְעָלְהִיטָעָן וּוּיטָעָר), הָאָבָן זַיְגַּעְבָּאָלָטָן פָּאָרְזָן
"הָעָרָן-פָּאָלָק" ... הָאָבָן זַיְיָ גַּשְׁילְדָעָרָט דַּי אִידָּן מִיט נִזְעָעָן זַיְגַּעְבָּאָט
מַעְשָׁעְנְבָלָט רְיָל.

כְּדִי צַו בָּאָרְכְּטִיגָּן זַיְיָרָעָ גְּרוּזְאָמְקִיטָן אָוּן שְׁוִידְעָרְלִיכְקִיטָן,
הָאָבָן גַּעַבְּלָס אָוּן שְׁטָרִיכְכָּר פָּאָרְשְׁפִּירִיט פָּאָרְשִׁידְעָנָעָ בִּילְבּוּלִים. פָּאָרְ-
שִׁידְעָנָע אָמְגָלְבִּילְיכָּעָ שְׁטוּנִינְגָּנְדָעָ פָּאָלְשְׁקִיטָן, אוֹ טְרָאָץ דָּעָם
וּוָסּ זַיְיָ אַלְיָין הָאָבָעָן אִינְגְּזָעָהָן וּוִי לְעַכְּרָלִיךְ אֶזְעָלְכָּעָבָּאָשְׁוָלְדִּינוּגָעָן
זַיְגָעָן, הָאָבָעָן זַיְיָ אָוּבָּר גַּעַטְרָאָכָּט, אוֹ אָוּבָּר גַּעַלְלָעָן נִיט אִינְפְּהָרָעָן
וּוָסּ זַיְדָאָךְ עַפְּעָס צּוּקְלָעָן צַו פִּילְמַעְשָׁן ...

היטלער אִין באָגָאָגָעָן אַט דַּי אַלְעָ פִּירְכְּטְלִיכָּעָ פָּאָרְבָּעְכָּעָנס
גַּעַגְעָן דַּי אִידָּן, וּוּסְעָנְדִּיג אָזְזָה דַּי רָעְגִּירְנוּגָעָן פָּוּן אַלְעָ אַנְדְּרָעָר פָּעְלָקְעָר
וּוּלְעָן אִים נִיט שְׁטָעָרָן, אָונְטָעָר דָּעָם אָוְסְרִיךְ אָזְזָה אִין אִינְגְּרָלִיכָּעָ
אָנְגָּעָלְגָּעָנְהִיחִיט פָּוּן דִּיטְשָׁלָאנְד, אָזְזָה אָפְּרָעְמָדָעָ מַאֲכָט האָט קִיןְיָן רָעָכָט
נִיט זַיְיָ אִינְגְּזָוִישָׁן. עַר האָט גַּעַוְּאָסְט אָזְזָה אָוּסְרִיךְ פָּאָלָק אִין
הַילְפָלָאָ, שְׁוּצָלָאָ, אָזְזָה דָּאָרְבִּיכְעָרָקָעָן עַר טָאָן מִיט דַּי אִידָּן וּוָסּ אִים
גַּעַפְּעָלָט ...

די נאציז עס. טס. שענדען אידען, דורך אפשאנידען די באָרד און פיאוט, דיטשען באָויזען זיער "העלדישקייט" איבער 2 הילפֿלאָז אידן.

דעָר אַיטָּלְיָונִישׁעָר פָּאַשִּׁיסְטִישׁעָר דִּיקְטָאָטָר, מֹסָאַלְינִי, אֵין אַנְהָוִיב גָּעוּעַן גָּעֵג פָּאַרְפָּאַלְגָּן די אַידָּן, אֲבָעָר שְׁפָעַטָּעָר, נָאָךְ זַיִן פָּאַרְגָּעָמָעָן אַבְּיִסְיִינִי, האָט עָר זַיְן גָּעֵנוּמָעָן דָּעַרְבָּעַנְתָּהָרָן צָו הִיטְלָעָרָן אָוָן עָר האָט אַיְנָגָאנְצָעָן גָּעֵבְּיָטָעָן זַיִן שְׁטָעַלְגָּן אָוָן עָר האָט גָּעֵמָאָכָט דָּעַם אַנְטִיסֻעְמִיטִיּוֹם אֶלְס אַטְיָיל פָּוָן זַיִן פָּאַלִּיטִיק. נִיט אָזְוִי שָׁאָרְפָּה אָוָן בּוֹלָט וְיִי הִיטְלָעָרָס. אֲבָעָר די אַידָּן אֵין אַיטָּלְיָעָה האָבָעָן שְׂוִין גָּעֵנוּמָעָן פִּילָּן די בִּיטְשָׁן פָּוָן אַנְטִיסֻעְמִיטִיּוֹם.

אֵין לְאָגֵד פָּוָן דָּעָר "סּוֹואַסְטִיקָה", האָט זַיְן זַיְנָט הִיטְלָעָרָס אוּיפְּשָׁטִיגָּג, די לְאָגַע פָּוָן די אַידָּעָן פָּאַרְעָגְגָּרָט יַעֲדָן יָאָר. די פָּאָרָה פָּאַלְגָּוָגָעָן זַיְנָעָן וְאָס וְיִיטָּעָר גָּעוּוֹאָרָן מַעַר בְּרוֹתָאָל, אָפָּן אָוָן אָוְנְפָּאָרָה שְׁעַמְּט. מַעַן האָט אֶלְץ אָוּקְּגָּעָנוּמָעָן בַּיְּ די אַידָּן. מַעַן האָט זַיְ פָּאָרָה

טריבון פון אלע פאסטענס וואס זי האבן אנגעההאלטן, די פראפאסעארן האט מען פאריאגט פון די שלועס און אוניוועריזיטעטן. די אידישע אדרואקטען האבען קיין רעכט ניט געהאט מער צו פרاكتיצירען. די אלע גראיסע און פארצוויגט געשעפטען וואס האבען באלאנט צו אידן, זינגען קאנפיסקיט געווארען. אוי אן אלע דיטשע אידן פון ארעם און ריך זינגען רואינרט געווארן. אן ערך דריי הונדרט טויזענט אידן זינגען געצואונגען געווארען צו פאלזען דיטשלאנד. די דיאוגע אידן וועלכע זינגען געלאפען קיין פוילין, פראנקריך, טשעכאי' סלאואקייע, אדרער עסטריה, זינגען שפטער, ווען היטלער האט פאר' כאפט אט יונע לענדער, ווידער אריינגעפאלאען אין די לאפעס פון די נאציס, און זי זינגען אלע פארגאוצ און פארברענט געווארען . . .

אט די אלע אנטווקילוגען בי זואנגן היטלער האט אングענדנדן די צווייטע וועלט מלחמה איז אלעמען גאנץ גוט באראוסט. אוןעס איז איבעריג פאר מיר אריינציגעהן אין אלע אינצעלההייטן. אין זאָד האט היטלער ניט פארהוילן פון דער גאנצער וועלט און דאס איז איז זיין ציל איז צו פארטיליגן דאס גאנצע אידישע פאלק, און אויף איז אופן זינגען די הילפלאָע אידישע געמיינדעס פון גאנץ איידאָע געווארן קרבנות פון די נאצישע בלוטהיגט. און דורך די זוקס יאר פון 1939 בי 1945 זינגען אויסגעמארדערט געווארען זוקס מליאן אידען דורך שויידעליכטע עינויים וואס איז נאָך ניט געהרט געווארען אין דער געשיכטע פון דער מענשהייט . . . ווען די דיטשען האבן אינגעונומען אָלאָנד איז זיעדר ערשטער שריט געווען צו באַרוביינ אָלע אידן און דאן זי פאנאנדרישיקן אין די פארשידענע קאנצעטראָציע קעמאָס וואו זי מיט זיעדר פֿרוּיעָן און קינדער זינגען אומגעקומוּן אין די קראָמעאָטארוּם . . .

שווין אין אָנוֹהִיב פון דער מלחמה ווען היטלער האט פאר' כאפט פוילין, נאָכְדָעָם ווי די נאָצִי באַמְבָעָס האָבן חֲרוּב גַעֲמָכֶת כְמַעַט גאנץ וואָרשׂע. האָבען די פוילישע אַנְטִיסְמִיטָן געהאלפען די נאָצִים צו מַאְדָן אָידָן . . . אָבער יונע בִּיטְעָרָע אָוּמְפָאָרְשָׁעָהָמְתָע פוילישע אָידָן פֿרְעָסְעָר האָבן אלְיָין דְרְפָּאָר טִיעָר באָזְאָלָט. דָרְיִי מַלְיָאָן פון זי האָבען אוּיך באָצָאָלָט מִיט זַיְעָרָע לְעַבְעָנָס.

אַסְד לִיטְוִינָרָה האָבען געהאלפען די נאָצִים אָמוֹצְוָרִינְגָעָן אָידָן. ווען דִיטְשְׁלָאָגָּנד אוּיך פְלוֹצְלָוְגָּב אָפְאָלִין די סָאוּוִיטָן רָוְסְלָנָאָד, האָבן אַסְד אָוקְרָאִינָר וֵיך אָנְגָעָבָאָטָען צו דִינְגָעָן הִיטְלָעָרָן צו העלְפָן מַאְדָעָוָן די הילפלאָזָע, שׂוֹצְלָאוּ אָידָן סִי די וועלכע וואס זינגען אָנְגָעָלָאָפָעָן אָהִין פון אָנְדָעָר פוילישע שְׂטָעָט. אָן סִי די וועלכע זיינען בִּירְגָּעָר פון אָוקְרָאִינָע . . .

יוזף מנגנול

מרטין בראמן

הינריך מולר

דרי פון די גראוסטט פארברעכערס, וואס זונען גשווען היטלערן
בייזילפיג אין אויסמאָרדען די אידען, זונען איצט ערגען אויסבֿאָ
האלטען, זי זונען : 1) היטלעריס שטעלפאָרטערטער, מַאְרטַינוּ בָּאָרְמָאָן ;
2) דער בְּכוֹתָהָונֵט דָּר. יוזף מנגנול ; און 3) רִיכְסְמִינְטֶסְעָר אָוּן
געסְטָאָפָּא שָׁעָפָּא, הִינְרִיךְ מַילְעָר.

שפערטער זייןען א סך יונגע, געזונטע אידן געווען געצואונגגען צו ארביטען פאר די דיטשען אין פולישע פאבריקען. מען האט אפלו נאכער געשיקט אועלכע אידן קיין דיטשלאנד און מיט זוי געארבייט כל עבודת פרך, דאן האבען די נאציס אינגעשטעלט די אידישע "געטאָס", כדי אינגענצען אפצוזנדערען די אידן פון די אנדרע ...

א סך אידן מיט זיירען קינדרע זייןען דערמאָרדערט געווארן טרייבענדיג זי פון זיירען הימען צו די געטאָס. איך וועל שפערטער ערקלען ווי אוווי די געטאָס זייןען געגראַנדעט געווארן. איך געפין פאר נויטיג צו ערקלען מערערע אינצעלהַיְהַען, כדי די צוקנטיפיגע דורות זאלן באָרײַפֿען וואָס דער דיטש וועלכער האט זיך געהאלטן פאר "אויבער" מענש, איז געווען פעהיג צו טאן ... די נאצִי דיטשען זייןען געווען בעסטיעס אין מענשן געתטאָט. איך גלוב איז מען דארף זיך אַנטשילדיגען פאר די וילע חיות, די בעסטיעס, פֿאָרוֹאָס מען פֿאָרגלייכֿט די נאצִי דיטשען צו זוי. עס איז זירקליך אַ באַלְיַידִי גונג פֿאָר די חיות ...

די געטאָס זייןען אַינְגַּעַשְׁטָעַלְט געווארען אַמְּמָרֶסֶטֶן אין צוּיִ אַדְעֵר דְּרִי גָּסָן, אַין די פֿרִיעַרְדִּיגַּע אַידִישׁ קּוֹוָרְטָאַלְן, אַון די גָּאנְצָאַ אַידִישׁ בְּאָפְּעַלְקְּעַרְנְּגָן זייןען אַרְיִינְגְּעַשְׁפָּאָרְט געווארען דָּאָרט. אַין צִימָעָרָן וואָס זייןען געווען גְּרוּיסָן גְּנוּג בְּלִוִּי פֿאָר צוּיִ אַדְעֵר דְּרִי פֿערְזָאָן, זייןען אַרְיִינְגְּעַשְׁפָּאָרְט געווארען פֿופְּצָעָן בֵּין צוֹאַנְצִיגַּי פֿערְזָאָן. אוֹ אַונְטְּרַשְׁיִיד פֿוֹן גַּעַשְׁלַעַט, קִינְדָּעָר אַין דְּרַדוֹאַקְּסָעָנָעָ, דָּעָר הַוְּגָגָר האט גַּעֲבּוֹשָׁוּעָט אין אלע אַידִישׁ געטאָס. ווען עס האבען אוֹסְגַּעַ בְּרָאָכָעָן עַפְּיַדְעָמִיעָס אין גַּעַטָּא, פֿלְעָגָט מען די קְרָאָנְקָע אַוּוּקְשִׁיקָעָן קִיְּין טְרַעְבְּלִינְקָע אַדְעֵר אוֹיְשְׁוִיךְ, וואָז מען האט זיך דְּרַעְשְׁטִיקָט אין די גָּזָן קָאָמָעָן ... מען פֿלְעָגָט זיך אוֹרְקְשִׁיקָעָן אין גַּעַשְׁלָאַסְעָנָע וְאַגְּאָנָעָן פֿאָר מָאָסָן הַיְּגִירְכְּטוֹגָעָן. די דִּיטְשָׁעָן-מְעַרְדָּעָר האָבָּן נָאָר גַּעַזְוֹאַנְגָּעָן זיְעָרָע קְרַבְּנוֹת צוֹ גְּרָאָבָּן זיְעָרָע אַיְגְּעָנָע קְרָבִים אַון דָּאָן זיך אוֹיסְשִׁיסָּעָן מִיט מָאָשִׁין בְּקִסְּעָן ... נִיט זַעַלְתָּעָן פֿלְעָגָעָן. זיך בְּאָגְרָאָבָּעָן מְעַנְשָׂן וְעַלְכָּעָה האָבָּעָן נָאָר גַּעַלְבָּט, וְוַיְלִי זיך זייןען בְּלִוִּי פֿאָרוֹאָנְדָעָט געווארען פֿוֹן די קוּילְעָן ...

עס איז אוֹמְגָלִיך צו באָשְׁרַיְבָּן ווי אַזְוִי די אַיְנוֹוָוִינְגָּעָר פֿוֹן די געטאָס האָבָּעָן אוֹיסְגַּעַזְוָעָן אַפְּיוּיְנְדִּיגַּע דָּאָרט אַשְׁטִיקָל צִיְּט. אַיְן זַאָר דָּאָרָף גַּעַזְאָגָט וּוּרָן: ווען די לאָדוֹשָׁעָר גַּהְעָטָא אַיז אַיבְּרַגְעַשְׁקָט געווארען קִיְּין אוֹיְשְׁוִיךְ האָבָּא אַיך נִיט גַּעַקְעָנָט אַונְטְּרַשְׁיִיד פֿוֹן אַ צָּעֵן יְעִירְגָּן אַינְגַּעַל צוֹ צוֹאַנְצִיגַּע יְעִירְגָּעָן יְוָגְגָרְמָאָן. מען האט נִיט גַּעַקְעָנָט מְעַרְקָן קִיְּין אַונְטְּרַשְׁיִיד פֿוֹן מְעַנְשָׂן פֿוֹן צוֹאַנְצִיגַּע צוֹ מְעַנְשָׂן

פֿוֹן פּוֹפְצִיג . . . אַלְעָ זַיְנָעַן גַּעוּעַן טַוִּיט בְּלָאָס, אַוְיסְגַּעַמְאַגְּעַרט, פָּאָרָט
דָּאָרָט אָוּן פָּאָרָקּוֹזָאָרָט פֿוֹן שַׁרְעַקְלִיכָּן הַוְנָגָעֶר . . . נַיְנָגִיגְ פֶּרְאָצָעֵנט פֿוֹן
אַט דֵּי דָּאוּגִיגְ אַוְמָגִילִיכָּעַ סְקַעַלְעַטְעָנָס זַיְנָעַן אַוְועַקְגַּשְׁקָט גַּעוּאָרָן
אַז דֵּי גָּאָז קַאֲמָעָרָן אָוּן זַיְנָעַן פָּאָרְבָּרָעַנט גַּעוּאָרָעַן אַזְוִי שְׂנָעַל וּוּי
זַיְיָ זַיְנָעַן דָּאָרָט אַנְגַּעַקְומָעָן.

צָוָם בָּאָדוּעָרָן הַאָבָן זִיךְ דָּאָרָט אַיְן דֵּי גַעַטָּס גַעַפְנוּעָן אוּיךְ
פֿוֹן נַיְדָעָרְגָּן כָּאָרָקְטָעָר, דָּעָר אָפְפָאָל פֿוֹן אַנוּנָעָר פָּאָלָה, וּוּלְכָעָ הַאָבָן
אַנְגַּעַבָּאָטָן דֵּי דִיְתְשָׁעָן זַיְיָ צָוּ דִיְנָעָן, אָוּן הַלְּפָעָן אַיְבָּעָרְגָּבָעָן אַיְן
זַיְיָעָרָעָ הַעַנְטָ פִּיל אַיְדָן וּוּמְעָן זַיְיָ הַאָבָן אַוְיסְגַּעַלְקָלִיבָן, זַוְעָן דֵּי דִיְתְשָׁעָן
הַאָבָן פָּאָרְלָאָגְנָט אֹז מַעַן זָאל צְוַשְׁטָעָלָן אַז גַּעוּוֹיסָע צָלָ פָּאָרָ שְׁוּעָרָעָ
אַרְבִּיטָט. אַט פֿוֹן דֵּי דָּאוּגִיגְ פָּאָרְבָּרְעָכְעָרְשָׁע אַיְדִישָׁע אַוְיסְוֹוֹאָרוֹפָעָן, הַאָט
זִיךְ פָּאָרְמִירָט אַפְּאָלִיצִיָּה וּוָאָס הַאָט גַּעהָלָטָן אַרְדְּעָנוּגָגָן אַיְן דֵּי גַעַטָּסָם.
אַיְן אַנְהָוִיב הַאָבָן זַיְיָ דָּאָס גַעַטָּאָן נִיטָּגָעָן, נָאָר מַעַן הַאָט זַיְיָ
גַעַצְוֹוֹאָנוֹגָעָן, שָׁפְעַטָּעָר אַבָּרָעָר, וּוּעָן זַיְיָ הַאָבָן גַּעהָפָט אַז דָּאָטְעוּעָן
זַיְיָעָרָעָ לְעַבְעָנָס, הַאָבָן אַסְךְ פֿוֹן זַיְיָפָרְקִיפָּט זַיְיָעָרָעָ נְשַׁמְוֹת צָוָם טִיוּעָלָ,
צָוָם דֵּי נַאֲצִי תְּלִיוֹנִים אֹן שֻׁוָּם צַעְגָּרָוָנָה. אַבָּרָעָר אוּיךְ זַיְיָ דֵּי פָרְקוֹידִיפָּט
נְשַׁמוֹת, הַאָבָעָן זִיךְ בִּיטָעָר אַנְטוּוּשָׁת, וּוּיְיל וּוּעָן מַעַן הַאָט לִיקְוּוֹדִירָט
דֵּי גַעַטָּא. הַאָבָן דֵּי נַאֲצִים זַיְיָ אַזְוּקְגַּעַפְרִיט אַיְן דֵּי קַאנְצָעַטְרָאַצִּיעָ
לְאַגְּרָעָן אֹן זַיְיָפָרְגָּזָט . . .

אַלְס צְוָגָאָב צָוָם דֵּי גַעַטָּס הַאָבָן דֵּי נַאֲצִי פָרְבָּרְעָכָר אַיְנָעָ
רִיכְט אֹזָא מַיִן יְוָדָעָנָאָט, וּוָאָס הַאָט גַּעהָט דֵּי אַוְיפָגָאָבָעָ צָוָם צִיְינָגָ
וּוּלְטָ אֹזָא דֵּי אַיְדִישָׁע בָּאַפְּעָלְקָעְרוֹנָג הַאָט «אַטָּאָנָמָעָ» אַיְן דָּעָר
גַעַגְעָנָט וּוּאָוּ זַיְיָ גַעַפְינָעָן זַיְיָ.

דֵּי דָּאוּגִיגְ דִיְתְשָׁעָ אַינְסְטִיטּוֹצְיָ אֹין גַעַוּעָן גַעַבְוִיט אַוִיף לִיְגָן
אוּן פָּאָלְשָׁקִיָּט. דָּאָס הַאָט גַעַזְאָלָט זַיְיָ אָאָ בָּאָרְאָטָוָנָגָס קָעָרְפָּרְשָׁאָפָט.
דֵּי אַיְפָגָאָבָעָ פֿוֹן דֵּי אַיְדִישָׁע מִיטָּגְלִידָעָר פֿוֹן יְוָדָעָנָאָט אֹין גַעַוּעָן
אָרוֹיְסְצָוְרִיגָעָן גַעַלְטָ פֿוֹן אַיְגָעָנָעָ כְּדֵי נַאֲכָזְקָוָמָעָן דֵי גַרְוִיסָע סְוָמָעָ
גַעַלְטָ אָפְצָאָל וּוָאָס דֵּי נַאֲצִים הַאָבָן זַיְיָ צְוָגְעָזָאָט בָּעִסְעָרָעָ בָּהָאַנְדָלָגָעָן
אָיִדְישָׁעָרָ קָהָילָה, גַּאנְצָ אַפְטָהָבָן זַיְיָ צְוָגְעָזָאָט בָּעִסְעָרָעָ בָּהָאַנְדָלָגָעָן
צָוָם דֵּי אַיְדָן אֹן זַיְיָ דָוְרְכָדָעָם גַעַצְוֹאָנוֹגָעָן אָוּזְקָצְוֹעָגָעָבָעָן דָאָס בִּסְלָ
גַעַלְטָ אֹן צִירָוָגָ וּוָאָס זַיְיָ הַאָבָן גַּעהָטָ בָּהָאָלָטָעָן... דָאָס הַאָבָן דֵי
מִיטָּגְלִידָעָר אָרוֹיְסְבָאָקָוָמָעָן מִיטָּ דָעָר הַיְלָף פֿוֹן דֵי נַאֲצִישָׁע בָּעַמְטָעָ
עַס אֹין גַעַוּעָן אַגְּרוּסָע אַגְּרוּסָע אַונְטָעָרָשָׁיְד צְוִישָׁעָן דֵי אַיְדִישָׁע
גַעַטָּא פָּאָלִיצִיָּה אֹן דֵי מִיטָּגְלִידָעָר פֿוֹן «יְוָדָעָנָאָט». דֵי אַיְדִישָׁע פָּאָלִיצִיָּ
אֹין בָּאָשְׁטָאָגָעָן מִינְיָסְטִיטָעָן פֿוֹן דֵי נַיְדָעְרִיגָסְטָעָ אֹן מָאָנְכָעָ קָרִימִינְאָלָעָ
שִׁיכְטָן פֿוֹן דָעָר אַיְדִישָׁעָגָ עַזְוּלְשָׁאָפָט. אַבָּרָעָר דֵי מִיטָּגְלִידָעָר פֿוֹן
יְוָדָעָנָאָט זַיְנָעַן גַעַוּעָן מִינְיָסְטִיטָעָן עַרְלִיבָעָ, וּוּרְדִּיגָעָ פָּרְזָאָגָעָן וּוּלְכָעָ

וינגען געוווען אליען הילפלאָז געגען דעם שונא פון די אידן... זי
זינגען געוווען געצַוָּאָנְגַּעַן נאכַזְקָוָמַעַן די פָּאָדָעָרָוָגַעַן פון די נאָצִים.
די אידען וועלכע האָבָּן זיך געפָּנוּן אַין דעם טַיֵּל פון
פּוֹלִיאָן וואָס אַין געוווען אַקְפִּירֶט פון די רָוּסָעָן, האָבָּעָן זיך געפָּילֶט
מעָר אַדָּעָר ווַיְיִנְגָּעָר זַיכְעָרָר מִיט זַיְעָרָעָ לְעַבְעָנָס, כָּאַטְשׁ עַקְאַנְגָּמִישׁ
זינגען זיך אַוְיך געוווען רָוָאַנִּירֶט. ווּן הַיְתָלָעָר הָאָט אַטְאָקִירֶט רָוָסָלָאנְד
דעם צוֹויִ אָוָן צְוֹאַנְצִיגָּסְטָן יְנוּן, אָן שָׁוָם וּוְאָרְנוּנָה, אַין דָאָן
דָעָר גּוֹרֵל פון אָלָע פּוֹלִישָׁע אַיְדָן אֲפִילּוּ אַוְיך פון די אַוְקָרָאַנִּישָׁע
אַיְדָעָן, גַּעַוְאָרָעָן פָּאָרוּזִיגָּעָלָט. די אַיְדָעָן פון אַוְקָרָאַנִּישָׁע אָוָן אַנְדָעָרָע טִילָּן
פון מְעָרָב רָוָסָלָאנְד וּזיך פון לִיטָּעָ, לְאַטוּוּעָ, עַסְטָאַנִּישָׁע אָוָן אַנְדָעָרָע
וְאָס זינגען געוווען אָונְטָעָר די סָאוּוּעָתָן, זינגען אַרְיִינְגְּעָפָּאלָן אַין די
הָעַנְטָ פון די נאָצִים אָוָן האָבָּעָן דִּירְכְּגַעְמָאָכָּט די זַעַלְבָּעָ מַאְרְטִירְעָרָטוֹם
וּזִי די פּוֹלִישָׁע אָוָן דִּיְתְּשָׁע אַיְדָן.

.2

וּוַיְ אֵין גָּעוֹעַן דִּי לָאָגָע פָּוּן דִּי אִידָּעַן אַיְן קָאָרְפָּאָטָעַן רַוְּסָלָאָנְדָן
לְאָמִיר גָּעהַן כָּסֶדֶר: אַיְן 1939 וּוֹעַן הַיְתָלָעַר הַאֲט אַקְוּפִירַט
טַשְׁעַבָּאַסְלָאָוָאַקְיָעַ, הַאֲט אָוְנָגָאָרָעַן, מִיטַּ דָּעַר צַוְּשִׁטְיָמוֹנוֹן פָּוּן
הַיְתָלָעַרְן, אָוּן אוּפָּהָן בָּאָפָּעַל פָּוּן אַדְמִירָאָל הַאֲרָטִי, פָּאָרְנוֹמוֹעַן אָ
טְּיִיל פָּוּן קָאָרְפָּאָטָעַן־רוֹסָלָאָנְדָן. דִּי מִתְּגָלְדִּעָר פָּוּן זַיְעַר רַעְגָּוּלָעָרָע
אָרָמִי, זַיְנָעַן עַרְקָלָעָרָט גָּעוֹאָרָעַן אֶלְסַ פָּאָרְטִיזָאָנָעָר, אָוּן זַיְ גַּלְיָיךְ
הַינְּגָעָרִיכְתַּעַט.

נָאָךְ זַיְן פָּאָרְכָּאָפָּעַן קָאָרְפָּאָטָא־רוֹסָלָאָנְדָן, הַאֲט אַדְמִירָאָל הַאֲרָטִי
אוּן זַיְנָעַן מִינִיסְטָאָרָעַן פָּאָרְעָפָּעָנְטִילִיךְ אָ פָּרָאָקְלָאָמָּאָצִיעַ, אָזְ עָרְ קְוּמַט
צַוְּ בָּאָפְּרִיְעַן, דִּי גָּאנְצָעַ בָּאָפְּעָלְקָעְרָוָנְגַּ פָּוּן אָט דָּעַם לְאָנְדָן, אָוּן־
טָעַרְשִׁידְ פָּוּן גְּלוּבָּעַן, רָאַסְעַ אָוּן רַעְלִיגִיעַ... דָּאָס הַאֲט גַּעַשְׁיָנְטַן צַוְּ
זַיְן צַוְּ גַּוְנְסָטַן דִּי אִידִישַׁ בִּירְגָּעַר פָּוּן קָאָרְפָּאָטָן רַוְּסָלָאָנְדָן, וּוֹאָס
אָבָּעָר אֵין גָּעוֹעַן דָּעַר אָמָת?

אַיְן צַוְּיִי וּוֹאָכָּעַן נָאָךְ דָּעַר אַקְוּפָּאָצִיעַ הַאֲט דִּי מִילְּטָעָרִישַׁ
אַדְמִינִיסְטְּרָאָצִיעַ וּוֹאָס הַאֲט אַיְבָּעָרְגָּעָנוֹמוֹעַן דִּי רַעְגִּירָוָנְגַּ פָּוּן דָּעַר
צַיוּוּילָעַר הַעֲרָשָׂאָפְּט, פָּאָרְעָפָּעָנְטִילִיכְטַן אָ מַעְלָדוֹגָן אָוּן וּוֹאָס יַעֲדָר
אַיְנָעַר אֵין אַיְפָּגָעָפָּאָדָעָרָט גָּעוֹאָרָעַן אַוְיְסָוּפִילִין אָ פָּאָרְמָאָטַן פָּוּן
אָ פָּרָאָגָעָנְבָּוִיְגָעַן, וּוֹאָס הַאֲט אַוְיָסָעַר דִּי גַּעַוּוֹהָנְלִיכְעַ פָּרָאָגָעַס וּוֹעַגְעַן
נָאָמָעַן, גַּעַבְוָרָט, אַדְרָעַס פָּרָאָפָּעַיַּעַ אָ. וּ. אָוִיךְ בָּאָדָרָפְּט
עַנְטָפָּעָרָעַן צַוְּ דִּי פָּעָרְזָאָן אֵין אָ אִיד. אָוִיבְּ דִּי פָּעָרְזָאָן אֵין גָּעוֹעַן
אָ אִיד, הַאֲט עָר בָּאָדָרָפְּט עַנְטָפָּעָרָעַן צַוְּ עָרְ הַאֲט אָוְנָגָאָרִישַׁ בִּירְיָה
גַּעַרְשָׂאָפְּט, אָוּן זַיְהָוָהָן עָר וּוֹעַט גָּעהַן אַיְן פָּאָל מַעַן וּוֹעַט אִים
אַדוֹרִיסְיָקָעַן פָּוּן לְאָנְדָן?

אַיְן פָּאָרְלָוִיפְּ פָּוּן עַטְלִיכְעַ חֲדִישִׁים זַהָּבָעַן דִּי אָוְנָגָאָרָעַן אַיְנָיְנָי
גַּעַשְׁטָעַלְטַן אַיְן יַעֲדָר קָאָרְפָּאָטָן־רוֹסָיְשַׁ שְׁתָאָטַן אָ גַּרְעַנִּיאָץְ פָּאָלִיצְיָי
וּזְאָךְ, פָּעָרְזָאָגָעַן וּוֹעַלְכָּעַ זַיְנָעַן גָּעוֹעַן אֵין דָּעַר קָאָטָעָגָאָרִיעַ פָּוּן אִידָּן,
זַיְנָעַן עַפְּעַנְטִילִיךְ אַוְיְפָּגָעָפָּאָדָעָרָט גָּעוֹאָרָעַן צַוְּשִׁוְתָעָלָעַן אָ סֻעְרָטִיפְּקָאָט
וּוֹעַגְעַן זַיְעַר אָוְנָגָאָרִישַׁ בִּירְגָּעָרָשָׂאָפְּט. דָּאָס וּוֹאָס דָּעַר אַרוֹוִיסְ
גַּעַרְפָּעָנָעָרָעַן הַאֲט גַּעַקְעַנְטַן בָּאוֹחַיְעַן אָזְ זַיְנָעַן עַלְטָעָרָעַן אָוּן אָוּר
עַלְטָעָרָעַן זַיְנָעַן גַּעַבָּאָרָעַן אֵין דָּעַם לְאָנְדָן מִיטַּ פָּוֹצְגִּיגְ אַדְעָרְ מִיטַּ
הַונְּדָעָרָט יָאָר צְרִיקָ, אָוּן אָזְ זַיְיָ האָבָעַן גַּעַצְאָלָט שְׁטִיעַר נָאָךְ פָּאָר

דער ערשותער וועלט מלחהה, איז ניט געוווען געונג... דער גערדו-
פונגער האט באדארפֿט באויאיזען איז דער איז געבאָרען אין דעם לאנד,
או זיינע עלטערען און גראָס עלטערען זיינען איזך דאַ געבאָרען
געווֹאָרען, או זי אַדער ער איז געווֹן אין יאָר 1871 דערוואָאַקְסען
און האט געצָאלְט שטייעֶרֶען, או זיינע עלטערען זיינען געשטָאַרְבָּעַן
אויף דעם אָונְגָּאַרִישָׁן באָדָעַן.

אויב די ערשות דריי פֿראָגָעָס זיינען פֿאָרְעָנְטְּפּֿעָרֶט גַּעֲוֹאָרָעָן
מייט פֿאָזִיטְּיוּעָ עַנְטְּפּֿעָרֶס, האט דער אַיד נאָך נִשְׁתְּ גַּעֲקָעָנְטָ אַרְיִינְגָּעָ-
נוּמָעָן וּוּרָעָן אלְס אָונְגָּאַרִישָׁד בִּירְגָּעָר בֵּין וּוְאָנָעָן ער האט גַּעֲקָעָנְטָ עַנְטָ-
פּֿעָרָעָן יָאָ, אָן דָּס באַשְׁטָעְטִיגָּעָן.

אויב אַ חֲתֹ�וֹנָה אַיְזָאָרְגָּעָקְוּמוּן נאָך דעם יאָר 1936, האט דאס
וּוִיב ניט גַּעֲקָעָנְטָ קְרִיגָּעָן די בִּירְגָּעָרְשָׁאָפְּט פֿוֹן אַיד מָאָן. אויב זַי
הָאָט גַּעֲוֹאָלְט וּוּרָעָן אַ בִּירְגָּעָרְהָאָט זַי באַדְאָרְפָּט נַאֲכָּוּמוּן די¹
זַעֲלָבָע באַדְיִינְגָּוּנְגָּעָן וּוּ אַיד מָאָן.

אייבער 80 פֿרְאָצְעָנְטָ פֿוֹן דער אַידְשָׁעָר באַפְּעַלְקְעַדְרוֹנָגָה האָבָעָן
ניט גַּעֲקָעָנְטָ נַאֲכָּוּמוּן די פֿאָרְלָאַנְגָּטָע באַדְיִינְגָּוּנְגָּעָן, וּוּילְיָאָן פּֿילְ-
דִּיסְטְּרִיקְטָן וּוּאָס זיינען באַאוֹאַינְטָ גַּעֲוֹעָן פֿוֹן אַידָעָן אַיְנָעָרְ צִיטָא.
איָז ניט גַּעֲוֹעָן אַזְּאָ זַאָך וּוּ רְעִינְגְּסְטְּרִירְעָן גַּעֲבָוָרְתָּן, טּוּיפְּפָאָלָן, אַדְעָר
חוֹתָנָה, אַזְּיָ אָזָעָס אַיְזָאָרְגָּעָקְוּמוּן צַו האָבָעָן באַוְיִזְעָן פֿאָר
דעם.

די אלְעָ אַידָעָן וּוּלְכָעָ האָבָעָן ניט גַּעֲקָעָנְטָ צַוְּשְׁטָעַלְעָן די פֿאָרְ-
לָאַנְגָּטָע סֻעְרְטִיפְּיִקְאָטָעָן כְּדִי צַוְּ קְרִיגָּעָן די בִּירְגָּעָרְשָׁאָפְּט אַזְּ אַידָעָן
וּוּלְכָעָ האָבָעָן גַּלְיָיךְ דּוּרְקְלָעְרָט, אָזְ זַיְיָ זיינען פֿרְעָמְדָע בִּירְגָּעָר,
זיינען באַדְל דּוּרְקְלָעְרָט גַּעֲוֹאָרָעָן אלְס פֿרְעָמְדָע, אָן האָבָעָן גַּעֲקָרָאָגָן
אָן אַפְּצִיצְיָעָלָעָן באַפְּעָל צַו פֿאָרְלָאַזְעָן דאס לאָנד אַזְ אַשְׁר פֿוֹן 30 טָעָג.

אָט די דְּזָאִיגָע אַידָעָן זיינען אַנוֹפְּאַרְמִירָט גַּעֲוֹאָרָעָן פֿוֹן דעם
גרְעָנִיךְ וּזְאָך, אוּ זַיְיָ קְעָנְעָן אַפְּעָלְיָעָן צַו די העַכְּבָּרָע אַוְיָטָאַרְטִיטָעָן,
בְּטָל צַו מְאָכָעָן אַט דעם באַפְּעָל. אַבְּעָר דאס האָט וּוּינְצִיגְוּ וּוּאָס
גַּעֲהָאַלְפָעָן. די וּוּלְכָעָ האָבָעָן גַּעֲהָאָט אַסְעָרְטִיפְּיִקְאָט, וּוּאָס האָט
בָּאַוְיִזְעָן אָן צְוִיְּפָעָל, אוּ זַיְיָ זיינען בִּירְגָּעָר, האָבָעָן באַדְאָרְפָּט
קְרִיגָּעָן אַ באַשְׁטָעְגְּוָגָה פֿוֹן דעם קְאָבִינְעָט פֿוֹן הַוִּיפְּט בִּיּוֹרָא אַזְ אַזְ
בוֹדָאַפְּעָסָט. אַיךְ האָבָב באַלְגָּאנְט צַו דער קְאַטְּעָגָרְיָע וּוּאָס האָט
גַּעֲהָאָט אַסְעָרְטִיפְּיִקְאָט, אָן אַיךְ האָבָב גַּעֲקָרָאָגָן דעם אָונְגָּאַרִישָׁעָן
בִּירְגָּעְרָעָכָט. גַּעֲלָט האָט גַּעֲשְׁפִּילְט אַ הַיְשָׁע רַאֲלָע אַז דעם.

אַיךְ וּוּילְיָ נִיט אַרְיִינְגָּהָן אַזְ אַיְנְצָעַלְהָיִיטָן אָן באַשְׁדִּיְיָבָעָן די
שְׂוִינְדְּלָעְרִיָּעָן אָן גַּנְבָּה/שְׁקִיטָעָן וּוּאָס זיינען אַנְגָּעָנְגָּעָן בֵּין די

אונגארישע אויטאַרִיטעטען. אַיך ווועל בלויו אַנְצִיגָּעָן אויף
איין טיפישן פאל:

מיין אלטער פרײַינְד האַלְאַנדער, דער דָּמָאַלְסְדִּיגָּעֶר פֿאַרְזִּיצְעָר
פֿון דער קְוָלְטָס גַּעֲמִינְדָּע פֿון חֹסֶט, האַט גַּעהָט אַלְעָ פֿאַרְלְאַנְגְּטָע
סְעַרְטִּיפֿיקָאָטָן ווָאָס האַבָּעָן באַוִוִּיזָן, אָז עָרָ אַיְ אַן עַכְתָּעָר אַונְגָּאָרִי
שְׁעָרָ בִּירְגָּעָר, אַבָּעָר טְרָאָץ דָּעַם, האַט עָרָ גַּעֲקָרָגָעָן אָ בַּאֲפָעָל צָו
פֿאַרְלָאוּעָן דָּאָס לְאָנד. זַיְעָר טָעָה אַיְוּגָעָן, אָז אַיְן טְיִיל
פֿון סְעַרְטִּיפֿיקָאָט אַיְוּ זַיְן נָאָמָעָן אוֹיסְגַּלְיִיגָּט האַלְאַנדער, אָז אַוִּיף
אָ צְוִוִּיטָעָר טְיִיל אַיְזָן זַיְן נָאָמָעָן האַלְעַנְדָּע... אָט דער דָּאַיְגָעָר בּוֹכְ
שְׁטָאָב האַט פֿאַרְזִּיגְעָלָט דָּעַם שְׁקוֹאָל פֿון יְעָנָעָם ווִירְדִּיגָּעָן מָאָן...
מִיט אָזְעַלְכָּעָ מאַכְּיַאנְצִיעָס אָז שְׁוִינְדְּלָעְטִירְיוּן פֿון דִּי אַונְגָּאָרִישָׁע
בעַאמְטָע, אַיְזָן דִּי צָאָל פֿון דִּי אַרְזִּיגְעָשִׂיקְטָע אִידָּן פֿאַרְגְּרָעָסְעָרָט
געֻוָּאָרָן אַרוּם עַנְדָּע מָאי 1941, צָו 50.000.

כְּדִי קְלָאָרָעָר צָו מָאָכָעָן דִּי גַּאנְצָעָ לְאָגָע פֿון יְעָנָעָר צִיְּיט אַיְן
אַונְגָּאָרָן, אַיְזָן נְוִיטִיגָּ צָו דָּרְמָמָנָעָן, אָז אַונְגָּאָרָן אַיְ גַּעוּוּן אָ טְיִיל פֿון
עַסְטְּרִירִיךְ-אַונְגָּאָרָן מְלוֹכה, בֵּין 1918. אַונְגָּאָרָן האַט נִיט גַּעהָט קִין
פְּרָלָע אַוְיטָאָנְאָמִיעָ, נָאָך דער עַרְשְׁתָּעָר ווּעְלָטָ מְלָחָמָה, אַיְזָן אַונְגָּאָרָן
גַּעוּוּרָן אָ בְּאַזְוְנְדָעָרָע מְלוֹכה, אַונְגָּאָרָן האַט פֿון אַלְעָמָל אַרְזִּיגְעָוָיָין
אָ סְךְ טָאַלְעָרָאנְץ צָו דִּי מִינְאָרִיטָעָן, אַיבָּרָהָוִיפָּט צָו דִּי אִידָּן, ווּולְבָעָ
הָאָבָעָן בִּיְגָעְשְׁטִיעָרָט אַיְן אָ גָּאָר גַּרְוִיסָּעָר מָאָס צָו דער גַּעְדִּיהָוָגָן
(פֿרָאַסְפָּעָרִיטִי) פֿון דער עַקְאָנָמִיעָ פֿון לְאָנד. צָו אִיר קְוָלְטָוָר אָוָן
וּוּסְעַנְשָׁאָפָּט. נָאָכָדָעָם ווִי דער קְאָמוֹנִיסְטִישָׁעָר רְעוּשִׁים אִינְטָעָר בְּעַלָּא
קוּהָן אַיְזָן גַּעְפָּאַלְעָן, זַיְעָנָעָן דָּאָרטָפָּרָגָעָקָומָעָן אַנְטִי אַדִּישָׁעָ עַקְצָעָסָן,
מַעַן האַט באַשְׁוְלְדִיגְטָמָן דִּי אִידָּעָן אַיְן קְאָמוֹנִיסְטִישָׁעָ סִימְפָאָטִיעָס, ווַיְיַלְלָ
בְּעַלָּא קוּהָן האַט גַּעַשְׁתָּאָמָט פֿון אִידָּעָן.

אַדְמִירָאָל האָרָטִי אַיְזָן באַשְׁטִימָט גַּעַוָּאָרָעָן אַיְמְפָעָרִיאָל אַדְמִיָּ
ニִסְטְּרָאָטָר, אָוָן עָרָ האַט גַּעַנוּמָעָן פֿאַרְפָּאַלְגָּעָן דִּי אִידָּעָן אָוָן דִּי
אַרְבִּיְטָעָר קְלָאָס. אַונְגָּאָרָן אַיְזָן דָּאָז גַּעַוָּאָרָן דִּי עַרְשְׁתָּעָמָלָה
הָאַט אַיְנְגָעָפִירָט "נוֹמָעָרָס-קְלָאָזָס" פֿאָרָ אַדִּישָׁעָ סְטוֹדָעָנָטָן אַיְן
אַונְגָּאָרִישָׁע אַנוּיוּוּרְזִיטָעָן. דער נָאָצִי גַּיפְטָהָאַט זַיְדָ שְׁנָעָלָ פֿאָרָ
שְׁפָרִיטִי אַיְזָן אַונְגָּאָרָן, ווָאָס האַט גַּעַבְּרָאָכָט אָ גַּרְוִיסָּעָן אַוְמְגָלִיק אַוִּיף
דִּי אִידָּעָן.

דִּי נָאָבְּלִיטִי אָוָן דִּי לְאָנד באַיְצָעָר האָבָעָן גַּעַולְוִיבָּט אָוָן
וּוְעָט זַיְן מְעַלְיִיךְ צְוָפְּרִידְעַנְצּוּשְׁטָעַלְיָעָן דִּי פֿאַדְעָרָוָגָעָן פֿון דִּי אַרְבִּיְטָעָר
וּוְעָט מְעָן וּוְעָט קְעַנְעָן פֿאַרְטִּילָן צְוִישָׁן זַיְיָ דִּי אַדִּישָׁעָ האָבָ אָוָן גּוֹטָס
וּיְ אַוִּיךְ דִּיְעָרָ לְאָנד באַזְיָץ, דָּאָס אַיְזָן גַּעַוָּעָן דער הוּיְפָט גּוֹרָנְד מַלְרָ
זַיְעָר סִימְפָאָטִיעָ פֿאָרָ דִּי נָאָצִים, דָוָרָק דִּי יְאָרָעָן 1942—1939, זַיְעָנָעָן

די אידען געוווען געצואונגען אפזונגבען זיער לאנד דורך זעפ געוזען, וואס איי געשאפען געוווארען הוייפטזעכליך פאר די אידען מיט דעם נאמען "איידענגעזען"

נאך א קורצער צייט האבן די אידן באדארפט אפזען די גאנצע לאנד וואס זי האבן פארמאגט. אין 1942 האבן די אידן אויך פארלאוּן זיער פאבריקען, אין יאר 1944 אויך זיער הייזער. און די אונגאריש אידן וועלכע זינען געוווען גאנץ פארמעלער, זינען פלאטונג פאר-וואנדעלט געוווארן אין בעטלערס.

חוליב זיער פרײינדשאפט וואס די אונגאריש אט ארויס-געווין צו די נאציס, האט דאס פאר זי מעליך געמאכט צו אקופירן א טיל פון טשעכאלגואקייע און קראפאטן-דֶּרְוָסְלָאַנְדָּן, איי זיער סימִ-פאטיע און פרײינדשאפט צו די נאציס נאך שטאָרְקָעֵר געוווארן. אַנְקָעֵסִיִּ-רענדיג פרעמדע טעראטאריע און פארבלענדעט פון דעם גלאָנְצָן פון אידיש האָב אָן גוטס, זינען די אונגארער געוווען גרייט זיך צו באָ-טייליגען אָין דער מלחהָה אויף דער זייט פון דִּיטְשָׁלָאָן. זי האָב געפליט או זי זינען אונטער פָּרָפְּלִיכְטְּנוֹג צו די דִּיטְשָׁן, זויל זי האָב בָּאַרְעַכְתִּיגְטְּ דִּי אַונְגָּאַרְשָׁהָה תְּבִיעָה אויף די פרעמדע טעריטאָ-רייעס. די אַרְגָּאַנְיָאַצְּיָה פון "פִּילְקָרִיצְלָעָרְ" האט אויך אַיבְּרָעָגָנוּמָעָן דִּי אַידָּעָה פון אַנְטִיסְעָמִיטִיזָם אָן די גאנצע דִּיטְשָׁע פְּרָאָגָרָם גַּעֲגָנְצָן אָין נַאֲכָגָעָתָן געוווארן, פָּונְקָטָן נאך דעם פָּאַטְעָרָן פון די "ברְּרוּנָנָה העמְדָלָעָךְ". וואס גַּרְעָסֶר עַס אָין געוווארן הַיְתָלָעָס דַּעֲרָפָאָלָג, אַלְזָ גַּרְעָסֶר אָין געוווארן דער אַינְפָּלוֹס פון דער "פִּילְקָרִיצְלָעָרְ" אָרְ-גַּאנְיָאַצְּיָה.

נַאֲכָדָעַם וַיְיַיְהֵ אָבָן פָּאַרְנוּמָעָן גָּאַלְיִצְּיָה, אָבָן די אַונְגָּאַרְרָעָר דָּוְרָכְגַּעְפִּירְט אָזָה טִיוּוֹאַלְשָׁוּן פְּלָאוֹן: דַּעַם 15 טָעַן אַפְּרִיל, 1941, זַעַקְס אַזְּיָגָעָר אִין דער פְּרִי, זַיְנָעָן עַרְשִׁינָעָן די גָּרְעָנִיךְ וְעַכְתָּרָה מִיט וְשָׁאָנוֹן דָּאָרָן, וְעַלְכָּעָ זַיְנָעָן געוווען בָּאַוָּאָסְטָ פָּאָר זַיְעָר בְּרוֹטָאַלִּיטָעָט אָן גְּרוֹזַאְמָקִיט אָזָעַן קָעָן זַיְיָ פָּאַרְגִּילִיכְן מִיט די דִּיטְשָׁע עַס. נַאֲצִיס אָן גַּעַסְטָאָפָא לִיְיט. מִיט גַּעַוּוֹר אִין די העַנְתָּה, אָבָן וַיְיַיְהֵ אַרְיִינְגְּנָעָרִיסָן אִין די היְזָעָר פָּוֹן די אַלְעָן וְעַלְכָּעָ זַיְנָעָן באַדָּאָרְפְּט פָּאַרְלָאָזָן אַונְגָּאָרָן. די דִּזְׂאָגָעָ אַומְגָלִיקִילִיכָּעָ אָבָן גַּעֲקָרָאָגָן אַבְּאָפָּעָל צַו זַיְן גְּרִיטָטָ פָּאָר טְרָאָנְסְפָּאַרְטָאַצְּיָה אָין אַהֲלָבָע שְׁטוֹנְדָעָ ...

אויף אָזָא אָפָּן האָט זַיְקָאַגְּעָה יְהָבָּעָן די אַידְיָשׁ טְרָאָגְעָדִיעָ אָין קָאַרְפָּאָטָן רְוִסְלָאָן. די טְרָאָנְסְפָּאַרְטָאַצְּיָה אָין דָּוְרָכְגַּעְפִּירְט גַּעַוְוָאָרָן אַונְטָעָר רְיַרְעַנְדָעָ סְצָעָנָעָס. די אַוְמְשָׁטָעַנְדָעָן וְעוֹגָעָן די הַיְרָאָט צְעַרְעָמָאָ-נִיעָס, זַיְנָעָן געוווען שְׁרָעְקָלִיךְ אָן וּוְילָד ... עַס האָט גַּעַטְרָאָפָּעָן אָזָ פָּאַרְשִׁידְעָנָה מִיטְגָּלִידָעָ פָּוֹן דֻּעָר זְעַלְבָּעָר פָּאַמְלִיעָ, זַיְנָעָן געוווען אַונְטָעָר גַּעַוְוָאָרָפָעָן אַונְטָעָר פָּאַרְשִׁידְעָנָה גַּעַזְעָצָעָן. פִּילְ הַיְדָאָטָעָן זַיְנָעָן

געוווען רעליגיגיעזע און ניט ציווילע. האט פאסירט און די מוטער מיטן
קיננד האט מען אַרויסגעשיקט פון לאנד און דער פאטער האט געקענט
בליבען. אַנדערע פֿאַלעַן זִינְגַּן געווען נאָך ערגרער. עס זִינְגַּן געווען
הייראטען וואָס זִינְגַּן דורךעפֿירט געווארען רעליגיגיען, און מיט יאָרַעַן
שפֿעטער, אוֹיך דורךעפֿירט געווארען ציוויל. אָזָא פֿאַמְּילִיעַ האט צום
ביישפֿיל געהאט פֿינְפֿאָט קיננדער. די ערשות צוֹיִקְיִינְדֶּר זִינְגַּן געבאָרַעַן
געווארען דורך דער ציַיט וואָס מאָן אָז ווַיְבַּז זִינְגַּן געווען בלוייז רעלִיִּז
גיַעַן פֿאַרְהַיְרִאָט אָזָן די אַיבְּעָרִיגְעַז זִינְגַּן געווען שוֹין נאָך דער צִיִּז
ווַיְלַעַר הַיְרָאָט. אָזָא פֿאַמְּילִיעַ אֵין צעטילִיט געווארען. די מוטער מיט
דרִיִּי קִינְדֶּר האט געקענט פֿאַרְבְּלִיְבָּעָן, אָז דער פֿאַטְעַר מיט די צוֹיִק
קִינְדֶּר האבען געמוֹזַט פֿאַרְלָאוּן דָּאַס לאָנְדָא, אַדְעָר פֿאַרְקָעָרט.

אַ סְקַ אַידִּישׁע לִיטַ זִינְגַּן גַּעֲרֹפְּעַן געווארען צוֹ אַרְבִּיטְעַן אלָס
אַרְבִּיטְסַ-דִּינְסְטְּלָעָר אֵין מלְחָמָה בְּיוֹרָאָס, דָּאַס אַבְּעָר אֵין נִיט געווען
קיַין הַילְּחָת, ווַיְיַלְּ דִּי בָּאַהֲנְדָלָגָג פּוֹן זִיְעָרָע פֿאַמְּילִיעַ אֵין נִיט געווען
קיַין בעסערען. די פֿאַרְפְּאַלְגָּוָג גַּעַגְן זִי זִינְגַּן אַנְגְּעָנָגָעָן טְרָאָצְ דָּעַם
וְוָאָס מעַן האט זִי צּוֹגְעָזָאנְט שׂוֹץ ...

די אַרוּסְגָּעַשִּׂיקְטָע אַידָּן האָבָּן גַּעֲמָגֶט מִיטְגָּעָמָעָן מֵיט זִיך דָאָס ווֹאָס זַיִּה האָבָּן גַּעֲקָעָנֶט טְרָאָגָנו . . . עַס אַיְזָ גַּעֲוָעָן האַרְצְדִּיסְעָנֶד צַוְּהָן ווֹי אַזְוִי מַעַן טְרִיבִּיט אַרוּסְ אַוְמְשָׁלְדִּיגַּע מַעֲנְשָׁן מֵיט זַיִּעַרְעַ פְּרוּעַן אָוָן קִינְדָּעָר אָוָן זַיִּי קַעַנְעָן גַּאֲרָנִיט מִיטְגָּעָמָעָן מֵיט זִיך בְּלוּזִי דָאָס ווֹאָס זַיִּי קַעַנְעָן טְרָאָגָן . וּוּעְרְטְפּוּלָעַ זַאְכָּן האָט מַעַן קַאֲגְּנִיפְּסִיקְרַט פָּוָן זַיִּי אַט דַּי דְּזָוְיִגְעַ שְׁעַנְדְּלִיכְעַ בְּאַהֲנְדְּלָוָג פָּוָן דִּי הַילְּפָסְלָאָזָע אַוְמְגָלְקְלִיכְעַ אַידָּן , ווֹעַט בְּלִיבָּן אַמְּיאָוְסָעַר פְּלָעָק אַיְזָ דָעַר גַּעֲשִׁיכְטָע . . . ווֹאָס פָּאָר אַשְׂוִידְעַרְלִיכְעַ טְרָאְיִשְׁעַ בְּלִיד עַס אַיְזָ גַּעֲוָעָן צַוְּהָן ווֹי פִּירְ-פִּינְךְ יְעִרְיִגְעַ אַוְמְשָׁלְדִּיגַּע קִינְדָּעְרָלָעַד מַאֲרָשְׁרָוּן צַוְּהָן סְטָאְנְצִיעַ מֵיט פְּעַלְעָק אַוְיִחְזָ זַיִּעַרְעַ פְּלִיצְקָעָלָעַה , אָוָן דִּי גַּרְיוֹזָאָמָע זַשְּׁאַנְדָּאָרָן צַוְּהָן גַּעַנְגָּעַן זַיִּי צַוְּהָן שְׁנַעַלְעָרָר . . .

דאָס האָרָץ האָט גַּעֲבָלוּטִיכְטַגְטַּצְוָקְוָן ווֹי אַזְוִי אַמְּוֹטוּר האָט גַּעַנְגָּעַן אַיְצָן קִינְדָּאָרְיִיךְ אַרְעַע הַעַנְטָן אָוָן דִּי אַגְּדָעָרָעַ קִינְדָּעָר זַיְּנָעָן גַּעַנְגָּעַן נַעֲבָעָן אִיר אַנְהָאַלְטָעַנְדִּיג זַיִּק אַיְצָן אִיר קְלִיְּדַי . אַט אַזְאָ מַוְתָּעָר אַיְזָ גַּעַוְעָן גַּעַצְוָאָנְגָּעָן אַיְבָּעַרְצָוָלָאָן אַלְצָן אַיְזָ אִיר הַיִּם , ווַיְיַלְלַיְתָאָרָט נַיְתָאָגָעָנֶט טְרָאָגָנוּ קִין פְּעַלְעָק צְוִילְבָּן קִינְדָּאָרְיִיךְ אַרְעַע הַעַנְטָן . . . זַיִּה האָט זַיִּק אַוְעַקְגָּעַלָּאָן מֵיט אַרְעַע קִינְדָּעָר אַיְצָן אַן אַוְמְבָאוּאָוָאָסְטָעָר , פִּינְסְטָעָרָר צַוְּקָוּנְפְּטַס . . .

די אַרוּסְגָּעַשִּׂירְבָּעָנָע אַידָּן האָבָּן אַפְּלִילּוּ נִיט גַּעֲוָאָסְט ווֹאָהָיַן זַיִּי גַּעַהָעָן . מַעַן האָט דִּי אַוְמְגָלְקְלִיכְעַ קְרָבְנָהָטַס פָּאַרְזָעָמָלָט אַוְיִחְזָ דָעַר סְטָאְנְצִיעַ אָוָן דָאָן זַיִּי פָּאַנְגְּדָעַרְגָּעַטְיִילָט צַוְּהָן אַיְזָ פָּאַרְשִׁידְעָנָע רִיכְתְּוֹגָעָן . ווֹעַן דִּי קְרִיסְטְּלָעְכָּעַ מַעֲנְשָׁן ווּעְלְכָּעַ האָבָּן זַיִּק דָאָרט גַּעֲפְּנוּנָעַ האָבָּן צַוְּגָעָזָהָן דִּי אַוְמְעַנְשְׁלִיכְעַ בְּאַהֲנְדְּלָוָג פָּוָן דִּי אַוְמְגָלְקְלִיכְעַ האָט זַיִּבְיִי דִּי דָעְרוּקָט דָעַר חֹשְׁפָּן רְחָמָנוֹת אָוָן זַיִּה האָבָּן זַיִּק בְּיַיְנָמִישָׁעַן אָוָן פְּרָאַטְעָסְטִירָט גַּעַגְעָן דָעַר שְׁעַנְדְּלִיכְעָר בְּאַהֲנְדְּלָוָג , זַוְּכָנְדִּיג זַיִּי צַוְּבָאַשְׁצִיעָן .

איַיְנִיגְעַ האָבָּן דָעְרָקָעָנֶט צַוְּיִישָׁן דִּי אַוְמְגָלְקְלִיכְעַ זַיִּעַרְעַ שְׁכָנִים , זַיִּעַרְעַ פְּרִינְדָּמִיט ווּעַמְעָן זַיִּה האָבָּן גַּעַהָאָט גּוֹטָעַ , פְּרִינְדְּלִיכְעַ בְּאַצְ'יַיְהָן , אָוָן זַיִּה האָבָּן זַיִּק אַיְנְגָעַשְׁטָעַלְטַס פָּאָר זַיִּי , דִּי זַשְּׁאַנְדָּאָרָמָס אַבְּעָר האָבָּן זַיִּק גַּעַוְאָרָנָט נִיט צַוְּהָן צַוְּבִּיןְצַוְּבִּין , וַיְיַלְלַיְתָאָרָט דִּי בִּירְגָּעָרְשָׁאָפָט פָּוָן פּוֹיְלִישָׁע ווּאַגְּאַבְּוֹנְדָעָן , אַרְוּמְשָׁלְעַפְּרָעָר אָוָן בְּרָאְדִּיאָגָעָס . דִּי הוּיְפָטוֹזָאָר אָוָן

זי' האבן געקראנן אַ רעיגירונגס באפעל פון בודאפעסט צו פארלאזן דאס לאנד.

דער איזניציגער ריכטיגער אויטאראיטעט וועלכער האט אングעווענדעט אט יונע באראברישע מיטלען איז געווין דער פארויצער פון דער ראתונגס-פארזאלונג, מאגאטשי דיעז סאנדר פון אונגוואר, וועלכער האט דורך פארשידענע מאכינאציעס געפסלייט אַ סד פון די ציגניגסן וואס האבן באזיוין די בירגערשאפט פון יונע איזן.

פאר זינע פארדיינסן, דורךירענדיג דעם ואונש חוץ די נאציס מיט פינקטליקיט און אייפער, איז מאגאטשי באלוינט געוווץן פון הייטלערן פערזענליך מיט הויכע אויסציציבונגגען ... אגב זאלט זיך אויף מאגאטשי אין לאטיך אמעריךע.

די דאייגע אקזיע פון ארויסטריבען די איזן פון קארפאטן רוס' לאנד, האט געדויערט 3 חודשים. 80 פראצענט פון די ארויסטריבענע זינען געקומוון פון דארט און צוישן זי איז ניט געווין קיין איזניציגער וועלכער איז געווין אַ בירגער פון אן אנדער לאנד. די אנדער 20 פראצענט ארויסטריבענע זינע געווין פון פוילען און רומענין, און צוישן יענע זינען געווין אייניגע וועלכער האבן אבער געוואוינט אַ לאנגע צייט אין אונגארן.

וואו נאר אט די דאייגע באראברישע טראנספארטירונג איז פאר- געקומוון, איז דאס בייל געווין דאס זעלבע. די אומגליקיליכע קרבנות זיבגען געבאפט געווואר און מען האט זי פארשאפט אין ואנגאנען פון בהמות, און זי אועוקניפרט פון דארט, בייטענדיג שטעהנדיג די זאנגא- מען און די ריכטונגגען וואותין מען האט זי באדרפט פירן ... אלע באגנען זינען געגאנגען קיין יאסנא און וויטער קיין פוילען, אין דאס- יאנגען וואס זינען געווין אקופרט פון די אונגארען.

ארום 15,000 זינען געווין פון די פארטיריבענע פון קארפאטן רוסלאנד, און זי האט מען געבראקט קיין קאמענץ פאדאלסק ; און עריך אקט טויזענט קיין טלוסט, און אוא צאל קיין גאדוועRNA ; פינע טויזענט קיין וויניציא און די איבעריגע האט מען צשפריט אין אוק- ראיינע ביון דנייעפער.

איך אליזן האב זיך באטיליגט טאג און נאכט איז ראטטווען און באשפיןן ווית עס איז פאר מיר געווין מעגליך צו העלפן מינע אומגליקיליכע פארטיריבענע לאנדסלייט. ניט קיין לייבט איזנאנבע איז פאר מיר געווין צו באזארגן די דאייגע ארעמע קרבנות מיט עפוהאש שפייך ... איך בין געווין צוגעפאסט צו אט דער ארבייט, וויל איך האב געהאט לאנג שטעהנדיג פרײינדליכע פארביבינדונגגען מיט די איי- זענמאן ליט וועלכער פלען איבערגעמנען קלינען פעלעך מיט שפיין פאר די ארעמע ואנדער, וועלכער זינען פארטיריבן געוווארן פון

זיעירע היימען. עם איז ניט געווען גאנץ ליכט פאר די איזענבען ליט
דאס צו טאן, און זיעיר פריננדשאפט צו מיר, האט א סך געהאלפן.
נאר און אויפגאבע וואס איך האט געהאט איז געווען אויסצוגעפינען
וועלכע זואגאנען זיבגען באשטייט געווארן פאר דערפארטאייע, וויל איך
פליג קענען ארוייסבאקומען געהיים אינפארמאציע פון די מיט וועמען
איך בין געווען באפרינידעט.

איינמאל בין איך געווען ערפאלגריך איז רاطעווען א טויט
טראגספארט פון זעכצען הונדרט מעשן. דאס איז געווען אין يول
1941. יונען אומגליקלעכע וועמען עם האט דערזוארט דער זיעברער
טוויט זינגען געטראבן געווארן קיין חוסט איז א דאנערשטאג און א
פריטאג פון איזא האריניש, נאנקווו, קאשעל, סאלדאבאט, סיקען
ニיצא, ווישק און פון דער אומגעגענד. זי האבן געזאלט אנטגעלאדן ווערד
אויף דעם נעקסטן טאג איז א 40 זואגאנען פאר בהמות. דער לאקא-
מאטיוו און די מאנשאפט פון באהן זינגען דערזוארטע געווארן פון א
סטעאנציג 8 קילאמטר פון חוטס-קיידאלהאא.

איך בין געווען אין שטערדייגן פארבינידונג מיט דעם סטיעישן
מאסטער פון יונער סטעאנציג חוסט, און איך האב פון אים אויסגעפונגען
או אט די באהן ווועט אפגעהן שבת 8 איזיגער אין דער פרי, אין דער
דרכטונג פון יאסינה. איך האב געתאנו וואס נאר איך האב געקענט, און
דער סטיעישן מעסטער האט מיר צונג澤אגט איז די באהן ווועט ניט
אפגעהן פריער פון עלק איזיגער אנסטאט אקט איזיגער.

דער סטיעישן מעסטער האט אנטגעגעבן אלס אויסריד פארן אפ-
לייגן, צו די העברע בעמטע, און א באהן מיט אמונייזיע דרכט פארביי
געהן דורך דער לניען וואס איז באשטיינען פון בלויין רעלסן פון איזין
וועג. שבת, דער טאג וווען די באהן האט באדרפט אפגעהן זינגען צו
מיר געקומען צוויי מיטגלידער פון דער אראנגייציע, "אַמוֹשָׁא", משה
מאסקאוויז און מײַן שוואגער שמלקלע שאלאמאן און מיך געבעטן צו
זעהן און מען זאל אפלייגן דאס אפגעהן פון די באן ווידער אמאל; וויל
זי האבן געקראגן ניעס פון בודאפעט און מען ערוזארט צוירקצ'ורפֿן
די גוירה יעדע מינוט.

איצט האב איך אנטעהריבן דעם קאמפ צו רاطעווען מינע ברידער,
מיין ערשותר שריט איז געווען ווידער צו געהן צום סטיעישן מעסטער,
מיין אלטן פריננד, און איך האב אים שטארק געבעטן צו העלפן ראי-
טעווען די אומגליקליכע קרבנות פון א זיכערן טוויט. אדער פאָרלענגערן
זיערע לעבענס פאר א צייט... נאר א לאנגן בעטן האט ער מיר צוגע-
זאגט איז די באהן ווועט פאָרלאָן 12 איזיגער. דאס איז געווען די מאק-
סימום וואס ער האט געקענט טאן אונטער די אומשטענדן. וויבאלד און

מען דערווארט או די שרעקלכע גוירהה קען צוריקגעציזונג ווערטן צו
יעדר מינוט, איז דאס אליאין שוין געווען אַגעוינט.

דערויל ווינע די אומגליקליך געווארן אומגעטליג אָונ גערוועז.
איש און ניט וויסענדיג או די אונגאדרער האבן שוין איבערגענומען די
מעטהון פון די נאציס, האבן שוין געוואלט אָפֿפֶאָרֶן פון די אָרט אָן מיך
גבעתן איך זאל ניט צוריקהאלטען דאס אָפֿפֶאָרֶן . . . וווען די צייט
האט זיך גענומען דערנענטערן און קיין ניעס איז נאך אלץ ניט גע-
קומווען, האב איך ווידערהאלט מײַן פֿאָרְאָלְאָגְפָָּרְן פֿאָרְאָנְדְָאָגְפָָּרְן,
אָבער דער סטעישאן מעטהר האט עס מיר ניט געקענט געבען. אַינְיָעָר
פון די ערשות געהילפּן פון סטעישאן מעטהר. וועלכער האט מיך גוט
געקענט און ער איז ניט געווען געוואוינט מיך צו זעהן אויפּן סטעישאן
אָום שבת, האט מיך געפרעט, ווי איך קומּ הײַנט אָין מײַן שבת, אהער?
— נײַן מײַן פרײַנְד — האב איך זיך צו אִים אַנגָעָרוֹפּן — איך האב
מורא אָן דו ווועסט מיר ניט קענען העלפּן, באָטש דאס אָין אַפְּרָאָגְפָָּרְן
לעבען אָן טויט . . . ער האט מיך שוין ניט אַפְּגָָעָלוֹת אָן איך האב
אִים אלץ דערציילט.

העד שטערן! — זאגט ער צו מיך — קרייג פֿאָרְמְרָאָם
קוּקוּרוּעַ, וויל איך וויל געהן באָפּן פֿישׁ. איך זאג דיך צו אָן איך וועל-
אָפְּלִיגְגָּן דעם אַפְּגָָעָן פון דער באָהן אָן דו ווועסט מער ניט דארפּן געהן
צום סטעישאן מעטהר.

איך האב אִים צוגעזאגט צוּכוּשְׁטָעָלֵן דאס וואָס ער האט פֿאָרְלָאָגְנָט.
אִיצְט האב איך דערווארט מיט נײַיגְרָא אָן שְׁפָאָנוֹגְגָּדְעָם רְעֹזְוְלְטָאָט פון
דעם אָרוּיסְתְּהָעַלְפָּעָר. איך האב דערווארט אָן ער זאל האָלְטָן זַיְן וָאָרָט.
דורך דער צייט וואָס דער סטעישאן מעטהר אִין אוּוּקָע עַסְנְמִיטָאָגְגָּן,
און זיך געהילפּ אַיך געבלְיְבָן אַלְיְוִן אוּפּיך דער סְטָאָנְצִיעָ, האט ער גע-
אָרְדְּעָרְט אַפְּצִוְשְׁטָעָלֵן די באָהָן מִיט דעם אָוּרְסְּרִידְאָן אַוְ מִילְּטְעַרְיְּשָׁע
בָּהָאנְגָּן דָּאָרְפָָּן דָּוְרְכָּגְּהָעָן אוּפּיך דער לִיְּנָעָ. אוּפּ אָזָא אָוּן אִין דער צוֹג
אַפְּגָָעָשְׁטָעָלֵט געווארן בֵּין מִיטְנָאָכָּת. דער צוֹג אִין אַנְגָּעָקוּמוֹעָן קִיְּן יָאָסִיְּ
נא דעם נְעֻסְקָהָן טָאָג.

עס אִין געווען זונטָאָג, צוּווִי אַזְיְגָעָר נאָר מִיטָאָג, 2 שעָה נאָר דער
אַפְּשְׁטָעָלְוָגָן פון דער דְּעַפְּאָרְטָאָצִיעָ פֿון קָאָרְפָּאָטָן רְוּסְלָאָנד. אַיך בין
געווען ערשות אָן אַזְוִי מִיד, אָן אַיך בין אַרְיְנְגָעָפָּאָלָן אִין בעַט. זָאוּ
האָב אַיך געקרָאָגְן די נִיעָס אָן די טְרָאָנְסְפָּאָרְטִירְטָע אַיְדָן זַיְגָען אָוּמָּ-
גָּעָקָעָרְט געווארן אֲהִים . . . פֿאָרְפָָּיל פֿון זַיְיָ האָב אַיך פֿאָרְשָׁאָפָּט דָאָ-
קָוְמָעָנְטָעָן.

די דְּאָזִיגָע אַידָן וועלכּע זַיְגָען פֿאָרְטָרְבָּוּן געווארן קִיְּן אַוקְרָאַינָּעָ-
זַיְגָען פֿרְיִינְדְּלִיךְ אַוְיְפָגְעָנוֹמָעָן געווארן בֵּין די דְּאָרְטִיגָע אִידִישָׁע אַיְגָ-
וּוֹאַיְגָעָר.

דעם 28 ספטמבר אויגוסט, 1941 איז געקומען דער ערשותער שויידער-לייכער אומגליק וואס האט געטראפען די אידן וועלכע זייןען פון קארפאטן רוסלאנד געקומען קיין אַמעגעץ פֿאָרָאלְסָק. די דיטשע מייליטעריעש אַוִיטָאֶרְיִיטָעָטָן האבן אַרְיִיסְגַּעֲגַעַן אַבְּאָפְּעָל אָז אַלְּעַ אִידֵּן וועלכע קומען פון קארפאטן-רוסלאנד אָז אָונְגָּארָן, דָּאָרָפָּעָן זִיךְ פֿאָרְזָאָמְלָעָן אָז אָגְוֹוִסְן פֿלְאַץ, הִינְטָעָר דָּעָר שְׁטָטָט. די אָרְזָאָרְפָּעָן דָּעָם אָז אָגְגָּעַבָּן — אָז מַעַן וּוּטַם יְעַדְן אַיִינָם אַרְיִיסְגַּעַן אַסְּרָטִיפִּיקָט. מַעַן האָט זַי גַּהְיִיסְן קַומְעָן מִיט זַיְעַרְעָ פֿרְוִיעָן אָז קִינְדָּעָר.

די אלטע אַיְינָנוֹ אַיְינָעָר פָּון דָּאָרָט האָבָּן גַּעֲוָאָרָעָנָט די פֿלִיכְטִילִינְגָּע, זַיְעַרְעָ בְּרִידָעָר. נִיט צַו גַּעַהְן אַהֲיָן, וּוְילְ מַעַן טָאָר נִיט גַּעַטְרִיְעָן די דִּיטְשָׁעָן אָז אָונְגָּארָן וועלכע האָבָּן אַגְּגָּעַנְמָעָן די נָאֶצְיָי מַעְטָאָדָן. אָבָּעָר די אַומְגָּלִיקְלִיכָּעָ פֿלִיכְטִילִינְגָּע, וועלכע האָבָּן גַּעֲוָאָסְט אָז זַי זַיְינָעָן גַּעַוְוָעָן די קְרָבָּנוֹת פָּון שְׁרָעָקְלִיכָּעָ אַומְגָּרָעְכְּטִיקִיטָן, זַיְינָעָן זַיְיִ גַּעֲוָמָעָן.

ווען די 15,000 טויזענט פֿלִיטִים האָבָּן זִיךְ פֿאָרְזָאָמְלָט אוּף יְעַנְעָם פֿלְאַץ, האָבָּן די נָאֶצְיָס זַיְיִ גַּהְיִיסְן זִיךְ אַוִיסְטָעָלָן אָז אָרְיִי וּוּ אָז אָמִילִיטְרִישָׁע פֿאָרְמָאֶצְיָע. די אַומְגָּלִיקְלִיכָּעָ האָבָּן אַזְוִי גַּעַטָּאָן. מִיט אַמָּאָל האָבָּן די בְּרוּין-הַעֲמָדָלְדִּיגָּע מַעְרְדָּעָר אַגְּגָּהְיוּבָּעָן שִ״יסְן מִיט מַאְשִׁין בִּיקְיָה סֻעָּו אָז דָּעָר מַאְסָע מַעְשָׁן, אוּף זַיְעַרְעָ פֿרְוִיעָן אָז אָוּף זַיְעַרְעָ קִינְיָה דָּעָר. נָאָךְ אָ צּוֹוִי שְׁטוֹנְדִּיגָּעָר אַוִישָׁלָאָכְטָוָגָּו, וָאָס אָז אָנְדָּר נִיט גַּעַהְרָעָט גַּעַוְאָרָן אָז דָּעָר גַּעַשְׁכְּבָּעָטָן פָּון דָּעָר מַעְנְשָׁהִיטָּן, האָבָּן די דִּיטְשָׁעָ בעָסָט טִיעָס גַּהְיִיסְן זַיְעַרְעָ אַוְרָאֶינְשָׁע אַרְוִיסְהָעָלְפָּעָר צּוּ בָּאָגְרָאָבָּן די קַעַרְעָ פֿעָרָס פָּון די הַרְגוּמִים . . . אָז פֿאָרְדָּעָקָן די גַּרְאָבָּעָנָס מִיט עַרְד אָז שְׁמִיָּה נִעְרָ. אָסְךְ פָּון די גַּעַשְׁאָסְעָנָע זַיְינָעָן בְּלוּיוֹן פֿאָרְוָאָנְדָּעָט גַּעַוְאָרָן, אָז מַעַן האָט זַיְיִ בָּאָגְרָאָבָּן לְעַבְדִּיגְרָהִיט . . . אַיִינָגְעָ וועלכע זַיְינָעָן בְּלוּיוֹן לְיִיכְתָּפָּר פֿאָרְוָאָנְדָּעָט גַּעַוְאָרָן האָבָּן בְּאוּזִין אַרְאָפְּצָוּשָׁאָרָן פָּון זִיךְ די עַרְד אָז אַנְטָלָאָפָּן גַּעַוְאָרָן.

הַיְתָלָעָרִיס תְּלִינוּמִים האָבָּן גַּהְיִיסְן אַרְבִּיבְּרָגְּעָהָן די פֿרִישָׁע קְבָּרִים מִיט טָאָנְקָעָן צּוּ פֿאָרְעָנְדִּיגָּן די שְׁוִידְעָרְלִיכָּעָ בעַסְטִיאַלִישָׁע אַרְבִּיטִּיט . . . יְעַנְעָר טָאָג אָז אַיִינָסְט אָז אַבְּשָׁטִימָט גַּעַוְאָרָן אָלָס טָאָג פָּון טְרוּיְעָר פֿאָר די קְדוּשִׁים וועלכע זַיְינָעָן אַמְגָּעָקְמָעָן עַל קִידּוּשׁ הַשֵּׁם. אוּף אָז טִילְעָרָטָה האָט מַעַן בָּאָמְעָרָת, צּוֹוִי טָעָג נַאֲכָדָעָם וּמַעַן הַאָט זַיְיִ בָּאַשָּׁאָטָן, אָז די עַרְד בָּאַוּעָגָט זִיךְ . . .

דָּעָם זַעֲלָבָן טְרוּיְעָרִיגָּן גּוֹרֵל אִיז בָּאָפָּאָלְן די דָּאָוִיגָּע אִידֵּן וועלכע זַיְינָעָן גַּעֲוָמָעָן פָּון קְאָרְפָּאָטָן-רוּסְלָאָנד, אִיז וּוּנִיצְעָ, נַאֲדוּרָעָנָע אוּף זַיְיִ זַיְינָעָן אַוִיסְגַּעֲשָׁאָסָן גַּעַוְאָרָן דָּוָרְךְ די נָאֶצְיָי בָּעַסְטִיעָס, בְּלוּיוֹן פָּון טְלוּסָט אִיז גַּעַלְגָּעָן פָּאָר אַיִינָגְעָ הַוְּנָדָרָעָט זִיךְ צּוּ רָאָטָעוּן אָז צְרוּדִיק

זו קומען קיז אונגאָרֶן. אַסְךְ, אֲכַבֵּר זִינְגַּן גַּעכָּפֶט גַּעוֹאָרֶן בַּיְמַיְמָדָן
נִיצְׁ, אָנוֹ אָמְגַעְבָּרָאָכֶט גַּעוֹאָרֶן.

שפֿעטער האָט מעָן אוַיסְגַּעְפָּוָנְגַּן אָנוֹ אֲפִילּוֹ דִּי אָונְגָּאָרִישָׁע וְעַלְגָּעָר
פֿון 10 טָעַן פְּרָאנְטִיעָר דָּעַגְמָעָנְטָן בַּיְ טָרָעָן אָנוֹ דִּי אָונְגָּאָרִישָׁע וְשָׁאָנְ
דָּאָרָמָס בַּיְ בְּילִינָא נָעָבָן יָאָסִינָא, האָבָן זִיךְ אָוִיךְ בָּאָטִילִיגָט אַין אוַיסְ
שִׁיסְן דִּי אִידִיְשָׁע פְּלִיכְטִילִינְגָעַ. דִּי מַעְדָּעָר האָבָן אָוּעָקְגָּרְיוּבָט פֿון דִּי
טוֹיטָע קָעְרְבָּעָרָס דִּי בְּגָדִים, שִׁיךְ אָנוֹ אַלְץ וְאָסְ זִיךְ האָבָן גַּעְפָּוָנְגַּן בַּיְ
זִיךְ, אָנוֹ זִיךְ האָבָן דָּאָס פָּאָרְקוּיפָט. פִּיעָל זָאָכָן וְאָסְ מעָן האָט שָׁפֿעְטָעָר
גַּעְפָּוָנְגַּן בַּיְ אַנְדָּעָרָעָ מְעַנְשָׁן, האָבָן בָּאוּוִין אָזְ דִּי אִיְגָּעָנְטִימָעָר פֿון יְעַנְ
אָבָן זִינְגַּן אוַיסְגַּעְמָאָרְדָּעָט גַּעְוֹאָרֶן בַּיְ דִּי אָונְגָּאָרִישָׁע סָאָלְדָּאָטָן. נִיטָ
נָאָרָה האָבָן דִּי אָונְגָּאָרָעָר בָּאָשְׁטְרָאָפֶט דִּי פְּלִיכְטִילִינְגָעַ נָאָרָה אָוִיךְ דִּי וּוּעָלָ
כָּעַ האָבָן גַּעְהָאָלָפָן דִּי אָוְמְגַלְיכְּקָלִיכָּעָגָעָבָעָנְדִּיגָעָ זִיךְ שְׁפִּיחָיָ אָנוֹ אָזְ אָפְ
דָּאָךְ ..

אֵיךְ בֵּין גַּעְוֹעָן אִינְגָּעָר פֿון דִּי הָעַלְפָעָר, אָנוֹ אֵיךְ וּוּיסְ דָּאָס אַלְץ
פֿון מִין אִיְגָּעָנְעָר עַרְפָּאָרְוָנָגָ, דִּי אָרוּסְהָעַלְפָעָר וְוּלְכָעָ זִינְגַּן גַּעַ
כָּאָפֶט גַּעְוֹאָרָעָן, זִינְגַּן בָּאָשְׁטְרָאָפֶט גַּעְוֹאָרָעָן.

ארום ענדע יאר פון נאך דעם אפמאך מיט יוגאסלאויעז וועגן אין "אייביגען" שלום צוישען אונגאראן און יוגאסלאויעז, האט די אונגארישע אַרמעע אויף דער אַרדער פון היטלערן, אַטאָקִירֶט יוגאסלאויעז. נאך דער אַקְופֿאַצְיַע פון נאוי סאדי, האט דער קוּרְנָעֵל זָעַלְדִּי מיט דער צוֹשְׁטִימָנוֹג פון זיין הויפט, געגעראָל פעהעראלמי, געמאָכָּט אַ שְׂוִידְעָרְלִיכָּע בְּלוֹט באָה, אין עס זינען געווען צוֹויי טויזענט אַידִישׁ קְרָבָנָות אָוָן דרי טויזענט קְרָאָטָן.

איין פראָסְטִיגָּע נאָכְט אַיְזָן געווען קְאַטָּאָסְטְּרָאָפָּאָל פָּאָר די אַידִישׁ מָאָרְטִירֶר : 2000 מענער. פרוּעַן אָוָן קִינְדְּרָעָר, זִינְעָן אָרוֹסִיגְעַשְׁלָעַפְּט גְּעוֹאוֹרָעָן פָּוּן זַיְעָרָעָז וְאַרְעָמָעָז בעטן אָוָן הַיְמָעָן אָוָן זִינְעָן גַּעֲטְרִיבָּן גְּעוֹאוֹרָן צָוָם פָּאַרְפְּרָאַרְעָנָעָם טַיְיךְ. אָן דעם אַיְזָן וְאָסָס האט באָדָעָקָט דעם טַיְיךְ, האָבָּן זַיְיָ אַיסְגַּעַהָאָקָט אַ גְּרוּיסָעָן לאָה, אָוָן זַיְיָ האָבָּן אַהֲיָן אַרְיִינְגְּעַשְׁטוֹפְּט אַלְעָ אַמְּגַלְּקִילִיכָּעָז, וְעַלְבָּעָ זִינְעָן דָּרְטְּרוֹנְקָעָן גְּעוֹאוֹרָעָן אַיְזָן די אַיְזָן קָלְטָעָז וְאַסְעָר פָּוּן טַיְיךְ. אָט דעם דָּזְוִיגָּעָן גְּרוֹזְאָמָעָן טָאָט זִינְעָן באָגָאנְגָּעָן די זַעְלָבָע אַונְגָּאָרִישׁ קְוִירְגָּעָל זָעַלְדִּי אָוָן גַּעֲגָרָאָל פָּעָהָרָהָאָלָמִי...

אמָת, די מִילִּיטְרִישׁ אַוְיטְּאַרְטִיטָּעָן האָבָּן בְּלוּמְרִישׁ גַּעַן אָרוֹדָעָט אַ דִּיסְצִיפְּלִינְגְּאָרִישׁ אַונְטְּעַרְזּוֹכָוָנָגָן. אַבָּעָר עָס אַיְזָן בְּלוֹזָי גְּעוֹועָן אַ פְּרָעָטְעָנוֹזָעָז. מַעַן האָט גַּעֲגָבָעָן די צַוְּיָי שְׂוִידְעָרְלִיכָּע בְּעַסְתִּים אַ גַּעֲלָגְעָנָהָיִיט צַוְּאַנְטְּוִיפְּפָעָן קִין דִּיטְּשָׁלָאָנָד. שְׁפָעָטָעָר האָבָּן זַיְיָ די 2 אַונְגָּאָרִישׁ אַפְּצִירָן צְרוּקְנָקְעָרָט וְזַיְיָ בָּאַרְמִיטָּעָן נַאֲצִיאָנָאָלָעָז הַעַלְדָּן, זַיְיָ זִינְעָן רֻהְאַבְּלִיטִירֶט גְּעוֹאוֹרָן אָוָן האָבָּן גַּעֲרָאָגָן אָן אַוְיסָטְצִיְּכָעָנוֹג פָּוּן האָרְטִיְּזָן פָּאָר זַיְעָרָדִינְסָט וְאָסָס זַיְיָ האָבָּן גַּעֲלִיסְטָעָט צַוְּדִיְּטְשָׁרָאָנָד, עָס האָט נִיט אַוְיסְגַּעַמָּאָכָּט וְאָסָס זַיְיָ האָבָּן גַּעֲהָאָט אַוְתִּחְתִּים זַיְעָרָגָעָן פִּינְחָט טויזענט קְרָבָנָות, 2,000 אַיְדָן אָוָן 3,000 סְעָרָבָעָן.

וְעַן דִּיטְּשָׁלָאָנָד האָט אַקְוּפִּירֶט אַונְגָּאָרָן אַיְן 1944 זִינְעָן די בִּירְגָּעָר גְּעוֹועָן אַיבְּרָאָשָׁט ; זַיְיָ האָבָּן נִיט גַּעֲקָעָנָט גַּלוּבָעָן אָוָן אַונְגָּאָרָן וְאָס אַיְזָן גְּעוֹועָן אַ גַּעֲטְרִיְּעָז פָּאַרְבִּינְדָּעָט צַוְּדִיְּטָלָאָנָה, זַיְיָ טִילְעָן דעם זַעְלָבָעָן גּוֹרָל וְזַיְיָ אַלְעָ אַנְדָּעָרָעָז אַפְּגָעָנָאָרָטָעָז לְעַנְדָּעָר... הַיטְּלָעָר האָט גַּעֲשִׁיקָּט נאָךְ האָרְטִיְּזָן צַוְּקָמָעָן צַוְּזַיְן הוּיְפְּטָקוֹאָרָ...

טיר און בערלינג, ווי ער האט עם געטאנז מיט אייניגע יאר צוריק
מיט דר. האכא, דעם פרעוזידענט פון טשעבאסלואוואקייע, צו געבן זיין
האנדולונג אַ געזעצליכע סטאטוס. הארטה הי האט זיך אונטערגעשריבען,
און דערדויל האבען די דיטישע ארמיין אַריינגעמעארשיט קיין
אונגאָרן פון דריי זיטען: פון דער עסטריכער זיט, פון דער סלאַ
וּואָקְיִישָׁר זיט און פון יונָגָסָלָאוּוּיָשָׁר זיט.

די רעג'ירונג אין בודאפעסט האבן אַיבּערגענומען די פֿירער פון די
„פֿיַילְקִירִיצְלְעָרֶס“. ראנַץ און אַינְגָרָן מִינְסְטַעַר עַנְדרַעַ לְאַסְלֵוַי, זַיְהַ אַבְּנוֹ
דוּרְכְּגַעֲפִירֶט די גַּאנְצָע נַאֲצִי פֿרְאָגְרָאַם פון פֿאָרְטִילְגִּיגַען די אַיְדָעַן.
די דָּאוּיגַע רַעְגִּירַונְג הַאַט נִיט פֿאָרְדִּיטִיטִיגַט זַיְעַדְרַע אַיְדָן וַיְיַדְעַן די אַנְדַּעַרַע
אַקְוּפִירֶטַע לעַנְדַּעַר האַבְּעַן גַּעַטָּן, וַיְיַדְעַן צָוּם בַּיְשִׁיפַּל די סְלָאָוָאַקָּעָן,
וּוְעַלְכָּעַ האַבְּעַן מִיט אַ כִּיוֹן פֿאָרְצִוְּגַעַן דָּאַס דַּעְפְּאָרְטִירַעַן פון די
אַיְדָעַן. פֿוֹנְקָט פֿאָרְקָעָרֶט, די אַונְגָּאָרָעַר האַבְּעַן גַּעוּוּילְקָאמָט די דִּיטִיטַ
שַׁעַן מִיט אַפְּעַנְעַ אַרְעָם אַן גַּלְיַיךְ אַיבּערגענְגַּעַן די אַיְדָעַן אַן די
הַעַנְטַ פִּון די דִּיטִיטַ מַעְרְדָּעַר. צַו צִיְּגַעַן זַיְעַר לְאַיְאָלְטַעַט צַו
הַיְּטַלְּעָרֵין האַבְּעַן די אַונְגָּאָרָישָׁע פֿיַיל אַן קְרִיזַּץ בַּאַנְדִּיטַעַן, נָאַד
גַּעוּוֹאָלַט אַיבּערְשְׁטִיגַען זַיְעַדְרַע אַיבּערַהַרְאַרְן. אַן אַנְדַּעַרַע אַקוּפִירֶטַע
לְעַנְדַּעַר האַבְּעַן די רַעְגִּירַונְגַּעַן פֿאָרְלָאַגְּנַט פִּון 3 בַּיּוֹ 5 יַאֲרַ צִיטַ, צַו
לְיַיְקוּדְרַעַן די אַיְדָעַן, אַבְּעַר פֿאָר די אַונְגָּאָרָעַר זַיְינַעַן גַּעַוּעַן
גַּעַנְגַּדְרִי חֲדַשִּׁים. אַן יַעֲנַע צִיטַהּ האַבְּעַן די אַונְגָּאָרָעַר אַיבּערגענְגַּעַן
זַעַנְטַ אַיְדָן, אַן די אַונְגָּאָרָישָׁע רַעְגִּירַונְג אַן אַינְגָּאָנְצָעַן פֿאָרָאַנְטַ
וּוְאָרְטִילִיךְ פֿאָר דַּעַר אַוְיסְמָאָרוֹדָוָגַג פִּון יַעַנְעַ אַיְדָעַן.

די אַונְגָּאָרָישָׁע רַעְגִּירַונְג אַן אוּיךְ פֿאָרָאַנְטִוּוּוּאָרְטִילִיךְ פֿאָר דַּעַר
אוּיסְמָאָרוֹדָוָגַג פִּון 50,000 אַיְדָעַן פִּון די מַעְרְדַּעַרְלִיכְעַד הַעַנְטַ פִּון די
אַונְגָּאָרָישָׁע אַפְּיַצְעָרָן אַן פִּון די מִתְגַּלְדִּיעַר פִּון פֿיַיל קְרִיזְלְעָרִי
פֿאָרְטִּיִּי, אַן די קַעְמַפָּס פִּון די גַּעַצְוֹוָאָנְגַּעַן אַרְבִּיטִיסְדִּינְסְטְּלָרָה.

די אוּפְּגַּאַבָּעַ פִּון די דָּאוּיגַע גַּעַצְוֹוָאָנְגַּעַן אַרְבִּיטִיטְעַר אַן גַּעַוּעַן צַו
גַּרְאָבְּעַן טְרַעְנְטְשָׁסָם, טְוֻנְדַּג זַיְעַר אַרְבִּיטִיטַ, זַיְינַעַן די שְׁקָלָאַפְּעַן
אַרְבִּיטִיטְעַר גַּעַוּעַן צַוְּיַעַן צַוְּיִי פֿיַיעַרְן; פִּון פֿאָרְעַנְטַהָּ אַבְּעַן די
אַטְאִקְרָעְנְדַע רְוָסָעַן גַּעַשְׂאָסָעַן אַן פִּון הַינְטָעַן האַבְּעַן די אַונְגָּאָרָעַר
אַן די נַאֲצִיסְטַס גַּעַשְׂאָסָעַן .. זַיְיַהְעַן אַוְיךְ גַּעַצְוֹוָאָנְגַּעַן די שְׁקָלָאַפְּעַן
אַרְבִּיטִיטְעַר אַפְּצְוָרָאַמָּעַן די מִגְעַס, אַן פֿיל פִּון זַיְיַ וַיְיַנְעַן צַעַיסָּן
גַּעַוּאָרַן פִּון די אוּפְּרִירִיסְעַנְדָּע מִינְעָס.

וּוְעַן עַס הַאַט אוּסְגָּעְבָּרְאָכָּעָן אַן עַפְּידַעְמִיעַהָּ אַבְּעַן זַיְיַ אַוְיסְגַּעַשָּׁאַ
סָעַן די קְרָאָנְקָעַ. אַן דְּאָרְאָצִיעַ דָּאוּידְקָא, נְעַבְן קְיַעַוְוַה אַבְּעַן זַיְיַ אַונְ
טְרַעְגַּעְצְׁוָנְדָעַן אַ הַאָסְפִּיטָּאַל פּוֹל מִיט פְּאַצְּיַעַנְטָעַן, אַן די וּוְעַלְכָּעַ

וואס האבען געמאכט א פארזוך זיך צו דאטעווען, זינגען דערשאסען געוואָרען פון די אונגאַרישע קעַמֶּפֶג גארדס. אויף אָזָא אָופֵן האבען טויוּענְטָעָר אִידְישׁע געצֹוֹאָונְגָּעָן אַרְבִּיטָעָר פֿאָרְלָאָרָעָן זַיְעַרָע לְעַבְנָס. אַיְנָמָל. האבען די מִיטְגָּלְדָּעָר פֿוֹן פִּילְ אָן קְרִיזְ פָּאָרְטִּי גְּעוֹוָאָלְטָ צְגָּרִיטְיָעָן פֿאָר זַיְעַרָע דִּיטְשָׁע קְלָאָפָּעָן אַזְּעַלְטָעָן אָונְטָעָרָה אַלְטוֹנָג. זַיְיָ האבען גענוּמָעָן אַצְּאָל אִידְישׁע שְׂקָלָאָפָּעָן אַרְבִּיטָעָר זַיְיָ אַרְוִיפְּגָעָן-זָעָצָט אוּף אֲשִׁיפָּ אָוָיפָּן טִיךְ דְּנוּעָפָּעָר מִיטָּ אַפְּלָשָׁעָן רַעְפָּאָרָט זַיְוּעָרָע קָאָמְעָרָאָן, זַיְיָ האבען מַאנְגָּוּרִירָט אָזָי, אָזָן דִּי שִׁיפָּ האָט זַיְדָאָ אַיבְּרָעָקָעָרָט אַיְן מִיטָּן דְּנוּעָפָּעָר, אָזָן אַלְעָן זַיְנָעָן דְּעַרְטְּרוֹנָקָעָן גְּעוֹוָאָ-רָעָן, אָזָן דִּי וּלְכָעָ האבען געמאכט אַפְּרָזָוך זַיְךְ צוֹ דָאָטָעוּוֹן, זַיְנָעָן דְּעַרְשָׁאָסָעָן גְּעוֹוָאָרָעָן.

בּמַעַט אַלְעָ אִידְישׁשָׁע שְׂקָלָאָפָּעָן אַרְבִּיטָעָר וּלְכָעָ זַיְנָעָן אַנְגְּעָקוּמָעָן צַוְּ דָעָר אַרְבִּיטָא אַיְן גּוֹטָעָן וּוּאָרָעָמָעָ בְּגָדִים, זַיְנָעָן אַוִּיסְגָּעַשְׁתָּאַרְבָּעָן פֿוֹן קָעָלָט וּוְיָיל מַעַן האָט זַיְיָ בְּאָרוּבָּטָן זַיְיָ וּיְנָרָעָן וּוּאָרָעָמָעָ קָלִידָעָ-אָוָן זַיְיָ זַיְנָעָן פֿאָרְפָּרָאָרָעָן גְּעוֹוָאָרָעָן אַיְן פְּרָאָסְטִיגָּעָן וּוּיְנָטָעָר פֿוֹן אָוָקָ-רָאַיָּע וּוּאַוָּהָיָן מַעַן האָט זַיְיָ גַּעַשְׁקָטָן צוֹ דָעָר אַרְבִּיטָא אַיְן יָנָגָעָר צִיְּטָה האבען די אַונְגָּאַרְיָישָׁע חִילִּות גַּעַמָּכָט אַיְבָּעָרָ-פָּאָלָעָן אַיְבָּעָר די אַוקְּרָאַנְיִישָׁע דְּעַרְפָּעָר אָזָן שְׂטָעַלְעָךְ מִיטָּן אַוִּיסְרִיָּידָא אָזָן זַיְיָ בְּאָהָלָטָעָן צְוֹוְיָשָׁעָן זַיְךְ «פָּאָרָטְיוֹזָאנָעָן». די אַונְגָּאַרְעָרָה האבען דָּאָס גְּעוּרָפָעָן דָּאָס סְקָרוֹתִינִיסָּם, דָּאָס אַונְטָעָרָזָעָן. דָּאָס האָט זַיְיָ גְּעַבָּעָן אַזְּאָרִיָּיד אַוִּיסְצָמוֹמָאָרָעָן די גָּאנָצָעָ בְּאַפְּעָלָקָעָרָוָגָן אָזָן צַוְּ קָאָנְפִּיסְקִירָעָן זַיְעָרָע בְּהָמָוֹת אָזָן זַיְעָרָע פְּאָרָמְעָגָעָן.

דָעַם 616 טָן אַפְּרִיל 1944, האבען די דִּיטְשָׁע אַקְּפָּאָנָטָעָן דָוְרָךְ דָעָר אַונְגָּאַרְיָישָׁעָר רַעַגְּרָוָגָן אַרְיִיסְגָּעָגָעָבָן אַבְּאָפְּעָלָ, אָזָלָעָ אִידָּן אָזָן אַפְּיָילָ אַזְּעַלְכָּעָ וּוּלְכָעָ זַיְנָעָן עַרְקָלָעָרָט גְּעוֹוָאָרָן אָלָס אִידָּן, לוּיטָ די נִירָעָן-בְּעַרְגָּעָר גְּעוֹזָצָעָן, מַזְעָן טְרָאָגָן אָ «מְגַן דָּוד» אוּף דָעָר לִינְקָרָר בְּרוֹסֶט אָין דָעָר וּלְבָעָר גּוֹרָה אָזָן גְּעוֹזָגָט גְּעוֹוָאָרָן אוּ אלָעָ אִידָּן דְּאָרָפָעָן זַיְךְ קָאָנְצָעָטָרִירָן אִין גְּהָעָטָסָם, אַונְטָעָר דָעָר פְּרָאָטְעָקָצִיעָן פֿוֹן דָעָר דִּישָׁיָּ-שָׁעָר אַיְמָפָעָרִיעָ, אַונְטָעָר וּוּלְכָעָר די אִידָּן זַיְנָעָן גַּעַשְׁטָעָלָט גְּעוֹוָאָרָן.

דָעַם 616 טָן אַפְּרִיל 1944. זַיְנָעָן אַלְעָ אִידְישׁע וּוּאָוִינְגָּעָן פֿוֹן חָסֶט אַוִּיסְגָּעַלְיִידִיגָּט גְּעוֹוָאָרָן, אִין יָנָגָעָמָעָן טְלִיל וּאוֹדוֹ די גְּהָעָטָא האָט גַּעַזְאָלָט עַטְאַבְּיָלִידָרָט וּוּרָן. די אַיְנוֹוֹאַיְנָעָרָפָן יָנָעָן וּוּאָוִינְגָּעָן האָבָן בְּאַדְאָרָפֶט גַּעַהָן צַוְּ זַיְיָר טַעַמְפָעָל אָזָן דָאָרט פְּאָרְבְּלִיבִּיכְן פֿאָר עַטְלִיכְעָ טָעָגָן. אַנְטָעָר אַשְׁטָאָרָקָעָר מִילְּטָעָרִישָׁעָר אַיְפָזִיכְטָן, אָזָן זַיְיָ האָבָן נִיט גַּעַטְאָרָט פָּאָרָ-לָאָזָן דָעַם פָּלָאָץ. וּוֹעָן זַיְיָ זַיְנָעָן עַנְדָלִיךְ גַּעַקְמָעָן צְרוּיקָן צַוְּ זַיְעָרָע וּוּאָוִינְגָּעָן, האָבָן זַיְיָ גַּעַפְוָנָעָן אַוִּיסְגָּעָרָבִּירָטָה היְיָעָר. וּוּאָוִינְגָּעָן וּאָסָן זַיְנָעָן גְּעוֹוָעָן גְּעֻנוֹגָ פָּאָר דִּרְיִיפְּרִיר פְּעַרְזָאָן האָט מַעַן אַרְיִינְגָּעָשָׁפָּאָרָט

דארט פון 30 בין 50 פערזאָן, וועלכע האָבן זיך אויפגעעהאלטן אונטער
די עריגסטע סאניטארישע באַדינונגען.

איך האָב געטילט דעם זעלבן גורל. מיין משפחה איז באַשטאָנגען
פֿון מיין פֿרוּי תְּחִי אָוֹן פֿינֶךְ קִינְדָּעָר. איך האָב פֿאָרְלָאָרְן מיין גָּאנְצָעָן
פֿאָרְמָעָגָן, וואָס איך האָב זיך עֲרוּוֹאָרְבָּן דָּוָרָךְ שְׁוּעָרָעָ אַרְבִּיטָט. אֵין מְשֻׂרָּה
פֿון דְּרִי טָעָג בֵּין איך פֿאָרוּאָנְדָּעָלָט גָּעוֹאָרָן אֵין אַ בעְטָלָעָר ... אָוֹן
הַלוֹּאָי וּזְאָלָט דָּאָס גָּעוֹעָן מיין גָּאנְצָעָר שְׁאָדָעָן, ווַיְיַלְשְׁפַּעַטְעַדְרָה האָב אַידָּן
דָּעָם זְעָלָבָן גָּוָרָל.

פֿאָרְשָׁתָעָט זיך אָוֹן דִּי טְעַמְּפָלָעָן זְיַינְעָן פֿאָרְשָׁוּעָכָט גָּעוֹאָרָן, ווַיְיַלְשְׁפַּעַטְעַדְרָה
קִינְנָעָר הַאָט נִימָּט גַּעֲטָאָרָט אַרְוִיסְגָּעָהָן אָוֹן מְעַנְשָׂן, אַיבָּעָרָהָיִיפְטָט קִינְדָּעָר,
זְיַינְעָן גָּעוֹעָן גַּעֲצָוָאָוָגָעָן זיך «אוֹיפְצָוּפְרָן וּוי אֵין דָעָר הַיִּם» ...
שְׁפַּעַטְעַדְרָה, האָבָן דִּי אָנוֹגָאָרָעָר אָוֹן דִּי דִּיְתְּשָׁעָן גָּעָנוֹצָט דִּי טְעַמְּפָלָעָן
צָו הַאָלָטָן דָּאָרָט דִּי אָנוֹגָעָרָאָבִירָטָעָ סְחוּרוֹת אָוֹן פֿאָרְמָעָגָעָן פֿון דִּי אִידָּן.

אין אונגארן אויזו ווי אין פוילין זייןען געשפן געווארן די אויז
גערופענע „אידישע קאונסילס“ (יונראט). וואס האבן באדארפט דרכּי
פירן די באפעלן וואס די דיטשע באגדיתן האבן ארוייסגעגעבן. אין
אלגעמיין האבן אט די דזוייגע אידישע קאונסילס דורךגעפרט זיערע
פליכטן ריכטיג און ערליך. זייןען ניט געוען צו איברגונגשפיצט
בייצוקומען די כיטרקייט פון די דיטשע קריםנאלאן. אין מערסטע
פאלן זייןען זיין געוען איינפאכע צעשוראקענע מענשן, וועלכע האבן
גארנט געקענט העלפן זיערע אומגליקליך ברידער וועלכע זייןען
פארם' משפט געווארן צום טויט ...

אין גאנצען אנדערש אין געוען די האנדולינג פון דעם אידישן
העכסן קאונסיל אדמיניסטראציע אין בודאפעסט, אונשטאט צו וואָרעהנען
די פראוונציגעלע און קראפטאָן רוסישע אידן, ווי אויך שפֿטער פֿאָרָן
אנדרען טיל אידן פון אונגארן, וועגן די געפֿאָר וואס רוקט זיך אָן
אויף זיין, האבן זיין זיך באָמִיתַה זיין צו באָרוֹהִיגַן און צו פֿאָרְדְּעָקָן די
ערונסטקייט פון דער לאָגָע. זיין האבן געוֹזָגֶט די אידן אָן דעפֿאָרְטַאָצִיע
פון לאָנד קומט אָפִילו ניט אין אָנְבְּעָרָאָכָת, אוּ מעָן ווּעָט זיין בלויין
קאנצְטְּרִירְן אָן לאָנד גוֹפָא אָן די וועלכע וועלכּוֹן דעפֿאָרְטְּרִיטָט וּוּרָן,
וועט עס זיין בלויין צו די צוֹוָאנְגָס אָרְבִּיטְרַס לְאָגָעָרָן זיין זיעַר אַיִּגָּן
לאָנד ... אָפִילו ווען מעָן האָט אָבעְרָעְשִׁיקְט די קראפֿטאָן רוסישע
אידן קיין פוילין, האָט דער בודאפעסטער קאונסיל דאס אויך פרִיעָר
ניט געוֹזָגֶט די אָונְגָּאָרִישׁ אָידן, מעָן האָט זיין אָפִילו ניט געוֹזָגֶט
או זיעַרְעַע לְעֵבָעָנְס זייןען אָן געפֿאָר, ווּיל אָדָעָרְטַאָצִיע קיין פוילין
האָט שווֹן געדראָהָט טוּיט ... מעָן האָט זיין אָפִילו קיין געלעגעבָּהִיט
ניט געגּוּבָן זיך צו רָאָטְעוּעָן, ווי זיין זאלטן געקענט, ווִיסְעַנְדִּיג אָן זיין
האָבן ניט וואס צו פֿאָרְלִירְן ...

איך באָשְׁוְלִידִיג דעם קאונסיל פון בודאפעסט, ווּיל איך ווּיס, אוּ
זָוּן זַי וּוּאלְטָן גַּעֲוָאָלָט מָאָכָן בָּאָמִיאָנוּגָעָן, וּוּאלְטָן זַי גַּעֲקָעָנְט אָונְטָעָרְדִּי
קוּיפּוֹן מִיט גְּרוֹיסְעַ סְוּמָעַ גַּעַלְטַדְיַה הַעֲכָרָעַ דִּיטְשָׁע בְּעַמְּטוּעַ, צו
פְּאָרְקוֹקָן דעם אָרְדָּעָרְפָּן דעפֿאָרְטַאָצִיע, אָדָעָרְפָּן הַלְּפָחוֹת אֲפְצָוְילִיגְנָן.
עס אָזָן באָוָאָסְט אוּ אָן אַינְדְּיוֹידְוּעָלָעַ פָּאָלָן, לוּיט ווי איך בֵּין
איַנְפְּאָרְמִירָט גַּעֲוָאָרָן, מעָן דֻּעָרְצִילְט, אוּ פְּלוֹצָלִינְגַּה האָט מעָן צוּוִישָׁן
די אלְעַזְוּבָּהָן זיך צו רָאָטְעוּעָן, ווי זיין זאלטן געקענט, ווִיסְעַנְדִּיג אָן זיין

זוכן א אידן מיטן נאמען אולמאן, וועלכער האט, דורך א געהימען באפעל באדארפֿט אַפְּגָעַטִּילַט ווערדן פון יונעם טראנספֿאָרט ... אין יענער צויט איז דאס שווין קיין סוד ניט געווען, איז אט יענער אולמאן איז געראטטעוועט געווארן דורך דער אַרְיֶינְמִישׂוֹגָן פון דעם אַידִישָׁן קאנסיל פון בודאפעט דורך שוחד (גרעפֿט). דאס באווייזט איז עס איז געווען מעגלייך פאר דעם אַידִישָׁן קאנסיל פון בודאפעט אַפְּצָשְׁטָעלְן, אַדרער אַמוֹיִינִיגְּסְּטָן אַפְּצָוְלִינְגָן דֵי טְרָאַנְסְּפֿאָרְטָאַצְּיעַן, זוֹ אַוִּיףּ אַזָּא אָפְּן רָאַטְּעָיוֹעָן אַסְטָן אַונְגְּרָעָן בְּרִידְעָרָן פָּוֹן אַוְיכְּעָרָן טוֹיט... אָוֹן ווּבְּאַלְדָּד דֻּרְרָ קָאנְסִיל הָאַט עַס נִישְׁתָּגַעְתָּאָן, ווּטָ אַוִּיףּ זַי בְּלִיבָּן אַשְׁאַנְדָּ פְּלָעָק אַוִּיףּ אַיְビָּג... .

עס זיינען געווען אַסְטָן קְרִיסְטְּלִיכָּעָ בִּירְגְּדָרָ פָּוֹן אַונְגָּרָן, וועלכע האבן פרוביירט העלפֿן זיינער אַידִישָׁן לאַנדְסְּלִיטָט, מִיט גַּעֲבָן זַי שְׁפִּיּוֹן אָוּן אַפְּילָו גַּעַלְט, כְּדֵי צוֹ קָעַנְגָּן בָּאַצְּאָלוֹן דֵי גַּעַלְט שְׁטְרָאָפָּן, ווּסְמַעַם אַיז אַוִּיףּ דֵי אַידָּן אַרְיֶינְגְּלִיכָּט גַּעַוָּאָרָן מִצְדָּקְדִּישָׁן, אָוּן זַי הָאָבָן נִיט גַּעַהְאָט מִיט ווּסְמַעַם צוֹ בָּאַצְּאָלוֹן. בָּאַלְדָּ אַבְּעָרָהָאַט דֵי רְעַגְּרוֹנָגָן פָּוֹן אַונְגָּרָן אַרְיֶינְגְּגָעָבָן אַפְּרָאַקְלָאַמְּאַצְּיעַן אַיז ווּסְמַעַם הָאַט גַּעַיְלָאַזְטָן ווּיסְמַעַם אלָעָ בִּירְגְּדָרָ פָּוֹן אַונְגָּרָן, אָוּן עַס אַיז פָּרָאַבְּאָטָן צוֹ גַּעֲבָן ווּסְמַעַם פָּאָר אַהֲלָפָּה עַס אַיז צוֹ דֵי אַידָּן. דֵי דְּאַזְיָגָן פָּרָאַקְלָאַמְּאַצְּיעַן רְוֹפְּטָן צוֹ הָאָסָן דֵי אַידָּן, הָאַט זַי גַּעַלְיִינְטָן טִילְוִוִּיָּה ווּיְפָאַלְגָּטָן: .

“ווערט נִיט פָּאַרְפִּירְטָן פָּוֹן פָּאַלְשָׁעָה הַמְּאַנְטִיטָּאָרָעָ גַּעַפְּלִין, גַּלוּבְּעַנְדִּיגָּן אָוּן אַירָהָאַט עַפְּעָס צוֹ טָאָן מִיטָּהָמְאַנְיִישָׁע בָּאַשְׁעַפְּעַנְיִישָׁן, אָוּן דָּעָרָ אַמְּתָּזָן זַיְנְעָנוּן דֵי אַידָּן מִיטְגָּלְיִידָּעָן פָּוֹן דָּעָרָ פָּלְטוֹאַקְרָאַטִּישָׁעָר גַּעַזְוּלִיָּה שָׁאָפָּט, זַיְיַי זַיְנְעָנוּן קָאָמְנוֹנִיסְטָן, אַנְגָּלָאַ-אַמְּדָרִיקָאַנְגָּר אַגְּעַנְטָעָן, אָוּן זַי זַיְיַי זַיְנְעָנוּן אַזְוַלְכָעָן עַלְעַמְבָּטָן ווּלְכָעָן גְּרִיטָן צוֹ דָעָם בָּאָדוֹן פָּאָר דֵי רְוָסָן אָוּן פָּאָר דֵי אַלְיאַרְטָעָן. דָעָרָ ווּלְכָעָרָ שְׁטִיצָתָן דֵי אַידָּן אַיז ווּיְעָרָ וּאַלְטָן גַּעַשְׁטִיצָתָן דָעָם שָׁוֹגָן אָוּן יעַנְעָרָ ווּטָ שְׁטָאָרָק בָּאַשְׁטָרָאָפָּט ווערדן” ...

פָּאַרְשְׁטָעָהָט זַיְיַי אָז נָאָד אַט אַזָּא פָּרָאַקְלָאַמְּאַצְּיעַן, הָאַט זַי יְעַדְעָרָ אַיְינָעָרָ, ווּיְנָבָל אָוּן גּוֹתְּהָאָרְצִיךְ עַד אַיז גַּעַוְועָן, גַּעַשְׁרָאָקָעָן זַיְיַי, דָעָס ווּיְטָעָר צוֹ טָאָן. דָעָס הָאַט נָאָד מַעַד פָּאַרְעָרְגָּעָרָט דֵי לָאָגָעָ פָּוֹן דֵי אַידָּן אַיז דֵי גַּהְעַטָּאָס ...

דָעָרָ צּוֹשְׁטָאָנְדָן אַבְּעָרָהָאַט לְאָנָג נִיט גַּעַדְיוּרָט, ווּיְלָי אַיז אַקְרָצָעָרָ צִיִּית אַרְוָם, הָאַט מַעַן וּוּאַקְוָאִירָט דֵי גַּהְעַטָּאָס אָוּן דְּעַפְּאָרָ טָעַט דֵי אַידָּן קַיְיַן פְּרוּלִין.

איַידָּעָר מַעַן הָאַט אַרְיֶינְגְּשִׁיקָּט דֵי אַידָּן, הָאָבָן גַּעַהְיִימָעָ אַגְּעַנְטָן פָּוֹן בָּוּדָאַפְּעָטָט, עַטָּאַבְּיִילְרָט אַמִּין “דָעַטְעַקְטִיּוֹן קָאָמָעָר” אוּיסְצּוֹפְּאָרְשָׁן צִי ווּעָרָ עַס אַיז פָּוֹן דֵי ווּלְכָעָן דָאָרְפָּן דְּעַפְּאָטְרִירָט ווערדן, הָאַט עַרְגָּעָץ בָּאַהְאָלָטָן גַּעַלְט, צִירָוָגָן, אַדרָרָ אַנְדָּעָרָ ווּרְתָהְפּוֹלָעָ אַרְטִיקְלָעָן. דֵי

דאוייגע אידן וועלכע האבן געוואלט זיין פון ריביכערן קלאס, זייןען גע-
רופן געווארן און אויסגעפרעגט געווארן. מען האט זיי אונגעטאן אלער-
ליי עינויים. מען האט זיי איזו שרעקליך געפיניגט, ווי איזן דער
אינקויזיציע פון שפאנגען. איזן ארעד ערעדן, ביז איך געווען אן
עדות צו אועלכע פינונגגען, וואס די דזוייגע באנדיטן האבן זיך בא-
נוצט אין דרעהערס בעיר ברויערי, איך האב געהן ווי איזו מען

האט איניגע פון זיי פארפיניגט צום טויט.

די אידן פון אט דעם קלינעם לאנד קארפאט-דוסלאנד. זייןען
אמערסטן געווען אָרֶעֶם, און זייןען געווען שמחים בחלקם, צופרידן
מייט וואס זיי האבן געהטא. זיי זייןען ערציגן געווארן אין רעליגיעזון
זין. זיי זייןען אלע געווען פרומ, או זיי האבן געארבית זעהר שווער
צו פארדיינען זיעיר שטיקל ברויט אויף פארשידענע געבען: זיי זייןען
געווען בעיל-מלאכות, קלינע הענדלאער, שנידער, שטוטער, שמידן,
טרעגער פורמאגעס און פארמערס. אסך פון זיי זייןען געווען גוטע
מעכאניקער, וועלכע זייןען געווען אונגעשטעלט ביי קרייסטליך בעירגער.
די אידן האבן דארט געלעבט זעהר באשידן, און זייןען געווען
באדימט פאר זיעיר גאטספֿרִינְדִּיקִיט. זיי האבן געלעבט אין פרידן
און פֿרִינְדִּלְכִּיט מיט די קרטן, און דארט זייןען ניט געווען קיון
אידישע פראבלעמען... אבער דאס אלע האט גראניט געהאלפן,
ווען אט דאס דזוייגע קלין לאנד איז פארקאפט געווארן פון די גראסעט
פארברעכער אין דער וועלט געשכטע, וועלכע האבן דורך די אידן
געשטיילט זיעיר בלוטדורשטייקט. ניט נאר האבן זיי בארויט און חרוב
געמאכט דאס גאנצע לאנד, נאר זיי האבן אויך אויסגעמאדרעט כמעט
די גאנצע אידישע באפעלקערונג אויך דעם גרויזאמסטן אופן. אידער
מען האט זיי אַרְוִיסְגַּשְׁקִיט, האבן די אונגארישע בענטע, ווי אויך
די עס.עס באנדיטן, געגעבן זיעיר ערן וארט, פֿאַרְוִיכְעַרְנְדִּיגָּא, או אלע
עוואקואירטע אידן וועלן פֿאַרְבְּלִיבִּן אין לאנד, אין אונגארן, און או-
די וועלכע קעגען אַרְבִּיטִין וועלן דארפֿן אַרְבִּיטִין און די עלטערע וועלן
אַכְּטָנוֹג געבען אויך די קינדער פון די אַרְבְּגַעַטָּר.

אבער די "פֿיַּילְ-קִרְיִצְּלָעֵר" ליט פֿונְקְט ווי די נאצִיס, האבן ניט
געעהלן קיון ווארט. ווי שרעקליך טרייעריג און האצְרִוִּיסְעַנד זייןען
געווען די סצענעם ווען מען האט זיי געהאלטן ביים אוועקשין, די אומַּי
גַּלְּיקְלִיכְעֵד. טַרְאָגִישׁ אַיְזָן, האבן זיך ניט ליכט געקענט שיידן מיט
זיעיר היימלאנד, מיט זיעירע היימען און פון פֿיל אַנְדְּרָע זאָכָן, וואס
זיי האבן גע'ירשְׂנַט פון זיעירע אָודָר עלטערן. פֿיל פון זיי זייןען
ארונגער פון זייןען און אסך זייןען באגאנגען זעלבְּסְמָאָרְד רַחֲיַל.
מען האט זיך ניט גערעכענט מיט אלטע ליט, מענער און פֿרְוִיעָן
און קינדער און אַפְּיַלְוּ מיט שָׂוָּאַגְּנָגְעָרָעָה פֿרְוִיעָן...

א גראופע מענען, פרויינן און קינדער וטערען אריינגענטעריבען
אי א נאצישען מארד-לאגער.

יעדען טאג האט מען פארשפארט 3,000 אידן אין צוּג, צוּ הוונדעריט
אין יעדען זואגאנ. איזידער מען האט געצואונגגען אריינגעניז אין צוּג
האט מען די אומיגליקיבע גוט אונטערזוכט צי זיי האבן ניט מיט זיך
באַהאלטן ווערטפּולע חפּיצים. אָפּילוּ פרויינן און מידלעך האט מען
אויסגעטאָן אִינְגָאנְצָעָן נאָקָעָט אָן גַּזְוֹכָט ... מען האט אלעלען באָ
האנדעלט מיט ברוטאליטעט אָן גַּרְיוֹזָמְקִיט... ווען די ס. עס. באַנדיטן
האָבָן גַּעֲמָאָכָט אָן אִינְסְפַּּקְצָיָעָ פֿלְעָגָן זַיִ אַרְיֶינְטְּרִיבָן זַיִעְרָע אַוְיטָאָ
מַאְבִּילָן אין די מאָסָן מענטשָׁן כְּדֵי צוּ פַּאֲרָגְרָעָסְעָרָן די פָּאַנְיָקָע. די
פרויינן אָן קינדער זַיִעְנָע גַּעוֹאָרָן הִיסְטוּרִיש. די קְרָאנְקָעָ האָבָן גַּעַ
קרעכָצָט, אָבעָר דָּס אַלְץ האָט ניט גַּעַרְיָתָ די נַאֲצִי מַעְרְדָּעָרִישָׁע
הערצעער, אוּבָּי זַיִ האָבָן גַּעַהָאָט עַפְּעָס אָוּוּינָס ...
די "פִּילְיאָ אָן קְרִיְּצָ" לִיטָּה האָבָן אוּיךְ מַאְבִּילְיוֹרִיט יַוְנָגָע שְׂקָצִים/לְעֵך
צַו הַעֲלֵפָן זַיִ פִּינְיְגָעָן די אִידָּן. יַעֲדָר אַיִּינְעָר וּוּלְכָדָר האָט גַּעַהָאָט באָ
הַאלְטָן קָאַסְטָבָאָרָע אַרְטִיכְלָעָן אִין גַּעַצְוָאָרָנְגָעָן גַּעוּוֹן צוּ בְּרִינְגָעָן דָּס
צַו זַיִל, צַוְּאָגְנָדִיג אָז מַעַן וּוּט אִים דַעֲרָפָאָר בָּאַהֲזָנְדָלָעָן מִיט אִינְזָעָ
הַעֲנִישָׁ, אָבעָר וּוּעָן זַיִ האָבָן אַרְוִיסְבָּאָקְמוּן דָּס וּוּסָם זַיִ האָבָן גַּעַ
וּאָלָט, האָבָן זַיִ יַעֲנָע גְּלִיְּךְ דַעֲרָשָׁסָן ... אָט אֹז גּוֹרֵל אִין באָפָּאַלָּן
מיַן לְאַנְדָּסְמָאָן וּוּינְקָלָעָר, וּוּמַעַן די אַונְגָּאָרִישָׁע וּשְׁאַנְדָּאָרָמָעָן האָבָן
דַעֲרָשָׁסָן ...

פארשפארט ווי בהמות אין די וואנגאנען, מיט בלויו ברויט און און
עמער וואסער פאר א צאל מענשן, קען מען זיך פארשטעלן וואס דארט
איין געשעהן. מענער, פרויען, אינגלעד, מיידלעך צוֹאָמַעְגַּעֲקָוּעַּטְשָׁתְּ.
מען האט באדארפט טאן די באדערפנישן, האט מען באשטיימט איין
ויניקעל און מען האט עס פארהאנגען מיט א מאנטעל... דער געתשטיינק
איין געוווען אומדערטראעליך, ווען איין איד האט געוואַלט אַרְוִיסְגִּיסְן אָן
עמער מיט שמוץ, האט אים א שטורם טרופער אויף אָן אַרט דערשאָסָן.
דער קרבּן איין געוווען אַפְּטַעַר פֿוֹן קִינְדַּעַר אָן דער מאָרד אָן באָ
גאנגען געוווען פֿאָר די אַוְגַּן פֿוֹן זִין פֿרְדִּי אָן קִינְדַּעַר. דער טוּיטַעַר
קְעַרְפֶּעֶר אָן גַּעַבְּלִיבּן לִיגְן צוֹוְשִׁין דער צוֹאָמַעְגַּעְדְּרִיכְטָעַר מַאסָּעַ...
פֿאָר אַלְאַגְּנָעָר צִיְּתַחְאָנוּ מִיר גַּעַהְאָפְּט אָן מעַן ווּעַט אָנוּן אַרְוֹןַ
טַעַרְלָאוּן עַרְגַּעַץ אָן אַונְגָּאָרָן, אָן מִיר זִינְגַּעַן שְׁטָאָרָק עַנְטוּיִשְׂטָעַ גַּעַוְאָרָן
ווען מִיר האָבָּן זִיךְ גַּעַפְּוֹנְגָּעַן אַין קָאַשְׁיַּצָּע אָן אוַיסְגַּעְפְּוֹנְגָּעַן אָן מִיר
פְּאַהְרָעָן אָין די רִיכְתּוֹגְפֿוֹן פּוֹילְעָן. דער צוֹג אָין גַּעַפְּאָרָן לְאַגְּנָזָם,
אָן קִינְגַּעַר אָין נִיט עַרְלִוְבַּת גַּעַוְעָן אַרְוִיסְצְּקוּקָעָן דָּרָךְ די גַּרְאַטְעָס
פֿוֹן פְּעַנְסְטַעַר. מען האט אַגְּנָעָזָגָט אָן דער וּוּלְכָעַ ווּעַט עַס טָּאָן ווּעַט
דָּרְשָׁאָסָן ווּעַרְן ...
די לאָגַע פֿוֹן די צוֹנוּיְגַּעַקְוּעַעַטְשָׁטָעַ מעַנְעָר, פֿרְוִיעָן אָן קִינְדַּעַר
איין גַּעַוְאָרָן אַונְגְּרַטְרָאַלְיךְ. די גַּעַוְיִינְגָּעַן, דָּאָס קְרַעְבְּצָעַן פֿוֹן די אַלְטָעַ
אָן קְרַאַבְּקָעַ זִינְגַּעַן גַּעַוְעָן שְׁוִידְעָרְלִיךְ. די לוּפְטַה האָט גַּעַשְׁטוּנְקָעַן אָן
עס אָין גַּעַוְעָן אַומְגָלִיךְ צָו אַטְעַמְעָן. מענְשָׁן האָבָּן גַּעַהְלִשְׁטָעַס אָין
נִיט גַּעַוְעָן קִינְיַן דָּקְטָאָר, קִינְיַן מַעְדִּיצִין. אַפְּרוּי אָין גַּעַנְגָּעַן צָו
קִינְדַּעַר אָן מען האט זִי גַּעַלְאָוּטָוֹ אַוְיסְגִּיָּין אָין אַירְעַז גַּעַבְּרוֹתְוּוֹהָעָן ...
אט די דָּאַוְיַן באַהְאַגְּדָלָנוּגְהָאָט אָנוּ אַלְעַמְעָן גַּעַגְּבָעָן אַפְּאַרְגוּ-
פִּילְ וְאָס אַרְוֹאָרְטָעַט אָין פּוֹילְעָן. נִיט נַאֲרֵהָבָן די אַלְטָעַ אָן
קְרַאַנְקָעַ גַּעַזְאָגָט וּוִידְיוֹ, נַאֲרֵהָבָן די יְוָנָגָעַ אָן גַּעַזְוָנְטָעַ, האָבָּן גַּעַזְעַן
דָּעַם טַוִּיטַפְּרָטַה די אַוְגַּן ..

דער צוג האט זיך דערוויל דערנעהנטערט צו אוישוויז. ווען איך
שריביב דאס ווארט "אוישווייך" הויבן און מיר ציטערן מינע הענט.
ווען איך טראקט פון דיאנדלאזע יסורים, ליידן און פינייגונגגען און דעם
טוויט דארט פון מליליאנען אידן צוישן וועמען עס האבן זיך געפונען,
מיינע פינף יונגענקע, בליענדע קינדרעלעך, און מיינע זיבן ברידער
און שועטער, וועלכע זיינען דארט דערמאנדרעט געווארן על קידוש
השם, ווערט מײַן הארץ אָנגֶעְפִּלְטָמִית שויידערליךן וועהטאָג... איך
פארלייד מײַן באָוואָסְטוּין... איך מאָך צו מיינע, מיט טראָרָן אָנְגָּעֵן
פִּילְטָע אָוִיגָּן אָוִיגָּן אָוִיגָּן זעה דעם שויידערליךן אָומְגָּלִיק וְאָס האט געַ
טראָפָּן מײַן פָּאָלָק... אָזָא שְׁרָעְקָלִיכָּן אָומְגָּלִיק האט אָפְּלוֹ אָוְנוֹזָעָר נְבָיא
ירמִיָּה נִיט גַּעֲקָעָנְתָּ פָּאָרָאָוִיסְטוּהָן... אָזָא אַיִּיכָּה וְאָלָט גַּעֲוָעָן אָמְגָּלִיך
צַו בָּאַשְׁרִיְּבָעָן. דַּי דִּיטְּשָׁע בָּעַסְּטִיעָם הָאָבָּן אָוִיסְּגָּעְמָּאָרְדָּעָט אָנוּזָעָר
טִיעָרְסָטָע אָוָן בָּאַלְיְבָסָטָע, אָנוּזָעָר פְּרוּעָן, קִינְדָּרָע, בָּרִידָעָר אָוָן
שְׁוֹעַטָּע אָוִיפָּה אָזָא גְּרוֹזָאָמָעָן אָוָן שְׁוֹעַדָּרְלִיכָּעָן אָוָן אַיִּן דַּעַם
גִּיהִינָּם פָּוּן "אוֹישְׁוּץ"... פְּרִיעָרָה אָבָּן זַיִּה דַּי אָנְגָּעָרָה אָוָן דַּי
שְׁטָאָרְקָעָרָע אָוִיסְּגָּעְמָּוּשָׁעָט מִיט דַּי שְׁוֹעַרְסָטָע אָרְבִּיטִין, אָהָן גַּעַנְגָּוָה
שְׁפִּיָּה, אָוָן וְעַן זַיִּה זַיִּה שְׁוֹן אָוָן קְרָאָנָק אָוָן עַרְשָׁעָפָט, אָוָן
בִּיט גַּעֲקָעָנְתָּ פָּאָן וְוִיטָעָר זַיִּעָרָע שְׁוֹעָרָע אָרְבִּיטִין, האט מַעַן זַיִּה פָּאָרִי
גָּאוֹת אָוָן פָּאָרְבָּעָנְתָּ אָיִן אוֹישְׁוּץ... .

איך בין גַּעַוְוָעָן אָיִן לאָגָעָר אוֹישְׁוּץ 240 טָעָג, פָּוּן מַאי 1944, בֵּין
יאָנוֹאָר 1945. אָוָן וְעַן אָיִךְ וְאָלָט יָאָרָן גַּעַשְׁרִיבָן, וְאָלָט נָאָךְ לְמִינִּי
פָּעָן גַּעַוְוָעָן צַו שְׁילְדָעָרָן צַו שְׁוֹיְדָעְלִיכִיטִין, דַּי שְׁרָעְקָלִיבִּקִיטִין,
דַּי שְׁוֹיְדָעְלִיכִיקִיטִין, וְאָס אָיִךְ הָאָב מִיט מַיִּינָה אַיִּיגָּעָנָה אָוִיגָּן צַוְּגָּעָהָה
דוֹרָךְ דַּי אַכְּתָּחְדִּים (וְיָאָרָן...). וְאָס אָיִךְ בֵּין דָּאָרָט אָפְּגָעָוָן, אָוָן
אָנְגָּעָהָרָט... .

קוֹרְץ נַאֲכָדָעָם וְעַן אָיִךְ בֵּין גַּעַבְּרָאָכָט גַּעַוְוָרָן קִיְּין אוֹישְׁוּץ הָאָב
אָיִךְ בָּאַשְׁלָאָסָן, אָוָן גַּאנְצָע שְׁוֹיְדָעְלִיכָּע עַרְפָּאָרָוָגָן, אָוִיב אָיִךְ וְעַל
אָרוּיסְקָוּמָעָן אָ לְעַבְּדִינָהָר, צַו דָּעְצִילִין פָּאָר דַּי צָוְנָפְטִיגָּע דָּרוֹתָה
וְאָס אָוִוי גַּעַרְפָּעָנָה קָוְלְטָעְרָעָלָע אָוָן צִיוּוֹלְיְזִירָטָע פָּאָלָק, האט גַּעַי
קָעָנְתָּ צַו זַיִּעָרָע הַילְפָאָזָע, שְׁצָלָאָעָה קְרָבָנוֹת... .

דָּעָר קָאנְצָעָנְטָרָאָצִיָּה לְאָגָעָר אָיִן אוֹישְׁוּץ אָיִן בָּאַשְׁתָּאָנָעָן פָּוּן אָרוּס
דָּרְיִיסְגָּעָבְּיִידָּעָס, וְאָס אָיִן פְּרִיעָר גַּעַוְוָעָן בָּאָרָאָקָן (קָאוֹרָמָעָס) פָּאָר

דער אוישויזער קראמאטוריום און גאנז-קאמער

פויישע זעלנער. די דיטשען האבן צוגעבוייט אין אדר עזוי עטאי-
זשען. פאר את דער דזיגער ארבית האבן זי גענוצט פריזאנערס ווע-
מענס צאל דערמאָרדעט איז געווין גרעסער ווי דער צאל ציגל וואס
זי האבן געליגט.

גאנץ פרי, איידער מען האט זיך געשטעלט ארבייטן, האבן די
פירער פון די פריזאנערס. וועלכע זינגען באשטאנגען אמערטן פון
דיטשע פאַרברעכער אוּן באַצְיכֶּנט מיט אַגרינעם דרייניגן פיגור,
זינגען גערופן געווארן צו די הצעערע דיטשע אוּטַּאַרִיטַּען, פון ווע-
מען זי האבן געקראגן זיערעד אָרדעַרְס ביז 1944, וויפיל טויטע צו
בָּאַרְיכְּטָן אֵין אָוּעָנֶט . . . דאס האט געמיינט, וויפיל זי האבן באָדָרְפַּט
דערמאָרדען. ווען זי האבן דערמאָרדעט מעַר ווי דעם אַגְּגַעֲבָעָנָעָם
צאל, האט מען זי דערפֿאָר געלובֿט. די געביידעס אַין וואס די פרי-
זאנערס האבן זיך אוּפְּגַעַהְתַּלְתַּעְנְּ אַתְּ מען גערופן „בלאָק“. אַינוֹוִינִיג
זינגען געווין צוּי גרעסער אַזְּ צוּיְיָ קְלֻעַנְדְּרָעָ צִמְעָרָן אַיְפָּן עַרְשָׁתָן
שְׂטָאָק אַזְּ אַיְפָּן צוּיְיָ שְׂטָאָק, צוּיְיָ גְּרוּיסָעָ צִמְעָרָן.

דורך דער צייט וואס אַיך האַב זיך דָּאָרְט גַּפְּנוּן זִינְגַּען גַּעַוּוּן
די הייפֿטַן די, צוּיְיָ מַאֲסַעְמַעְדָּעָר קָאָדָאָג אַין זִיך קָאָלְעָגָעָ דָּר.
מעגַעַלָּע, וועלכע זינגען געווין פָּאָרָאָנְטוֹאָרְטְּלִיךְ פָּאָר הָונְדָרְטָעָ
טוּזְוָעָנֶט מַאֲרָדָעָן פָּוּן די אִידְיִישׁ פְּרִיזָאנְגָּרָס. אַין דער העַכְסְּטָעָר
אוּטַּאַרִיטַּעַט אֵין גַּעַוּוּן דער מַאֲסַעְמַעְדָּעָר הָעָסָע. אַין אַין דער
נעַקְסְּטָעָר קָאָנְצָעָנְטָרָאַצְּיָעָ לְאָגָעָר, בִּירְקָעָנָאָו אֵין גַּעַוּוּן דָּרָ קָאָמְנִידָּר
מַאֲנָדָעָל. דָּר „לְאָגָרְפּֿרְעָר“ אֵין אוּיך גַּעַוּוּן אַ הְוִיכָּר בְּעַמְּטָעָר פָּוּן
דָּר ס. ס. אַרְגָּאַנְיוֹאַצְּיָעָ אַין דָּר האַט גַּעַהָאָט דָּעָם אוּפְּזִוִּיכָּט אַיבָּר
די פְּרִיזָאנְגָּרָס אַין אַיבָּר זִיעָר לְעָבָעָן אָוּ טָוִיט. פָּאָר דָּר קָלְעַנְסְּטָעָר
זַאָּךְ פְּלָעָגָט מַעַן בָּאַשְׁטָרָפָן מִיט טָוִיט. אַזְּיָ, צָוָם בִּישְׁפִּילְיָ האַט מַעַן גַּעַ-
הַאנְגָּעָן אַ מאָן אַין מַאֲנָאָוִיךְ, ווַיְיַלְמַעְנָ אַיְם גַּפְּנוּן אַ שְׂטִיקָל
בָּלָעָד וואס ער האַט גַּעַנְזָטָ פָּאָר זִיך.

דָּר צָאָל פָּוּן די אַיְדָן וואס זִינְגַּען דָּרָמָאָרְדָּעָט גַּעַוּוּרָן אֵין די
אַרְבִּיטָעָר לְאָגָעָר, זִינְגַּען בִּים סָוף פָּוּן 1943 גַּעַוּוּן אַזְּיָ גְּרוּיסָעָ אַס
אֵין אָוּמְעָגְלִיךְ גַּעַוּוּן נַאֲצּוֹפְּאַלְגָּעָן. עַס ווּעָרֶט גַּעַשְׁאָצָט דָּאָר אַיבָּר
פִּיעָר מִילְיאָן אַידָּעָן זִעְנָעָן דָּאָרְטָ דָּרָמָאָרְדָּעָט גַּעַוּוּרָן.
אֵין טָאָג האַט פָּאָסִירָט אָוּ אַ מאָן האַט גַּעַחְלָשִׁיט אֵין „קָלָאָוּט“
(טָאַילָּעַט). ווען דָּעָם אֵין ער גְּלִיךְ אַרְיִין אַהֲיָן, אַין אַנְשָׁטָאָט אַים אַוְיְצָוָר
פִּונְגָּעָן ווּעָנָן דָּעָם אֵין גְּלִיךְ דָּרָעָשָׁסָן, ער האַט אוּיךְ דָּרָעָשָׁסָן דָּעָם
מִינְטָעָרָן, האַט ער אַים גְּלִיךְ דָּרָעָשָׁסָן, ער האַט אוּיךְ דָּרָעָשָׁסָן דָּעָם
וועַלְכָּר האַט עַס בָּאַרְיכְּטָעָט ווּעָגָן דָּעָם.
די נַאֲצִיסָּס האַבָּן בָּאַשְׁטִימָט אוּפְּזַעְעָר אַיבָּר די פְּרִיזָאנְגָּרָס וועַלְכָּ

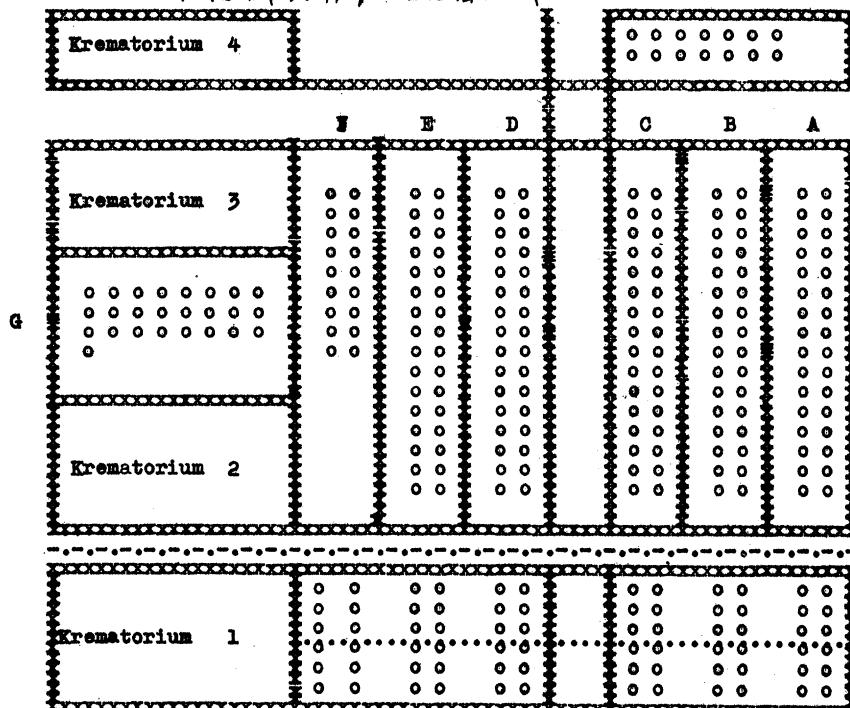
מען האט גערופן "קאפאס". עס זייןען געווען העכערע און נידעריגע
קאפאס. די העכערע קאפאס זייןען געווען הוייטן איבער די פרייאנגערס
ארבייט אויסערן לאגער. זיי זייןען געווען אינגעאנצען אונטער אים און
עד האט געקענט זיי איבערגעבן צום טויט. דער נידעריגער קאפאס האט
געהאט די זעלבע פונקצייעס זיי דער העכערע קאפאס. אבער האט בלוי
פארטראטען דעם עלטערן קאפאס וווען יונגער איי ניט געווען.

אלע מיטגלידער פון די אוווי גערופענע "זאנדר קאמאנדע" וואס
זייןען איסגעקליבן געווארן פון דער רי פון די פרייאנגערס. זייןען א
סך אלין געווארן טיראנען אונטער דעם דורך פון זיירע נאציז איבער
הארן. זיי האבן געמאכט דעם איינדרוק זוי זייל וואלטן געווען מענשן
אהן שם מאראאל. וועלכע האבן אלץ געטאן איזטאמאטיש, זוי מאשיגען
וויסענדיג גאנץ גוט. או זייר רוי ווועט איד קומען, וויל די נאציס
וואלטן ניט געדולדעם יעדן אינגעם וועלכער האט מיט זיין צוגע
זעהן די נאצישע מעשים תעתוועים (שיודעריליכע סקאנדייליעז טאטן)....
ביז אין מיטן 1944 איז איד ניט באשטייט געווארן פאר א קאפא.
דאם פלאגט געהן צו דיטשען און פאליאקען. איבערהייט אועלכע
וועלכע זייןען געווען באוואוסט פאר פאשיסטן אדער אנטיסעמיטן.
פונדעסטעונג וויל איד צוגען או מאנגע פון די פאליאקן זייןען געווען
ערנההפטע מענשן. אט די דזוניג הוייטן איבער אונגעור ארבייט האבן
אייך געהאט צו זאגן ווועגן אונזער לעבען און טויט.... פיל טויזענטע
פון זיין אומגילדליך זייןען געפאלן דורך זוי....

ווען איד האב אמאל פארגעוווארטן איזניגע אידן וועלכע האבן
זיך באטיליגט (דורך צואנג) אין פיל פון אועלכע פארברעכענס.
העלפונציג דיז נאציס זיי דורכצופרידן. אפליו איז מען האט זיי דרצז
געצואונגען, האבן זיי מיר געענפערט, ציטרעדיג וואס דער תנא
היל האט גוזאגט: "אל תדין את חברך עד שתתגיע למוקמו" (אורטיל
ニיט דיזן חבר ביז ואנגן דו אלין ואלסט געווען אויף זיין פלאץ). איד
פערזעניליך האב געהאט אן אנדער שטאנדפונקט... איד וואלט בעסער
באאנגען זעלבסטמארד... אידער צו העלפן די נאציז אנדיטן אומז
ברינגען אדער פיניינגען אנדערע. אידער איד וואלט באשלאן זיך
אלין אומצובריינגען אונטער די אומשטענדען, וואלט איד פריער
געזעהן אומצובריינגען עטליכע נאציז בעסטייעס, און איד וואלט געווען
גריטט צו שטארבן פאר דעם....

מיין פריינד רוזא קארדא פון פראג, האבן די נאציז בעסטייעס אויס-
געקליבן אלס א הענקער... ער האט אבער. פארגעציגן צו פאורךיפלן
זיין האנט, אריינשטענדיג זיי איז אמשין. אידער צו הענגען
מענטשן... זיין האndlונג איז געווען נאך מער בראו און העלדייש מיט
דעם שטעלענדיג זיין לעבען אין געפער, וויל אלס א קרייפעל האט ער

דער בירקענאווער לאָפַעַר אַיִּגְזִי
קְרֵמָטֹאַרְיוֹן וְאַזְּקָאַטְּרוֹן

דער פלאן פון בירקענאווער זאגער, קְרֵמָטֹאַרְיוֹן אָנוּ גָּזְקָאַטְּרָן
אונטֶן, די קְדוּשָׁים.

ניט געקבנט אַרְבִּיטָעָן אַנְ דַּאַרְבִּיעָד האט מען אַיט געקבנט אַומְבְּרוּנְגָּעָן
אין די גָּאוֹ קָמְעָד . . .

די דְּרִיסְטִיג גַּעֲבִידִעָס ווֹאָס האט פָּרֶרְמִירַט דַּעַם לְאַגָּעָד אוּויַּז
שׁוּוִיךְ זַיְנְגָּעָן גַּעֲוּעָן אוּיסְגָּעַלִּינְט אוּיף אַשְׁתָּחָ פָּוּן אַרְום 6.000 סְקוּוּר
מְעַטְּרָה. זַיְ זַיְנְגָּעָן גַּעֲוּעָן אַרְומְגַעְרִינְגִּילְט מִיטָּ הִלְצַעְרְנָעָ אַנְ צַעְמָעָנִ
טָעַנְגָּעָן זַיְלְן אַנְ זַיְנְגָּעָן גַּעֲוּעָן פָּאַרְבּוֹנְדָּעָן מִיטָּ עַלְקְעַטְרִיפְּצִירְטָעָ דְּרָאַטָּן
אַיְבָּעָר 1000 וּוֹאָלָטָס. אוּיף יַעֲדָעָ 50 מְעַטְּרָה אַיְ גַּעֲוּעָן אַ טְוָרָעָם ווֹאָ
עָס האט זַיְד גַּעֲפְּנוּנָעָן אַ וּוּעֲכַטְרָה טָאגּ אַנְ נַאֲכָטָם. גְּרִיטֵיט צָו שִׁסְּן יַעֲדָן
פְּרִיזְגָּעָר ווֹאָס מַאֲכָטָאָ פָּאַרְדוּץ צָו אַנְטָלוּפָן. בִּינְאַכְּטָה אַבָּן די וּוּכְטָרָה
גַּעֲהָאָט שְׁטָאַרְקָע "סְוִירְטְּשְׁלִיטָס" ווֹאָס הדָּט בָּאַלְוִיכְטָן דַּעַם גַּאנְצָעָן
לְאַגָּעָר.

אַיְבָּעָר דַּעַם אַרְיְינְגָּאָגָּן צָוּם לְאַגָּעָר אַיְ גַּעֲוּעָן אַן אוּפְּשִׂרְפָּטָ:
"אַרְבִּיטָמָאֲכָטָ פְּרִירָי" . . . די אַרְיְאָנָעָ פָּוּן דַּעַם אַיְ גַּעֲוּעָן ווֹאָרְ יַעֲדָר
אַיְנְעָרָה האט גַּעֲוּאָסָטָ, אוּ דָס אַיְ אַ לְאַגָּעָר פָּוּן טְוִיטָ . . . אַנְ דַּעַר
דִּיכְטִיגְעָר אוּפְּשִׂרְפָּט ווֹאָלָט בָּאַדְרָפָט זַיְן: "דַּעַר טְוִיטָמָאֲכָטָ דיְרָ
פְּרִירָי" . . .

בִּיְמָטְוִיעָר אַיְ גַּעֲוּעָן אַ וּוּאַרְ-שְׁטִיבָּעָלָ. פָּוּן דָּאַרְטָה האט מעַן גַּעַ
גַּעַבְּן אַלְעָ אַרְדָּעָרָס צּוֹ דיְ פְּרִיזְאַנְדָּרָס. אַנְ אַ מְרַחָקָ פָּוּן 200 מְעַטְּרָה
פָּוּן דַּעַר אַוְיְשָׁוִיךְ לְאַגָּעָר, אַבָּן זַיְד גַּעֲפְּנוּנָעָן דיְ בָּאַרְאָקָן פָּוּן דיְ עָסָ
עָס. לִיְיטָ. דָאַרְטָה האט זַיְד אַוְיְיךְ גַּעֲפְּנוּנָעָן דיְ סְקָלָאָרָן ווֹאָלָעָ אַנְגְּעָרָאָ
בִּירְטָעָ חְפֻצִּים פָּוּן דיְ אַוְמְגִילְקִיכָּעָ, זַיְנְגָּעָן גַּעֲהַאלְטָן גַּעֲוּוֹאָרָן . . .
אוּוְיְשָׁוִיךְ אַיְ גַּעֲוּעָן דַּעַר צְעַנְטְּרָאַלְעָר קָאנְצְעַטְרָאַצְּעָ לְאַגָּעָר,
ווֹאָס האט גַּעֲהָאָט אַונְטָעָר זַיְד נַאֲךְ 40 אַנְדָּעָר לְאַגָּעָר, ווֹי בִּירְקָעָנָאָ
מְאַנְנוּוֹיךְ, בָּאַבְּיַץ אַנְ אַנְדָּעָר . . . דיְ בַּעַמְּטָה פָּוּן דיְ לְאַגָּעָר זַיְנְגָּעָן
דָּס גַּעֲוּעָן דיְ מִיטְגְּלִידָעָר פָּוּן בָּאַרְדָּ אַוְ דִּירְעַקְטָאָרָס. בִּירְקָעָנָאָ אַיְ
גַּעֲוּעָן אַפְּגָעַרְוקָט פָּוּן אַוְיְשָׁוִיךְ אַרְום דָּרְרִיְּ קִילְאָמְעַטָּה, אַנְ גַּאנְצָ אַפְּטָ
פְּלָעַנְטָמָעָן יַעֲנָעָם לְאַגָּעָר רַוְּפָן אַוְיְשָׁוִיךְ נַוְּמָעָר 2 . . . דַּעַר טְוִיטָן פָּאַבָּיָ
רִיק אַיְן דָּאַרְטָה גַּעֲוּעָן דָּס זָלְבָּעָ ווִי אַיְן אַוְיְשָׁוִיךְ. אַיְן בִּירְקָעָנָאָ
הָאָבָן פָּוּנְקָצִיאַנְרִיטָ פִּירָ קָרְעַמְּאַטְאָרִיעָם.

דיְ גַּאנְצִיְּ מְעַרְדָּעָר אַיְ יַוְּנִיפָּרָטָה אַבָּן יַוְּנִיפָּרָטָה בָּאַפְּוּיְלָן אַוְ פְּרִיזְאַנְגָּרָס
זַאלָּן לַיְגָּן רָעַלְסָעָן ווֹאָס זַאלָּן פָּאַרְבִּינְדָּעָן דיְ סְטָאַנְצִיְּ אַוְיְשָׁוִיךְ מִיטָּ
דַּעַר סְטָאַנְצִיְּ פָּוּן בִּירְקָעָנָאָ, כְּדִי צּוֹעַדְרָגְלִיכָּן ווֹאָס שְׁנָעַלְעָר דַּוְרָכִּ
צּוֹפִּירָן דיְ מַאְדוֹן אַיְן דיְ גָּאוֹ קָמְעָן . . .

דַּעַר לְאַגָּעָר בִּירְקָעָנָאָ אַיְ באַשְׁטָאַגְּנָעָן פָּוּן זַעֲקָס קַעְמָפָס פָּוּן דַּעַר
רַעַכְטָרָגְלִיכָּן וִיתָּטָ פָּוּן דיְ רָעַלְסָן נְוּמְעַרְיָרָט לַיְטָנָן אַלְפָ בֵּית (א. ב. ג. ד. ח. ו.)
יעַדְעָר קַעְמָפָס האט גַּעֲהָאָט 32 בְּלַאֲקָס. צַוְישָׁן קָרְעַמְּאַטְאָרִיּוּם נְוּמָעָר 2
אַנְ 3, ווֹאָס האט אַרְומְגַעְרִינְגִּילְט דַּעַם קַעְמָפָס 6, אַיְ צַוְגָּעַגָּבָעָן גַּעֲוּוֹאָרָן
קָרְעַמְּאַטְאָרִיּוּם נְוּמָעָר 4, אַנְ גַּעֲסְטָט אַיְ גַּעֲוּוֹעָן דַּעַר קַעְמָפָס פָּוּן מְלָחָמָה

געפאנגענע. יעדער קראמעטארiom האט געהאט א גאו קאמער אבעד די קראמעטארiomס 3 אוו 4 האבן געהאט מעדערע גאו קאמערן, וויל די נאצ'י מעדער האבן אין אנהוי פון דער מלחהה באטראקט א פלאן צו פֿאַרְנִיכְטֶן די גאנצע ניט גערמאניישע באפעלקערונג פון אייראפע. אויפן ערשותן פלאץ זיינען געווען די אידן, די צוויטע זיינען געווען די סלאוישע פֿאַלְקָעָר אָוֹן די אנדערע ... כדי דאס דורכזופין האבן זי באדרפסט האבן גענגן קהעמאטאַריעס אוו גאו קאמערן ... דער טויט אַרְבִּיטְעָנְדִּיג אַין די מַאֲרֵד פֿאַבְּרִיךְוּן טאג אוו נאכט ווועט עלי מיניןן טויזענטע קרבנות טעלגלאַר, אוו אַווַּיְאָרָם ווועט באזרגט וווען מעד לעבענט רויים פֿאַר דעם „הערין-פֿאַלְקָ...“

אייבער דעם אַרְיִינְגָּאנְג פון די גאו קאמערן אַין געווען אַן אויפֿ שְׂרִיפְּטָן בְּאַדְעָן (בְּאַדְעָן) די קרבנות ווועלכע זיינען באשטיימט געווארן פֿאַרְגְּגָאָט צו וווען, זיינען געטילט געווארן אַין צוֹיִי גְּרוּפְּעָן : אַ) מענער : בָּ) פרויין אַין קִינְדְּעָר אַנְטְּעָר צָלְחָה יָאָר. יעדער האט גע מות אַרְיִונְטְּעָרְנְעָמָן זיינע קלִיְּדָעָר אַון זיינע אַרְיִיפְּטָאָן אוֹיף אַנוּמָעָר רִיטְרָעָן קלִיְּדָעָר שְׁטָאָנָג. אַיְּדָעָר עַד האט גענמען זיינע לעצטע „בְּאַדְעָן...“ דַי כִּיטְרָעָלִיט אַון די לּוֹמְפָּרְרִי פון די דִּיטְשָׁע בעסטייס אַין געווען אַזְוִי אַומְפָּאַרְשָׁעָמָט אַון שְׁוִידְעָלָן, אַו זיִי האבן יְעַזְּזָעָם אַגְּעָן זאנט אוֹ ער זָאַל גַּעֲדַעְגָּעָן דעם נוּמָעָר ווֹאָ זיינע קלִיְּדָעָר גַּעֲפִינָעָן זיִד, זיִי זָאַל מִינְיָאָנָג פון אַזְעָמָעָר זיינען גענמען ווועט זיִי זִיכְּרָבָּעָן אַזְעָמָעָר צִיְּנִישׁעָן בְּיַיִם אַרְיִינְגָּאנְג פון גאו קאמער זיינען גענמען געווען אַזְעָמָעָר צִיְּנִישׁעָן אוֹיפְּשָׂרִיפְּטָן : „הַאֲלָת אַרְדְּעָנְגָּן“, „יִיִּת שְׂטִיל“. מיט דעם האבן זיִי גַּעֲוָאַלְטָמָאָן דעם אַיְּנְדְּלִיךְ אוֹיף זִיכְּרָבָּה, אַו מַעַן גַּעַת אַיִּם ווּרְקָלִיךְ גַּעַבָּן אַבְּאָד. דאס אַיִּוֹ גַּעַטְאָן גַּעַוָּאָרָן, בְּדַי דַי אַומְגָלִיקְלִיכְעָן זָאַל נִיט שְׂרִיעָן אַוְ מַאֲכָן גַּעַוָּאַלְדָּעָן ... וווען אַגְּזָעָן קָאַמְעָר אַין גַּעַוָּאָרָן אַיבְּרָפְּלִיט, אַמְּאָל מִיט דַרְיִ טְוִינְגְּטָן קרבנות, דָאָן פְּלָעָגֶט דַעַר נאצ'י קָאַמְּגָדִיר גַעַבָּן אַן אַרְדָּעָר, אַו אַ קָּרָאָן פְּלָעָגֶט אַפְּגָעָדְרָעָהָט וווען, אַון דַעַר פֿאַרְגְּוּפְּטָעָטָעָר גַעַוָּאָרָן אַגְּפִּילְעָן דַי קָאַמְעָרָן. זִי אַומְגָלִיקְלִיכְעָן פְּלָעָגֶט שְׂיִינִי זָאַל דַעְרָפְּלִין אַו דַעַר טִיְּטָרָוקָט זִיִּיד אָן, מיט די לעצטע כּוֹחוֹת פְּלָעָגֶט זִי נַעֲמָעָן יַאֲמָרָן אַוְ שְׂרִיעָן. אַסְכָּמָה פְּלָעָגֶט זִיךְּרָבָּה אַוְ רִיאָסָה זָאַל בְּרָעָבָן דעם אַרְיִיסְגָּאנְג, אַבְּעָר מיט יעדער רְגָעָה פְּלָעָגֶט דַעַר גִּיפְּטָפָט פון גַעַוָּאָרָן וּרְקָאָן זיִי פְּלָעָגֶט פָּאָלוֹן ווִי פְּלִיאָגָן, די גַּעַשְׁרִיעָן זיינען גַעַוָּאָרָן אַווַּיְאָרָם לִיר אַזְעָמָעָן האט גַעַקְעָטָן הָעָרָן גַעַנְצָה ווִיִּט דַרְדָר די דִּיקְעָן ווּעָנְטָן פון די קָאַמְעָרָן ... מיט אַוִּיסְגַּעַשְׁרִיעָן פון זָהָבָעָ יְשָׁרָאֵל פְּלָעָגֶט זִי פָּאָלוֹן אַווַּיְאָרָם קִידּוּשׁ הַשָּׁם ... וווען מַעַן פְּלָעָגֶט אַוְזְעָמָעָן די דַעְרָשְׁטִיקְטָעָן פְּלָעָגֶט מַעַן זַעַהַן ווִי מַאְנְכָעָן פְּלָעָגֶט זָאַל האַלְפָן אַרְמוֹנָגָםָן זִי זַיִן

וואלטן זיך וועלן טוליען אײַנע אין די אנדערע. ביסלעכוייז פֿלעגט
דעָר טומעל, דאָס געווין און יָמֵעֶר אִינְגָעְשְׁטִילְט וּוּעָרְן ... דָּעָר
לעַצְטָעָר קְרָעָכְז אַיְזָנְגָעָן אַסְּימָן אוֹ דָּעָר מָאָסָן מָאָרְד אַיְזָנְדָּרְכָּגְעָז
פֿירְט גַּעֲוָאָרְן.

איַן דָּעָר זַעַלְבָּעָר צִיְּיט זַיְגָעַן דיַ דִּיטְשָׁע בְּאַנְדִּיטְן-פֿיגְלִינְגָע גַּעַז
שְׂתָאָגָעַן בַּיִ זַיְעָרָע פָּעָנְסְטָעָר אַרוֹיסְקָוָקָעָנְדִיגְמִיט אַ בְּעַסְטִיאָלִישָׁעָר
קָאַלְטָבָלְטִיגְקִיט אַוְן מִיט אַ צִּינְיִישָׁן פָּעָרְדוּעָזִיטָעָט אַוְן רָוְהִיגְקִיט,
זוּהָנוּ וּיְיָעָר אַרְבִּיטְפָּוָן מָאָרְדָּן וּוּעָרְטָ גַּעַטָּאָן דָּאָרְטָ אַיְזָנְדָּרְכָּגְעָז
קָאַמְעָרַן דָּוָרְךָ מָאָשִׁינְגָּעַן ...

ווען דעד טראנספֿאַרט איז אַגְעָקוּמוּן אֵין אוֹישׂוֹויֶץ, האט מען דאס פֿאַרְקָעַרְיעָוּוט צו די דעלסן וואס פֿירָן צום לאָגָעָר בּֿירָקָעָנוֹ, וואו מיר האבן באַדָּרְפּֿט וואָרטָן שְׁטוֹנְדָּעָן לאָנגָה, אַיְדָּעָר מען האט אונַז אַרְוִיסְגָּעָלָאָן, ווי נָאָר מִיר זַיְנָעָן אַגְּעָקוּמוּן, זַיְנָעָן מִיר באַלְדָּשָׁקְרִיט גַּעֲוָאָרָן פֿוֹן דַעַם שְׂוִידָעַרְלִיכְן סְפֿאַקְטָאַקְעָל, וואס פֿאַרְשָׁאַטְעָנְטָן „דָּאנְטָעָס אַינְפָּעָרְגָּנָּא“. אֵין אַ מְרָחָק פֿוֹן אַרְוֹם 100 מְעֻטָּעָר האָבָן מִר באַמְּעָרָקָט אַפְּאַרְגָּעָלְעָן פֿוֹן דַעַם פֿיְיָעָר וואס אֵין אַרְוִיסְגָּעָקְוּמוּן פֿוֹן אַ לְאָרָ פֿוֹן דַעַר עִיר אָוֹן פֿלאָם פֿיְיָעָר וואס אֵין אַרְוִיסְגָּעָקְוּמוּן פֿוֹן אַ פֿאַרְשָׁטָאַגְּנָעָן וואס דָּאָרָט קוּמָט מִיר האָבָן באַלְדָּשָׁקְרִיט דַעַם אַיבָּעַלְדִּיגְן גַּעֲרוֹךְ פֿוֹן פֿאַרְבָּרְעַנְטָעָן מְעַנְשָׁלִיךְ פְּלִישָׁ ... מִיר האָבָן אַלְעָ פֿאַרְשָׁטָאַגְּנָעָן וואס דָּאָרָט קוּמָט פְּאָרָ, אָוֹן מִר האָבָן באַלְדָּשָׁקְרִיט דַעַם פֿאַרְגָּעָפְּלִיל אַו דָּאָס ווּעַט באַלְדָּשָׁקְרִיט פְּאָסְרָן מִיט אָוֹן ... אַבָּעָר מען האט אָוֹן נִיט גַּעֲגָבָן צּוֹפִיל צִיטָט אַיבָּעַרְצָטְרָאָכָן. די טִירָן פֿוֹן די זַיְנָעָן האָבָן זַיְק גַּעֲעָפָעָנָט. די נָאָצָּים אָוֹן אוֹיךְ מִיטְגָּלְדָּעָר פֿוֹן די זַיְנָעָר קַאמְאַנְדָּאָס זַיְנָעָן אַרְיָנִיָּן גַּעֲקָוּמוּן מִיט שְׁטוּקָעָנָס אָוֹן מִיט זַיְנָעָן אָוֹן גַּעֲנוֹמוּן אַרְיוֹסְטָרְיִיבָּן פֿוֹן די זַיְנָעָן. די עַס. בעסטעיטָס האָבָן גַּעהָט אַוְיךְ זַיְק יְעָרָעָה הִינְט מִיט זַיְק. די מְעַנְדָּר, פְּרוּיָעָן אָוֹן קִינְדָּעָר האָבָן גַּעֲיָאַמְּרָעָט אָוֹן גַּעֲוִינְטָן, ווַיְלִיל מען האט זַיְק אַפְּגָעָטְיִילְט דַוְרָךְ צְוָאָגָג. קִינְדָּעָר עַלְטָעָר פֿוֹן 12 יָאָר, זַיְנָעָן אַזְוּקָגְעָנוּמוּן גַּעֲוָאָרָן פֿוֹן זַיְעָרָעָ מְוּטָעָר. די דָּאָיִגְעָ שְׂוִידָעַרְלִיכְעָ סְצָעָנָס אָוֹן אוֹמְגָלִיךְ אַיבָּעַרְצָוְגָּעָבָעָן ... מען האט גַּעַי ווּאָסָט אָוֹ מעַן גַּעֲזָעָנָט זַיְק זַיְנָעָן מִיט די אַנְדָּעָרָע אַוְיךְ אַיְבִּיגְ ... דָּעַרְוִיְיִיל האָבָן די עַס. עַס. נָאָצָּים גַּעֲשָׁטוּרָעָט אָוֹן באַפְּוּרְיָן אַיבָּעַרְצָוְלָאָן אַונְזָעָרָע זַיְכָן, אַונְזָעָרָע פֿאַקְלָעָד אָוֹן ווֹאַלְיוּזָס אָוֹן נָאָר נִיט מִיטְצָוְנָעָמָעָן מִיט זַיְק. מִיר זַיְנָעָן נִיט עַדְלָוִיטָט גַּעֲוָוָן מִיטְצָוְיָה גַּעֲמָעָן אַונְזָעָרָע האָנט ווֹאַלְיוּזָס. די לאָגָעָן אֵין גַּעֲוָאָרָן אַונְגָּעָרְטָרְעָלִיךְ, אָךְ האָב פְּרוּבִּירָט אוֹיסְצּוֹבָאַהָאָלָטָן מִינְגָּעָ תְּפִילִין, אַבָּעָר מען האט מִיר דְּעַרְוִוִּשְׁט אָוֹן צְגָעָנוּמוּן. אָונְטָעָר דַעַם אַיְנְדוּרָק פֿוֹן דַעַם שְׂוִידָעַרְלִיכְן סְפֿאַקְטָאַקְל וואס מִר האָבָן גַּעֲזָהָן אָוֹן דָּעַרְפּֿילְט בְּיִם אַגְּקָוּמוּן, אָוֹן דַעַם באָפְּעָל אלְץ אַיבָּעַרְצָוְלָאָן, האט אָוֹנוֹ אַלְעָמָעָן באַגְּקָוּמוּן אֹז שְׁרָעָה, אֹזָא שְׂוִידָעַרְלִיכְקִיטִּי, אֹז מִר זַיְנָעָן אַלְעָ גַּעֲבָלִיבָן ווי פֿאַרְגָּלְיוּוּרָטָעָ ... בְּלוֹיוֹן דַעַר ווּלְכָעָר האָט אלְיַיִן דָּוְרָכְגָּעָלָעָבָט יַעֲנָע מַאֲמָעָנָן, ווִיסְט ווי אֹוַיְ מִעַן האט גַּעַפְּילִיט ... פְּרוּיָעָן האָבָן יְאַמְּרָנְדִּיגְ גַּעֲרָסְן זַיְעָרָע האָר פֿוֹן קָאָפְּ, אָוֹן מְוּטָעָר האָבָן אַגְּנָהָאָלָט זַיְעָרָע לִיבָּעָנָקָע אָוֹן טַיְעָרָע

קינדרלעך, ווי זיי וואלטן זיי וועלן באשיעץן פון דעם מלאר האמות... אבער דאס אלץ האט קיינעם גארניט געהאלפן. מען האט זיי אונַ רחמנות'דיג געשלאגן מיט די שטעקענס און בייטשן, און מען האט זיי געשלאגעט צו דער קאמעיסע.

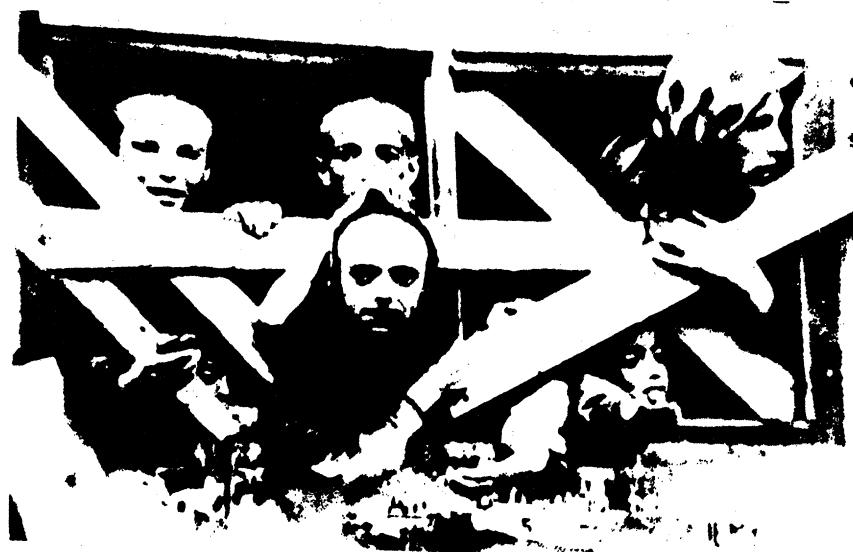
אין דער זעלבער צייט האבן מיר הילפלאו צוגעקובט ווי מען לאדעט און די קינדרער, וועמען מען האט אריינגעוואָרפן אין צוגעריגיטע לאסט אטס, ווי מען ווארטט קלעצער. די נאציס האבן אפלו געשלאגן די אלטע און די קראאנקע און זיי געטראיבען צו דער קאמעיסע וואס האט שווין אויף זיי געווארט.

די קאמעיסע אייז באשטיינען פון נאציז בעסטעס וואס האבן שוין אוועקגעשית צום טויט טויוונט אומשולדאָג מענער, פרויען און קינדרער : דר. פישער, דער לאגער דקטאר : דר. ענדערס, א גרויזאָמער באנדיט, וועלכער האט זיך אויסגעציצענט מיט דעם וואס ער פלעגט גבעען איינשפריאָזונגען, צוליב וויסענשאָפטליךע צוועקען, וואס האט פאָראָרוֹאָכט טויט און עטליכע שעה צייט... דר. קלין און דר. רהאָדער, בידע האבן זיך באָטְּילְיגְּט אַן הינְרִיכְּטוֹנְּג פון די קרבנות דורך גאָ... דער בלוטודרְּשְׁטְּיגְּרָּה הונט קאָדָאָג אָן העסלער, דער קאמאנדייר אַיבָּעָרְן לאָגָעָר, אַ טִּיפְּלָה אַין מענְשָׂו געשטָאָלֶט, דר. מענְגָּלֶע... ער אייז געווען אַ שׂוֹידְּעָרְלִיכְּבָּע בעסטעס וואס האט אוועק- געשיקט צום טויט הונְדְּרְעָטְּרָּטְּר טויוונט אַומְגְּלִיכְּלִיכְּע אַיְזָן... פָּרוּזְּדָעְסְּלָעְה, אַ טִּיפְּלָה אַין פרויען קלְּיִידָעָר. זיך האט אוּיגְּעָלְבָּן די דָּזְּוִיגְּעָ פָּרוּזְּעָן וועלכָּע האָבָּן נָאָר וואָן שׂוֹעְרָעָ אַרְבִּיטָּר, מָעָר נִיט געקענט אַרְבִּיטָּן פון שׂוֹאָקְּקִיט, אָן זיך האט זיך געשיקט צו די גאָז קאמערן... נאָך איינְיָגָע האָבָּן באָלְּאָגְּנָט צו אָט דער קאָמְעִיסָּע פון "טוּיטָן", דאס זִינְגָּעָן דר. דָּאִרְּיָנָּג, דער רָעְפָּאָרְטָּעָר טָאָבָּעָר, דער פָּאָרָּן וואָלְּטָעָר מָאָנְדָּעָל אָן אַנְדָּרָעָ שָׂעְנְדָּלִיכְּעָ פָּאָרְבָּעְכָּעָר...

דער אָפָּן ווי אָט די דָּזְּוִיגְּעָ קאָמְעִיסָּע פָּון מָעָרְדָּעָר, האָבָּן באָתָּאָן- דעלט די הילפלאָע קרבנות אַין נִיט גָּעוּזָּן אַנְדָּרָע ווי דער אָפָּן ווי מען באָהָאנְדָּעָלָט בתהמות וואָס מען פִּירְט צום שלאלכת הוּוִי... די קאָמְעִיסָּע האָט באָשְׁלָאָסָּן וועמען מען זאָל זְלִיכָּזְלִיכָּן אָן וועמען שפָּעְטָעָר...

ווי צִינִישׁ ברוֹטָאָל עַס אייז געווען דער אָפָּן ווי דר. מענְגָּלֶע האָט באָשְׁטִימָט ווער פָּון די קרבנות זאָל גַּעֲשִׁיקָּט ווערן צו די אַרְבִּיטָּר לאָעָגָרָן אָן ווער צו די גאָז קאמערן... ער פָּלָעָגָט גַּעֲבָּן אַ פִּיךְ אָן אַ צִּינְגָּמִיטָן פִּינְגָּעָר אַין וועלכָּע רִיכְּטוֹנָּג דער קְרָבָּן זאָל גַּעֲשִׁיקָּט ווערן. די אלְּעָ וועלכָּע האָבָּן אוּיסְגָּעְזָּעָה שׂוֹאָר, וועלכָּע זִינְגָּעָן געווען פָּאָרְבָּאָנְדָּזָּוָשָׁרָט צּוּלִיב דעם וואָס די נאָצִיז באָנְדָּיְתָן האָבָּן זַי גַּעֲשָׁלָאָסָּן אָן גַּעֲפִינִיגְּט, ווי אוּיך קינְדָעָר אָונְטָעָר 12 יָאָר אָלָט, האָט ער אַ

ציג געטאו מיט זיין פינגעער צו לינקס, וואס האט געמיינט טויט אין
 די גאָו קאמערן, וויל פון זיי האָבן די נאָצִיס ניט געקענט ערוואָרטן
 זיי זאלַן טאָן די שוווערָע אַרְבִּיטְרָן צו וואָס זיי ברויכֶן שְׁקָלָפֶן ...
 יָאָ, עַס אַיְזָן גַּעֲוֹעָן בְּלוֹיוִי אַיְזָן בָּאוּעוֹגָנוֹג מִינְזָן פִּינְגָּעָר וואָס האָט
 געמיינט אַ טוּיט אַוְרְטִילְפָּאָר די דָּאַיְגָּע אָוְגְּלִיקְלִיבָּעָ קְרִבְנּוֹת ...
 די מענְשָׂן ווּלְכָע זִינְגָּע פָּאַרְאָוְרְטִילְפָּאָר גַּעֲוֹאָרָן צָום טוּיט, זִינְגָּע
 אַיְנְגָּעְטִילְפָּאָר גַּעֲוֹאָרָן אַיְן צָוְויִי טִילְן, מַעְנָעָר אָוָן פְּרוּעָן. אָוִיךְ די
 דָּאַיְגָּע ווּלְכָע קַעְנָעָנוּ נָאָךְ בְּאַגְּנָצָט ווּרְעָן פָּאָר גַּעֲוֹיְסָע אַרְבִּיטְרָן, אָוָן
 ווּלְכָע ווּלְכָע דָּאָרְפָּן דָּרְמָאָרְדָּעָט ווּרְעָן אַ בִּיסְל שְׁפָעְטָעָר, זִינְגָּע אָוִיךְ
 אַיְנְגָּעְטִילְפָּאָר גַּעֲוֹאָרָן אַיְן צָוְויִי גְּרוּפָן : מַעְנָעָר אָוָן אַיְגָּלָעָד. פְּרוּעָן אָוָן
 מִידְלָעָד. שְׁוִידְעָרְלִיכָּעָד וְאַהֲנוֹנִיגָּעָד סְצָעְנָעָס זִינְגָּע פָּאַרְגְּעָקוּמוֹעָן אַיְן
 יַעַנְעָ טְרוּיְעָרִיגָּע מַאֲמָעָנָטָן ... אַיְן פָּאַמְּלִיעָ אַיְן אָפְט צָעְטִילְפָּאָר גַּעֲוֹאָרָן
 אַיְן 4 טִילְן. אַיְן טִילְהָאָט גָּאָרְנִיט גַּעֲוֹאָסָט וואָס עַס אַיְן גַּעֲשָׂעָהָן מִיט
 דָּעָר צָוְויִיטָעָר. קִינְדָּעָר הָאָבָּן גַּעֲוֹיְנָט אָוָן גַּעֲיָאָמְרָט פָּאָר זְיִירָעָ
 עַלְתָּעָרָן, אָוָן עַלְתָּעָרָן פָּאָר זְיִירָעָ קִינְדָּעָר ... אַלְעָ זִינְגָּע גַּעֲוֹעָן הִילְפָּ
 לָאָזְגָּעָן אַ גּוֹרֵל וואָס האָט נָאָךְ קִיְּן גְּלִיכֶן אַיְן דָּעָר גַּעֲשִׁיכְטָעָ פָּוּ
 דָּעָר ווּלְטָ ... .

אַ מַּאֲמָע מִיט אִירָע 6 קִינְדָּעָר.
 עַטְלִיכָּע מִינְזָן אַיְדָעָר מַעְן האָט זַי פָּאַרְגָּאָזָט.

די ווּלְכָע זִינְגָּע באַשְׁטִימָט גַּעֲוֹאָרָן פָּאַרְגִּיפְטָעָט צו ווּרְעָן אַיְן
 די גָּאָו קָאָמָעָרָן, זִינְגָּע עַטְרִיבָּן גַּעֲוֹאָרָן פָּוּ די עַס. בְּעַסְטִיעָס

מייט שטעקענעס, מייט בייטשען און מייט בלוט הינט. אלץ איז דא צוגען-געגען מייט דער באואוֹסְטוּר דִּיטְשָׁעֶר פִּינְקְטִילְכִּיקִיט און צוֹגְרִיטְוָנְגַּס פָּאָר דַּעֲרָמְאַרְדוֹנָגּ פֿוֹן מִילְיאָנָןּ מַעֲנָשָׂן . . .

אט די דזוייגע אומגאליקיליכע קרבנות האט מען געזאגט, או זיי דארפּוֹן זיך געהן רֵיִנְגְּהָעָן פֿוֹן לִיהְיָה, אָנוֹ טָאָקָעּ אִיבְּעָר דֻּעָם אָרִינְגָּאָגּ פֿוֹן אַטְדַּי גַּעֲבִידָעָס אַיְזָן גַּעוּוֹן אָנוֹ אַוְישְׁרִיפַּט : "דִּיסְאִינְפְּעָקְצִיעַ". דָּאָס האט גַּעֲזָאָלָט אַפְּגָנָאָרָן דִּי אָוְמְגָלִיקְלִיכָּעּ קְרָבָנוֹתּ פֿוֹן נָאָצְיָשׁ בְּאַרְבָּאָרִישְׁקִיְּתָן. נָעָבּוֹן יְעָדָן גָּאוֹ קָאָמָעָר אַיְזָן גַּעוּוֹן אַלְקִילְדְּעָר צִימָעָר. מַעֲנָעָר פְּלָעָגָן אָרִינְגָּהָעָן אַיְזָן זִיְּט אָנוֹ פְּרוּיָעָן אַוְן קִינְדְּעָר אַיְזָן אַלְקִילְדְּעָר זִיְּט. אַיְזָן אַטְדַּי צִימָעָרָן הָאָבָּן זִיְּד בָּאַדָּרְפָּט אָוִיסְטָאָן זִיְּד צִוְּיָעָטָר זִיְּט. אַיְזָן אַבְּעָרָלָאָזָן זִיְּעָרָעּ קְלִידְעָר. דִּי בִּיטְרָעּ בְּעַסְטָעָס הָאָבָּן אַפְּלָוּ פֿוֹן אַיְזָן צֹו צִיְּט אַפְּגָנָאָרָט דִּי קְרָבָנוֹתּ. כִּדְיָ צֹו מָאָכָן גַּלוּבָן אַזְּעָן פִּירָט זִיְּוִירְקִילִיךְ אָרִין זִיְּד צֹו בְּאָדוֹן, האט מען אִינְגְּיָעָן פֿוֹן זִיְּיָ גַּעֲגָעָבָן אַלְקִילְדְּעָר שְׁטִיקָל וִיְקָמָט אַלְקִילְגָּעָם הָאַגְּטוֹן.

פֿוֹן מָאי בֵּין אֹוְגָוּסְט 1944 פְּלָעָגָן אַגְּקוּמָעָן טָעַגְלִיךְ פֿוֹן זַעַקְמָעָן בֵּין אַכְּטָט טְרָאָנְסְפָּאָרָטָן מִיטָּמָעָן פֿוֹן 20 בֵּין 25 טְוַיְזָעָנָט אָוְמְגָלִיקְלִיכָּעּ אַזְּעָן אַזְּעָן עָרָךְ פֿוֹן 90 פְּרָאָצָעָנָט. האט מען אָרִיבְּעָרְגְּעָפְּרָט אַיְזָן דִּי גָּאוֹ קָאָמָעָרָן. דָּאָס פָּאָרְגִּיפְּטָן דִּי קְרָבָנוֹתּ האט גַּעֲדוּיָּעָט פֿוֹן 10 בֵּין 30 מִינְטוֹן. לוּיטָט דַּעֲרָ קְוֹאָנְטִיטָּעָט פֿוֹן גָּאוֹ וּוָאָס אַיְזָן אִרְיְנְגָּעָלָאָזָן גַּעֲוָאָזָן אַזְּעָן דִּי קָאָמָעָרָן.

דוֹרֶךְ דַּעֲרָ צִיְּט פֿוֹן וּוֹאָרָטָן בֵּין וּוֹאָגָעָן דִּי גָּאוֹ וּוּעָט אָפְּטָאָן דָּאָס וּוָאָס זִיְּהָאָבָּן גַּעֲוָאָלָט, זִיְּגָעָן דִּי פָּאָרְדָּמְטָעּ נָאָצִים גַּעֲזָעָן עַטְוָאָס וּוּיטְלִיךְ פֿוֹן דָּאָרָט, גַּעֲלִיְּגָעָן דִּי רָהִיגְיָ צִיְּטוֹנָגָעָן, גַּעֲרוּכְּבָּעָרָט פָּאָפְּרָאָסָן דַּוְרֶךְ דַּעֲרָ צִיְּט וּוָאָס האט גַּעֲנוּמָעָן דִּי אָוִיסְמָאַרְדוֹנָגּ אַיְזָן יְעַנְעָר צִיְּט הָאָבָּן דִּי צִיְּטוֹנָגָעָן גַּעֲבָרָאָכָט נִיעָם פֿוֹן דִּיטְשָׁעּ צְוִירִקְיָעָן זִיְּד פֿוֹן שְׁלָאָכְּפָּעָלָד, פֿוֹן מְפָלוֹת וּוָאָס דִּי דִּיטְשָׁעּ הָאָבָּן גַּעֲלִיטָן. עַס קָעָן זִיְּוִין אוּ אַטְדַּי נִיטָּ פְּרָעָהְלִיכָּעּ נִיעָם פֿוֹן מְלָחָמָה פְּרָאָגָּנָט אָוּ אַטְדַּי פָּאָרְשָׁאָלְטָעָנָעּ דִּיטְשָׁעּ נָאָצִים צֹו צְוָאָיָלָן מִיטָּדִי טְוִיטָ פָּאָבְּרִיקָעָן אַזְּעָן וּוָאָס שְׁגַּעֲלִיךְ דָּוְרְכְּפִּירָן דִּי לִיקְוּוֹאָצִיעָס פֿוֹן אַלְעָ אַיְרָאָפְּעָאָיָשָׁעּ אָדוֹן, וּוּמְעָן דִּי בְּעַסְטִיעָס הָאָבָּן אַגְּגָרְדוֹסָן "שְׁוֹנוֹגָ נָוְמָעָר 1", אַיְדָעָד דַּעֲרָ סּוֹף פֿוֹן דַּעֲרָ טְוַיְזָעָנָט יְאָרִיגְגָּר דִּיטְשָׁעּ אַיְמָפְּרָעָיָעּ וּוּעָט זִיְּדָעָן . . .

נאָכְדָעָם וּוָיְ מַעַן האט פָּאָרְגִּיפְּטָן דָּאָס פָּאָרְגִּיפְּטָן פֿוֹן אַיְזָן שִׁיכְטָ קְרָבָנוֹתּ, פְּלָעָגָט מַעַן עַפְּנָעָגָט דִּי טִירָן פֿוֹן גָּאוֹ קָאָמָעָר אַזְּעָן דִּי פָּאָרְגָּאָזָטָעּ טְוִיטָעּ קְעָרְפָּעָרָס פְּלָעָגָט מַעַן אָרִינְגְּדִיְּגָעָן אַיְן קְרָעְמָאָטָאָרָוּם אַזְּעָן זִיְּ פָּאָרְבָּרָעָנָט. אַיְדָעָד אַבְּעָרָמָעָן האט זִיְּ פָּאָרְבָּרָעָנָט הָאָבָּן דִּי נָאָצִים אַפְּגָנְעָשָׁאָרָן דִּי הָאָרָ פֿוֹן דִּי פְּרוּיָעָן, פֿוֹן וּוָאָס זִיְּהָאָבָּן גַּעֲקָעָנָט מָאָכָן

ונצען, ווי צו מאכן בערטעלעך אוון אנדרער זאכן... זיין פלאגן אויסט-
האכן די גאלדענע צייחן פון די טויטע...

עם האט אמאָל פאסירט או צוישן די טויטע קערפערס האט
מען געפונגען מענשן וואָס האבן נאָך געלעבט. ווען איינער פון די
גארדיינט (היטערס) האט וועגן דעם געמאָלדּן דעם עס. סאָר-
דזשענט. האט דער בלוטדורשטייגער נאָץ זיך אויף אַיט צעשרהין:
”דו בלויגער הונט, ווייסטו דען נישט או בי אַט דער דזוייגער
ארביטט טאר מען ניט רידין!... אין אַ קורצער צייט וועסטו אליך
דאָרט זיין וואָו זיין זיין!”. זינט דאן אייז געווען פֿאָרְבָּאָטּן צו מעלדן
או אִמייצער וועלכער אַיז באַשטיימט געווארן צו פֿאָרגּאָזּות ווערטן לעבעט
נאָך, ווי עס האט טאָקע אַינְגּאָל פֿאָסְרִיט, אוֹ צוישן די טויטע קערפערס
האט זיך אַ יונגעַן מיידל אוֹטְמָגְּהוּבוֹן אוֹן גענומען בעטן זיך אַן מען
זאל רחמניות האָבן אויף אַיר אוֹן זיך ניט טויטן... דער נאָצִי האט זיך
גֵּליַּיך דערשאָסּן. זינט דאן פֿלעגט מען גֵּליַּיך דערשיסּן יעדן לעבענּי
פֿאָרְבְּלִיבְּעָנּעָם פון די גָּנוֹן קָאמָעָרָן... די נאָצִיס האָבן ניט געווארט
ויסוֹן פון רחמניות... זיין האָבן געווארט בלויוֹן איין זאָך: ”מאָרדּ,
מאָרדּ אוֹן מאָרדּ!...”

עם האט אַפטּ פֿאָסְרִיט, אוֹ אַ מִיטְגְּלִידּ פון די זאנְדָרְקּ אַקְּמָאָנדָסּ
(אייזן וואָס זיין געצּוֹאָנוֹגּעָן געווארן פון די נאָצִיס, עס אייז געווען
אַיבְּער אַ טְוִיזְעָנָטּ פון זיך), האט געפונגען צוישן די קְרָבְּנוֹת אַ מִיטּ
גֶּלְדּ פון זיין אַיְגְּעָנָרְךּ מְשֻׁפְּתָה, אַ פֿאָטְעָר, אַ מְוֹטָעָר, קְיִנְדָּעָר, אַ
ברְּדָעָר אַדְּעָר שְׂוּעָסְטָעָר... דאן פֿלעגט יְעַנְעָרְךּ מְאֹן גָּאנְץ אַפְּטּ
אַרְוָנְטָעָרְךּ פון זיין גענָעָן אוֹן פֿלעגט אַלְיַיְן אַרְיִינְשְׁפְּרִינְגָּעָן אַין דעם אוֹוּוֹן
פון דער קְרוּעָמְטָאָרִים. אַבְּער יְעַנְעָר אַומְגְּלִיקְלִיבְּרָדּ מְאֹן האט בלויוֹן
פֿאָרְשְׁנְגְּעָלָעָטּ זיך סּוֹף, ווֹילּ עס אייז בי די נאָצִיס געווען אַ מִין
אָוְגְּנְעָשְׁרִיבְּעָנָרְךּ גְּזֹועָץ, אוֹ יְעַדְעָר אַגְּרָדּ דָּאָרְךּ פֿאָרְגְּאָזּות ווערטן נאָך
דרְּרִי חְדִישִׁים פון זיך אַרְבִּיטּ. קִיְּן אַנְדָּעָר גּוֹלְלָה האט אַים ניט
וֹוְילּ די דִּיטְשָׁעָ מְעַרְדָּעָר האָבן ניט געווארט אוֹ אַ לעַבְּדִיגְּרָעָר עדות
זאל בליבּוֹן, וועלכער האט צוֹגּוֹהָן וואָס זיין האָבן אַפְּגָעָטָאָן...

עם אייז אַמאָל גַּעַשְׁעָהָן אוֹ אַיְמִיצָּעָן פון די קְרָבְּנוֹת אַיְזְלְוָנְגָּעָן
זיך דְּוָרְכְּזְוִירִיסּן אוֹן אַרְוִיסְלִיפְּן פון דעם גָּאוֹן קָאמָעָר אוֹן עַד האט
אוֹיסְגְּעָשְׁרִיעָן פֿאָרְךּ דִּי אַלְעָ פָּון זִינְגָּעָלָן דְּאַנְדְּסְלִיטָה וועגן זיך שְׂוִידְעָרְלִיבְּרָדּ
דְּעַרְפָּאָרְגָּנָגּ. האט מען אַים גֵּליַּיך דערשאָסּן, אַבְּער אַיצְטּ האָבן שְׁוִין
די אַומְגְּלִיקְלִיבְּרָדּ געווארט וואָס זיין עַרְזָאָרטּ, אוֹן ווען מען האט זיך
געצּוֹאָנוֹגּעָן אַרְיִינְצְּזָוְהָן אַין די גָּנוֹן קָאמָעָרָן, האָבן זיך זִיט געווארט
געהָן. זיין האָבן שְׁוִין אַיְנְגְּעָזְעָהָן אוֹ מען נָאָרטּ זיך אַפּ, אוֹ מען וועט
זיך ניט גּוֹבְּן קִיְּין באָדּ נָאָרְךּ מָעָן וּוּטּ זיין פֿאָרְגָּאָזּן. די דִּיטְשָׁעָ גְּעַנְגָּסּ
טָעַרְסּ האָבן זיך אַבְּער גַּעַשְׁלָאָגּן מִיטּ שְׂטַעְקָעָנסּ וואָס האָבן גַּעַהָאָטּ

בליעגע העטלאיך ביין וואנען זיין זינען געפאלן אין חלשות אדער
געשטערבון פון די קלעפֿ ...

עס האבן זיך געהערט אויסגעשריען פון די אומגליקליךע : "פאר"
וואס ווילט איר אונז דערמארדן ?" אדער "האט איר גאר קיין מורה
ニיט פאר גאט ?" "האט איר גאר קיין הארץ ניט ?" ... "דער טאג פון
דעכונג וועט קומען פאר אייערעד פאדרברעכענס ?" ...

די אומגליקליךע פארצוייפעלטע אידן האבן אין זיינט לעצטער
שטונדע אויסגעשריען : "שמע ישראלי" ! אט די אלע אויסגעשריען,
זיערעד געבעטן, געווינען און יאמערן האבן ניט גערירט די דיטשען,
וועלכע האבן געהאט בלויין אינט ענטפער : שמישן, שלאגן, בריקן, ביין
וואנען מען האט זיין ארינגעבראקט אין טויטן קאמער וואו מען האט זיין
איינגעשויגן אויף אייביג ...

מען שלעפט די קערפערס פון די קדושים (נאכן פארגאוזן)
אין די קרעמאטארים.

עס האבן זיך געפונען איזעלכע וועלכע האבן אויסגעווין א
שטארקן ווידערשטאנד. זיין האבן ניט געוואלט געהן צום שלاكت הוי
ויבתמות, אבער די נאציז עס. האבן ארויסגערפן זיערעד בלוט
הינט. ווען טראץ אלעם האבן זיין נאך אלץ ניט געוואלט ארינגעעהן
אין די גאו קאמערן, דאן האבן די נאציז זיין אויסגעשאשן מיט מאשני
ביבטנען. ווען עס איי שיין די נאציז געלונגען צו פארניכטן דעם
גאנצען טראנספֿארט אידן, האבן זיין אויסגעשריען : "פאדרדאטען אידן !

אט דער טראנספֿארט האט אונז גענבען א שווערעד ארביט !".
זויישן די הוינדרטע טוייזעטן קינדער קירבנות זינען געווען
זיין מינע פינף קינדער, דידי אינגעלעך און צוויי מיידלאיך. איך האב
זיך שפעטער דערוואוסט און זייןען דערמארדעט געווארן בי די
דיטשע נאציז בעסטייעס דעם 28 ספטמבר מאי, 1944, ערבע שבועות תש"ד.
די באריםטען דיטשע מסטנמעדרעד ווי האארמאן, דענקע, פעטער

קוערטטען, און די אנדערע "נאבל ליט" זיינען געווען "לעמעלעך" אין פארגלייך מיט דער דיטשער שטאטסגיואאלט. די רעגירונג און די מיליטערישער ארגאניזטור גענGESTער, וואס האבן אויסגעמאדרעט זעקס מליאן אומשולדייגע אידן. עס וואלט גענומען יארן פון שטודירן אויסצוגעפינגען אלע מעטאדן און די טיפלוש פלאונער פון די נאציס דורךזופירן די שוידערליךסט פארברעכענס וואס זי האבן דורכגען.

פירת פון 1933 בי 1945.

איך קען בלוי באשריבן די אלע געשנהישן וואס האבן פאסירט בעפער און נאץ מיין דעפערטאציע. פארשטעהט זיך בלוי די וויכטיגסטה פון זי וועל איך דערציילן פאר די מענשן וועלכע האבן איבער-געלבט דעם נאציז גיהינום. און האבן קיין באגריף ניט געהאט או אועלכעס געיזכער וויתקיות. און האבן קיין באגריף ניט געהאט או אועלכעס און גאר פאראקומען. זי דארפן וויסן דעם אמרת. כאטש איך בין זיכער און איך וועל ניט זיך איבעראשט או פיל ווועלן דאס ניט וועלן גלויבן...

היטלער אין זיינע אפטע רעדעס האט באטאנט או דאס ווארט
קאפיטולאציע (אונטערגעבן זיך) עקייסטירט ניט אין דער דיטשער
שפראך . . . די ווירקליקיט אבער האט געהאט אן אנדער פנים. די
דייטשן האבן עבדליך געפונגען דעם דיאזון אויסדרוק אין זיינע
שפראך . . . אבער אייניגע אויסדרוקן געפונגען זיך ווירקליך ניט אין
דער דיטשער שפראך אונ דאס זיינען די ווערטער "רַחֲמָנוֹת", "הַמָּאֵן"
ניזם, "גְּעוּוִיסָּן" און "טַלְעָרָגָן". די מיבונגען פון אט די דיאזיגע
ווערטער זיינען אומבאוואוסט צו די דיטשען וועלכע זיינען ערציגן
געווארו אוף שנאה צו אנדערע דאסן וועמען זי האבן געהאלטן פאר
nidעריגער פון זי; און שאוענויום און אנטיסעמיטיזם; אוף דעם
פארלאנג פון מאכט; און אוף דעם געדאנק צו באהערשן די וועלט . . .
אט דאס זיינען געוווען די וויכטיגסטע הויפט לערטס אין זיינער פראָ
גראָם . . . און דאס דאָרכַ געדינקען די פרײַע וועלט.
נאָך אין אנהיב פון דער צויטער וועלט מלחתה, האבן זי אַרוֹיסִי
געווין זיינר homänizm . . . מיט דעם וואָס זי זיינען געוווען
צ'ו באַמְבָּאַדְּרָן פון דער לופט די ציווילע באַפְּלָקְעָדָרָגָן. דאס האבן
זי געטאָן זייל זייל האבן מורה געהאט צו באַמְבָּאַדְּרָן מיליטערישע
איינְרִיכְטָוּנְגָּן זאָו זייל זייל אַרְטָן אַרְטָן ערְגָּעָשָׂן געוווארן, אַידָּעָר זי
וּאַלְטָן דָּאָրָט דער גְּרִיכְטָט . . .

עס איז אַ שענדייכער ליגן, און עס איז אווי ווית פון אמת זי
מורח פון מערב, זווען די פָּאַרְטִּידִיגֶּעָר פון דעם דיטשן פָּאַלְקְ פֿרְוּבִּרְן
וואָרְפָּן די שולְדָּ פָּוּן די שוֹוְדָעְרְלִיכְעָ אַונְרָהָעָרְטָעָ מָאָרְדָּן אָוּ אַינְקוּוּיִ
זִיצְיָעָס אַוְיָחָדָ נָאָצָיָ פֿרְיָעְרְשָׁאָפָּט, וְזַיְיָ דִּי בְּלָוְתָהָוָנָט הַיְּטָלָעָר, גַּעֲבָעָלָס,
גַּעֲרִינָג, רַאֲזַעְבָּעָרָג, שְׁטְרִיבְּכָעָר אָוּן אָוּן ווִיטְעָר. זַיְיָ אַלְץ וְזַאְסָעָס עָס אָוּ
געְשָׂעָה, האט געקענט פָּאַרְקְוּמָעָן בְּלוּזָעָ מִיט דָעָר צוֹשְׁטִימָוָג אָוּן מִיט
דָעָר הַילְפָעָ פָּוּן מִילְיאָגָעָן דִּיְתְּשָׁעָן פָּוּן די פָּאַרְשִׁידְעָנָעָ פֿרְאַפְּעִיסִים, פָּוּן
פָּאַרְשִׁידְעָנָעָ גַּעֲזָלְשָׁאָפְּטְלִיכְעָ שְׁטָאָנְדָן אָוּן רָאָגָן זַיְיָ האָבָן אַיבְּרָגְעָעָבָן
זַיְיָעָרָ פֿרְיָינָד, זַוְעָגָן אלְעָ שְׁוִידְעָרְלִיכְיָיָן וְזַאְסָעָס וְזַוְעָרָ אַפְּגָעָטָן. צוֹוִישָׁן
די מְעָרְדָעָר זַיְיָנָעָ גַּעֲוָעָן אַגְּזָשִׁינְגָרָן, דָאָקְטוּרִים, אַרְכִּיטְעָטְקָן, גַעַז
שְׁעָפָטָס לִיטָם, אַבְּעָרָ די מְעָרְסָטָע אַומְהָוָמָנִישָׁע שְׁוִידְעָרְלִיכְעָ מְאָרָד
אַקְצִיעָס האָבָן דָוְרְגָעְפִּירָט די דִּיְתְּשָׁעָ דָאָקְטוּרִים, וְזַוְעָכָעָ האָבָן נִיט
בָּאָרָ גַּעַהְאָלְפָן דָוְרְפִּירָן די מְאָרָדָן נָאָר זַיְיָ האָבָן אַוְיָך גַּעַמְאָכָט צָעַנְדָן

ליגע טיווענטע עקספערימענטן מיט אידישע לעבענש, ווי מען מאכט מיט "גינַיְפִּיגָּס", אריינגעבענדיג אין זיי פארשידענע טערומס, כדי צו זעהן ווי איז דאס וועט ווירקן און ערסט דאן זיי פארגאנן ...

פיל דיטשע פאבריקאנן פלאגן קומזע אין די קאנצטראצייע לאגערן צו קריין שקלאפען פאר זיינדע פאבריקען. מיילאנגען דיטשן האבן אונז געזהענדיג מיט א נומער אויף אונזערע העלוזער. מיט א זאק אויף אונזערע פלייצעם, זיי מיר זיינגע געטריבן געווארן אין די לאגערן פון פארכטונג און טויט ... זיי האבן געוואויט זוי איז מען האט אועבקגענו מען פון די אידן זיינדע האב און גוטס, ווי מען האט גערטנער. א, ווי צופרידן זיי זיינגע געווונן צו קריין א חלק אין דעם רובי, צירונג, מעבל, קלידער און אנדער, זיינדע ווערטפלע זאנז וואס זיי האבן זיך צעטילט מיט דעם. איצט שריען זיי נשבעך: "מיל זיינגע אומשולדיין! מיר זיינגע ריין! עס איז ניט געווונן אונזער שלד..." מיר האבן ניט געוואויט" ...

ווי איז קעגען זיי איצט אינריידן דער וועלט איז זיי האבן ניט געוואויט או די נאציס באגעהן אועלכע אונהערט גרויאומקיטן, או זיי זאמלען צענוי הונדרטן טיווענטע אומשולדייג מענן, אלטע און יונגע, פרויין און קינדר, עופה/עלע און זיי געמען פון זיי אועעק די קלידער און פארבערען זיי, פארגטפערענדיג זיי מיט גאון און אויס" שיסענדיג זיי מיט מאשין ביכען? ...

איך מזו אוישריין מיט אלע מײַנע קראפטען איז דאס מערטהייט פונ'ם דיטשע פאלק איז אונמאָרְלִיש, פאָרדָאָרְבָּן, רויבער און מערדער מיט דעם אויסנאמ פון אַמִּינָּאַרְטָּעַ. וויל אַפְּילָּו די וועלכע האבן זיך דירעקט ניט באַטְּיְלִיגָּט אֵין דער אויסמאָרְדָּוֹגָּפָּן זוקס מיליאן אַידָּן בלויו צוליב דעם וויל זיי זיינגע געווונן שוואֶלְאָן אָן הילפְּלָאָן, אָן זיי זיינגע געווונן זיכער אָן קינְדָר ווועט זיך פָּאָר זיי ניט אָנְעָמָעָן, זיינגע אויך געווונן שותפים צו דער שיידערליךען האַלְאָקָאָרט, אָן דעם יט בלוט וואס די אויף אייביג פאָרְשָׁאָלְטָעָן נאָצִיס האָבן פאָרגָאָס.

מיר ווילן דער מאָנָען צום גוּטָן (וכור לְטוּבָּה!) אַ דיטשען סטודענט האָנס שיל, וועלכער האָט זיך מקריב געווונן אויפֿדְקָעָנְדִּיג די צְעִי פֿוֹלְטְקִיטִיט, די קָאָרְפְּצִיעָן פָּוּן די נָאָצִי פִּירָעָר, וועלכע זיינגע פָּאָרְדָּאָרְבָּן בענע באָנְדִּיטָן, מערדער אָן רְוִיבָּר. ווי פָּאָרְדָּאָרְבָּן די פָּאָרְבְּלְעָדְעָטָע מסן זיינגע, וווען זיי פָּאָלָגָן נאָך אָזְעָלְכָּע שמוֹצִיָּגָע פָּוּן בלוט באָפְּלָעָקָטָע פִּירָעָר וואס די מענטשייט האָט אַרוּיסְגָּעָשְׁפִּיגָּן.

ווען היטלער האָט פָּוּן דעם זיך דערוואוּוָסְט, האָט ער באָפְּוִילְן אַרְוָנְטְּעָרְצְּהָאָקָן דעם קָאָפָּן דיטשן סטודענט האָנס שיל. מען האָט

דורכגעפירות היטלער'ס באפעל און אים דעם 22טען פעברואר, 1943,

האט מען דעכאפעריטט (ארונטערגעהקט זיין קאפא).

אט יונגער יונגער דיטשער סטודנט מארטירער, האט אנגעשריבן א בראשוו און דארט האט מען געליענט אויך דאס : "איך האס פון דער טיפעניש פון מײַן נשמה די פאָרבּעכּעריש׿ע נאַצְיָעַן רענירונג, אויב דאס דיטש׿ע פאָלק איז אָזִי קָאָרֶפְּטִירֶט, אָזִי צָעִפְּוִילֶט אַינְוֹוִינְג, אָזִי עָר אֵין גָּרִיֶּט צַו דָּעָרָלָאוֹן אָזָעָלְכָּע אָמוּוֹרְדִּיגְקִיטִין, נִיט אָוִיפְּ הַיְּבָנְדִּיגָּא פִּינְגָּעָר צַו פָּרָאָטָעָסְטִין... אַיְבָּאָס דִּיטְשָׁעָפְּ פָּאָלק גִּיט אָזִי לִיכְכְּתָּ אָוִיפְּ זַיְן אִיגְעָנָעָם וּוְילָן, אַיְרָאָרְלִישְׂקִיט, גִּיט אָוִיפְּ זַיְן אִיגְעָנָעָ פְּרִיהִיט אָזִן דִּי פְּרִיהִיט פִּון דָּעָר וּוּלָט, נִיט אַרְיִינְעָמָעָן" דִּיגְדִּי רָאָד פִּון זַיְן גּוֹלָאֵין בָּאַשְׁלוֹם, אָזִן וּוּזָן דָּס דִּיטְשָׁעָפְּ פָּאָלק וּוּרָט אָפְּרָאָסְטָעָ, זַיְנָלָאוּ, פְּחַדְנִיְּשָׁעָ מסָעָ, אָהָן קִין אַינְדְּיוּדָאָלִיטָעָט, דָּאָן פָּאָרְדִּינְעָן זַיְן דָּעָם אָמְגָלִיק, זַיְעַר שְׁטָרָאָפְּ אָזִן זַיְעַר רֹאָיָעָן" ...

דאָס זַיְנָעָן דִּי וּוּרָטָרָפְּ פִּון אִינְגָּעָם פִּון קְלִינְגָּעָר צָאָל וּוְאַילָּע, גּוֹטָע אִידְעָאַלִיסְטִישָׁע אָזִן מָאָרְלִישָׁע דִּיטְשָׁעָן, שְׁטָאָרָקָע גּוֹנָעָר פִּון נָאָצִים, וּוּלְכָעָה אַבָּן גֻּקְעָמָפְּט מִיט עַנְתְּשָׁלָאָסְעָנְקִיט, מִיט פָּעַסְטִיקִיט אָזִן הַעֲלְדִּישְׂקִיט גּוֹעָגָעָן דָּעָר פָּאָרְשְׁדִּיְּטָעָר מִגְּפָה פִּון נָאָצִים אָזִן וּוּלְכָעָה אַבָּן בָּאַצְּלָט פָּאָרְזִּיְּדָעָט, מִיט זַיְעַר לַעֲבָנָס... דָּאָס בְּלָוט פִּון דִּי דָּעָרְמָאָרְדָּעָטָעָמָאָרְטִירָעָר וּוּט זַיְקִינְמָאָל נִיט בָּאַרְהִיגָּן אָזִן וּוּט אַוְיסְרִירָעָן פִּון דָּעָר עָרְדָּ צַו דִּי מְעַרְדָּעָר אָזִן טִירָאנָעָן אָזִן צַו דִּי וּוּלְכָעָה אַבָּן אִינְגָּעָשְׁטִימָט צַו דָּעָם פָּאָרְגִּיסָּן דָּאָס בְּלָוט פִּון אָנוּזְעָרָעָ מִילְיאָנָעָן בְּרִידָעָר אָזִן שְׁוּסְטָעָר, דָוְרָךְ דָּעָם וְאָס זַיְהַאְבָעָן גּוֹוָאָסָט וּוּגָן דָּעָם אָזִן זַיְהַאְבָעָן גּוֹשְׁוִיגָן אָזִן זַיְגַּעַם אָט נִיט וּוּסְעָנְדִּיגָּה. זַיְיַ וּוּלָן בָּאַשְׁטְרָאָפְּט וּוּרָן זַיְיַ הַאָבָן עַמְּפָט בָּעֲפָאָר גָּאָט, דָּעָר וּוּלָט אָזִן גַּעֲרָעְטִיקִיט ...

מִין אַוְיסְגָּעָרְרִי פָּאָר דָּעָם אָמְגָלִיק וְאָס אַיְזָן מִין פָּאָלק בָּאַפָּאַלְן אָזִן פָּאָדָעָרָוג גַּעֲרָעְטִיקִיט, קּוֹמֶט אַרְוִיס פִּון מִין צָעְבָּלוֹתְגָּט הָאָרֶץ, אָונְטָעָר דָּעָם אַיְנָדוֹרָק פִּון דִּי אַלְעָ עַיְנוֹיִם אָזִן פָּאָרְבּעְכּעְרִישָׁע שְׂוִיִּי דָּעְרְלִיכְקִיטָן וְאָס אַיְדָהָבָדָגָט אַלְסָ פָּרִיזָאנָעָר אַיְן זַעַקְס קָאנְצָעְטָרָאָצִיעָ לְאָגָעָן. דִּי גַּעֲפִילָן פִּון האָס אָזִן נִקְמָה שְׁפִילָן דָא נִיט קִין רָאַלָּע, נָאָר דָּאָס אַבְּעָרְדָּעְצִילָן פִּון דִּי אַלְעָ שְׁעַנְדָּלִיכָּע אָזִן אָוִיפְּ טְרִיסְעַלְגָּדָע פָּאָרְבּעְכָּעָנָס דָּעְרוֹוּקָט דָּעָם גַּעֲפִילָן פִּון עַקְל אָזִן דָעָר שְׁטָאָרָקָע וּוּוֹנָשׁ זַיְרָ נִקְמָה צַו זַיְן אָזִן דִּי פָּאָרְבּעְכָּעָר, וְאָס דָּאָס אַיְזָן דִּי נָאָרְמָאָלָע גַּעֲפִילָן פִּון יְעַדְן אִינְגָּעָם וּוּלְכָעָה האָט עַס אַלְזָ דָוְרָכִי גּוֹמָאָט, וּוּלְכָעָה האָט גּוֹעָהָן מִיט זַיְנָעָ אַוְיגָן דָּאָס אַלְזָ וְאָס אַיְזָן האָבָדָעְצִילָט ...

די שווילאָוע אידין אוֹן אַנדערע פֿרײַזָאנְדֶס פָּאַר וּוּמְעָן זַיִּה האָבָן
קיין מורה ניט געהאט, האָבָן זַיִּה אָומְגָעָרָאָכְט מִיט דִּי שְׁרַעְקָלִיכְעַ
עִינְזִים... דָּא האָבָן זַיִּה אָרוּיסְגָּעוּווּין זַיִּיר "הַעלְדִּישְׂקִיט" אוֹן גַּעֲגַּבָּן
אוּיסְדָּרָוק צַו זַיִּיר גַּעֲמִינְסְטָעָר רְשָׁוֹת אוֹן בָּאָרְבָּאָרִים... דִּי עַס. עַס.
עַס. עַיִּי, דִּי גַּעַסְטָאָפָּא אוֹן אַנדערע קְרִימְעַנְלַיִּי, פָּאָרְבָּעְכְּרִישְׁעַ נַאֲצִ
אָרוּגָאַנְיָאַצְּיעַס האָבָן אָרוּיסְגָּעוּווּין פָּעָרוּזְעַטְעַט אַיִּן זַיִּיר פָּאָרְגָּעְנְגָּעַן
צַו בָּאָגָּעָהָן דִּי אַלְעַ בְּרוֹטָאַלִּיטָעָטָן אָוּס אַיִּן שְׁוּוֹרָד צַו בָּאָגָּרִיפָּן אַוְן אַ
"מְעַנְשָׁ" זַוְּס אַיִּן בָּאַשְׁאָפָּן בְּצַלְמַם אַלְקִים. זַאְלַ וֵין פָּעָהִיגְדָּס צַו טָאָן!...
אָפְּילָו דִּי אִינְסְטִיטּוּצְיָע פָּוּן רְוִיטָן קְרִיִּיךְ, זַוְּס בִּי אַלְעַ פָּעַלְקָעַר
סִימְבָּאַלְיוּרָט אַוְן אָרוּגָאַנְיָאַצְּיעַ מִיט נַאֲבָלְקִיטָן, מִיט מִיטְלִילִיךְ אַוְן
רְחַמְנוֹת. מִיט הַעֲלָפָן דַּעַם נַוְּתְּבָאַדְעַרְפְּטִינְגָן, דַּעַם פָּאָרוּאַנְדְּעָטָן, דַּעַם
הַוְּנָגָעָרִיקָן אַוְן אַיִּן רַעַסְפָּעְקָטִירָט בִּי אַלְעַ פָּעַלְקָעַר. אָט אָפְּילָו דִּי דָאַ
זַיִּיגְעַ אִינְסְטִיטּוּצְיָע אַיִּין בִּי דִי דִיְיִשְׁטָן מִיסְבָּרוּכְּתָן גַּעַוְאָרָן אַוְן זַיִּי אַיִּן
בָּאָנוֹצָט גַּעַוְאָרָן אַיִּן דַּעַר דִּינְסָט פָּוּן בְּרוֹטָאַלִּעַר מַאֲרָד... אַיִּךְ אַלְיָין
הַאָבָן גַּאנְץ אָפְּטַגְעַת גַּעַוְעָהָן אַוְן דַּעַר דִּיְיִשְׁטָר "רְוִיטָר קְרִיִּיךְ" הַאָט גַּעַיְ
בָּרָאָכְט דִּי פָּאיְיָן גַּעַן (גַּיפְּט גַּאוֹן) פָּוּן אוֹישְׁוֹרִיךְ קַיִּין בִּירְקָעָנָה, דִּי גַּאוֹן
מִיט זַוְּס מִינְזָהָן הַאָט פָּאָרְגִּיפְּטָעָט צָוֹם טוֹיטָן מִילְיאָגָן קְרָבָנוֹת... דַּעַר
גַּאוֹן אַיִּן גַּעַוְעָן אַיִּין אָפְּטִילְלוֹגָן אַיִּין דַּעַר "טְעַמְּטָעָר-גַּעַבְּידָעָ".
דַּעַר אָוּסְוָאָרָף גַּעַבְּעָלָס, דַּעַר פָּרָאָגָנְדָע מִינְיסְטָר פָּוּן דִּי
נַאֲצִים, הַאָט דִּרְיִי טָעַג בְּעַפָּאָר דַּעַר קָאָפְּטוֹלָאַצְּיעַ פָּוּן דִּיְטָשָׁלָאָן,
גַּעַגְעָבָן אַנְיַנְטָעָרוּוֹי דַּעַם שְׁוּעָדְשָׁן וּשְׁוּרְנָאַלִּיסְטָקָסְעָל לְאָרָס, פָּוּן
וּאָס אַיִּךְ נִמְזָה אָרוֹסָא אַיִּין פָּאָרְאָגָרָאָ:

„אוּבָּאִיךְ בֵּין שְׁוּלְדִּיגָּ, דָאָן אַיִּן דָּאָס גַּאנְצָע דִּיְיִתְשָׁע פָּאָלָק
שְׁוּלְדִּיגָּ מִיט מִיר, פָּוּן דִּי הַעֲכַמְתָּע אָוּיטָאָרִיטָעָטָן בֵּין דִּי נַרְעָדָי
רִגְמָטָע אָדְמִינְיסְטְּרָאַצְּיעָם אַוְן דִּי גְּרוּסָע מַאֲסָע דִּיְיִתְשָׁן, זַיִּי אַלְעַ
הַאָבָן אַיִּינְגָּעַשְׁתִּימָט, באָוּאָסְטִזְיָינִיגָּ אַוְן מִיט גַּעַוְיִסְעַנְלָאַזְיִינְקִיטָן,
מִיט אַלְעַ אָופְּנִים, מַעְטָאָדָן אַוְן מַיְטָלָעָן... עַם אַיִּין נִמְזָה גַּעַוְעָן
קַיִּין אָפְּאַזְיִיצְיָע, קַיִּין גַּעַגְעָרְשָׁאָפְּטָ. דָאָס גַּאנְצָע דִּיְיִתְשָׁע פָּאָלָק
אַיִּז גַּעַשְׁטָאָגָעָן מִיט מִיר, אַוְן אִיצְטָ וּוּטָ זַיִּ פָּאָלָן מִיט מִיר...
מִיר דָּעַרְוָאָרְטָן נִמְזָה קַיִּין רְחַמְנוֹת, אָבָּעָר קִינְגָּרָעָן אַיִּיךְ נִמְזָה
דָּעַרְוָאָרְטָן אַוְן מִיר וּוּלְעָן מַאָכָן דִּי לְאָגָּעָנְגָּרָעָ פָּאַר וּוּמְעָן
עַם אַיִּז... מִיר וּוּיְמָן אַוְן מִיר הַאָבָן אָרוּסְגָּעְלִיבָּן אַזְעָלְכָּעָ

עקסטרערמען וואס איז נאך פארבליבן די מעגליכקייט צו זיגן
אדער אונטערצונגעהן. צויליב דעם האבן מיר אפגעוואָרפן אלע
געשריבענע און ניט געשרייבענע געזען פון דער מענשליכער
געועלשאָפט ... אלט אָ רעלטלטאט פון דעם פילן מיר ניט די
פיינליכע און שעדליכע ליבע צו דער מענשהַיִיט ... מיר האבן
אנגעוויבן און אומגלאַיקיליכ פֿאָרניכטענד מלחהּה, ניט רעכּען-
דייג זיך מיט קיינע קאמפְּרָאַמִּיסָּן, און מיר האבן פֿאָרניכטעט
דעם אָנוּוּיִינִינְגְּסְטָן שְׁנוֹאָ ... אִיצְּט זִינְגָּן שְׁוֹין מֵעָר נִיטָּאָ קיינע
קאמפְּרָאַמִּיסָּן ... מיר האבן פֿאָרברענט אלע בריקן הינטער זיך.
און איך אלין וועל באָגָּהָן זעלכּטמאָרד" ...

אָט דער גרעטען לומֶפ גְּבָעָלֶס, די צוּיִיטָע האָנט פון דעם נאך
גרעסערן לומֶפ הַיְּטָלָעֶר, האָט דְּרָיְטָעֶג פֿאָר זִין פֿגִּירָה, גַּעֲמַנְדִּיג
זִין לעַבְּן דּוֹרָך זִינְגָּן אִיגְּעָנָע העַנְטָן, צוֹגְעָגָבָן אוּ דָּס גַּאנְצָע דִּיטְשָׁע
פָּאָלָק האָט זיך בְּאַטְיִילִינְט אַיְן דָּעַם גַּרְזִיאַמְּסְטָעָן פֿאָרברעָבָן גַּעַגְּן דּוֹר
מענשהַיִּיט, זִינְט די וּוּלְט עַקוּיסְטִירְט ... וּוּוּיוֹט אוּסָס אוּ דָּס אָומְדָּה
ברִינְגְּעָן 6 מִילְיָאָן אַיְדָן אַיְזָן נאָך נִיט גַּעַנְגָּס פֿאָר די דִּיטְשָׁן, קָוּמָעָן
דִּיטְשָׁע וּוּסְעַנְשָׁאָפָּט מְשָׁחִיתִים-עַקְסְּפָּעָרְטָן אַיְזָן הַעַלְפָּן נַאַסְעָרָן מִיטָּן
צְוּעָק אַומְצָזְבִּירִינְגָּעָן חַלְילָה דָּס שָׁאָרִית הַפְּלִיטָה פון אִידְישָׁן פָּאָלָק.

די האָר שְׁטָעַלְט זיך קָאָפּוּרְד וּוּן מַעַן דָּעַרְמָאָנט זיך פון יְעַנְגָּן
שְׁוִידְעָרְלִיכְקִיטָן וּוּאָס די דִּיטְשָׁן זִינְגָּן באָגָּהָן גַּעַגְּן דּוֹר מענְשָׁהִיט.
אַומְצָזְבִּירִינְגָּעָן זַעַקָּס מִילְיָאָן אַיְדָן דָּס האָט נִיט גַּעַנְמָעָן אַיְן טָאגָן.
עַטְלִיכְעָ יָאָר האָט דָּס דָּעַרְשְׁטִיקָעָן אַיְזָן פֿאָרברעָנָעָן פון די אַומְגָלִיקְלִיכְעָ
קְרָבָנוֹת גַּעַנְמָעָן. נִיט אַיְן גָּאָזָן קָאָמָעָר אַיְזָן קְרָעָמְאָטָרִיּוּס זִינְגָּן
אוּפְּגָעָשְׁטָעַלְט גַּעַוֹאָרָן, נאָך צַעְנְדְלִיכְעָ. אַזְעַלְכָּע גָּאָזָקָאָמָעָרָן וּי אַיְן
אוּשְׁוִוִּיךְ זִינְגָּן עַטְאָבְּלִירְט גַּעַוֹאָרָן אַיְזָן טְרָעְבְּלִינְקָא, מַאַיְדְּנָעָק נַעַבָּן
לוּבְּלִין דָּאָכָאָן, גַּרוּסְּ-רָאָזָן אַ. וּ. אַיְזָן אַנְדְּרָעָ פֿלְעַצְעָר אַיְן
וּוִיסְּ-רוֹסְלָאָנד, וּוּאָס אַיְזָן גַּעַוּוֹן אַונְטָעָרָן נַאָצְּצָיָן. דָּאָרט האָט מַעַן
אַומְגָעָרָאָכָט אַיבְּעָר אַיְלָאָן פּוֹלִישָׁע אַיְדָן, וּוּאָס פֿרִיעָר האָט מַעַן
זַיְיָ גַּעַזְוּוֹאָנְגָּעָן הַעַלְפָּן בּוּיְיָן דָּעַם אַיְזָנְבָּאָן, אַיְזָן דָּאָן האָט מַעַן זַיְיָ
אוּסְּגָעָשָׁאָכָטָן. אַלְטָעָ, קָרָאָגָע אַיְזָן קְנוּנָעָר אַונְטָעָר 12 יָאָר, האָט מַעַן
גַּלְיִיךְ גַּעַשְׁיקָט אַיְזָן די גָּאָזָקָאָמָעָרָן, אַהֲן אַיְסָנָאָם. די גַּעַזְוּנָעָט מַעַנְדָּר
אַיְזָן פְּרָוִיעָן וּוּאָס זַיְיָ האָבָּן נִיט גַּעַקְעָנָט נַזְעָן פֿאָר שְׁקָלָאָפָּן אַרְבִּיטִיט,
פֿלְעָגָן די דִּיטְשָׁע דָּקְטוּרִים אַוְיסְצָאָפָּן זַיְעָר בְּלָוטָ פֿאָר מִילְטְּעָרִישָׁע
צְוּעָקָן, צְוּ אָבָּן גַּעַנְגָּס בְּלָוטָ פֿאָר די פֿאָרְדוֹאָנְדְּעָטָ דִּיטְשָׁע זַעֲלָנָעָר.
מַעַן פֿלְעָגָט אַוְיסְצָאָפָּן בִּיְזָן לְעַצְעָן טְרָאָפָּן בְּלָוטָ אַיְזָן וּוּעָן זַיְיָ גַּעַגְּנָעָן
גַּעַוּוֹן אַזְוִי אַפְּגָעָשָׁוֹאָכָטָן, האָט מַעַן זַיְיָ גַּעַשְׁיקָט פֿאָרברעָנָט צְוּ וּוּעָן
איַן די קְרָעָמְאָטָרִיּוּס. איַן אַט די דָּאָזְיָגָע פֿאָלָן אַיְזָן דָּס אִידְישָׁיָן

בלוט געווונג געווונג דריין פאר די דיטשן וואס האבן ערקלערט אלס אומריין יעדן איינגען אין וועמענש אדרון עס פלייסט אידיש בלוט ...
עס איז בי קיינעם פון אונז ניט געווונג קיין סוד או די נאצ'י באנדיתן האבן געמאכט זייפ פון די אידישע הינגעריכטטע קערפערס. אט די זייפ האט געהאט א גדרוקטן אויפשריפט מיט די בוכשטאבען : ר. ג. פ. 505 און ר. ג. פ. 707 — רינעם יודיש פעט...

אווי ווי אין 1944 האבן די קראםאטארוים נישט געקנט אופֿ בעמען אווי פיל פרגאוץ קערפערס. וואס די גאו קאמערן האבן צועגשטעלט, האבן די דיטשן זיך דערטראכט צו א ניעים אופֿ ווי אווי פטור צו ווערן פון די קערפערס זייף האבן באפויילן צו גראבן א גרייסע גרוב צען בי צען מעטערס. אכט מעטער די טיף. אהין האט מען אריינגעוואָרפן די קערפערס. דאן האט מען אריינגענגסן אויף די קערפערס פערטאל און אングעצדען א פיעיר. די גרוב האט געהאט ריען וואס זיינען געווונג פארבונדו מיט א גראיסן קעלס (באילער) אין וואס די פעתקייט פון די קערפערס פלעגן אַרְנוֹנְטֶרְפְּלִיסָן, וואס שפעטער גענוצט געווורדן צו פאָברְצִירְן זיף... גאנץ אַפְּטְּ פְּלַעְגְּ אֵיך ועהן לאָסְט אַוְיטְּאָס פּוֹל געפְּאָקְטְּ מִיט קערפערס. אַבְּעָד אֵיך האָב קיינמַל נִיט גַּעֲקָעַנְט אַוְיסְגַּעַפְּיַנְעַן וְאָס מִיט זַיְהָאָט פָּאַסְטִירְט, גַּאנְצָן מְעַגְּלִיךְ אָז מַעְןָהָאָט זַיְהָאָט אַנְדְּעָרָע שֻׁנְדְּלִיכְעָזָן... מַעְןָהָאָט גַּעַשְׁמוּעַסְט... דָּאָס די דִּיטְּשָׁן פָּאַרוֹאַנְדְּלָעָן זַיְהָאָט לְעַבְנָסְט מִיטְּעָל ...

אֵיך טראכט פון די נִידְעָטְרָעְכְּתִיקִיְּתָן וְאָס די זַיְהָאָן אַוְן טַעַכְטָעָר פָּוֹן דִּיטְּשָׁן פָּאָלָק זַיְנָעַן בָּאָגָּנְגָּעָן טָאָג אַוְן נַאֲכָט, אַזְּאָן נִידְעָטְרָעְכְּתִיקִיְּתָן קִיְּשָׁת וְאָס קִיְּן נָאָרְמָאַלְעָדָר מַעַנְשָׁ קָעוּ עַס גַּאֲרָ נִיט בָּאָגְּרִיְּפָן, אַזְּאָן אֵיך וּועֶד אַיבְּעָרוּוּלְטִיגְטָ מִיט פָּרָאַטְּעָסְטָ גַּעֲגָעָן די טַעַרְעִיסָּ פָּוֹן די פָּאָרְדִּ טִידְיָגְעָר פָּוֹן די דִּיטְּשָׁן, וּוּלְכָעַ הָאָלָטָן אָז די פָּאַרְבְּרָעְכָּעָן וְאָס זַיְנָעַן בָּאָגָּנְגָּעָן גַּעַוָּאָרָן, זָאָל מַעְרִ נִיט אַיבְּעָרוּדְעָצִילָט וְוּרָן פָּאָר אַנוּדְרָע אַז אֵיך נִיט פָּאָר די צְוּקָוְנְפְּטִיגְעָ דּוֹרוֹת, כַּדִּי מִיט דָעַם צָו פָּאַרְמִידָּן האָס, וְאָס קָעוּ דְּוַיְעָרָן אויף אַיְבָּיג.

מִיר דָאָרְפָּן דַּאָרְבָּעָר עַנְטָפָרָן מִיט שְׁטָאַרְקָעָר בָּאַטָּאַנְגָּגָן אָז עַס אֵיז דָעַר פְּלִיכְטָ פָּוֹן אָנוּנְזָר דָעַר וְאָס האָט עַס אַלְיָז אַיבְּעָרוּגְעָלְעָט, צָו דָעְצִיְּלָן דָעַם אַמְּתָה, אָז צָו פָּאַרְעָפְּנְטִילְכָּן די דִּיטְּשָׁן פָּאַרְבְּרָעָכָן, כַּדִּי אַוְיפְּצָוֹאַוְעָקָעָן דָעַם גַּעֲוִיסָן פָּוֹן דָעַר וּוּלְטָ, צָו וְאָס דָעַר מַעַנְשָׁ אֵיז פְּעָהִיג אַפְּצָוֹתָן סִיְּ אַלְס יְחִיד אָז סִיְּ אַלְס פָּאָלָק, וְעַן די וּוּלְטָ פָּאַרְמָאָגָט נִיט אַזְוָלְכָעָ גַּעַזְעָצָעָן וְאָס זָאָלָן צִוְּיָעָן די בַּעַסְטִיאַלְישָׁע אַינְסְטִינְקָטָן פָּוֹן מָאָסָן פְּסִיכָאָז... יְעַדָּע פָּאַרְהָוִילָגָן פָּוֹן אַזְוָלְכָעָ נִידְעָטְרָעְכְּתִיגְקִיְּתָן וְאָלָט גַּעֲמִינָט פָּעַרְוּזְיָטָטָטָט פָּוֹן אַמְּתָה אָז די פָּעַלְשָׁוָגָן פָּוֹן הִיסְטָאָרִיעָ.

.10

אין די אויבנדער מאנטע גרייבור זייןען אריינגעשלידערט געווארן
א菲尔 לעבעדייגע מענשן, אמערטון די אלטע, די קראנקע און קלינגע
קינדער. דארט האט מען אומגעבראכט און ערך זעקס הונדרט טויזנט

א גראפ אידען אין דעם קאנצטראצ'יס לאגער אין אוישוויך, איידער
די זענען אריינגעפירט גשווארען אין די גאָז-קָאַמערטן.
אויבען, די נס. נאָצי וועכטער.

אידז'ן דורך די 240 טעג וואס איך האב זיך געפונגען אין אוישויז', א' חוץ וואס מען האט פארברענטן אין די קראטערטארויס. ווען מען האט געבראקט די טראנספארטן מיט די אומגליקליך און דער סטאנציע האט מען די מענער, פריען, אינגלער און מידלער וועלכע זייןגען געווען פעהיג צו ארבייטן, געטראבן צו דער רעכטער זייט. דאן האט מען זיי אריינגעperfret אין גראיסע זאלען, וואו זיי האבן זיך געமוט אוייסטאן, וואס עס האט געהיכין או מען דיסאנינ' פוקט זיי. דאן האט מען זיי אפגענאלט די האר פון די קעפ. אפיילו די פריען האט מען אפגענאלט די האר, אווי, או אלע פריען זייןגען געווען מיט געגאלטע קעפ ווי פארברעכערינס. דורך דער צייט וואס מען האט זיי אלעמען אפגענאלט, האט מען זיי אריינגעperfret פון די עטיליכע זאכן, אפיילו די וועש, וואס מען האט זיי געהאט דערלייבט מיטצונגען, ווען מען האט זיי טראנפערטרט.

נאך די דיסאנפערקע ציע האבן זיך די מענער אונגעטאן אין קליעידער וואס אריינגעperfret טראגן. די פריען האט מען בלויו געבען שמאטעס וואס האט קוים באדוקט זיירען ברוסטן. אט די דזוייגע שמאטעס האבן באלאנגט צו ציגינערלינס וועמען די נאצ'יס האבן פארגאוט מיט עטיליכע טעג פריער, ווען מען האט זיי אהער געבראקט.

עס האט געדויערט עטיליכע שטונדען איזידער מיר האבן געקראגן די קליעידער און מיר זייןגען געווען געצואונגגען צו ווארטן נאקטערער-הייט בעפער דעם קליעידער צימער, אין א פראסטיגן טאג. פיל פון אונז האבן געקראגן לוונגען ענטצינדרונג פון דער קעלט, און דאן האט מען יונע קראנקע אוועגעשיקט אין די קראטערטארויס ...

ווען די מענער האבן אונגעטאן זיעידער אדרעסאנקסע אוניפאָסם, זייןגען זיי אריינגעperfאלן אין א שרעליכער שטימונג, א געפֿל אָוּ מִיר האבן ווירקליך ניט מער עקייסטרט, אָוּ מִיר זייןגען ביט מער מענשן נאָר נומערן ... נאך די אלע פראצעדרון האט מען אונז אריינגעperfret אין לאָגער "סֵי" וואו עס האבן זיך געפונגען צוווי און דרייסיק באָראָקען. וואו אָין נאָרמַאָלָע צייטן פְּלַעֲגַן זיך דארטן אויפְּתַאָלְטַן זעכִיג פְּרַעְדַּן (דאָס האבן מיר געמעրקט פון אָן אלטן אויפְּשַׁרְפְּט אָוּף דעם שטאָל), אָין אָוּ באָראָק וואס האט געקענט אַרְיִינְגְּעָמָעָן אָין אָנוֹיט אָן ערְך פון 250 בי 300 פְּערְזָאנְגָן, האט מען אָהִין אַרְיִינְגְּעָמָעָן 1,500 פְּרַעְדַּען. זעקס פריען האבן געמוות שלאָפָן אָין אִין בעטל.

דעם ערישטן תאָג נאָך אונזער אַנְקוּמוּעָן האבן מיר ניט געקראגן קיין שפִּי, אַבְּעָדָר קִינְגָּר ווּעָט זיך נִיט וואָנדערן ווען אִיך ווּעָל זאגָן, או קִינְגָּר פָּוּן אָונֶן האט ניט געפֿילַט קִין הַוְּגָעָר, אַונְטוּרָדָר די אָוּמָן שטענְדָּעָן, נאָכְדָּעָן ווי יְעַדְּרָעָן אָונֶן האט געהאט פְּאָרְלָאָרָן זִיינְגָּע טִיעָרְסְּטָע אָון לִיבְסְטָע, אָון נאָכְדָּעָן ווי מיר האבן גַּזְעָהָן די פְּלָאָמָעָן

פון די קראטאריום און דערשעקט דעם ריח פון פֿאַרְבּוּנטע
מענשן פֿלייש . . .

די וועלכע האבן נאר ניט געקענט אַרְבִּיטָן, האבן באַדָּרֶפֶט וואָרטָן
אַ שְׂטִיקָל צִיִּיט, אַבעָר דָּס אַיִן ניט געווען זַיְצָם גּוֹנְסְטָן, ווֹילְ דָעָר
בלוט הונט דָר. מענגעלע פֿלְעֵגֶט אַדִּינְקְומָעָן יַעֲזָן טָאג אַיִן די באָז
ראָקען אָוָן ער פֿלְעֵגֶט אַוְיסְקְּלִיבָן אַיְנְגָעָן קְרָבְנוֹת פָּאָר דָעָם גַּזְוִי
קְאָמָעָר . . . אַיִן זַיְין אַיְנְסְפְּאַקְצִיעָן אַיִן ער געווען באָגְלִיט פָּוֹן אַפְּרוּי
מיַטָּן נַאֲמָעָן גְּרָעָזָא, וועלכע האָט אִים גַּהְאָלָפָן. אַיְדָעָר די קָאנְדִּיז
דאָטָן פָּאָרָן גַּאֲזָמָעָר זַיְינְעָן אַהֲיָן גַּעַשְׁקָט גַּעַוָּאָרָן, האָט מַעַן זַיְיָ
געַצְוָאוֹנְגָעָן צַו שְׂרִיבָן צַו זַיְעָרָעָן קְרוּבִּים קָאַרְטְּלָעָד, אַז זַיְיָ זַיְינְעָן
גַּעַוָּוָנָט. די דָאַיְגָעָן קָאַרְטְּלָעָד זַיְינְעָן גַּעַוָּוָן גַּעַדְרוֹקְטָעָן אָוָן זַיְיָ האָבָן
בלויַן באַדָּרֶפֶט זַיְיָ אַוְיסְפְּלִין מִיט די עַטְלִיכָּעָן ווערטער. די דָאַיְגָעָן
קָאַרְטְּלָעָד האָבָן גַּעַזְאַלְטָן דַיְינְעָן צַו לְאָזָן ווִיסָּן דָעָר ווּלְטָן צַו די פְּרִידָּ
וְאָגָעָר זַיְינְעָן גַּעַזְוָנָט אָוָן צְוּפְרִידָן אַיִן די לאָגָעָרָן. אָט מִיט דָעָם דָאַזְוָן
שְׂוִינְדָּל האָבָן זַיְךְ די נַאֲצִיס בְּאַנְצָטָס די גַּאנְצָעָץ צִיִּיט, נַיְט נַאֲרָפְּצָרָן
נאָרָן די קְרָבְנוֹת נַאֲרָן זַיְעָרָעָן קְרוּבִּים, דָאָס מַעַן זַאלְ גַּיְשָׁתָמָאָכָעָן קִיִּין
אוּפְּשָׁטָאנְד אַיִן דָעָר אָסְטָן אָוָן די גַּעַטָּאָס.

מִיט עַטְלִיכָּעָן וּזְאָכָן שְׁפַעְטָעָר האָבָן אַיִן אַנְדָּעָר שְׂוִינְדָּל
נאָר גַּעַמְיָנְדָר פָּוֹן דָעָם עַרְשָׁטָן. דָעָם 2 טָעָן יְ�הִי, 1944 זַיְינְעָן אַיְנְגָעָן
נַאֲצִיס אוּפְּפָעוּהָדָר בְּרִינְגְּעַנְדִּיג אָוָן די אַנְגְּגַעְנְמָעָן נִיעָס אֹז מִיר ווּלְזָן
זַיְן עַרְלִיבָּט צַו שְׂרִיבָן צַו אַנוֹעָרָעָן קְרוּבִּים אָוָן פְּרִינְדָן. די נַאֲצִיס
אַבעָר האָבָן פָּאַרְלָאָנָגָט אֹז מִיר זַאלְן דָאַטְרִין די פָּאַסְטִּיקָאַרְטְּלָעָד דָעָם
12 טָעָן יְ�הִי, אַנְשָׁטָאָט יְעַנְּמָעָס טָאגּ דָאָטָום, דָעָם 2 טָעָן יְ�הִי. זַיְיָ האָבָן
דַּעְקְלִיעָט אֹז אָזְוִי ווּ די קָאַרְטְּלָעָד דָאָרָפָן פְּרִיאָר צְעַנוֹדְרִיט ווערטָן,
וועַת גַּעַמְעָן לִיְגָעָר דָאָס אַרְוִיסְיָקָן. די דָאַזְוִיקָעָן דָּרְקְלָעְרָוָגָן האָט זַיְד
גַּעַלְגָּט אָוִיפָּן שְׁכָלָן, אָוָן מִיר האָבָן גַּעַפְּלִיט אֹז מִיר זַיְינְעָן גַּעַזְיבָּעָט
אַמוֹיְגִּיסְטָן פָּאָר אַקְוּצָעָר צִיִּיט. אַיִן דָעָר אַמְתָּחָן האָבָן די נַאֲצִיס
בְּאַנְדִּיטָן גַּעַהָאָט בְּדָעָה אַסְאָךְ פָּוֹן אָנוֹנוֹ גְּלִיךְ צַו שִׁיקָּן אַיִן די גַּאֲזָן
קְאָמָעָר, נַאֲרָן זַיְיָ האָבָן גַּעַוָּאָלָט אָוָן אַמְגָלִיקְלִיכָּעָן, גַּעַבָּן די אַיְלוֹזָעָט
אוֹז מִיר האָבָן נַיְט ווּסְמָס צַו זַאֲרָגָן פָּאָר אַוְוִילָעָן.

אוֹיךְ אַיִן לאָגָעָר בְּרִקְעָנָאוּ האָט מַעַן די אַמְגָלִיקְלִיכָּעָן אַיִדָּן
בָּאַהֲנְדָעָלָט מִיט דָעָר זַעְלָבָר גַּרְיוֹזָאָמְקִיטָן, אַיבָּעָדָהוּיָפָט אַיִן דָעָם
בְּלָאָק פָּוֹן די מַעְנָעָר. דָאָרָט האָבָן זַיְךְ גַּעַפְּנוֹעָן יְוָנָגָעָן צִיְּגִיָּבָעָן, וועַמְעָן
די נַאֲצִיס האָבָן באַשְׁטִימָט פָּאָר "קָאָפָּס" אָוָן כְּדִי אַוְיסְצּוֹנְעָמָעָן בעסְעָר
בַּיִּי די נַאֲצִיס, האָבָן די דָאַיְגָעָן צִיגְיָוָעָר קָאָפָּס גַּעַשְׁלָאָגָן אָוָן רִחְמָנוֹתָן
דיַג די אַיְדִּישָׁעָ קְרָבְנוֹת, אַהֲנִישָׁוּב סִיכָּת. אַבעָר זַיְעָר תְּלִיּוֹנִישָׁעָ דִּינְסָט
וּסְמָס זַיְיָ האָבָן גַּעַנְבָּן צַו די נַאֲצִיכָּעָט זַיְיָ אַיִיךְ נַיְט גַּעַרְאָטָעָוּת

פון די גאָז קאמערן... נאָך עטליכע וואָכען דאָרט זיין האָב אַיך
געזעהן ווי מעָן האָט זיי אוּוּקגעפֿירט צו פֿאָרגאָן.

אין דער ערשותער צייט פון אונגעָר געפֿינען זיך אַין קאנצעטראָצְיעַ
לאָגער, האָט מעָן אָנוֹן גַּהֲיִיסְעַן זיך באָטִילִיגְן אָוִיףְּ אַ מִיטִּינְגַּ, וְאוֹ
אונגעָר צִיגְּנִינְגְּרִישְׁעַן דִּי גְּרִיבְּנַן דָּרִי עַקְּגִּיעַ קְּרִימְעַנְגָּלַן האָבָן אָנוֹן
אלְלֻמְעַן גַּעֲוָאָרְנַט אָז דִּי דִּיְתִּישְׁן האָבָן אָזָא אָפְּאָרְאָטוֹס מִיטְּ וְאָס מַעְן
קָעַן עַנְדְּעַקְּן בָּאָהָלְטָעַנְעַ גַּאֲלֵד, צִירְוָנְגַּ אָוֹן אַנְדְּעַרְעַ וְוּעְטְּפּוֹלְעַ זָאָבָן,
אָוֹן אַיְבָּ אִמְצָאָר האָט עַפְּעַס פָּאָרְשְׁטַעְקַט אַדְעַר אַרְאָגְעַשְׁלְגַּנְגַּעַן,
וְאַרְעַנְגַּעַן זַי אִים אָז עַר זַאֲלַ דָּס גַּלְיִיךְ אַפְּגַּעַבָּן. אַפְּלוֹ דִּי וּלְכַעַס
הָאָבָן אַרְוֹנְטָעְגַּשְׁלְגַּעַן אָ גַּאֲלְדַּעַנְעַ זַאֲקָ וְוַעַט מַעְן דָּס בַּי אִים
אוּסְגַּעְפִּינְגַּעַן. דִּי וּלְכַעַס הָאָבָן עַפְּעַס בָּאָהָלְטָן אַיְן זַיְעַרְעַ שִׁיךְ אַדְעַר
אַיְנְגַּעַם פָּוֹן דִּי בְּגַדְים וְוַעַט מַעְן דָּס לִיְּכַט קַעַנְגַּעַן אוּסְגַּעְפִּינְגַּעַן,
אָוֹן יַעַנְגַּר וְוַעַט גַּלְיִיךְ אַוְיפְּגַּהְאָנְגַּעַן וּוּרְעַן. דַּעְרוֹוִילְאַלְסְּ אַדְרְוִיְּחַ
הָאָבָן זַי גַּעַנְמַעַן שְׁלָאָגָן אַיְנְגַּעַם פָּוֹן אָנוֹן מִיטְּ שְׁטַעְקַעַן.

זַי, דִּי נַאֲצִי אַוְיפְּזַעְהָרַ הָאָבָן זַי גַּעַנְמַעַן נאָךְ מַעְרַ אַיזְדּוּשְׁעַ
קְעוּנְעַן אַיְבָּעַר אָנוֹן. כְּדִי אָנוֹן נאָךְ מַעְרַ צַוְּרַגְעַרְן אָוֹן אַוְיפְּרִיצְעַן הָאָבָן
זַי אַגְּגַעְצִיגְט אָוִיףְּ דִּי פְּלָאָמְעַן וְאָס קְוּמְעַן אַרְוִוִּיסְפַּן דִּי קְוִימְעַן
פָּוֹן דִּי קְרֻעְמָאָטָאָרִיעַס אָוֹן אַזְגַּעַטְאָן צַוְּ אָנוֹן: «אִירְ דְּאָרְפַּטְסְּ זַיְךְ
אַיצְטְּ שְׁעַצְעַן גַּלְיִקְלִיךְ, וּוְיִילְאַט דָּאָרְטַן וּוּרְעַן אַיצְטְּ פָּאָרְבְּרַעְנַט אַיְיעַרְעַ
פְּרוּיְעַן, קִינְדְּעַר אָוֹן אַיְגַּעַן אָוֹן אַירְ וְוַעַט אַיצְטְּ אַיְגַּעַן זַיְן פְּרִיְּיַן,
אָחָן זַאֲרָגְ, אַיְעַרְעַ אַיְגַּעַן גַּעַהְן אַיצְטְּ אַרְוִיְּ מִיטְּ דִּי פְּלָאָמְעַן אָין
הַיְמַלְ...».

וְוַעַן אַט דִּי וּלְכַעַס רַיְיךְ זַיְגַּעַן דָּוְרַךְ דִּי בְּעַסְטִיעַס בְּאַנוֹצְטַ גַּעַוּוֹאָרַן
איַן לאָגער פָּוֹן דִּי פְּרוּיְעַן, האָט דָּאָרט אַוְיסְגַּעְבָּרְאָכְן אַ שְׁרַעְקְלִיכְעַ
פָּאָנִיקְעַ, דִּי פְּרוּיְעַן זַיְגַּעַן גַּעַוּוֹאָרַן אַזְוִי הִיסְטְּרִירִישְׁ, אַמְּעַרְנְדִּיגְ אָוֹן
שְׁרַיְעַנְדִּיגְ, אָז עַס הָאָבָן נִיטְעַ גַּהְאָלְפְּן דִּי בִּיְתִּשְׁן אָוֹן דִּי שְׁטַעְקַעַן
מִיטְּ וְאָס דִּי נַאֲצִיכָּס הָאָבָן זַיְגַּעַן. אַזְעַלְכַּעַס סְצַעְנָס הָאָבָן זַיְךְ
זַיְ אַרְיִינְגַּעַטְאָן דְּרָאָגְס אַיְן זַיְעַרְעַ שְׁפִּיְּן.

צַוְּיִי טַעַג נאָךְ אַונְגַּר אַנְקְוּמָן אַיְן לאָגער, הָאָבָן מִירְ גַּעַקְרָאָן
אוּנְזַעְדְּעַ ערְשְׁטָעַ מַאְלְצִיטְן, מעָן האָט אָנוֹן גַּעַגְעַן טַעַג אָחָן צַוקְעַר,
וְאָס פִּינְגְּ מַעְנְשָׁן הָאָבָן באָדָרְפְּטַ טְרִינְקָעַן פָּוֹן אַיְין טַעַפְּלַע. עַס האָט
פָּאָסִירְט אָז דַּעַר ערְשְׁטָעַר וּלְכַעַס האָט עַר הָאָט באָדָרְפְּט אַוְיסְטָוּפְּן בְּלִיְּוִי
גַּעַוּוֹאָסְט אַדְעַר נִיטְעַ נַאֲצִיכָּס טְיִילְפָּוֹן טַעַג, אָזָן עַר האָט באָדָרְפְּט אַוְיסְטָוּפְּן
הָאָבָן דִּי נַאֲצִיס אִים גַּלְיִיךְ אַוְיסְגַּעְפִּירְט אָוֹן אִים אַוְיִי גַּעַשְׁלָאָגָן, אָז
עַר אַיְזְגַּפְּאָלְן אַ טְוִיטְעַר...
בִּיְתִּאְגְּ האָט מעָן אָנוֹן גַּעַגְעַבָּן אַ בִּסְלַ זַוְּפַ, אַרְוּם אַ הָאָלְבָן לִיטְעַר,

עם איז צוגענרייט געוווארען פון אלטער פארשיימעלטער ברויט און אן-רעד רעשטלעך שפין, וואס די דיעפארטירט האבן געהאט מיטגען-גומען מיט זיך, און וואס מען האט פון זי זאָס צוגענומען. מען האט אונז געגעבען אועלבען שפין וואס מען וואלט ניט געגעבן צו חזירין. אווי וויעס זיינען געוווען קיינע טעלער, לעפל און גאנפל, האבן עטלייבע פריזאנערס באַדערפֿט עסן פון איין שיסל. אווי ווי זיינען אלע מאל געוווען הונגעריך, פֿלעגט מען אויסלעקן די שפין, און אווי ווי וואסעד איין בֿיט געוווען צופיל, האט מען די שיסלעך קיינמאָל ניט געוואשן נאָר אַרְיִינְגְּעַלְיִיגְט מער שפין איין די שמווציגע שיסלען... אַזְוֵי האט זיך פֿאַרְשְׁפְּרִיט שוינדזוכט און אַנדער קְלֻעְפִּיגְעַד קְרָאנְקָהִיטִין.

איך וועל ברײַנְגְּעַן איין ביישפֿיל ווי גְּרוֹוִיס עס איז געוווען דער הונגער פון די פֿרְיוֹזְאַנְגְּרָס איז דעם ערְשְׁטָן חדש פון אונזער זיין איין אוישויז-בירקענאו לאָגְעַן. דאס וואס האט פֿאַסְּרִיט ווועט פֿאַר די וועלכּעַ לעַבְנָן אַנְרְמָאָלְן לעַבְנָן, זיין אוּמְגָלוּבְּלִיךְ. מען האט אַיְינְמָאָל גַּעֲבָרָאָכְט אַקְעָסְלָזְפֿאָר אַצְּאָל פֿרְיוֹזְאַנְגְּרָס, מען האט אַבְּעָר ניט גַּעֲבָרָאָכְט קְיִינְעַ שִׁיסְלָעַן, טְעַלְעָר, לעפל אַדְעָר גְּאַפְּלָעַן. דער הונגער איין געוווען אוּזְיִ שְׁטָאָרָק, דער הייסְטָר גַּעֲכָבְּץ ווי שלעכְט עס איז ניט געוווען, האט גַּעֲרִיכְזֶט די נְאַזְוּלְעַנְבָּר. דָא שְׁטוּחָן אַלְעַ הַלְּפָלָאָן אַרְוֹם דעם הייסְן קְעָסְלָזְפֿאָר אַזְוֵן עס איז ניט פֿאַרְאָן מִיט וואס דאס צו ברײַנְגְּעַן צוּם מוּלִי. דאן האט אַיְמִיצְעָד אוּסְגָּעַטָּאָן זִיְינְעַ הַלְּצָעַרְנוּ שִׁיך אַזְוֵן אַנְגַּעַשְׁעַפְט זִוְּפִ מִיט. די אַנדערע האבן נְאַגְּוּטָאָן זִיְינְעַ בִּישְׁפֿיל, זִיְיַהְיָה אַנְגַּעַשְׁעַפְט זִוְּפִ מִיט וַיְיַעַרְעַ הַלְּצָעַרְנוּ שִׁיך אַזְוֵן גַּעֲזָוָפְט, אוּזְיִ שְׁטָאָרָק האט זִיְיַהְיָה גַּעֲפִינְגְּט דער הונגער... טְרָאָצְדָּעָם וואס זִיְיַהְיָה האבן גַּעֲקָעָנְטָה עַרְוֹאָרְטָן די הַאַרְבָּסְטָע שְׁטָרָאָת, פֿאַר דעם, ווען מען ווועט זִיךְ דְּעַרְפָּוֹן דְּעַרְוּוֹיסְן, האבן זִיְיַהְיָה זִיךְ ניט גַּעֲקָעָנְטָה באַהֲרָעָן צוֹלִיב דעם הונגער וואס האט זִיְיַהְיָה שְׁטָאָרָק גַּעֲפִינְגְּט. די נְאַצְּיִס האבן אוּסְגָּעַקְלִיבָן פון די פֿרְיוֹזְאַנְגְּרָס די אַלְעַ האַנְדָּוּ וּוּעְדָּקָעָיִס, פֿאַכְּלִיטִים, די מְעַרְטָשָׁע פון זִי זִיינְעַן געוווען צוֹוִישָׁן די פֿוּלִישָׁע אַידָּן.

ווען מען האט אוּסְגָּעַקְלִיבָן אַיְינְעַם פון אַזְוֵן פֿאַר אַרְבִּיטָה האט מען אוּסְגָּעַטְאָטוּרִיט אַיְיף זִיךְ לִינְקָעָר אַרְעָם אַנוּמָעָר. אוּסְפִּיְין לִינְקָעָר האנט האט מען אוּסְגָּעַטְאָטוּרִיט דעם נְוּמָעָר "עַיְ-12248". אַזְוֵן איך וועל שיְן דאס דְּאָרְפָּן טְרָאָגְן אוּזְיִ לְאַגְּגָה ווי אַיךְ לְעַבְנָה... אַטְאָטוּרִיט מְאֹן אַיְזָן גַּעֲוָעָן בְּלוֹוִי אַנוּמָעָר... זִיךְ פֿעַרְזָוָעָן לִיבְקִיטִיס אַיְזָן אַגְּנָצָעָן פֿאַרְנוּכִיטָעָט, יָא, עַר אַיְזָן בְּלוֹוִי אַנוּמָעָר אַזְוֵן נְוּמָעָר אַיְזָן גַּעֲוָעָן — עַיְ-12248... .

עס אַזְוֵן גַּעֲוָעָן וּוְהָרְכָּאָקְטָעָרִיסְטִישָׁ פֿאַר די נְאַצְּיִ גַּעֲנְגְּסְטָעָרִס מְעַרְדָּעָר, אוּזְיִ שְׁנָעָל ווי אַטְרָאָנְסְפָּאָרִט אַזְוֵן אַנְגַּעַקְוּמָעָן אַזְוֵן די

ערשטע זאך וואס מען האט געפֿרעהט יעדן אינעם, וויפֿיל גאלדענע צייחנער ער האט אין זיין מוויל. זיין ענטפֿער האט מען גלייך רעגייס טרייט אין דער פֿאליס דעפֿארטמענט. אט דאס איז געווען זעהר וויכטיג פֿאָר זיי, וויל דער באשלום צו שיקון פֿון די אַרבִּיטְּרָה אַין גָּאוֹ קָאמָעָר, איז געווען געוונדעת וויפֿיל גאלדענע צייחנער ער פֿארמָאנְגָּט אַין מוויל. אויב ער פֿארמָאנְגָּט עטְלִיכְעָט גאלדענע צייחנער, האט דאס געקענט אַרְבִּירְדוּעָגָעָן זיין גורל און אַים שיקון אַין גָּאוֹ קָאמָעָר... אט דאס איז געווען אַפְּילוֹ וויכטיגער ווי דעם פריזאנְגָּרָס עַלְתָּעָר. מיר האבן געוואָסֶט או יעדער פריזאנְגָּר וועלכְּעָר אַין עַלְתָּעָר פֿון פֿופֿצְּגִיגִיאָר, אַין באַשְׁטִימָט גַּעֲוָאָרָן צוֹם גָּאוֹ קָאמָעָר. דָּרְבִּיבָּר טָקָע האָבָּאָד בַּיִּזְדָּעָר גַּעֲלָגְּנָהִיט אַגְּעָזָאנְט מִינְיָן מִיטְלִידְעָנְדָע אֹז זַיְן זַיְן אַגְּעָבָן אַינְגָּעָר אֹז זַהָּה זַיְן האָלָט אַינְגָּעָר פֿון פֿופֿצְּגִיגִיאָר. כדי דורך. דעם מעגלי צו רָאַטְעָוָעָן זַיְעָרָע לְעָבָעָן.

פרויינְז פֿלְעָגְן פֿאַדְבָּן זַיְעָרָע האָר מִיט שְׂוֹאָרְצָע קְוִילָן אֹז זַיְעָרָע פֿנִימֵיָעָר מִיט בּוּרִיקָעָס וּאַרְצָלָעָן, אוּיךְ פֿלְעָגְן זַיְעָרָע אַדְעָר פֿאַטְשָׁעָן דִּי באָקָעָן זַיְן זַיְן זַיְן דָּוִיט, אוּיסְצּוּקָעָן אַינְגָּעָר אֹז גַּזְוִינְטָעָר אֹז זַיְן זַיְן זַיְן קָעָגָעָן נָאָר צוֹ פְּאָסָן צוֹ דָעָר אַרְבִּיטִיט, כְּדִי זַיְן דָּרָךְ דעם צוֹ רָאַטְעָוָעָן פֿון טָוִיט, ווּיל אַוְיָב אַיְמִצְעָר האָט נִיט גַּעֲקָעָנְט טָאָן די אַרְבִּיטִיט ווי עַס באַדְאָרָף צוֹ זַיְן, פֿלְעָגְן מַעַן יְעָנָם גְּלִיךְ שִׁיקָּן אַין גָּאוֹ קָאמָעָר... .

גאנְץ אָפְּט פֿלְעָגְן דִּי נָאָצִים נִיט נָאָר אַרוּסְדִּיסְן דִּי גָּאלְדָעָנְעָן צִיְּהָן פֿון זַיְעָרָע קְרָבָנוֹת, נָאָר אוּיךְ דִּי ווּיסְעָט קִינְסְטִילְכָּעָץ צִיְּהָן, אֹז מַעַן האָט דאס אַוּוקְגָּשִׁיקָּט קִיְּן דִּיְתְּשָׁלָאָנד, מִיט וואָס דִּי דָעַן טִיסְטָן האָבָּן זַיְן באָנוֹצָט.

בַּיָּמִים סֻוף פֿון 1944 ווּעַן מעַן האָט צַעַשְׁטָעָרט אלְעָר קְרָעְמָאָטָאָרִיעָס. האָט מעַן דָּאָרָט גַּעֲפָנוּנְעָן עטְלִיכְעָט, קְעַרְבְּלָעָךְ מִיט ווּיסְעָט צִיְּהָן. דִּי קְרָעְמָאָטָאָרִיעָס האָט מעַן צַעַשְׁטָעָרט כְּדִי צוֹ באַהָאָלָט פֿון דָעָר ווּולְטָן דִּי אלְעָר פֿאַרְבְּרָעָכָעָנס וואָס זַיְן זַיְן דָאָרָט באַגְּאָנְגָּעָן... דאס האָבָּן דִּי נָאָצִים גַּעֲטָאָגָן, ווּעַן זַיְן האָבָּן גַּעֲזָהָן אֹז די רָוּשִׁישָׁע אַרְמִיעָן דָעָרָע בְּעַנְתָּהָעָרָן זַיְן, האָבָּן זַיְן גַּעֲוָאָלָט ווּכוֹן אַפְּצָאוֹוִישָׁן אלְעָר שְׁפָרוֹן פֿון זַיְעָרָע מַעְדִּעְרְלִיכְעָט פֿאַרְבְּרָעָכָעָנס.

צּוּוִי טָעָג נָאָכְדָּעָס ווי אַיךְ האָב גַּעַהָאָט גַּעַקְרָאָגָן מִין נְמָעָר טָאָטָוָאָירָט, האָט מעַן מִיךְ גַּעַשְׁקִיט צוֹ דָעָר קָאנְצָעָטְרָאָצִיעָא לְאַגְּעָר אוּישְׁוֹיִץ פְּאָר אַרְבִּיטִיט. דָאָרָט האָב אַיךְ באַדְאָרָפְּט שְׁטָעָהָן אַין אֹז גַּעַרְפָּעָנְעָם «קוֹוָרָאנְטִיְּן», אַיְדָעָר מעַן האָט מִיךְ באַשְׁטִימָט צוֹ דָעָר עַס. עַס אַנְטָעָרִי «קְוָנְפָּט סְטָאָרְ-הָאָוָן נְמָעָר 1». דָעָר קָאָפָא פֿון יְעָנָם בְּלָאָק אַיז גַּעַוּוֹן אָהָעֶטְלִינְגָּא גַּעַוּזְעָנְגָּר קָאָפִיטָאָן וּוּלְכָעָר האָט גַּעַקְמָפְּט אַין בְּרוּדָעָר קְרִיגָּפֿון שְׁפָאנְיָע, אוּיךְ דָעָר זַיְתִּי פֿון די קָאמְנוֹニָיסְטָן. ער האָט מִיר

ניט געמאכט צופיל שוועריגקייטן, ניט פֿאַדְלָאנְגְט דָס אָומְעָגְלִיכְעַ, אָז
ער האט אונז אלעמען באַהֲאנְדָעלְט ווי מענשׂן.

אין אט דעם סטֿאַרְ-הָאוּן האט מען געבראַקט די אלע אַנגְעָרָאַבְּרֶיטָע
זאָכָן פֿוֹן גַּאנְץ אִירְאָפָעּ אָזָן פֿוֹן די נֵיעַ אַנְגְּעָקְוּמְעָנָן. עַס אַיז גַּעַוּעַן גַּעַוּעַן
אָסָךְ אָזָעַלְכָעּ סְטֿאַרְ-הָאוּזָעּ אָזָן אוֹישְׁוֹוִיז. עַס זַיְינְעַן מֵין אַוְיָפְּ
גַּאֲבָעּ אָזָן די אוֹיפְּגַּאֲבָעּ פֿוֹן מִינְיָן מִתְּהֻלְּפָעָר, אוַיסְצּוּסְאַרְטְּרוֹן אלע
זאָכָן פֿוֹן די טְרָאַנְקָס, פֿוֹן די וּאְלִיוּזָעּ אָזָן פֿוֹן די רָאַנְצָעָס אָזָן זַעַק,
וּאָס זַיְינְעַן אַוּעָקְגַּעַרְוִיבַּט גַּעַוְאָרְן פֿוֹן די טְרָאַנְפְּאַרְטְּרִיטָע. מִיר
הָאָבָן אוֹיךְ בְּאַדְרָפְטָעּ עַקְזָאַמְּנִירְן די טְוּזְעַנְטָעּ קָעַסְטָלְעָד שְׂוּבְּלָעָד,
וּוַיְיל די נַאֲצִיס הָאָבָן גַּעַוְאָסָט אָז פֿילְ פֿוֹן זַיְ זַוְּן צַוְּ בְּאַהֲאלְטָן קְלִינְעָ
קָאַסְטְּבָּאַרְעָ אַרְטִיקְלָעָן אִין די דְּזַיְגָעּ "מַעַטְשִׁ-בָּאַקְסָעּ". די גַּעַפְּנוֹנְעַנְעַ
גַּאֲלָד אָזָן צִירְוָנָג הָאָבָן אוֹיךְ בְּאַדְרָפְטָעּ אַיְבְּרָעְגְּבָנָן צַוְּ די עַס. עַס.
נַאֲצִיס. אָזָאָס וּאָס עַס אִיז מִיר נִיט גַּעַוְעַן שְׂטָאַרְקָ צָוְם הָאָרְצָן, אַבְּעָר
אַיךְ הָאָבָן בְּאַדְרָפְטָעּ אַיְבְּרָעְגְּבָנָן אַמְּוֹינְיִינְגְּסָטָן אַקְלִינְעָ טְיִילְ פֿוֹן דְּעַם . . .
אַיךְ בֵּין זַיְקָ אִיצְטָ מְוֹדָה אָז נִינְזָן טְיִילְ פֿוֹן צְעהָן הָאָבָן אוֹיךְ אַרְיִינְגְּעָוָאָרְפָּן
אִין פִּיעָרְ פֿוֹן אַוְיְוָעָן וּאָס הָאָט זַיְקָ גַּעַפְּנוֹנָן אִין אַזְנוֹעָרְ צִימָעָרְ, וּאָוָ
מִיר הָאָבָן בְּאַדְרָפְטָעּ אַרְבִּיטִין . . . וּוּעָן דָּאָס פִּיעָרְ אִין אַוִּיסְגָּעָנְגָעָן,
הָאָבָן אוֹיךְ גּוֹט בְּאַטְרָאַקטָּ די אַשָּׁ, צַוְּעָהָן אַוְיָבָעְ עַס אִיז נִיט פְּאַרְבְּלִיבָּן
קְיִינְ גַּאֲלָד אָזָן אִין די דְּאַסְטִינְגִּיפָּעָן, הָאָבָן אוֹיךְ אַרְוִיְּסְגָּעָטְרָאָגָן די אַשָּׁ
כְּדִי אַפְּצָאוֹוִישָׁן אלע שְׁפָרָן פֿוֹן גַּאֲלָד. אַיךְ הָאָבָן מִיר גַּעַמְאַכְטָמָן מֵין
אוֹיפְּגַּאֲבָעָן צַוְּ בְּרִיְּנְגָעָן פָּאָר זַיְ טְעַגְּלִיךְ, בְּלוֹוִיְּ� עַטוֹּוָּסְ צִירְוָנָג
קְלִיןְ וּוּוּרטָן.

אִין די פְּרוֹיְעָן וּאְלִיוּזָעּ הָאָט מען גַּעַפְּנוֹנָן שְׂאַכְטָלְעָד מִיט
פְּרָאַנְצִיּוֹשָׁעּ גַּעַזְיכְּטָ פְּדוּעָר אָזָן אַנְדָּעָרְ קָאַסְמָעַטִּיקָס אִין די שְׂוּעָרָעּ
טוּזְעַנְטָעָד שְׂאַכְטָלְעָד. מִיר הָאָבָן גַּעַקְרָאַגְּעָן אָזָן אַרְדָּעָרְ צַוְּ סְאַרְטִירָעָן
זַהְהָרְ פְּאַרְזִיכְטִיגְ די פְּדוּעָר אָזָן די קָאַסְמָעַטִּיקָס לְוִיטְ די שְׂאַכְטָלְעָד
פֿוֹן וּאָס זַיְ זַיְינְעַן גַּעַקְמוֹנָן אָזָן לְוִיטְ יְיִיעָרְ קָאַלְרִיעָן, וּוַיְיל אָט די
דְּזַיְגָעּ פְּדוּעָר שְׂאַכְטָלְעָד אָזָן די קָאַסְמָעַטִּיקָס הָאָבָן גַּעַזְאַלְטָ גַּעַשְׁקָטָ
וּוְרָעָן צַוְּ דִּיְתִּשְׁלָאָנדְ פָּאָר די פְּרוֹיְעָן וּוְלְכָעָן הָאָבָן גַּעַלְתִּעְן פֿוֹן די
בְּאַמְבָעָם, אַלְס אַ גַּעַשְׁאָנָקָ פֿוֹן די דִּיְתִּשְׁעָ זַעַלְגָּעָרָ. אַבְּעָרְ מִיר הָאָבָן
סְאַבְּאַתְּאַוְשִׁירָט אָט די דְּזַיְגָעּ אַרְבִּיטִיטָ צְעַנוֹפְּמִישְׁעַנְדִּיגְ פְּאַרְשִׁידְעָנָעּ
סְאַרְטָעָן אָזָן פְּאַרְשִׁידְעָנָעּ קָאַלְרִיעָן; מִיר הָאָבָן צְעַשְׁטָעָרְ די אַרְגִּינִּיְּ
זַעַלְעָ שְׂאַכְטָלְעָד, דָס אַרְיִינְגְּעָטָן אָזָן אַנְדָּעָרְ שְׂאַכְטָלְעָד צְגַעְבָּעָנְדִּיגְ
צַוְּ גַּעַזְיכְּטָ פְּדוּעָר אַיךְ פְּדוּעָר פֿוֹן דְּרָאָגָס, פֿוֹן נִיְּטָרָאָ אָזָן פֿוֹן דִּיְדִּיְ טִיְּ . . .

אָט די דְּזַיְגָעּ דִּיְתִּשְׁעָ פְּרוֹיְעָן, די נַאֲצִיכְעָס, וּוְלְכָעָן הָאָבָן
פְּאַרְגְּעַטָּרְטָ זַיְעָרְ פְּרִירָעְ דְּעַם שְׂוִידְעָרְלִיכְעָן טְיוֹוָל אָזָן
גַּעַשְׁטָאַלְטָ, אָט די דְּזַיְגָעּ פְּרוֹיְעָן וּוְלְכָעָן הָאָבָן בִּיסְלָעְכּוֹווֹיְ גַּעַנוֹמָעָן

פארוכען דעם טעם פון באםבעס פון הימעל וואס זייןען געקומען
פון אַרְ-יעִידָּעַך אָוֹן פָּוֹן אַמּוּרִיקָאָנָּעָר עֲרָאָפָּלָאָנָּעָן, זָאָלָעָן קְרִיגָּעָן דֵּי
אַנְגָּרוּבִּיטָע זָאָכָּעָן פָּוֹן דֵּי אִידִישָׁע אַוְמָגְלִיקִילִיכָּעָ פְּרִוִּיעָן? אָוּבָּיָא,
טָא זָאָל דָּאָס זִיןָ גַּעֲמִישָׁת מִיט שְׁעַדְלִיכָּעָ פְּוֹדָעָר אָוֹן זָאָלָעָן זַיְ אָוִיד
פִּילָּעָן עַטְוֹזָאָס פָּוֹן דָּעָם בִּיטָּעָן טָעָם... אָט דֵּי אַלְעָז גַּעֲמִישָׁטָעָ פְּוֹדָעָר
שָׁאָכְטָעָלָעָך הָאָט מַעַן אַיבָּרְגָּעָשִׂיקָּת קִיןָ דִּיטָּשָׁלָאָנָּדָן.
אָבָּעָר אָוִיד אַנְדָּעָרָע וּוּרְטָפּוּלָע זָאָכָּעָן הָאָבָּעָן מִירָ קִיןָ דִּיטָּשָׁלָאָנָּדָן
איְנוּזָאָגָּאָנִירָט.

איְן אָט דָּעָר סְטָאָרְהָיוִין הָאָבָּא אִיךְ גַּעֲרָבִיטָ צְוֹאָמָעָן מִיט נָאָד
איְן אִידָּן נָטָע שְׁרִיבָּרָע. זִיבָּן פָּאָלִיאָקָעָן אָוֹן צְוֹוִי אָוּקָרָאָינָרָע. וּוּעָן
אִיךְ הָאָבָּא צְוֹפָעָלִיגָּ אַוְסְגָּעָפָונָעָן, אָוֹ זַיְ אַלְעָז הָאָבָּעָן גַּעֲרָבִיטָ פּוֹנְקָט
וּזַי אִיךְ, זִינָעָן מִירָ גַּעֲוָאָרָעָן זַהָּרָ פְּרִינְדִּילָךְ אָוֹן מִירָ הָאָבָּעָן נָאָד
עַטְלִיכָּעָ טָעָג גַּעֲנוּמָעָן אַרְבִּיטָעָן הָאָנָּט אָיְן הָאָנָּט, אָוֹן מִירָ הָאָבָּעָן
סְאָרְטִירָטָ דֵּי זָאָכָּן זַיְ דֵּי דִּיטָּשָׁן הָאָבָּעָן עַסְפָּרְדִּינָטָן. פָּאָרְשָׁטָעָתָ זַיְ
אוֹ מִירָ הָאָבָּן נִיטָּ גַּעֲקָעָנָטָ טָאָן צַוְּ שְׁעִידָּגָן זַיְ זַיְעָרָ אָסָרָ
הָאָבָּן בָּאוּזָן צַוְּ צְעַשְׁטָעָרָן דֵּי מַעְרָטָעָ זָאָכָּן וּוּאָסָ זִינָעָן גַּעֲגָנָגָעָן צַוְּ
דָּעָר דִּיטָּשָׁעָר אַרְמָעָ. מִירָ הָאָבָּעָן צְעַשְׁטָעָרָטָן, אַיבָּרְגָּעָפָרָטָן אָוֹן פָּאָרָ
בְּרָעָנָטָ קָאָסְטָבָאָרָעָ עַמְּבָּרְאִידָּעָרָיָ, גַּאֲבָעְלִינָסָן (וַיְיָדָעָנָ שְׁטָאָפָעָן מִיט
בְּלוּמָעָן פָּאָר טָעָפִיכָּעָר אָוֹן מַעְבָּעָלָ), קְלִינְיָן אַרְיָעָנְטָאָלָעָ טָעָפִיכָּעָר,
אָוֹן אַנְדָּעָרָע זָאָכָּעָן פָּוֹן זַיְדָן. דָּעָר אַיְוּעָן וּוּאָס אִיזָּן גַּעֲשָׁתָאָגָעָן אָיְן
אוֹנוֹזָעָר סְטָאָרְהָיוִין הָאָט פָּאָרְשָׁלָוָנָגָעָן אָט דֵּי אַלְעָז זָאָכָּעָן וּוּאָס מִירָ הָאָבָּן
אָהָיָן אַרְיָגָעָוָאָרָפָעָן. מִירָ הָאָבָּעָן אִים גַּעֲרָופָעָן: «קְלִינְיָן קְרֻעָמָאָיָן
טָאָרִוָּם»... .

אִיךְ הָאָבָּא גַּעֲהָאָט אָוֹן אַנְדָּעָר גַּעֲלָעָגָנָהִיטָן צַוְּ מִיסְבָּרוּכָעָן מִין
אוֹיפָגָאָבָעָ. איְנוּזָעָר פָּוֹן דֵּי עַסְ, עַסְ בָּאָנְדִּיטָן הָאָט אַגְּנוּנוּמָעָן, אָוֹ אִיךְ
בֵּין גַּעֲוּעָן אָ בָּאָנָק קְלוּרִיךְ אִיזָּן מִין הַיִּם, אָוֹן עַרְ פְּלָעָגָטָ מִידָּגָגָן
אָפָטָ פְּרָעָגָן דֵּי וּוּרְדָעָ פָּוֹן גַּעֲוִוִּיסָעָ מַטְבָּעוֹתָ, סְטָאָקָס אָוֹן קָאָסְטָבָאָרָעָ
צִירָוָגָ. אִיךְ הָאָבָּא אִים גַּעֲזָגָטָ, אִיזָּן קָעָן נִיטָּ אָפְשָׁאָצָעָן דֵּי רִיכְטִיגָּעָ
וּוּרְדָעָ פָּוֹן דֵּי זָאָכָּעָן, נִיטָּ שְׁטוּדְרִיעְנְדִּיגָּ דֵּי פָּאָרְשִׁידְעָנָעָ רַעֲכָעָנוּגָעָן
(טְעִיבָּלָס) אָוֹן דָּעָם קָאָרָסָ פָּוֹן עַסְקְטַשִּׁינְדִּזָּשָׁ, וּוּאָס עַנְדָעָרָטָ זַיְ יַעֲדָעָן
טָאָגָ. דָּעָר עַסְ, עַסְ, גַּאֲצִיָּהָאָט מִירָ גַּעֲבָרָאָכָטָ דֵּי לְעַצְטָעָ צִיטָוָנָגָעָן אָוֹן
אִיךְ הָאָבָּא דָעָרְוִילָ גַּעֲהָאָט גַּעֲלָעָגָנָהִיטָן צַוְּ וּוּסָן וּוּאָס עַסְ טָוָתָ זַיְ
אָיְן דָּעָר וּוּלָט אָוֹן אִיךְ הָאָבָּא אִיךְ גַּעֲקָעָנָטָ לִיְיָנָעָן צְוִישָׁעָן דֵּי שָׁוּרוֹת... .

.11

אונזער ארבײַט, פֿאָרְשְׁטְּעָהֶת זיך, איז געווין קאנטראָלִיט. און
מיר האבען געוואוֹסֶט גאנץ גוט אָז מיר שטעלען איז אונזערע ליעבענס
איינ געפָּאָר, און אָז אונז דערוֹאָרט דער גאָז קאמער אָדער די תלייה,
אייב מען וועט אויסגעבענֵן אויף וואָס פָּאָר אָז אָפָּן מיר האבען דורך
געפִּירט די נאָצִי אָדְדָעָס. אָבער אונזער שנאה צו די נאָצִי גַּעֲגַּסְטָעָרִים

אַידִישָׁן פֿרִיזָאנָעָרָס בֵּי דָעָר אָרְבַּיִט. די דִּיטְּשָׁעָן קָאנְטְּרָאָלִירָעָן.

אַידִישׁע פֿרְיוֹזָאנֶרטּס בֵּי דָעֵר אַרְבִּיטּ. דֵי דִּיטְשָׁען קָאנְטְּרָאַלִירַעַן.

מערדער פאר דעם טיראני און טעראר. איז געוווען איזו גראום און
איזו טיה, איז מיר האבען פאר דעם מאמענט ניט געצונגערט זיז צו
שעדיגען אפילו ווען דאס זאל אונז קאסטען דאס לעבען.

פון צייט איז צייט איז אונז אויך געלונגען צו באהאלטען צירונג
און גאלעגע מטבחות פאר אווערעד נצען איך האב מיר געמאכט אין
עהימטאש אין די שיך אינועינוייג, וואס האט אונז שפטער געהאלפן
א סך אין די קאנצענטראציע לאגערן, וויל מיר האבען געקענט אומביבטן
אט די דאיגגע זאבען פאר שפיין, אין וואס מיר האבען זיך תמיד
גענויטיגט און איזו נאך אויך געהאלטען פאר אנדרער.

איזו ווי איך האב קיין אהונג ניט געהאט וועגן גורל פון מיין
פרוי און 5 קינדער, וויל מיך האט מען סעפערטט דעפארטיט, האב
איך ניט געואגט צו טראקטען וועגען עפעס גוטע ניעס פון
זיז צו הערן, וויסענדיג, איז זיינגען געוווען אין די הענט פון די
נאציס. איך בין די גאנצע צייט געוווען אין שטענדיגען אונסט און
זארג. איך האב ניט אויפגעהערט טראקטען פון מיינע טיירסתע און
לייבסטע פרוי און קינדערליך. ווען אבער איך האב געטראקט פון דעם
גורל פון מליאגען פון מיינע בעידער, האב איך ניט געקאנט דערווארטן
או מיין גורל וועט זיין בעסער... ווען איך האב זיך געמיילט מיט
מיינע פריננד מיינע אונסטן און זארגען, האבען זיז מיר ניט געהבען
קיינע האפענונגגען.

זיז זיינגען געוווען גערעכט, וויל מיר זיינגען געוווען עד ראה (עדות
אלין צוגעוזהן מיט די אויגען) פון אלעם וואס עס איז געשעהן אין
אוישווייז. אבער טראץ דעם האב איך ניט אויפגעגעבען די לעצטער
האפענונג, אפשר וועט דאך געשעהן אַ נס...!

איינמאָל, ווען איך האב אין דער סטארהיזן סארטיטט די פעך
מיט די פון נאציס אַנערויבט זאכען, האב איך באמערטט זאכען
וואס האט געטראָגען מיין נאמען און דעם נאמען פון מיינע קרובים,
וועלכע האבען געוואוינט צוֹאמען מיט מיין פאמיליע אין דער געהטאָ
אין דער צייט ווען די טראנספֿאָרטען זיינגען אַוועקגעשיקט פון חוסט.
אַ קעלט איז אַ דורך מײַן ליב... איך בין געבליבען שטעהן אַ פֿאָרִ
גלווערטער איך האב געקוּט אויף די זאכען וויאָגען אַוועקגערויבט
געוואָרען פון מיין אייגענער משפהה... דאך האב איך אויף זיכער
פון דעם ניט געקענט וויסען וואס עס איז מיט זיין געשעהן... איך
בין געוווען גרייט פֿאָר דאס ערGSTע, וויל איך האב געוואויסט וואס עס
מיינט פֿאָר אַ מוטער מיט פֿינְך קינדער געבראָקט צו ווערען קיין
אוישווייז... איך האב אַוועקגעלייגט די זאכען מיט מיין נאמען, איז
איך האב ניט געקענט באהערשען מיינע טרערעו, ווען איך האב

געטראכט אויך וואס פאר און אוון איך האב געקראגען א גערום פון
מיין פאמיליע... דער טאג ווען איך האב געפונגען דעם געפוך פון
מיין פאמיליע אייז פאר מיר געוווען דער טרייעריגסטער טאג אין
מיין ליעבען.

זיענדיג אזי דערשלאגען פון דעם איינדרוק פון דער פאסידונג
וואס האט אויף מיר געמאכט, האב איך דעם גאנצען טאג ניט געקענט
ארבייטען, און דעם צויתען טאג האב איך מיין ארבייט געתאן ניט
וואי עס באדארף צזין, בלויו אטמאטיש, אזי איז איד בין ניט געוווען
אייבעראשט איז מען האט מיך טראנספארםירט אין דער סטארהיזין
נומער 8. דארט האט זיך געפונגען ארכום אקט פון פון היילערגען
בעטן, וואס זיינען פאבריצרט געוווארען אין די ווארטאטען פון
דער קאנצעטראציע קעמעפ, און די זעלבע צאל פון שטרויינען מאטראצן
און קישענען וואס זיינען פאבריצרט געוווארען פון די פרידזונען. עס
אייז דארט אויך געוווען א סטאר הויז פון פארשידענע טעקסטילען
(וואולענען), וואס זיינען אמערטען געקומען פון די געטאָס. דארט
זיינען, צום ביישפיל געוווען טוייענטען וואלענען און זידענען טליתים.
וואס זיינען אוועקגעරיבט געוווארען פון אידישע זהימען אין פoilן
און אין אונגרן. מיר האבען געפונגען א גרויסע צאל פרוכתין, וואס
אייז פאר אונז געוווען באזויין, און אלע שוין פון גאנץ איראפע זיינען
אייסגעראכיבט געוווארען, וויל אין האב געעהן זעיר אויפשידט.
איידער מען האט זיך פאברענט. מיר האבען געפונגען טוייענטער פאר
תפילין, וואס די דיטשן האבען באונצט פאר שיך-בענדלאָד, גארטעלען
און אנדערע זאכען וואס ווערט געמאכט פון זאָל ווי אויך טליתים
האבען די נאציס געשיקט קיין לאָדוּשׁ, איז די פאבריקאנטען זאָלען זיך
פארואנדלאָן אין אנדערע טעקסטילען.

איך האב באדארפט וווײַטער סָאָרטִירָעָן פָּאָרְשִׁידְעָנָעָן זָאָכָעָן וְוַיְיָ
אין דער ערשותער סטארהיזין. די בעסטע זאָכָעָן האט מען, נאָטְרִילִיך
אייבערגעשיקט קיין דִּיטְשָׁלָאָנֵד און אויך צום פראנט פאר די דיטשע
סָאָלְדָאָטָעָן. זאָכָעָן וואס זיינען ניט געוווען פון גוטען קוֹוָאַלִיטָעָט האט
מען אַרְיְבָּרְגָּעָשִׁיקָּט צו די פָּאָרְשִׁידְעָנָעָן קָאָנְצָעָנְטָרָאָצִיעָן לְאָגָעָרָן וְוַאָס
האבען באָלָאָגָט צו אוישוּין. פִּיל זָאָכָעָן זיינען אויך געבראָכָט
געוווארען פון אנדערע לאָגָעָרָן צו אָנוּנָאָרָר לְאָגָעָרָן וְוַאָס זיינען געוווען
אָנוּנָאָרָר דָּעַר אוּפְּזִיכָּת פון די עס, עס נאציס ווען נײַע נאָצִי עס. עס
בעסטיעס זיינען געקומען צו אָנוּנָאָר לְאָגָעָר, איז די ערשות זאָך וְוַאָס
וויי האבען געטאָן ווען זיך זיינען אַרְיְנָגָעָקָומָעָן אָנוּנָאָר סָטָאָר הויז
אייז געוווען צו זָכָעָן חֶסְרוֹנוֹת אָנוּנָאָר אַרְבִּיט אָנוּנָאָר דָּעַרְוִילְיָה האבען
אין אויסְרִיאַד אָנוּנָאָר שְׂלָאָגָעָן.

„אִיר יָדֵן, שְׁוֹרְקַעַס, אִיר לְעַבֶּט נָאָךְ? מִיר האָבָעָן שְׁוֹין גַּעֲמִינַּט אָז אַלְעַ אִידְעַן זַיְנַען שְׁוֹין פָּאָרְבָּעָנַט גַּעֲוֹאָרָעַן אַיִּין הָעַלְ?“ — האָט דער הוֹיֶיט פֿוֹן דַּי נָאָצִי עַס. עַס. אוַיסְגָּעַרְפָּעָן אָוָן עַר האָט זִיךְ גַּעֲוֹאָרָפָן שְׁלָאָגָעַן יַעַדְן אִידְן וּוָאָס עַס אַיִּין גַּעֲקֻומָּעַן צַו דער האָנט.

אַיִּין דַּעַם טִילְפֿוֹן דַּי פָּרוּעַן קָאנְצָצְרָאָצִיעַ לְאַגְּעָרָס אַיִּין בִּירְקָעָנָאָה האָבָעָן זִיךְ גַּעֲפָנוּן פֿוֹן יוֹנִי בֵּין אַקְטָאָבָעָר 1944 אָן עַרְד פֿוֹן 40.000 פֿוֹן אָט דער צָאָל פָּלָעַגְטַּדְרַעְ. מַעֲגַעַלְעַי, דער בְּלוֹטְהוֹנַט פֿוֹן לְאַגְּעָר אַוּוּקְשִׁיקָּעַן יַעַדְן טָאגְהַהוֹנְדָעַטְרָעְ פָּרוּעַן אַיִּין דַּעַם גַּאֲזַעְ קָאָמָעָרָ, אַבָּעָר טְרָאָצַע דַּעַם אַיִּין דַּי צָאָל פֿוֹן דַּי פָּרוּעַן אַלְעַמְּאָל גַּעֲבַלְבַּן דַּי זַעֲלַעַ, וּוְיִילְיַעַדְעַן טָאגְפָּלָעַגְעַן צַוקְמָעַן נִיעַ טְרָאָנְסְפָּאָרְטָעַן.

אַזְוִי וּוּי דער צָאָל פֿוֹן דַּי נִיעַ אַגְּגַעַמְּעַנְעַ אַיִּין גַּעֲוֹעַן הַוִּירְ האָבָעָן דַּי פָּרוּעַן נִיטְגַּעַנְתְּ דִּיסְאַנְפְּעַקְטִירְט וּוּרְעַן וּוּי עַס בְּאַדְאָרְךְ צַו זִין, האָט מַעַן זִי פָּאָר דַּעַם צְוֹעָק אַרְבִּיגְרָעְשִׁיקְט אַיִּין אַוִּישְׁוֹיְץ לְאַגְּעָר. דַּאֲרָט אַיִּין גַּעֲוֹעַן דַּי אַזְוִי גַּעֲרוֹפְּעַנְעַ „קָוְרָצְוּעַלְעַן“ דִּיסְאַיְנְפְּעַקְטִיצְיַע סְטִישְׁאָן, וּוּמְעַנְסְנַס פָּלָאָצַע אַיִּין גַּעֲוֹעַן דִּירְעַקְט הַעֲכָר דער סְטָאָר הַוִּיזְ נְוּמָעַר 8 וּוּאָאַיִּיךְ הַאָב גַּעֲרָבִיט. אַיִּין אָט דַּעַם דִּיסְאַנְפְּעַקְטִיצְיַע סְטִישְׁאָן הַאָט מַעַן גַּעֲבָרָאָכְט אָט דַּי דָּאוּגְעַן פָּרוּעַן וּוּלְכָעַ האָבָעָן נִיטְגַּהְאָט דַּי מַעְגְּלִיכְקִיְּטָעַן צַו וּוּרְעַן דִּיסְאַנְפְּעַקְטָעַט אַיִּין בִּירְקָעָנָאָה לְאַגְּעָר.

אַיִּיךְ הַאָב אַוִּישְׁגַּנְזָצַט יַעַדְעַ גַּעֲלָעַגְנָהִיט זִיךְ נַאֲכַצְוּפְרָעַגְעַן אוּפְּחַיְמִין פָּרוּי אָוָן מִינְעַ קִינְדָּעַר אָוָן אַזְוִי הַאָב אַיִּיךְ אַוִּישְׁגַּפְרָעַגְט דַּי דָּאוּגְעַן פָּרוּעַן וּוּגְנַן מִינְעַ לִבְסָטָע אָוָן טִיעַרְסָטָע. אַיִּין טָאגְהַאָב אַיִּיךְ עַנְדְּלִיךְ גַּעֲרָאָגָעַן דַּי לְאָנְגְּ דִּעְרוֹאָרְטָעַטְנַסְנַס. אָוָן מִין וּוּיְבָא אַיִּין נָאָךְ צּוֹוְשָׁעַן דַּי לַעֲבָדְיִגְעַן, אָוָן יִי גַּעֲפִינְט וּדְקָאָן בִּירְקָעָנָאָה אַיִּין קָאנְצָצְרָאָצִיעַ לְאַגְּעָר „סִיְיָ“, בְּלָאָק 21. עַס אַיִּין לִיְכִיט פָּאָרִי צּוֹשְׁטָעַלְעַן וּוּי אַיִּיךְ הַאָב דָּאָן גַּעֲפִילְט. טְרָעָן האָבָעָן זִיךְ גַּעֲשָׁטָעַלְט אָוָן מִינְעַ אוִיגְעַן טְרָאָכְטָעַנְדִּיגְ אָזְ קִינְיָעַר פֿוֹן מִינְעַ קָרְבָּים לְעַבְנָן שְׁוֹין נִיטְגַּהְאָט, אָוָן אָט הַאָב אַיִּיךְ עַנְדְּלִיךְ אַוִּישְׁגַּפְרָעַגְעַן אָוָן מִין וּוּיְבָא לְעַבְנָט . . .

אַיִּיךְ הַאָב גַּעֲוֹאָסְטָ, אָז דער מַאֲסָן מַעְרְדָּעָר שִׂיקְט אַוִּועְקָ צָום גַּאֲזַעְ קָאָמָעָר אֲפִילְוָי יְוָגָעַ מַוְטָּעָרָס וּוּלְכָעַ אוִיגְעַן זַיְנַעַן נָאָךְ פָּעָהִיגְ צַו אַרְבִּיטָן, אַבָּעָר טְרָאָצַע דַּעַם פָּלָעַגְט מַעַן זִיךְ שִׁיקְעַן אַיִּין דַּי גַּאֲזַעְ קָאָמָרָן צּוֹחָמָעָן מִיטְזִיעַרְ קִינְדָּעָר, אָהָן שָׁוֹם רְחוּמָנוֹת . . .

נִיטְקָוְעַדְיִגְ אַיִּיף דַּעַר גַּרְוִיסְעַר גַּעֲפָאָר, הַאָב אַיִּיךְ גַּעֲשִׁיקְט אָרְיוֹו צַו מִין פָּרוּי אָוָן וּוָאָס אַיִּיךְ הַאָב זִיךְ גַּעֲבָעַטְעַן אָזְ זַאְל מִיר גַּעֲבָעַן אָסִימָן פֿוֹן בִּרְיוֹו, אַדְעָר דַּעַר דַּעְרָהָאַלְטָעָר פֿוֹן בִּרְיוֹו, אַדְעָר אָוִיב דַּעַר שִׁיקְעַר פֿוֹן בִּרְיוֹו, אַדְעָר דַּעַר דַּעְרָהָאַלְטָעָר פֿוֹן בִּרְיוֹו, אַדְעָר

דער איבערברינגער פון אוא בריוו וואלט געכאנט געווארען, וואלט
מען אלעמען אויסגעשאסען.

איך בין געוווען איבערגלייליך, וווען נאך צוויי טאג פון שפאנגען.
דער דערווארטונג האב איך דערהאלטען א בריוו פון מיין ווייב,
זאגענדיג מיר איז זי ווועט טאן אלצדיניג וואס נאך מעגליך צו מאבען א
פארזוך צו קומען קיין אוישוויין. צו דיסאנפעקטירט וווען דארט.
דער בריוו איז געבראקט געווארען צו מיר דורך א פרוי, וועלכע
אייז געקומווען קיין אוישוויין דיסאנפעקטירט צו וווען. בלויין דאך וווען
איך האב דערזעהן מיין פרוייס האנטשריפט בין איך געוווען אינגןץ
איבערצייגט איז זי צוויישן די לעבעדייגע.

דערויל האט מען מיך באשטייטט צו ארבײַטן אין הויף פון
געהילץ, וואס איז געוווען אָפֿגָעְרוֹקֶט פון דער סטאָר הויין גומער 8
ארום הונדערט טרייט. דאָרט האבען געארבייט אָרום א הונדערט מאן,
צווישען אַנְדְּעָרָעָר ר' צבי פערלמאָן, ר' אלימלֵךְ גִּראָס, ר' מְרַדְּבִּי
ווערצבערגער הערשַׁל פרענְקַעַל ר' שלמה שוחט מונקְשַׁת הַבָּבָּן
נְפָתֵלִי לעבאָוִיטַש עֲרָאָזְזַעַן געוווען מיין לעבעדייג סיידְרָל
און מהז'וּל, אונזער אָרְבִּיטִי אַיז געוווען שנידענְדִּיג די
האלץ, וואס פְּלַעַגְעַן אַרְיִנְגָּעְרָאָכְט וווערַען אין הונדערָרָ
טער פְּרַעַן. די קלעצעֶר זיינְעַן אַגְּגָוָאָרָפָעַן געוווארען אין אַקְּפָע אָן
אַיך שׂוּעָרָע דֻּמְבָּעָ-קְלַעַצְעָר, וואס זיינְעַן געקומווען פון ביילסקער
וואָלָד, נִיט וַיִּיט פון אוישוויין, האבען די פְּרִזְוּנְרָס דָּס אַרְבִּיטִי
געבראקט אין הויף פון געהילץ — האַלְצָהָוִית.

אין אַ מְרַחַק פון אָרוּם 400 מְעֻטָּר פון האַלְצָהָוִית, האבען מיר
אויגעשטעלט אַ פְּלַאַטְפָּאָרָמָע וואו מיר האבען אַנְגְּעַלְאָדָעַט טְעַלְיִיךְ
ארום 80 וואָגָן פון קלעצעֶר, וואס מען האט אַרְיִנְגָּעְשִׁיקָט צו
די פְּאַבְּרִיקָעָן פון מלחהַה אַינְדוֹסְטְּרִיעָס אין דִּיטְשָׁלָאָנד די האַלְצָ
וואס אַיז געבראקט געוווארען אין טְרָאָקָס פון בעַלְסָק, האט מען
נאָך די סָאָרְטִירְוָג (דֻּמְבָּעָס, בעַרְאָזָע, בּוֹכָן אָ. וּ.). אַנְגְּעַלְאָדָעַן
אין וואָגָן, וואס פְּרִזְוּנְרָס אַלְיִין האבען באַדָּרָפֶט זיך אַינְשָׁפָאַ
נען ווי פְּרַעַד אַוְן שְׁטוּפָעַן צו דער דערמאָנְטָע פְּלַאַטְפָּאָרָמָע. דָאָן
האבען מיר אַנְגְּעַלְאָדָעַן די האַלְצָ אין צוֹגְעַרְיִיט פְּרוֹן. אַינְמָאָל
האט אַיז קְלָאָז, דָוָרָך אַז עַקְסִידָעָנָט זיך אַרְוָנְטָעְרָגְעִיקְיָעָלָט אַז אַז
געפָאָלָעַן אוֹיָף אַיְינָסָם פון די פְּרִזְוּנְרָס. מיר האבען געוואלט צוֹרָ
לוּיְפָעַן אִים הַעַלְפָעַן, אַז אַפְּרִיְעַן אִים פון דָעַם שׂוּוֹעָרָעַן קְלָאָז,
אַבָּעַד דער "קָאָפָא" האט אוּסְגָּעָשְׁרִיעָן: וַיִּטְעַר רָאָלָעַן "מִיר גַּעַהַן
אַז מִיט דָעַר אַרְבִּיטִי! מִעְן האט אַונְזָ נִיט עַרְלִיבָט אִים צוֹ הַעַלְפָעַן,
און יַעֲנַד אַיז גַּעַבְלִיבָעַן לִיגַעַן אַ טַּוִּיטָעַר.

אווי ווי איך האב געהאט באאלטען, אוין די שיך, וווערטפֿולע זאכען, אוון אויך דורך די הילפּ פון איין געוויסען ארא, אוין מיר געלונגען זיך צו שטעלן אוין פֿאָרְבִּינְדּוֹנְג מיט 2 עס. עס. ליטע, ווועלכע האבען פֿאָרְ מיר מעגליך געמאכט, איך זאל קענען רידין צו מײַן וויב. איך האב געהאט א סְדָּ אֲרְבִּיטִיט אַן גַּהְיָלִץ הַוִּית, שנניידענדיג אוון אויסלייגן די געהילצען, דער בלאָק אויפּוועהער אָטְטָא לאש האט פֿאָרְ מיר מעגליך געמאכט אוין איך זאל אָרְבִּיטִיטָן נַעֲבָעָן די דִּיסְ אַינְגְּפֿעָשָׂן סְטָּעִישָׂן, אוון אויך אוֹזָא אָוּפּן האב איך געקענט אַרְיִינְכְּאָפָּעָן אָפָּרְ וווערטעדּ מיט די פֿרְוִיעָן ווועלכע זיינען געבראכט געווארען קִיְּזִין אוּשְׁוֹיזִיךְ פֿאָרְ דִּיסְאַינְגְּפֿעָשָׂן. עַנְדְּלִיךְ האב איך באָגְעָנְטָן מײַן פרוי. עס איז לִיכְתֵּס זיך פֿאָרְצּוּשְׁטָּעָלָעָן ווֹסָס איך האב אַיבְּרָעָד געלעט איז יונְעָם מְאֻמְּנָת. איך האב אָפְּלוּ זַי נִיט געקענט דער-קענען. פֿאָרְ אַ וּוֹיְלַזְיְּנִינְגָּן מיר אוּזִי גַּשְׁתָּאָנְעָן אוֹן קִיְּזִין ווֹארָט נִיט געקענט אַרְיוֹסְרִידְעָן. באָלֶד איז מײַן ערְשָׁתָּעָ פֿרְאָגָע גַּעֲוָעָן: «וואָס אַיְן גַּעֲשָׁהָן צו אָנוּזְעָרָעָ קִינְדְּדָעָר?»

מיט ציטטעדרענדּ לִפְעָן האט זי מיר דערצְילָט, אוֹ מעַן האט זי אַוּקְעָגְנְרִיסְעָן פּוֹן די קִינְדְּדָעָר. ווֹעַן זַי האט געמאכט אַ פֿאָרוֹזְדּ זַי צו האאלטען. זַי האט מיר גַּזְאָגָט, אוֹ אַיְדְּדָעָר מעַן האט זַי מיט גַּעַוְאָלָד אַוּקְעָגְנוּמוּן, האבען אַרְעָעָלְטָעָר אַיר צַוְּגָאָגָט, אוֹ זַי ווּלְעָן האאלטען אוֹ אוּיגְ אַוְיףְּ די קִינְדְּדָעָר. איך האב שׂוֹן באָלֶד אַיְנְגָּזְעָהָן, אוֹ אוּיך מײַן שׂוֹועָר אוֹן שׂוֹוְיגָעָר פֿוֹנְקָט ווֹי מִינְעָן קִינְדְּדָעָר זיינען בלויין גַּרְבָּנוֹת פּוֹן דָּעַם בְּלֹוט הַוּנְטָדָר. מעַגְּעָלָעָ... איך האב

אט אוּזִי האב איך געהאט די מעַגְּלִיכְקִיטִיט צו זַעַהַן מײַן וויב עטליכע מְאַל אוֹן רִידְעָן צו אִיר. איך האב אויך געהאט די מעַגְּלִיכְ-קִיטִּים אַיר צו געבען אַ בִּיסְלָ שְׁפִּיּוֹן אוֹן אָוּנְטָעָרוּוּשׁ. אוּיך אַיְן בִּירְקָעָנָאָו האב איך געהאט אַ גַּעַלְגַּעַנְהִיט צו רִידְעָן צו מײַן וויב ווֹעַן איך האב עפָּס באָדָאָרְפָּט טָאָן אַיְן יְעַנְעָם לְאָגָעָר. די עס. האבען מִיךְ אָהִין גַּעַפְּרִיט דָּוְרָךְ די פֿאָרְמִיטְלָוָגְג פּוֹן אָראָ. שְׁפָעְטָעָר האב איך באָדָאָרְפָּט בְּרִינְגָעָן הַאַלְיָץ קִיְּזִין בִּירְקָעָנָאָו, אוֹן איך האב זיך באָנוֹצְטָ מִיט דָּעַר גַּעַלְגַּעַנְהִיט אוֹן גַּעַזְעָהָן

מיין וויב . . עס איז געוויזן אַ זעלטנען סעניאציע ווען
אימיצען האט זיך אַיגעגעבען צו באָזוכען אַ צוּוִיטען אַין
או אנדער קאנצעטראציע לאָגער. עס איז געוויזן נאָך זעלטנען
אַ באָגעגעניש צוּוַישען מאָן אָון וויב, עס פֿאָרְשְׁטוּהַט זיך אַן אַנדער
פֿרוּעַן האָבָעַן מֵיר גַּעֲפְּרָעְגַּט צַיְאִיך ווַיִּסְעַפֵּס ווַעֲגַעַן דַּעַם אָון דַּעַם
מאָן, ווֹאָס האָט באָלָאנְגַּט צוּ זַיְעַר משְׁפָחָה. אַיך האָב זיך פֿרְוּבִּירְט
צַו טְרִיסְטָעַן.

אַיך האָב זיך באָמִיט צוּ זַיְעַן דַּעַם גַּאנְצָעַן טָאג נַעֲבָן דַּעַם סְטִיְישָׁאָן
פֿוֹן די דִּיסְאִינְפְּעָקְשָׁן פֿאָר די פֿרְוּיָעַן. אַיך בֵּין גַּעֲוֹעַן מַולְדִּיג אַין
דַּעַם, ווַיַּיל אַיך האָב גַּעֲקָרָאָגָעַן אַן אַרְדְּדָעַר צַו באָזָרְגָּעַן מִינְיָע מִיטָּה
אַרְבִּיטְעָר מִיט ווְאָסָעָר, ווֹאָס אַיך האָב גַּעֲבָרְאָכֶט אַין קְרוֹג ווֹאָס האָט
גַּעהְאָטָעַן אַרְומָ 50 קְוּוֹאָרֶט. דַּוְרַךְ דַּעַם אַרְדְּדָעַר האָב אַיך דַּעְרוֹוְיָיל
גַּעהְאָטָעַן די גַּעֲלָעְגָּנְהָיַט צַו שְׁטִילְזָן דַּעַם דַּוְרְשָׁתָפָן די אַומְגָלִיקִי
לִיכְעָפָר פֿרוּעַן ווְעַלְכָּעַ האָבָעַן גַּעֲוָאָרֶט אוּפִיך דִּיסְאִינְפְּעָקְשָׁעַן, אָון אַין
דַּעַר ווְעַלְבָּר צַיְאַט האָב אַיך זַיְעַנְטָגְעַנְט גַּעֲבָעַן זַאָכָן ווֹאָס זַיְעַנְטָגְעַנְט
נוֹיטִיג גַּעֲבָרְיוֹיכְט, ווֹי טַעַפְּלָעַר, לַעֲפָלָר, אַבְּסִיל שְׁפִּיזָן אָון
אוֹיך קְלִיְידָעַר ווֹאָס אַיך פְּלָעָג פֿאָר דַּעַם צְוֹעָק צְוֹאָמְעַנְגָּעָמָעָן.

וַיַּיל אַיך האָב זיך גַּעֲמִיט צַו הַעֲלָפָעַן יַעֲדָעַן אַיִינָם אַין אוַיְשָׁוָץ
אוֹן גַּרְגְּנָעָר מַאֲכָעַן פֿאָר מִינְיָע אַרְעָמָע, אַומְגָלִיקִילְבָּעַן בְּרִידְעָר מִיטָּה
פֿרְדִּיאָנְעָרָס. האָבָעַן פֿיל פֿרוּעַן אַפִּילָו די ווֹאָס האָבָעַן מֵיר נִישְׁטָט
גַּעֲקָעַנְט זַיְעַנְט נַאֲכְפָּרְעָגָעַן אוּפִיך שְׁטָעָרָן פֿוֹן חָוָסָט אָון ווֹאָס זַיְעַנְטָגְעַנְט
גַּעֲזָאָגָט דָּאָס אַיך בֵּין דָּאָס, אָזְוִי האָבָעַן זַיְעַנְט גַּעֲבָעַטָּעַן : „הַעֲלָפָעַן
מִיר ..“

איַצְטַּדְּרַף אַיך שְׂוִין מַעַר קִין מַוְּרָא נִיט האָבָעַן צַו דַּעַרְתִּי
צַיְילָעַן, אוֹ אַיך האָב תְּמִיד גַּעהְאָט די מַעְגְּלִיקִיטִים צְוֹאָמְנְצְׁקָלְבִּין
עֲפָעַס שְׁפִּיזָן, כְּדַי צַו שְׁטִילָעַן דַּעְרְמִיטִים דַּעַם הַונְגָּרָעָר פֿוֹן מַאֲכָעַן די
אַומְגָלִיקִילְבָּעַן. אוֹ אַיך האָב דַּוְרְכָּדָעַם אַיְנְגָעָשְׁטָעַלְטָמִין לַעֲבָעַן אַין
גַּרְדָּעְסְּטָעַר גַּעֲפָאָר, ווַיַּיסְטַּא אַיְנְגָעָר ווְעַלְכָּרָה האָט זַיְעַנְטָגְעַנְט
הַאלָּטָעַן אַין אוַיְשָׁוָץ. די גַּעֲפָאָר אַיז גַּעֲוֹעַן נִיט נַאֲר צַו קְרִיגְעָן
אַ גַּרְוִיסְעַ שְׁטְרָאָפָּה נַאֲר אוֹיך צַו צִיְעָן די אוּפְּמַעְרְקָזָמְקִיטִים פֿוֹן
די עַס, עַס לִיטָּה, ווַיַּיל ווֹעַן נַאֲר מֵיר זַיְנָעַן גַּעֲקָוּמָן נַאֲעַנְט צַו די
הַונְגָּרְדִּיגָּעָר פֿרוּעַן אַוְן מִידְלָעָן, פְּלָעָגָן זַיְעַנְט אַנְגָּרְדִּינְגָּלְעָן
אוֹן בַּעַטְן שְׁפִּיזָן. די מַאֲסָן זַיְנָעַן אַלְעָמָל גַּעֲוֹעַן אַגּוּזָהָעָנד, אוֹן
מַעַן האָט אַינוֹ גַּאנְצָן לַיְכִיכְט גַּעֲקָעַנְט עַנְטְּדָעָקָעָן בְּיַיְדִּי עַס, עַס, אַנדָּעָר
בְּיַיְאַן אַוְיְפְּוּעָהָרָיִן פֿוֹן די פֿרְוּעַן. אָזְוִי ווַיַּיל אַיך האָב גַּעֲקָעַנְט פֿיל
פֿוֹן די גַּאֲדִידְיָעָן (אוֹיְפְּוּעָהָעָר). האָב אַיך גַּעֲקָעַנְט אוֹיְסְמַאְרְקִירְעָן צַו

העלפן יונגע אַרְעָמָע פֿרְיוּן, וועלכע האבען פֿאַר פֿיל טעג ניט געגעטען
וועס באַדָּרֶך צו זיין.

די עט. עס אויפֿועהער האבען פֿאַר גַּעֲצִיגַּעַן צו בליבען איינז
ווינינג, וויל דארט האבען זי געקענט בעאַבָּאַטָּן די נאַקעטש פֿרְיוּן
מייט אַ צִּינְישָׁן סָאָדִיזָם. אָוֹן אָזְוִי ווי צוֹוְישָׁן די סָאָלְדָאַטָּן פֿון דער
וועהַרְמָאָכָט זיַּנְעָן גַּעוּוֹן אָוּיך אַיְנְגִינְג גַּעוּוֹסְעָהָאָפָטָע מענְשָׁן, אָיוֹן

מיר גַּעֲלָנְגַּעַן צו קַעְנָעַן עַפְּסָטָן פֿאַר די אַמְּגָלִיקְלִיכְבָּעַ...

דורך יונגע באַגְּעָנִישָׁן פֿלְעָג אַיך גַּעֲוִינְלִיךְ קַרְגָּעָן נִיעָס
און בריוו פֿון די פֿרְיוּן וואָס אַיך האָב באַדָּרֶט אַיבְּעָרְגָּעָבָעָן צו
זַיְעַרְעַ קַרְבָּיִט אָוֹן באַקָּאנְטָע, אָוֹן פֿאַרְקָעָרט. מֵיר האָט אַבָּעָר דָּעָר
וּאָרט אָן אַנְדָּעָר שַׁוְּעָרָע אַוְּפְּגָאָבָע: וּוֹעֵן נַאֲרָס אָיוֹן אַנְגָּקְומָעָן אַ
טְּרָאָנְסְּפָּאָרָטָן פֿרְיוּן פֿלְעָגָט מַעַן זַיְיָ בַּאֲלָדָשָׁן צו די דִּיסָּאַנְיָן
פְּעַקְשָׁן סְטָעִישָׁעָן. עַס פֿאַרְשָׁתָהָת זַיְיָ, אוֹ די שְׁרָעָק אָוֹן שְׁקִיט
מַעַן זַיְיָ צו די גָּאוֹן קָאָמְעָרָן, האָט זַיְיָ אַלְעָמָעָן באַגְּוּמָעָן, אָוֹן עַס אָיוֹן
גַּעוּוֹאָרָעָן אַ מאָסָן פְּסִיכָּאָן אָוֹן עַס אָיוֹן גַּעוּוֹן מִין אַוְּפְּגָאָבָע זַיְיָ
צַו באַרְוָהִיגָּן אָוֹן זַיְיָ פֿאַרְזִיכָּעָרָן, אוֹ זַיְיָ גַּעהָן וּוּרְקִילִיךְ
פֿאַר דִּיסָּאַנְפָּעָקָשָׁן.

צּוֹלִיב דָּעַם סָאָרט אַרְבִּיטִיט וואָס אַיך האָב דָּארְט גַּעַטָּאָן צו
ברְּיִנְגָּעָן וואָסְעָר פֿאַר מִין אַרְבִּיטִיט - קָאָמָנְדָּע, האָב אַיך גַּעַהְאָט די
מְעַלְכִּיקִיט פֿון פֿרְיִיעָר באַגְּוּגָנוֹג אַפְּילָו אַוְּסְעָר דָּעַם לְאַגְּעָר, פֿאַר
שְׁטָעָהָת זַיְיָ נִיט הִינְטָעָר די אַוְּפְּזָעָהָר. האָב אַיך גַּעֲרָגָעָן די
גַּעֲלָגְעָנְהִיט צו גַּעֲפִינְגָּן די שְׁפָרְדָּעָן צו אַנְדָּעָר פֿאַרְבָּעָכָנָס וואָס די
גַּאֲצִימְעָדָדָר זַיְנָעָן באַגְּנָעָן, אַוְּיָך דָּעַר לְיִנְקָעָר וַיְיָטָ פֿון דָּעָר
דִּיסָּאַנְפָּעָקָשָׁן סְטָעִישָׁן אָיוֹן גַּעַשְׁטָאָגָעָן אַ צַּוְוִי שְׁטָאָקִיגָּעָה הַוִּי, די
אַזְוִי גַּעֲרוּפָעָם «טְעַטָּאָטָע גַּעֲבִידָע». אַט די דָּאָזִיגָּע גַּעֲבִידָע וואָס
איָן אִיצְט (1944-45) באַגְּוֹצָט גַּעוּוֹאָרָעָן אַלְסָטָאָרְהָוִי פֿאַר די
שְׁרָעְקִילִיכָּעָ פְּאַיְזָן (גִּיפְּטָן) וואָס די נַאֲצִי בְּלוֹטָה הִינְטָהָבָע גַּעַנְזָט
פֿאַר אַוְּסְמָאָרְדָּעָן די אִידָּעָן.

גַּאנְץ אַפְּט בֵּין אַיך גַּעוּוֹן אָוֹן עד רָאִית אָוֹן גַּעַזְעָהָן ווי אָזְוִי זַיְיָ
טְּרָאָגָעָן אַרְוִיס די גִּיפְּטָן דָּעַם דָּעַר גַּעֲבִידָע אַיְן בְּלַעֲכָבָנָעָן קָאָגָעָן. אַט די
דָּאָזִיגָּע בְּלַעֲכָבָנָעָן קָאָגָעָן האָבָעָן זַיְיָ אַנְגָּעָלְאָדָעָן אַוְּיָך אַטָּאָס אַוְּיָך
וְאָס עַס אָיוֹן גַּעוּוֹן דָּעַר צִיכָּן פֿון «לִיטְנְ-קְרִיְּעִי»... קָעָן מַעַן זַיְיָ
פֿאַרְשָׁטָעָלָעָן אַ גַּרְעָסְעָר אִירָאָנִיעָ?... די שְׁרָעְקִילִיכָּסָטָע גִּיפְּטָן
פֿאַרְגָּאָזָעָן אַוְּשָׁולְדִּיגָּע מַעְנָשָׁן — אַוְּנְטָעָר דָּעַם צִיכָּפָעָן פֿון «רְעָדָה
קרָאָס! ”.

אַוְּיָך דָּעַר טְּרוֹאָסָע פֿון דָּעַם «טְעַטָּאָטָע גַּעֲבִידָע» זַיְנָעָן גַּעֲלָגָעָן
טוֹזְעָנְטָעָר קָאָלְדָּעָרָעָס, סְהָבָעָן באַלְאָגָנָט צו די אַמְּגָלִיקְלִיכְבָּעָ קְרָבָנוֹת

אין קעלער פון דער געביידע האב איך געווען א גרויסע צאל קעסטלען
אנגעפילט מיט דראגס, וואס האט געהאלפען אומברינגען הונדרטער
טויזענטער מענשן אין אוישויז און אין בירקענא. דאס אין געווען
די פאיין מיט וואס די נאציז מעדער האבען געמאכט זיירע שויידער-
ליך עקספערימענטען, וואס איז געווען געליבעלט : וויסענסאטפֿ-
ליך אויספֿאַרשונגען און אונטערזוכונגען (רישורטש). מיט די פאלגן
פון פיל טויזענטע טויטע... די נאציס האבען געהאט פֿאַרשיידען
וועגן ווי איז צו מארדען אידען. אינגעָר פֿלעגט א שלידער טאן
עפֿעס א זאָר נעבען דעם לאָגֶד גָּרְד, און דאן באָפֿעלען איינעם
פון די פריזונערס צו ברינגען יונען זאָך צוֹרִיך וווען דער פריזונער
האט דערפֿילט דעם באָפֿעל, וויל ער האט דאָך קִין אַנדְעָר בְּרִירָה
ניט געהאט ווי צו פֿאַלגן, פֿלעגט ער דערשאָסָען ווערען דורך די
אָרְדָּס, מיט אָן אויסרייד, אָן מען האט גָּמִינִט אָז דער פריזאנדר
האט געוואָלט אַנטְלוּיפֿעָן דער מעדער האט נאָך באָקְומָעָן אָן אויס-
צִיכְעָנוּגָּל אלס העלְד וועלכְּעָר האט דערשאָסָען איינעם וועלכְּעָר האט
געוואָלט אַנטְלוּיפֿעָן... פֿאָלָס ער אָיז נִישְׁתְּ גַּעֲגָנָּעָן האט דער

טער דִּיטְשֵׁרְשָׁסָעָן פֿאָר נִישְׁתְּ אוּסְפֿאַלְגָּעָן דעם באָפֿעל.

איינער פון די אַבְּשָׂוִילְיִיכְסָטָן אָן עַקְעַלְהַאַפְּטִיגָּעָן פֿאַרְבְּרִיעָכָעָן
אין געווען דאס פֿאַרגָּזָעָן פון די מִידְלָעָך אָן פרְוִיעָן, וועלכְּעָר האבען
פֿאַרְשְׁוֹאַנְגָּעָרָט פון די נאָצִיס. פֿרִיעָר האבען די נאָצִיז אוּסְפֿאַרְפּֿעָן
גַּעֲשַׁעְנְדָּעָט די מִידְלָעָך אָן די פרְוִיעָן. אָן וווען מען האט אוּסִ-
גָּפְּנוּגָּן, אָז די דָּזִיְּגָּעָן מִידְלָעָך אָן פרְוִיעָן זִיְּגָּעָן שְׁוֹאַנְגָּעָר האט מען
שְׁוִין גַּעֲפְּנוּגָּן אָן אוּסְפֿאַרְדִּיך ווי צו פֿאַרְשִׁיקָּעָן אָין די גָּאוּ קָאָמְעָרָן וואָו
מען האט זוי אָמְגַעְבָּרָאָכָט, כְּדי צו פֿאַרְדְּעָקָעָן די נאָצִיז סֻקְסֻוּלָעָן
פֿאַרְבְּרִיעָכָעָן גַּעֲגָן די אָמְגִילְקִילִיכָּע. אָבָּר נִיאָר די פרְוִיעָן
וואָס האבען פֿאַרְשְׁוֹאַנְגָּעָרָט פון די נאָצִיס האט מען פֿאַרגָּזָעָן, נִיאָר
אוּיך די אָמְגִילְקִילִיכָּע פרְוִיעָן וועלכְּעָר זִיְּגָּעָן גַּעֲרָאָכָט גַּעֲוָאָרָעָן אָין
לאָגָעָר שְׁוֹאַנְגָּעָרָעָה האט מען זוי גָּלִיךְ פֿאַרגָּזָעָן, וויל זוי ווּאלְטָעָן
דאָך פון אָזְעָלְכָעָר פרְוִיעָן נִיאָט גַּעֲקָעָנָט אָרִיסְקְּרִיגָּעָן אַרְבִּיטִּיט...
די שְׁוֹאַנְגָּעָרָשָׁפְּט ווי אוּיך דעם גַּעֲבָוָרט, אָן אוּיְּ אָרוּם אָיז זוי
ニיצול געוואָרָן פון אָיז זִיכְּרָוּן טוּיט.

אוּיְּ ווי אייניגע פון מִינְעָן קָאָמָרָאָדָן האבען גַּעֲוָאָסָט, אָז איך
קליב זיך צו שְׁרִיבָּעָן אָבוֹך וועגן זיַּגְעָן די קָאנְצְצָעָרָצִיעָ לְאַגְּרָעָן,
אוּיב איך וועל פון דָּאָרָט אָרוּס אָלְעָבְּדִיגָּעָר, האט אָין אַרְבִּיטִּעָר
מייטן נִאמְעָן פֿרִיטִּץ נִוְמָאָן, מִיךְ אָין טָאָג מִתְגָּעָנוּמָעָן צִיְּגָּעָן די
קרעמאָטָאָרִים פון אוּישׂוּזָעָן. מִיר האבען גַּעֲקָעָנָט אָן אַרְדָּעָר אַרְיִינִי-

צוברייניגען א לאסט האלץ אין אפֿיס פֿון קְרַעְמָאַטָּאַרִים. ווען מיר זיינען אָגָּקְוּמָעַן צו דער גְּבֵּידָע, וואָס האָט זיך גְּעַפְּנוּן אַרְום 50 טְרִיטְפֿון דָעַם אַרְיִינְגָּאנְגָּ צוֹם לְאַגְּעָר, בֵּין אַרְך גְּעוֹאוֹרָעָן הַעֲכָסֶט אַיבְּעַרְאַשְׁט אָוִיסְצּוּגְעַפְּינְגָּעַן, אוֹ אַיְך פְּלַעַג פְּאַרְבִּיגְעָהָן אַט די דָאַיְגָע גְּבֵּידָע אַפְּט, נִיט ווִיסְעַנְדִּיגַּ, אוֹ דָאָס אַיְזָע גְּעוֹונָן די קְרַעְמָאַטָּאַרִים. ווען מיר האָבעָן זיך אָפְּגַּעַשְׁטָעַלְט מִיט אַונְזָעָר לְאַסְט. זיינען צוֹוַיִי מִידְלָעַד אָרוֹיסְגָּקְוּמָעַן פֿון אָפֿיס אַונְגָּעַנְמָעַן רִידְעָן צו אַונְזָעַן וועגן דָעַם פְּלָאַץ ווֹאָוּוּקְצּוּלְיִיגָּעַן די האָלֶץ. בֵּין אִיצְטָהָט מַעַן גַּלְילִיגַּט דָעַם פְּלָאַץ אַונְגָּעַנְמָעַן פֿון אָפֿיס אַונְגָּעַנְמָעַן רִידְעָן צו אַונְזָעַן גְּעוֹונָן בְּעַסְעַר אָוִיב מַעַן ווּטַהַאַלְטָעַן די האָלֶץ אַינְ פְּלָאַץ ווֹאָט אַיְזָע באַשְׁיכְטָ פֿון שְׁנִי אַונְגָּעַנְמָעַן רִיעָגָע.

פֿון אַונְזָעָר גְּשַׁפְּרָעַד מִיט די מִידְלָעַד האָבעָן מִיר אָוִיסְגָּקְוּמָעַן, אוֹ זַי זיינען אִידִישָׁ פֿון סְלָאָוָאַקְיָע, אַונְגָּעַנְמָעַן אָוּוּקְגָּעַשְׁלָעַפְּט גְּעוֹוֹאָר פֿון די דִּיטְשָׁעָן אַיְן 1942. פְּלִי טְוִיזְעַנְטָע אָזְעַלְעַכְסָ מִידְלָעַד זיינען גְּבָרָאָכָט גְּעוֹוֹאָרָן צו די שְׁלָאַכְטְּפָעַלְדָּעָר אַלְס "רוּבִּיבָּ" פֿון די דִּיטְשָׁעָן זַעַלְגָּעָר. אַסְט פֿון זַיִי האָבעָן גַּעַהָאָט דָעַם "גּוֹטָעָן מְזָלָ" צו קְוּמָעַן קְיִין אַוְישָׁוִיךְ, אַונְגָּעַנְמָעַן אַט די דָאַיְגָע מִידְלָעַד זיינען גְּעוֹוֹעָן פֿון די.

אַצְּאָל פֿון די פְּרוּיָעָן אַונְגָּעַנְמָעַן זיינען גְּבָרָאָכָט גְּעוֹוֹאָרָן אַינְ אַוְישָׁוִיךְ פָּאָר ווִיסְעַנְשָׁאַפְּטָלִיכָּע עַקְסְפָּעַרְיְמָעַנְטָעָן אַונְ אַוְיסְפָּאָרָדָן שְׁנוֹגָעָן. וואָס זיינען אַוְיסְגָּפְּרָוְבִּירָט גְּעוֹוֹאָרָעָן אַוְרִיךְ לְעַבְּדִיגָּעָע מַעַשְׁנָן. די דָאַיְגָע עַקְסְפָּעַרְיְמָעַנְטָעָן האָבעָן זיך אָרוֹיסְגָּעַוְיִזְעָן אַינְגָּאנְצָעָן צו זַיְנָן נִיט פֿון מַעְדִּיצְיְנִישָׁעָן שְׁטָאַנְדְּפָוָנְקָט . . .

צַו מִין גְּרוֹסָעָר אַיבְּעַרְאַשְׁוָגָן זיינען אַט די צוֹוַיִי מִידְלָעַד גְּעוֹוֹעָן רִיְּין אַונְגָּעַנְמָעַט גַּעַלְיִידָּעָט ווֹי אלְעַ אַנְדְּבָרָעָפָרְ פְּרוּיָעָן וואָס זיינען גְּעוֹוֹעָן אַנְגְּעַשְׁטָעַלְט אַיְן דָעַר 'ס' ס' אָפֿיס בְּיִדְעָן מִידְלָעַד האָבעָן גַּעַהָאָט וַיְיַעַרְעָהָאָרָן אַונְגָּעַנְמָעַט זַיִי אַונְגָּעַנְמָעַט גַּעַהָאָט גַּעַנוֹגָשְׁפִּיָּין אַונְגָּעַנְמָעַט טָאַקָּעָ גְּלִיךְ, אַונְגָּעַבְּאַטְעָן שְׁפִּיְיָן . . .

נַאֲך גְּרַעְסָעָר אַיְזָע גְּעוֹוֹעָן מִין אַיבְּעַרְאַשְׁוָגָן ווען אַיְך האָב גַּעַזְוָהָעָן אַז די דִּיטְשָׁעָע עַס, עַס אָפְּצִעְרָעָן האָבעָן גַּעַרְאַבִּיט צְוָאַמָּעָן מִיט די דָאַיְגָע מִידְלָעַד. דָאָס האָט צו מִיר אַוְיסְגָּעַזְוָהָעָן מַאַדְנָעָ. ווען מִיר האָבעָן ווַיְיַדְעָר אַנְגָּעָהִיבָּעָן רִידְעָן וועגן די האָלֶץ, האָב אַיְך פְּאַרְגְּעַשְׁלָאַגְּעָן פָּאָר די מִידְלָעַד אָוּוּקְצּוּלְיִיגָּן די האָלֶץ אַיְן קְרֻעְמָאַטָּאַרִים, ווַיְיַלְדָּר אַרְטָה וַיְאַלְטָגָעָן גְּעוֹוֹעָן דָעַר אַיְנְצְגָּעָר פְּלָאַץ ווֹאָוּ די האָלֶץ אַיבְּעַרְאַשְׁוָגָן גְּעוֹוֹעָן פֿון רַעְגָּעָן אַונְגָּעַנְמָעַט. אַיְך האָב בְּיִי זיך בְּאַשְׁלָאַסְעָן צו זַעַהָן דָעַם אַיטְיוֹינִיגָּ פֿון אַקְרֻעְמָאַטָּאַרִים, וואָס עַס זַאְל נִיט גַּעַשְׁעָהָן . . . אַיְך האָב גַּעַטְרָאָכָט, אַונְגָּעַנְמָעַט זַעַהָן מִיט מִינְיָע אַוְיְגָע

אכן וואס איך וועל נאבהער קענען באשדייבען, און די וועלט זאל
ויסען וואס איזוינס דאס איזו געווען.
ווייזט אויס, און די מידלעך האבען פארשטאנגען מיינע געדאנקען.
זוי האבען געפרעגט זעיר הויפט און ער האט איזוגעתיטט. אין עטליכע
מיינט ארום זייןיען זוי ארייסגעקמען און ערanganונג פון אונ ער,
עס סאלדאט, וועלכער האט געפענט דעם טויער פון קראמעטאָרים.
דורך ואנגען מיר האבען אריינגעטראָגען די' האלץ.

איך האבען געזאגט מיינע ארייסעהעלפער זיך צו געמען צייט און
ארבייטען פאמעלעך, כדיז און האבען גענוג צייט זיך גוט אַרומאַזוקען
אין קראמעטאָרים, וואס מען האט שווין מערד ניט גענוצט. בִּידע
מיידלעך האבען זיך געפליט קאלט, זייןיען אויס אין אַפְּס אַנוֹאַרעמען.
אבער זוי האבען פארשפֿראָבען זיך צוּרִיקְזּוּקְעָרָעָן שפֿעטער און ער
קלערען די פֿאַרְשִׁידְעָן אַינְצְּעָלְהִיטָּעָן צו מיר.

איינע פון די מידלעך האט מיר געזאגט: געה דורך אט ער
טיר דורך וואס פיל הונדעטרער טויזענטר זייןיען דורךגענגען און
האבען זיך שווין מער קיינמאָל ניט צוּרִיקְזּוּקְעָרָעָן. ווען זוי זייןיען
אַרְוִיס פון אט ער געבֿידָע, זייןיע זוי אַרְוִיס אין אשעס ..
ווען איך בין דורךגענגען דעם אַרְיִינְגָּאנְגָּה האבען זיך געפֿונְגָּעָן
אין אַ גְּרוּסְעָן האַל אַרום 225 סְקוּוּעָר מְעֻטָּה, אָוֹן אַ גְּרוּדָר פון
טויטען קערטערס האט זיך געהערט ... אַינְזְוִינְגָּה אָוִיף די
שאָפָּעָס זייןיען געשטאנגען אַרְגָּעָס (וואֹזָעָס) מִיט די אשעס פון די
טויטען אויף וואס עס זייןיען געוווען אַגְּנְעָשְׂרִיבָּעָן נְוּמָעָן. זוי די
מידלעך האבען מיר ערקלערט האבען די נאָצִים דאס געטאן כדיז
אויסצְּנוּאָרָעָן געלט פון די קְרוּבִּים פון די קְרָבָּנוֹת, אַרְוִיפֿשְׁטְּעָלְעָנְדִּיגָּה
אַ נְוּמָעָן פון אַ קְרָבָּן אויף ער אַרְנָעָן, אָוֹן זָאָגָעָן אָוּן דאס אָוּן
די אָשָׁפָּעָס פון דעם פְּרִיזְגָּנְדָּר. דָּאָן פְּלָעָגָן די נאָצִים שְׁרִיבְּיָעָן
זוי די קְרוּבִּים פון דעם קְרָבָּן אָוּן פְּאַרְלָאַגְּנָעָן געלט פְּאַרְוּסִים, אוּבָּה זוי
וילען האבען די אשעס. נִיט אַלְעָעָה האבען זוי געגלובֿט, אָוּן גְּזָעוּתָה אָוּן
דעם בלויין אַ מִיטְעָל אויף אויסצְּפֶּרֶעָסָעָן געלט. זייןיען די אַרְנָעָס
מִיט די אשעס געבליבֿעָן שְׁטִינוֹ אָוּן ער אלטער קראמעטאָרִיעָה.

ווען איך האב באטראקט די קראמעטאריע אין אקטאבער 1944. האב איך געקענט זעהן פאראטער שטיילעך פעט אויף די טירען פון דעם פוירנעם (شمעלץ-אוווען) און אין די אשעס האט מען געקענט מערקען שטיילעך פון מענשליכע ביינער... אין דער צייט וואס איך האב עקואמינרט די קראמעטאריע, האבען מײַנע אַרוֹיסַהָעַלְפָּעָר אַוּוֹקָגָעַלִּיגֶטָדָה האלץ נעבן דער וואנט אין אַגְּרוֹיסָע קוֹפָּעָדָה. דערוֹיְיל האב איך אויסגעפֿאָרְשָׁטְדָה די אלע אַינְגָּזָעַלְחִיטָעָן. איך האב אַפְּילְוָו באַטְרָאָקְטָדָה די שאָפָּעָס מִיטָּה אַוְרָנָעָס. און איך האב געזעהן די נומערען אַנְגָּזָעַצִּיכָּעָנָט אויף זַיִּה...

די מיידלעך האבן מיר געזאגט, און וועלן מיר וויזן זאָכָן וואָס וועלן מיר שטאָרָק אַיבָּעָדָשָׁן. אַינְיָעָ פָּוָן די מיידלעך האט געעפָּעָנָט די טִירָדָה וואָס האט גַּעֲפִירָט פָּוָן דעם גַּאֲזָה צִימָעָר צַוְּדָם צוֹוִיטָן צִימָעָר, פָּוָן וואָנָעָן עַס האט זִיךְרָעָטָרָגָן אַשְׂוִידָעָלִיכָּעָר אַיבָּעָדָלִיכָּעָר גַּעֲרָךְ, וואָס האט מיר שיַעַר נִיט גַּעֲמָאָכָט צַוְּלָשָׁן. אַין צַעְנָטָעָר פָּוָן צִימָעָר אַין גַּעֲוָעָן אַוְן וואָנָעָן אַין אַוְן ווַיְנְקָעֵל דָּאָרָט זִיְּגָעָן גַּעַד שְׁתָאָנָעָן גַּרְוִיסָּעָ פְּלָעָשָׁר, פָּוָן וואָנָעָן עַס אַין גַּעֲנוּמָעָן אַין אַוְמָבָּאָד שְׁרִיבְּלִיכָּעָר גַּעֲרָךְ... מיר האט זִיךְרָעָט אַוְן גַּעַפְּנִין זִיךְרָעָט טִיעָפְּלִיס וּוְרָקְשָׁטָאָט, וּוּאוֹ דָעָר טּוֹיטָ קָוְקָט אַרְוִיסָּ פָּוָן יַעַדְנָ טָרָיט.

אין אַט דעם צִימָעָר — האט מיר אַינְיָעָ פָּוָן די מיידלעך דערציילַטָה, האט מען גַּעֲמָאָכָט עַקְסְּפָּעָרִים עַנְטָעָן מִיט די אַוְמָגְלִיקְלִיכָּעָר קְרָבָּנוֹת, מען האט זַי אַיְנָפָּאָק פָּאָרָמוֹטָשָׁעָט צֻוְּמָ טּוֹיטָ. די נַאֲצִי מַאֲסָעָנָמָרְדָּעָר, פְּלָעָגָן אַרְיִינְטָאָן אַיְנָעָם פָּוָן די קְרָבָּנוֹת אַין וואָנָעָן אַין גַּעֲנוּמָעָן גַּיסָּן אויף אַיִּם קָאָלְטָעָ וּוְאָסָעָר, אַין יַעַדְרָ וּוְיַיְלָעָה האָבָן זַי גַּעֲמָאָכָט די וואָסָעָר נַאֲדָקָעָטָר... זַיִּה האָבָן גַּעֲוָאָלָט זַעהָן אַין וואָס פָּאָר אַ דִּיגְרִי פָּוָן קָאָלְטָקִיָּט וּוּעָט דָעָר קְרָבָּן שְׁטָאָרָבָן אַין אַוְנָטָעָר וּוּאָס פָּאָר אַ בָּאַדְיְנָגָוָגָעָן.

דָעָט זַעְלָבָן עַקְסְּפָּעָרִים עַנְטָעָן האָבָן זַי גַּעֲמָאָכָט מִיט הַיִּסְעָ וּוְאָסָעָר, וואָס זַי הָאָבָן אַפְּגָעָבָרִיט דָעָט קְרָבָּן מִיט הַיִּסְעָ קָאָכְעָדִיכָּעָר וּוְאָסָעָר. זַיִּה פְּלָעָגָן פָּאָרְקִיְּטָלָעָן די הַעֲנָט אַין דִּי פִּסְטָ פָּוָן דָעָט קְרָבָּן, עַד זָאָל זִיךְרָעָט קְעָנָעָן רִיןָן, בִּינוֹ וואָנָעָן זַיִּה האָבָן דָוְרָכְגָעָפִירָט זַיִּעָר טִיְּרוֹאָלָן נִישָּׁן עַקְסְּפָּעָרִים עַנְטָעָן. אַנְדָעָר אַוְמָגְלִיקְלִיכָּעָר פְּלָעָגָט מַעַן פְּרִיעָר אַפְּגָיָן

מייט איזו קאָלטער וואַסער אוֹן דערנֶאָך מיט הייסע וואַסער, צו זעהן וואָס פֿאָר אָן ענדערונג עס מאָכט אִין קערפֿער, וועָן דֵי טעַמְפֿערָאָטוֹר ווּערָט שְׁנָעַל גַּעֲעַנְדָּעַרְת ... דָּאָן פְּלָעָגָן זַיִן זָוָן אַרְיִינְצָוְגָּעָבָן אַיְנְשָׁפְּרִיצָוְגָּעָן צו זעהן, אַויְבָּעָס אִיז מיט דֻּעָם מַעֲגָלִיךְ צו רָאַטְ�עוֹן אָן מעַנְשָׂן פּוֹן טוֹיטָה, פּוֹן פַּאֲרְפְּרָאָרְן ווּערָן אַדְּעָר ווּעלְכָּעָר הָאָט זִיד אַפְּגָעָבָרִיטָן.

די דָּאַקְּטוּרִים הָאָבָּן נִיט גַּעַהָּאָט קִיְּין עַרְפָּאָלָגְזִי צו רָאַטְ�עוֹן ... אָנוֹ דֵי אַלְּעָ אַומְגָלְיקְלִיכָּעָזִינְגָּעָן גַּעַטְוִיט גַּעַוְּאָרָן ... דֵי נַאֲצִי דָּאָקְּטָוִירִים הָאָבָּן דָּאָן גַּעַצְּקָטָמִיט זַיְעַרְעָ אַקְּסָלָעָן אָנוֹ גַּעַזְּאָגָט: «עַד הָאָט נִיט גַּעַהָּאָט קִיְּין מַזְלָן» ...

איַן דֻּעָם זַעַבָּן צִימָעָר הָאָבָּן זַיִן אַויְיךְ גַּעַמְאָכְט עַקְּסָפְּעַרְמָעָנְטָן אַויְיךְ טְוִיטָעָ קַעְרְפְּעָרָס. וַיִּאוֹזְיָן מַעַן קָעָן אַוְיְפְּלִיאַיְזָעָן אַיִּין קַעְרְפְּעָרָס מַיט כְּעַמִּיְּ קַאֲלִישָׁע שְׁטָאָפָּה דָּאָס מַעַן זָאָל נִיט דַּעֲרַקְעַנְגָּעָן דָּאָס עַס אַיִּין גַּעַוְּעָן אַמְּאָל אָ מַעְגָּוָתָש. דָּאַרְטָה הָאָט מַעַן גַּעַצְּוָאָגָעָנְגַּרְהִיט גַּעַצְּאָפָּט דָּאָס בְּלוֹטָ פּוֹן דֵי אַומְגָלְיקְלִיכָּעָזִינְגָּעָן צַו דֵי פַּאֲרְוָאָנְדְּעָטָעָ דִּיטְשָׁע סָאַלְדָּאָטָן. נַאֲכָדָעָם וַיִּזְעַנְגָּשָׁת אַיִּין אַוְיְסְגַּעְצָאָפָּט זַיְעָרָבָּלָוָת הָאָט מַעַן זַיִן אַוְיְקְגַּעְשִׁיקָּט אַיִּין דֵי גָּאָזָן קַאְמָעָן. דֵי פְּרוֹיְזָעָן הָאָט מַעַן אַפְּגָעָשָׁרָן דֵי הָאָרָן, כְּדֵי דָּאָס אַוְיְצָרוֹ נַזְעָן פָּאָר עַקְּאָנָמָיְשָׁע צַוְּעָקָן. מַעַן הָאָט אַויְיךְ אַרְיִיסְגַּעְרִיסְן דֵי גַּאֲלָעָנָעָ צַיְּהָן אָנוֹ דֵי גַּאֲלָעָנָעָ «בְּרִידְשָׁעָס» פּוֹן דֵי מִילְּעָרָפָן דֵי אַומְגָלְיקְלִיכָּעָ קְרָבָנָות אָנוֹ דֵי גָּאָלָה הָאָט מַעַן אַוְיְסְגַּעְצָאָפָּט קִיְּין דִּיטְשָׁלָאָגָן צַו דָּר. שָׁאָכְטָ פָּאָר דַּעַר דִּיטְשָׁעָרָ דִּיכְסְּבָאָנָקָן.

די מַיְידָלָעָק הָאָבָּן מִיר גַּעַזְּאָגָט אָז אָט דָּאָס דָּאַזְגָּעָר צִימָעָר אַיִּין נִיט גַּעַזְּעָהָן גַּעַוְּאָרָן בֵּי קִיְּין שָׁוָם מַעַנְטָשָׁן נִיט, בְּלוֹזָיְזָ פָּאָר דֵי ווּעלְכָּעָ זַיְנְגָּעָן דָּאַרְטָה פַּאֲרְוָאָנְדְּעָלָט גַּעַוְּאָרָן אַיִּין אַשָּׁ, מִיטָּן אַוְיְסְנָאָטָן פּוֹן דֵי העַכְּסָטָעָ פְּרַעְזָעְנְלִיכְקִיְּתָן פּוֹן דֵי «זִיכְּרָהִיטָס דִּינְסָטָה» (סַעְקִירְוִיטִי סְטוּרְוּוִיסָּה), אָנוֹ אַנְדָּעָרָעָ הָוִיכָּעָ בעַמְּטָעָ פּוֹן בְּעַרְלִין, ווּעלְכָּעָ הָאָבָּן גַּעַזְּעָ וּוֹאָלָט זַעַהָן וַיִּאוֹזְיָן פִּירְטָ דַּוְרָךְ דֻּעָם «פִּירְעָרִיסָס» וּוֹאָונָשָׁ. הַיְמָלָעָר יְמָ"שָׁ דַּעַר דִּיכְסְּמִינְיְסְטָעָר מִיט אַנְדָּעָרָעָ הָוִיכָּעָ בעַמְּטָעָ פְּלָעָגָן קְוֹמָעָן קָאנְטְּרָאָלִירָן דֻּעָם לְאָגָעָר אָנוֹ דֻּעָם קְרַעְמָאָטָאָרִוָּסָס פּוֹן צִיְּתָן צַו צִיְּתָן.

דַּעְרוֹוֵילָה הָאָבָּן מִיְּנָעָן קָאמְעָרָאָדָן אַרְוִיסְהַעַלְפָעָר, גַּעַעַנְדִּיגְטָ וַיִּיעַר אַרְבִּיטִיט, בְּלוֹזָיְזָ עַטְלִיכָּעָ קְלַעְצָעָרָזָ זַיְנְגָּעָן גַּעַלְעָגָן אַוְיְפָן בָּאָדוֹן, מִיר הָאָבָּן פָּאָרָלָאָזָן דֻּעָם שְׁוִידְעַרְהַאְפָטִיגָּן בְּנִיּוֹן, אָנוֹ גַּרְאָד אִין דַּעַר צִיְּתָן אַיִּין אַרְיִינְגְּעָקְוּמָעָן אָ הַוִּיפְּטָעָס. עַס בְּעַמְּטָעָרָפָן דֻּעָם אֲפִים פּוֹן דַּעַר קְרַעְמָאָטָאָרִוָּס. וְעוֹן עַר הָאָט אָנוֹ דַּעַרְעַזְעָהָן, הָאָט עַר גַּעַפְּרָעָגָט וּוָאָס אַיִּינוֹ דַּעַר צַוְּעָקָן פּוֹן אַוְנוֹעָרָ שְׁטָהָהָן דָּאַרְטָה. וְעוֹן עַר הָאָט אַוְיְסְגַּעְפָּוּבָן אָז מִיר הָאָבָּן אַנְגְּגָלִיגָּטָהָלָז אַיִּין דֻּעָם קְרַעְמָאָטָאָרִוָּס הָאָט עַר זִיד

צווישען די נס. נאציז פירער וועלכע זייןען געקומען באזוכען די לאגנערען, געפינען זיך אוזעלכע באָרימטעה מסענעםערדער, ווי הימלאה, קאלטנענברונער, אייגרייבער, ציערים און זאָק.

צעלאָקערט מיט אויפֿרְעַגְּנֶג און צָאָרָן אוֹרֵף דָעַם צוֹוִיטָן בעָמְטָעָן וועלכער האט אוננו געגעבן די ערלייבעניש אַרְיַינְצָוּגָהּ אַין דָעַם קְרֻעָמְאָטָאָרִים . . .

מיר האָבָן געקענט מעָרְקָן דָוָרָךְ זַיִעַר דַזְשָׁעַטְקוֹלִירַן מִיט די הענט אַון מִיטָן גָאנְצָן קָעַרְפָּעָר, אוֹ דָעַר נִיעַד אַנְגָעָקָוּמוּנָעָר נָאָצִי בעָמְטָעָר האט אַים פָאָרְגָעְוָאָרְפָּן פָאָרְהָבָנְדִיגְ פָאָרְדָּאָטָן די גָעהִימְנִיס פָוָן זַיִעַר "הַיִלְגִּיקִיטִי", דָעַם קְרֻעָמְאָטָאָרִים . . . אַין וועלכע די נָאָצִים האָבָן אָוּמְגָעְבָּרָאָכְטָן הוֹנְדָעָרְטָעָן טַוְיזָעָנְטָרָן מַעֲשָׂלִיכָע לְעַבְעָנָס, וּוְאָס זַיִי האָבָן זיך גַעֲמִיט צוֹ האָלָטָן בְסָוד פָוָן דָעַר וועלט.

דָעַר אַנְדָעָרְעָר בעָמְטָעָר האט באָרוֹאָגְט זַיִי אוּפְגָעָרְעָגְטָעָן קָאָזְעָן מַעְרָאָד מִיט וועָרְטָעָר אַון באָוּגְגָנְגָעָן, וּוְאָס מִיר האָבָן שְׁפָעְטָעָר אוִיסְטָן געפּוֹנָעָן פָוָן די וועלכע האָבָן געקענט הָעָרָן זַיִעַר אַמְפָעָרָן זיך, אוֹ יְעַנְעַר האט אַים באָרוֹאָגְט מִיט דָעַר פָאָרְזִיכְעָרְנוֹג, אוֹ די אַלְעָן וועלכע געפּוֹנָעָן זיך דָא, וועלן שׂוֹין קִיְין לְעַבְדִּיגָע נִיט אַרְוִיסָן פָוָן דָאָנָעָן,

וואָאַכְ-טּוֹרֻעַם, זָאַס בָּאוֹאַכְטַ דָּעַם קָאנְצְעַטְרָאַצְיַע לְאַגְּנָר. גָּאנֵץ אָוּבָעַן,
די אִידְיָשָׁע פֿרִיזָאנְעָרָס, אוַיסְטְּגָעַמְאַטְעַרְטָע פֿוֹן די שְׂוּעָרָע אַרְבָּעַט.
און דָּאַרְיָבָעַר וּוּעַט זַיְעַר סִיקְרָעַט קִינְגְּמָאַל נִיט אַרְיָסְגָּעַבָּרָאַכְט וּוּרְעַן
איַן דָּעַר עֲפַעַנְטְּלִיכְקִיטַ, אוֹן עַר הָאַט קִין אַרְזָאָךְ צַוְּיַן בָּאַזְאַרְגֶּט
וּוּגַּן דָּעַם. אַיְן דָּעַר צִיְּטַ וּוּאַס דִּי צַוְּיַן בָּעַמְתָּעַ האַבָּן אַזְוִי הַיְצִיגְ
גַּעַרְעַדְטַ צַוְּיַשְׁן זִיךְ, האַבָּן מִיר זִיךְ שְׁנַעַל אַרְיָסְגָּעַרְוקָט פֿוֹן טְוִיעַר אַוְן
מִיר זִיְינַעַן גַּעַוּעַן צַוְּפִידַן צַוְּפָאַרְלָאָן דָּעַם שְׁרוּקְלִיכַן פְּלָאַץ פֿוֹן טְוִיטַ
דוֹרְךְ דָּעַר צִיְּטַ וּוּאַס אַיךְ הָאַב זִיךְ גַּעַפְנוֹנַע אַיְן די לְאַגְּנָר אַוְישְׁוֹוִיזַ
און בִּירְקָעַנָּאוּ, האַב אַיךְ אַוְיסְגָּעַפְנוֹנַע אַיְן די נָאַצְּסַ האַבָּן עַקְסְפָעַרְעַ
מַעַנְטִירַט מִיטַ דִּי פֿרִיאַנְעָרָס, מַעַנְעַר אַוְן פֿרְוִיעַן, אוַיסְטְּגָּעַפְנוֹנַע
דָּעַם בָּעַסְטַן אַופַּן וּוְיַי צַוְּסְטְּעַרְעַלְיזִירַן. אוַיְיךְ די פֿרְוִיעַן הָאַט
מִיטַ אַט דָּעַם עַקְסְפָעַרְיִמְעַנְטַ דָּוְרְכָגְעַפְרַיט אַיְן דָּעַר גַּעַבְיִידַע פֿוֹן עַסְ
עַס. לִיְיַת אַוְן אוַיְיךְ די מַעַנְעַר אַיְן דָּעַם בְּלָאַק 28 אַיְן לְאַגְּנָר גּוֹפָא.
מַעַן הָאַט אוַיְיךְ גַּעַמְאַכְט עַקְסְפָעַרְיִמְעַנְטַן וּוְיַי צַוְּסְמַכְן פֿרְוִיעַן
שְׁוֹאַנְגָּנָר מִיטַ קִינְסְטְּלִיכְעַר בָּאַפְּרוֹכְטְּעַרְוָנְג . . . מַעַן הָאַט אוַיְיךְ עַקְסַ

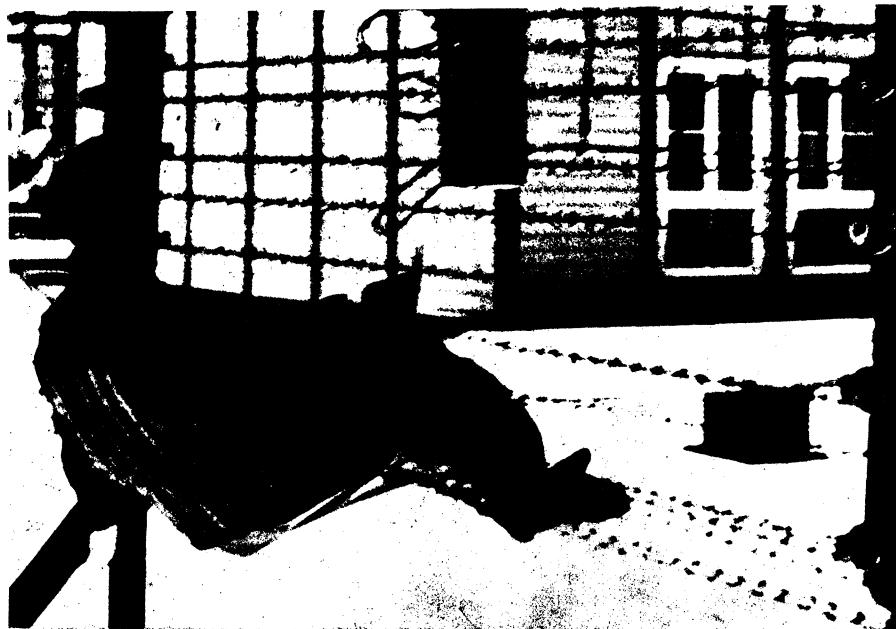
פערעמענטירט מיט א סך פון די קרבנזה אויף איז אופן. דער "דאקטאר" האט ארויסגעשניטען א שטיך פלייש פון קרבן, דאן האט ער אים געגעבן אן איינשפֿריצונג צו זעהן ווי דאס ווועט ווירקן אויף דעם וואנד ... מיין פרײַנד העפֿרנסען פון סאטֶאָראָלִיא איז אויך געזען איינער פון די דזּוֹיגָע גִּינִּיְּפּֿיגָּס". דער נאצִי דאקטאר האט ארויסֿ געשניטן שטייקער פלייש פון זיין קעדפּֿער און ער האט אים געגעבן איינשפֿריצונגען איז די וואנדען, וואס האט אים פּֿאָרָאָרוֹאָכּט שויידער ליכע יסורים און אייטערדאָגָען. דער דאקטאר האט ערקלערט, או דאס טוט ער אווי כדי אויסצּוֹגָפּֿינָען ווי אווי מאָנְכּעָן סָאָלְדָאָטָן פּֿאָרָקְרִיפּֿט לען זיך אויפּֿן שלאָכְטָפּֿעלָה, כדי זיך צו באָפּֿרִיעָן פון דֿינָעָן און דער אַרְמִיָּן.

אַרְבִּיטְעָנְדִּיגָּ אֵין. די הָאַלְּזָ הוּוֹפָן אָוּן דָּאַרְפְּעָנְדִּיגָּ בְּאוֹאָרְגָּן די לאָגָעָן פון אַושׂוֹץָ אָוּן בִּירְקָעָנוּ מִיטָּ הָאַלְּצָן, אַיְּן מִיד אַוִּיסְגָּעָקְמוּן אָסְךָ אַרְמְצָגָעָהָן אָוּן אויך האָבָּטָ טָעָגְלִיךְ גַּעֲהָאָט די גַּעֲלָעָגָנְהָאָט צָו אַנְטְּדָעָקָעָן אַנְדָּעָרָפְּאָרְבָּעָכָעָן וּאָסְךָ די נָאָצִים זִיְּנָעָן באָגָאנְגָּעָן. אויך האָבָּט אַוִּיסְגָּעָפָוָנָעָן אָזְכָּמָעָן אָלָעָ צְוּוֹלִינְגָּס זִיְּנָעָן קִינְמָאָל נִיטָּ אַרְדִּינָּן גַּעַוָּאָרָן אָיְן די גָּאָזָּ קָאָמָעָן, נָאָר זַיְּנָעָן באָנְגָּצָּט גַּעַוָּאָרָן בַּיְּ דָר. מַעַגְּגָלָעָ פָּאָר מַעַדְעַצְיָנִישׁ עַקְסְפְּרִירִימָעָן. מַעַן האָט גַּעַנְוָמָעָן בְּלוּסָן פון צְוּוֹלִינְגָּס וּאָסְךָ מַעַן האָט אַרְיָנְגָּעָשְׁפִּיצָּט אָיְן פָּרוּעָן. דער צְוּוּק אָיְן גַּעַוָּעָן צָו גַּעַפְּנָעָן אָמְתָאָדָעָ צָו פָּאָרְגְּרָעָסְעָרָן די צָלָ פָּוּן צְוּוֹלִינְגָּס וּאָסְךָ וּאָלָט שְׁפָעָטָר אַוִּיסְגָּעָנוֹצָט גַּעַוָּאָרָן אָיְן דִּיטְשָׁלָאָנד, צָו פָּאָרְגְּרָעָסְעָרָן די "הָעָרְזָ-פָּאָלָק" באָפְּעָלְקָעְרוֹנָגָן.

דער רָעוֹלְטָאָטָטָ פָּוּן אָט דָעַם בְּלוּטְצָאָפְּעָנִישׁ פָּוּן די צְוּוֹלִינְגָּס. האָט גַּעַבְּרָאָכָט טָוִיט צָו פִּירְ-פְּינְפְּטָלָעָן פָּוּן די צְוּוֹלִינְגָּס, וּוְילָ זַיְּנָעָן צְוּוֹלִינְגָּס גַּעַוָּעָן צָו שְׁוֹאָךְ אָוּן זַהָּרָ שְׁלָעָכָט עַרְגָּעָרט. שְׁפָעָטָר זַיְּנָעָן אויך אַוִּיסְגָּעָשְׁטָאָרָבָּן די אַנְדָּעָרָ צְוּוֹלִינְגָּס, וּוּלְכָעָ זַיְּנָעָן גַּעַוָּעָן שְׁטָאָרָק אַפְּגָעָשָׁוָאָכָט פָּוּן דָעַם עַקְסְפְּרִירִימָעָן.

אַבְּעָר די גְּרָעָסְטָעָ באָרְבָּאָרְשִׁיקִיָּטָ וּאָסְךָ די דִּיטְשָׁעָ נָאָצִים זַיְּנָעָן באָגָאנְגָּעָן אָיְן גַּעַוָּעָן דָאָס וּאָס זַיְּיָ האָבָּן אַרְאָפְּגָעָהָאָקָט גַּלְדָּעָר (אָהָאנְט אַדָּעָר אָ פָּוּס) פָּוּן קְלִיְּנָעָ קִינְדָּעָר, וּאָס די נָאָצִי גַּעַנְגָּסְטָרָסְטָרָס האָבָּן גַּעַגְּבָּן אָיְן אַוִּיסְרִיִּדָּ, אוּ דָאָס טָוּעָן זַיְּיָ כְּדִי צָו שְׁטוֹדִירָן די מְעַגְּלִיכִיָּטָ פָּוּן וּוְידָעָרְגָּעָבָּוֹרָט, פָּוּן אַוִּיפְּלָעָבָּוָגָּ פָּוּן גַּלְדָּעָר דָרָךְ דָעַם וּאָס מַעַן וּוּעָט זַיְּיָ אַיבָּעָדְלָאָנְגָּעָן אָיְן אָנְדָעָר קַעְרָפְּעָר ... זַיְּיָ אַלְיָיָן האָבָּן גַּעַוָּאָסְטָ אוּ דָאָס אָיְן אָוּמְعָגְּלִיךְ, אַבְּעָר דָעְרוֹוִילָיל האָבָּן זַיְּיָ גַּעַהָאָט אָיְן אַוִּיסְרִיִּדָּ צָו פָּאָרְקִירְפְּלָעָן אַיְּדִישׁ קִינְדָּעָר, כְּדִי צָו בָּאָ פְּרִידִיָּגָן זַיְּעָרָעָ סָאָדִיסְטִישׁ עַנְיָגָנְגָעָן. דָאָס וּאָס אויך האָבָּן צְוּגָּעָהָן מִיט מִינְיָעָ אַיְּגָן אַיְּזָ שְׁפָעָטָר אויך באַשְׁטָעָטִיגָּט גַּעַוָּאָרָן בַּיְּ גְּרוּיִיסָּעָ אַוְן וּוְיכְטִיגָּעָ פָּעָרְזָעְנְלִיכְקִיְּטָעָן ...

אויף דעם באפעל פון הימלער און פון דעם באואוסטן מסון מערדער א. אייכמאן. אייז אין די וואסער פון דעם קאנצעטראצייע לאגער וואס די פריזאנערס האבן געטראונקען, האט מען א סאך מאהאל אריניגגעטאג טיפוס מילאָבן, כדיז צו האבן די מעגליכקייט צו שטודין די ווירקונג פון דעם און נאכדען אוועקשין די קרבנות אין די גאָז קאמערן.

א אידישער פריזאנער וווערט פון אן עס. נאציז אַרוֹפְּגָעֵשְׁלִידְעָט אויף אָן עַלְקָטְרִיפְּצִירָטָן שְׁטַעַכְּלִידְרָאָט, אָן וווערט דער'הרגעט. אַיִן 1945 נאענט צום סוף פון מלחהה האבן די נאציז באַנדְלָטן אויך אַנְגָּעֵשְׁטָעַט די ברויט פון די פריזאנערס מיט טיפוס באַצְּלָן. דאס אַיִן גָּעוּזָן אַ פָּאָקָט וואָס אַיִן באַשְׁטָעַטְגַּט גָּעוּזָן בֵּי די אַמְּרִיךְיָה קָאנְגָּעָר אָן די עַנְגָּלְעַנְדָּעָר וּוְעַלְכָּעָה האָבָן באַפְּרִיאִיט די פריזאנערס פון די קאנצְעַטְרָאַצְּיָה קָעַמְפָּס פון בעֶרְגַּן-בָּעַלְזָן, די ווירקונג פון אַט די באַצְּלָן אַנְשָׁטְעַקָּונְג האָבָן פָּאָרָאָרוֹאָאָכְט אַיִן טְוִיזְעַנְטָעָר טְוִיטָע, וואָס האָבָן זִיךְ גָּעוּוֹאַלְגָּעָרט אַיִן לאָגָעָר. דער גָּערְוָךְ פון די טְוִיטָע קָעַרְפָּעָרָס אַיִן גָּעוּזָן אַזְּוִי שְׂוִידְעָרְלִיךְ, אַז אֲפִילּוּ פון מלחהה פָּאָרָה האַרְטָעַוּעַטָּע סָאַלְדָּאָטָן האָבָן עַס נִיט גַּעֲקַעַנְט אַבְּעַרְטָרָאָגְן.

די דיסציפלין אין לאגער איז געועען אויז שטרענונג. מען האט אונז קיינמאָל ניט געוזאגט וואָס עס איז פאָרבָּטָן, ווילַ קִין זאָך איז ניט ערלויבט געווֹאָרֶן. די נאָצִישׁע שוֹוְיגְּדָלְעָרִישׁע דיסציפלין איז געועען באָזִירֶט אוּפַּך קָאָלְעָקְּטִיוּעַ שָׁוֹלֵד, אָזְן קָאָלְעָקְּטִיוּעַ באָשְׁטוֹרָאָפָּנוּג. אוּפַּיך אַזְּאָ אָוֹפַּן האָבָּן די נאָצִיס בעסער געקענט דָּרְכְּפִּירְן די פָּאָרֶן ניכטונג אַרְבִּיטִיט פָּוּן די אִידָּן. צָוֵם בִּישְׁפִּיל, ווּזְן אִין פְּרִיזָּאנְגָּר האָט פָּאָרְלָאוּן זַיְן גְּרוֹפָּע אַרְבִּיטִיטָּר אָזְן אַנְטָלָאָפָּן האָט מען באָשְׁטוֹרָאָפָּן די גָּאנְצָּע גְּרוֹפָּע.

אין 1943 האָבָּן די נאָצִיס גַּעהָאנְגָּעָן צָוּעָלָף פָּאָלָאָקָן, ווילַ זַיְּה האָבָּן באָלָאָגָּט צוֹ אַן אַרְבִּיטִיטָּר גְּרוֹפָּע פָּוּן ווּלְכָעָר אִין פְּרִיזָּאנְגָּר אַזְּ אַנְטָלָאָפָּן גַּעוּוֹאָרֶן, אוּבִּיך אָזְן אַנְטָלָאָפָּן גַּעוּוֹאָרֶן, האָט מען דָּאָן אִים אַוְיְפַּגְּגָהָאנְגָּעָן אָזְן מען האָט גַּעְצָוָאָנְגָּעָן די מִתְּגָלִידָעָר פָּוּן זַיְן גְּרוֹפָּע צָוּזָעָהָן דָּאָס הָעֲגָגָן פָּוּן וַיְיַעַר מִתְּגָלִידָד. אִין עַנְלִיכָּעָד עַקְוּזְקָוְצִיעָד האָבָּן מִיר גַּעְמָוֹת צְוָעָהָן אִין אוּשְׁוִיחַ אִין נָאָוּזְמָבָּעָר 1944.

אַיְוָנְגָּעָר פָּאָלָאָק וואָס האָט גַּעהָאט גַּעוּוֹיסָע פְּאָרְבִּינְדְּנוֹנְגָּעָן מִיטַּ די פְּרִיזָּאנְגָּרָס צְוִילִיב זַיְּנָעָ פְּלִיכְּטָן, אַזְּ גַּעוּעָן באָוָאָסָט אלָס זַעְהָר אָ רִיכְּעָרָמָּאָן, ווּלְכָעָר האָט גַּעהָאט אָסְך גָּאָלָד אָזְן אַנְדָּרָעָ ווּרְטָפְּלָעָ זַעְכָּן. אָן עַס. עַס. אַפְּיצָעָר האָט אִים צְוּגָּזָעָט צָוָּבָאָרָיָן, אוּבִּיך עַר ווּוּטָאִים אַפְּגָעָבָן דָּאָס גָּאנְצָע גָּאָלָד אָזְן די אַנְדָּרָעָ ווּרְטָפְּלָעָ זַעְכָּן. דָּעָר עַס. עַס. אַפְּיצָעָר האָט אִים גַּעְנָאָלָט נָעָמָעָן אִין זַיְּנָאָטָא צָוֵם שלְאָכְּטָפְּעָלָד, וואָס אַזְּ גַּעוּעָן אָזְן עַדְך דְּרִיסְיָסִיג קִילָּאָמָעְטָעָר פָּוּן אוּוִיְּ שַׂוְּיִיךְ. דָּאָרָט ווּאָלָט דָּעָר פָּאָלָאָק גַּעהָאט די מַעְגְּלִיכְּקִיטִּים אַרְבִּיעָרְצִיִּים לְוִיפָּן צוֹ די רָוּסָן. עַר האָט דָּאָן גַּעְתָּאָן אלָץ וואָס עַר האָט גַּעְקָעָנְטָן אַרְיִינְצִוקְּרִיגָּן די גָּאָלָד וואָס עַר האָט עַס גַּעהָאלָטָן בָּאַהֲלָלָטָן. ווּזְן מַאֲכָט אָזְן אַפְּמָאָן, אָזְן דָּעָר נַאֲצִי עַס. עַס. האָט אִים גַּעְגָּעָבָן זַיְּן עַרְנוּ ווּאָרָט, צוֹ נָעָמָעָן דָּעָם פָּאָלָאָק בָּאַהֲלָלָטָן אִין אַקָּסָטָן צָוֵם שלְאָכְּטָה פָּעָלָד. נָאָך עַטְּלִיכְּעָ שעָהָ פָּוּן אַרְמוֹפָּאָרָן האָט זַיְּךְ עַר אַטְּמָאָבָּיל אַפְּגָעָשְׁטָעָלָט אָזְן דָּעָר אַפְּיצָעָר האָט גַּעוּזָאָגָּט צָוֵם פָּאָלָאָק, אָזְן קָעָן שְׁוִין אַרְוִיסָּ פָּוּן קָאָסָטָן אָזְן אַרְנוֹנָטָעָר פָּוּן אוּוִטָּא. וַיְיַעַר אַבְּרָאָשָׁט דָּעָר יְוָנְגָּעָר פָּאָלָאָק אַזְּ גַּעוּוֹאָרֶן, ווּזְן עַר האָט גַּעְזָעָהָן אָזְן צְרוּיק

אין אישוויז נעבן דעם בונקער, וואו עס זייןינז געשטאנגען עטליכע עס. עס ליטט, צו זעהן ווי דער יונגער פאלאך ווועט זיך אויפירן, וווען ער ווועט אויסגעפינגען או מען האט אים אפגענארט. אבער דער יונגער פאלאך איז ארויס פון אויטה איז מיט שטאלץ געאגנגען צום בונקער (באראך). אין עטליכע טאג ארדום האט מען דעם פאלאך פארט ארטילט צום טויט פאר מאכון א פארזוך צו אנטלויפן פון לאגער. איידער די הינרכטונג איז דורךעפיט געווארן האט דער פאלאך אויסגעשריען צו די נאציס: "הוינט איז מיין ריי, מארגן ווועט זיין אייער דיי...".

אין אקטאבער 1944 האבן די נאציס דורךעפיט דעם שרעקליב-סטן און שיידערליךסטן אקט, אין דעם קאנצעטראטיע לאגער אין בירקענאו, וואס ווועט בליבן דער שענדליךסטער און גרעסטער פלאק אין דער געשיכטט פון דער מענטשטייט. אפילו וווען דאס אלין וואלט גיעווען דער איינציגער גרויזאמער פארבערען וואס די זיטשען זייןינז באנגגען.

די נאציז מעדער האבן צוניפוי געזומעלט דעם גאנצען טראנט-פארט קינדער וואס איז געראכט געווארן אין אקטאבער און זי אווקגעשית אין גאו קאמער. די קינדער זייןינז אלע געווען איבער צוועלף יאר אלט. די אינגעראן קינדער האט מען שיין פארגאוט פריער. איידער מען האט אונגעוויבן אויסקליבן אט די דזוייג קינדער, האבן די נאציס עטאבאילרט א הילצערנעם יאך, איז שטאנג, אונטער וואס די קינדער האבן באדרפט דורךעהן. די אלע קינדער וווענס קעפ האבן ניט דער גרייכט דעם הילצערנעם שטאנג, זייןינז באשטייט געווארן צו שיקן אין די גאו קאמערן (90 פראצענט פון די קינדער האבען דאס ניט באוווין). מען האט זי צוניפוי געקיליבן אין בלאך פון ווועגן מען האט זי געשיקט איז די גאו קאמערן. ניט פיל פון דער גראופע פון 10 פראצענט זייןינז געראטעוועט געווארן, אפילו פון אט דער גראופע, האט מען די מערסטער געשיקט צום טויט.

אט די דזוייג אלע קינדער צוליב די שרעקליב-ליידן וואס זי האבן דורךעמאכט און צוליב דעם וואס זי זייןינז די גאנצע צייט געווען מיט דערוואקסגען, זייןינז געווונן גיסטיג ענטווקעלט פאר זיער צייט. זי האבן געוואוסט וואס עס דערוואארט זי, וויל נאכדעם ווי זי זייןינז דורךענאנגען אונטער דעם "יאך" מינט עס טויט פאר זי. זי האבן פרובירט מיט פיסלעך זיך אביסעל אונטער צויהיבן זי זאלן אווי נאך דער גראיפיקען דעם אויבערשטען שטאנג, זי זייןינז אבער ברוטאל געשלאגען געווארן זי זאלן שטיאן גראד.

מיט האצריסטינגען דעם אוויינגען האבן זי זיך געבעטן בי די מעדער זיך צו דער באערעמען איבער זי, מען זאל זי ניט פירן צום טויט.

אבער זיינדע געוויינען זיינען געפאלן אויף טויבע אויערן. די דיטשע
מערדער זיינען פון דעם ניט גערירט געווארן, פון די ביטדען טראדען
פון די יונגע קינדערלעך ... שיידערליך סצענעם זיינען דארט פארַ
געקומווען. ויסענדיג אָזֶן פירט זיַּם צומַּשְׁלָכְּתַּהֲוִזֵּן, האָבָן זיַּיְּאָלָעַ
געשריןן: «טאַטָּע, מאָמָעַ העלְפַּט אָנוֹ ... רָאָטְעֻוּת אָנוֹ ... אָבעָר
זַיְּעַדְעַן עַלְטַעַרְן זַיְּנַעַן שַׁוִּין פְּרִירַר פָּרָגָזָט גַּעֲוָאָרָן. די האָרְצַּיַּה
רייסענדע געשרייןן פון די קינדער האָבָן זיך צעטראָגן אַיבָּעָרָן גאנצָעָן
לאָגָעָר. אַסְּקָ פָּוּן די אָמָגְלִיקְּלִיכְּעַד קינדער האָבָן גענומָעַן מַתְּפָלָזְיַּן
אוֹן אוַיסְגָּשְׂרִיןַן: «שְׁמַעַ יִשְׂרָאֵל! ...

איַן דעם בלָאָק וואָזַע האָט געהאלטן די קינדער, וועַן מעַן
האָט זיַּי גענומָעַן פִּירַן צוֹ דעם גָּאוֹ קָאמָעַ, האָט מעַן געפָּנָעַן אוֹיפָּ
שְׁרִיפָּטָן מִיט קִינְדָּרְשַׁעַן האָגְנְטִישְׁפָּטָן: הַיִּנְטַּהַאָט
מִיט גָּאוֹ, זָאגַט קְדִישַׁ נָאָצָּא אָנוֹ ... ! וְעַזְבָּר וְיִעַר טָוִיט, האָט
מעַן די קינדער אַרְיִינְגְּעַבְּרָאָכְּט אַיִּין אַנְדָּר בְּלָאָק, האָבָן אַסְּקָ פָּוּן זַיְּ גַּעַּ
מָאָכָּט אַפְּרוֹזָק צוֹ אַנְטָלוֹיפָּה, וּוְיִיל זַיְּ האָבָן גַּעֲוָאָסָט אוֹ קִין עַרְגָּעָרָס
קָעָן שַׁוִּין צוֹ זַיְּ נִיט גַּעַשְׁהָעָן ... די עַס. מעַדְעַר האָבָן גענומָעַן
שִׁין אַוִּיפָּטְדָּאָס די לַוְּפָּעָנָדָע קִינְדָּרְלָעַךְ וְיִאוֹיפָּתָהָן.

דוֹרֶךְ דעם האָבָן זיַּי אוַיסְגָּעָדְרִיקְּט וְיִעַר אַיבָּרְגָּעְבָּנְהִיט צוֹ
אַדָּלָף הַיְּתָלָעַר יְמִינָה, וּוּלְכָעַר האָט גַּעַזְאָגָט אַיִּין דער גענָעָנוֹאָרט
פָּוּן זַיְּן אוַיסְעָרָן מִינִיסְטָעָר פָּאָן רִיבְעַנְטְּרָאָפָּה, צוֹ דעם רִיבְסְּפִירָעָר
אַדְמִירָאָל הַאָרָטִי, דעם 17-טָן אַפְּרִיל 1943:

«מִיר האָבָן גַּעַלְיוֹיטָן די יְוִדָּן פְּרָאָגָעָ אַיִּין פּוֹלִיאָן זַעַהַר לִיכְּטָ אַוְן
אַיְנְפָאָךְ. די אַיְדָן וּוּלְכָעַר האָבָן נִיט גַּעַוְאָלָט אַרְבִּיטִין האָט
מעַן עַלְמִיִּיְּנָרָט. די אַיְדָן זַיְּנָעַן פָּאָרָאָזִיטָן אַיִּין פָּאָרְדִּינְגָּעָן
דָּאָרָף זַיְּ בָּאַהֲנָדְלָעָן וְיִוְּשְׁוִינְדְּזָכָט בָּאַצְּזִילָן ... אַיִּיךְ זַעַהַר
שָׁוּם בָּאַרְבָּאָרִיזָמָן אַיִּין דעם. וְעַזְבָּר אַיִּיךְ טְרָאָכָט אַיִּין
טוֹיְוָעָנָטָא אַוְשָׁוְלְדִיְגָעָ בְּהַמּוֹתָה, טָא פָּאָרוֹזָס זָאָלָן מִיר נִיט
די אַיְדָן-בָּעָטִים ...».

אט די דָאָזִיגָע נָאָצִי מַעַדְעַר האָבָן אוַיסְגָּעְפָּאָלְגָט דעם אַרְדָּעָר פָּוּן
וְיִעַר פְּרִירָעָר אַוְן האָבָן אוַיסְגָּעָשָׂסָן די קִינְדָּר וְיִהְוָא אָנוֹ ... פָּוּנְדָּעַסְטָה
וּוְעַגְּן אַיְזָן גַּעַלְגָּעָן צְוַויִּי קִינְדָּר צוֹ אַנְטָלוֹיפָּן, אַיְינָעַר האָט
בּוּבִי סְעַנְדָּרָאָוִוִּץ, אַוְן דָּעָר צְוַיְוִיטָעָר האָט
סָאָטְמָאָרָעָ. אַיִּיךְ האָבָן בַּיְּדָעָ אַנְגָּלְעָךְ זַעַהַר גּוֹט גַּעֲקָעָנָט. מִיר
צְוַגְּעָזָהָן דעם שיְדָעָרְלִיכְּן צָעָר אַוְן די טְרָאָגְעָדִיעָ פָּוּן יְעַנְעַ טִיְּעָרָעָ
קִינְדָּרְלָעָךְ, וְיִזְבְּחַר מִיר זַיְּ וְיִזְבְּחַר צְוַם
זַיְּנָעַן גַּעַוּעַן אַלְעַ הַלְּפָלָאָ עַפְעָס צוֹ טָאָן. די קִינְדָּר
זַיְּנָעַן אַלְעַ פָּאָרָגָזָט גַּעֲוָאָרָן. נִיט אַלְעַ קִינְדָּר
הַאָבָן זַיְּ גַּעַפְוָנָעַן אַיִּין

בלאך האבן זיך געפונגען קינדער אויך אין אנדרער בלאקס. אין יעדן
בלאך האבן זיך געפונגען 150 קינדער.

עטלייכע טאג נאך דער אויבאנדרמאנטע טראגעדייע, האט דער
לאגער קאמאנדר ארכיסגעגעבן און ארדער או 250 קינדער פון
די צוויי בלאכן זאלן אוועקגעשיקט וווערין אין די גאון קאמערן. אט
דער מערדער האט אפלילו ניט געוואלט קליבין. ער האט געגעבן זיין
באפעל זיין צו געמען און בריגנצען אין די גאון קאמערן.

ווען דער אויבערקאמאנדר האט געזעהן ווי דער, אונטער אים,
האט ניט ריכטיג דורךעפירט זיין ארדער. ער האט אלע 300
קינדער אוועקגעפירט צום פארוגאוזן איז ער אליאן אוועק צום
גאון קאמערן און ער האט פון דארט ארויסגעשלעפט 51 קינדער פון
טויטן קאמערן. קינדער וועלכע האבן שוין קיין האפענונג ניט געהאט
או זיין וועלן ארויס פון דארטן לעבעדייגע . . .

אט דער ביישפיל באזוייז איז יעדן קאמאנדר האט געקענט
ראטעווען א סך לעבנן, פארשטעהט זיך אויב נאר זיין וואלטן דאס
געוואלט. יונדר קאמאנדר האט ניט געראטעוועט די קינדער, פילענדיג
או ער האט שוין גענג קינדער דערמאָרדעט, נאר ער האט עם געטאָן
צוייזן זיין מאָקט. וואָס ער האט אלס מיטגליד פון עס. און איז
זײַנס און ארדער דארף מען ווי געהעריג דורךיפרין !
די געראטעוועט קינדער זײַגען שפערעד געשיקט געוווארן קיין
אוישוויז, וואָז זיין האבן פארנווען דעם בלאך 24. דאס פריערדייגע
הויין פון די מוייערער.

ווען עס איז געקומען פון די העכערע אויטאריטעטען פון בערלון
(הימלער איז געוווען דער הויפט פון אלע דיטשע קאנצעטראציע
לאגערן) די באָנטנטמאָכונג אונגעראָרטעט, וועגן אַנייעם טראָאנספֿאָרט
וואָס קומט, און אווי ווי עס איז ניט געוווען קיין פלאָץ פאָר זיין, האט
ער עס. הויפט שוין גלײַיך געפונגען אַ וועג ווי אווי צו באָרגן
פלאָץ פאָר דעם נִיְיעָם טראָאנספֿאָרט. ער האט אַיְינְפָּאָך אַרוֹיסגעגעבן אַן
ארדער אוועקצושיקן די באָויאָינְדער פון אַ בלאך (וואָס האבן זיך
געפונגען לענגער איז אוישוויז). צו דעם גאון קאמערן. און עס איז
באלד געווארן פלאָץ פאָר די נִיְיעָם אַנְגַּעַקְוּמָעָן . . .

אין טאג ארום דריי אויגנער נאכמייטהג, וווען איך האב געארבייט אין דעם הויף פון די האלץ, האב איך געהרט א שרעקליכן אויפרייס. עס האט זיך אדריסגעוויזן או א רעוואלוציע האט אויסגעבראכן אין דער קאמפאנַי פון די זאנדעָר-קָאמְאַנְדָּא (די וועלכע זינגען געצואונגגען צו העלפן די דיטשן אין זיער ארבעטען).

דערשלָָאגן און איבערדריסיג פון זיער אומויידיגער און שוידער-לייכער אורבעט העלפונציג אין דער הינרכטונג פון זיער ברידער, האבן זיי אטאקירט די קראמעטאריעס מיט אויפרייס מאטעריאל און זיי אונטערגעצונדען. אידעער זיי האבן אויסגערטיסן די קראמעטאריע האבן זיי דער/הרג'עט עטליכע קאפאס און אייניגע פון דיעס.עס. ליטט וועלכע זינגען געוווען אויף שמירה אין די גאָז קאמערן. וווען די אנדערעעס.עס. ליטט האבן געוזהן די פלאמען און רoid. זינגען זיי אrosisגעלאָפֿן פון זיער באראקען באואפענט.עס האט זיך אונגען הויין א שרעקליכער קאמף, וואָס האט זיך געענדיגט מיט א נידער לאגע פאָר די זאנדעָר-קָאמְאַנְדָּא. צוליב דעם וואָס דיעס.עס. זינגען ניט נאָר געוווען גרעסער און צאָל, נאָר אויך זעהר גוט באואפענט. וווען די שיסערין האבן זיך אויפגעעהרט האט דער קאמאנדר געארדעָרט א באָלדיגע אויספארשונג, אויסצוגעפֿינען ווי אויי האבן די זאנדעָר-קָאמְאַנְדָּא געקראָגן וואָפֿן און אמונייציע. פיר אידישע מיידלעָר וועלכע האבן געארבייט אין די פקטאָר יוניאָן, זינגען געפֿונען געוווארן שולדיג, או זיי האבן דאס געגבּן די אמונייציע צו די מיטגלידער פון דער זאנדעָר-קָאמְאַנְדָּא. די גאנצע באָשולדיגונג געגן. זיי איז געוווען באָזירט אויף דעם וואָס אימיצער האט זיי געוזהן רידענדיג מיט איינעם פון די פריזאנערס, וואָס איז געוווען אייניגע פון די אַנְטִילְנְעָמָּעָר אין דער רעוואלוציע. אַט דאס איז געוווען גענוג צו אַרְעָס טירן די מיידלעָר און זיך פֿאָרוֹאָרְטִילְיָן צום טויט . . .

די נאָצִים האבן אויפגעעהאנגען די פיר מיידלעָר, טראָץ דעם וואָס זיי האבן געשריינ און זיך זינגען אמשולדיג. זיי האבן ניט געקענט באָזוייזן או די מיידלעָר האבן פאָר זיי געקראָגן דאס וואָפֿן, האט מען זיי באָשולדיגט או זיי האבן זיי צוגערעדט צו מאָכן די רעוואלוציע. אין דער אמת'ן זינגען די מענטשן פון זאנדעָר-קָאמְאַנְדָּא געטריבּן געוווארן צו רעוואלטירן צוליב דעם וואָס מען האט זיך באָפֿוּלְן צו

העלפן פארגאָז אַ גאנצען טראנספֿאָרט פֿון אָונְגָּאָרִישׁ אַידֶן, וועלכע זינגען באַשְׁטִימָט גַּעֲוָאָרָן צוֹ שֵׁיקָן אַיְן גָּאוֹ קָאָמָעָר אָוִיפָּן צְווִיָּיטָן טָאגַ נְאָכְדָּעַם וַיְיִזְרְעָאָן אַנְגָּעָקְמוּן אַיְן אוַיְשָׁוִוִּיךְ. אַיְן זַיְיָ האָבָן מִיטַּ זַיְדַּ מִיטְגָּעָבְרִינְגְּט אָוִיפְּרִיסָּס שְׁתָאָפַּ אַיְן וַוָּאָפָּן. זַיְיָהָר הַעַלְדִּישָׁעָר קָאָמָפַּ אַיְן זַיְיָהָר טְרָאָגִישָׁן סְוָף וּוּעָט קִינְמָאָל נִיטַּ פְּאָרְגָּעָסָן וּוּרָעָן בַּיִּי דַּי אַלְעָ פְּרִיזָּאָנְגָּרָסָס פֿון אוַיְשָׁוִוִּיךְ אַיְן בִּירְקָעָנוֹ.

אטַ דָּעָרַ דָּזְוִינְגָּר אָוִיפְּשָׁטָאָנדַּ פֿון דַּי אִידְיִישָׁעַ פְּרִיזָּאָנְגָּרָסָס הַאָבָן גַּעהָאָט אַ צְעַשְׁטָעַרְעַנְדָּע וּוּרְקוֹנוֹגָאָ אַוְיףַּ דַּי עַס. באַנְדִּיטָן, וּוּילַ זַיְיָ האָבָן קִינְמָאָל נִיטַּ דָּעַרְוָאָדְרָטָעַ אַזְּ דַּי אַידֶן וּוּלְעָן זַיְיָ גַּעַגְּנָן שְׁתָעָלָן זַיְיָהָרַ פִּינְגִּיגָּר אַיְן זַיְדַּ מִיטַּ זַיְיָ אָפְּרָעְכָּעָנְגָּן. דַּי עַרְשָׁטָעַ אַזְּרוֹס דָּעָרַ קָאָמָאָנְדִּירַ האָט גַּעַרְדָּעָרְטַאָּ אַיְן גַּעַוְעָן צַוְּקִיךְ דַּי אָרְבִּיטָעַר גַּרוֹפָן צַוְּזַיְעָרַ בְּלָאָקָס. וּוּילַ עַרְהָאָט מָרוֹא גַּעהָאָט אַזְּ 50,000 פְּרִיזָּאָנְגָּרָסָס קַעְנָעָן נְאָכְטָאָן דָּעַם בִּיְשָׁפִילַ פֿון דַּי לִיְּטַ פֿון זַאָנְדָּעָרַ קָאָמָאָנְדָּא, וּוּעָן אַזְּאָ גַּרְוִיסָּעַ מְאָסָעַ מְעַנְשָׁן וּוּאלְטָן גַּעַמְאָכָט אַזְּ אָוִיפְּשָׁטָאָנדַּ, וּוּאלְטָן מַעַן אַזְּוִי לִיְּכָטַ נִיטַּ גַּעַקְעָנְטַ אָוַנטְעַדְרִיךְ...
מַעַן האָט גַּעַשְׂקָטַ רְפוֹן צְוְויִי טְוִיזָּוָן עַס. לִיְּטַ וּוּלְכָעַ זַיְיָנָעָן גַּוטַּ בְּאוֹאָפְּעָנָטַ אַזְּן זַיְיָ גַּעַשְׁטָעַלְטַ אַוְיףַּ שְׁמִירָה אַיְן לְאָגָּרָד. זַיְיָ האָבָן גַּעהָאָט מָאָשִׁין בִּיקָּסָן, אַונְזָ אָלְעָמָעָן אַנְצְוָשָׁרָעָקָן אַזְּ מִידַּ זַאָלוֹן נִיטַּ וּוּאָגָּן צַוְּ טְרָאָכָּטַ פֿון אַזְּ אָוִיפְּשָׁטָאָנדַּ.

איְן דַּי אַנְדָּעָרַ קָאָנְצְּעַטְרָאָצִיעַ לְאָגָּדָרַן אַיְן פּוֹילִין, איְן דַּי דִּיסְּ. טְרִיקָטַ פֿון לְאַדְוָשַׁ אַזְּ לְבָלִיןַ האָבָן זַיְדַּ גַּעַפְוָנָעָן 85,000 פְּרִיזָּאָנְגָּרָסָס. מַעַן האָט דַּי דָּזְוִינְגָּרַ לְאָגָּדָרַן לִיקְוּוֹדִירְטַ אַיְן יוֹלִי אַזְּן אוַיְגָוָסְטַ 1944. מַעַן האָט אָוִיפְּגַּעַגְּבָעָן דַּי דָּזְוִינְגָּרַ, וּוּלַיְיָ דַּי דָּוִיטָעַ אַרְמָעִי האָט זַיְדַּ גַּעַנוּמָעַן דָּעַרְנָהָנְטָעָן, אַזְּ אַלְעָ פְּרִיזָּאָנְגָּרָסָס פֿון יְעַנְעַ לְאָגָּרָן זַיְיָנָעָן גַּעַרְאָכָט גַּעַוְאָרָן אַיְן גַּרְוִיסָּעַ טְרָאָנְסְּפָּאָרְטָן, קִיְיָן אוַיְשָׁוִוִּיךְ. 90 פְּרָאָצְעָנָטַ פֿון זַיְיָ זַיְיָנָעָן גַּעַשְׂקָטַ גַּעַוְאָרָן אַיְן דַּי גָּאוֹ קָאָמָעָן אַזְּיוֹ שְׁנָעָלַ וּוּיְיָ זַיְיָנָעָן אַנְגָּעָקְמוּן. דַּי מְעַנְשָׁן וּוּלְכָעַ מְרִיְּ האָבָן גַּעַזְוָהָן אַרְוָן טְרָקְוּמָעָנְדִּיגַּ פֿון דַּי טְרָאָקָס, האָבָן גַּאֲרָנִיטַ גַּעהָאָט קִיְיָן עַנְלִיכְקִיטַ צַוְּ מְעַנְשָׁן. זַיְיָ האָבָן אַוְיסְגָּזְעָזָהָן וּוּיְיָ גַּיְסְטָעָרַ, סְקָעַלְעָטָן...
אטַ דַּי דָּזְוִינְגָּרַ אָוְמָגְּלִיקְלִיכְעַ קְרָבָנוֹתַ האָבָן זַיְדַּ גַּעַפְוָנָעָן פָּאָרַ פִּינְגַּ.

יאָרַ צִיְּטַ אַיְן דַּי פָּאָרְשִׁידְעָנָעַ קָאָנְצְּעַטְרָאָצִיעַ לְאָגָּדָרַן אַזְּ גַּהְעַטָּאָסַסְ. אָפְּלוֹ דַּי וּוּלְכָעַ האָבָן גַּעַרְבִּיטַ אַיְן דַּי מְלָחָמָה פָּאָבְרִיקָעָן זַיְיָנָעָן גַּעַוְעָן אַזְּוִי אַפְּגָעָצְעָרָטַ, זַיְיָ זַיְיָנָעָן אַלְעָ גַּעַוְעָן צּוּקְרִיפְּעָלְטָעַ, דִּיְיָפַּ אַזְּ גָּאוֹ קָאָמָעָן לְוִיטַּ דָּעַרְ דִּיְטָשָׁרַ טְעָאָרִי...
דיְ אַנְגָּעָקְמוּנָעַ פְּרִיזָּאָנְגָּרָסָס האָבָן מִיטַּ זַיְדַּ גַּעַרְבִּאָכָטַ מְתֻבָּעוֹת

וּוָסַּ האָט זַיְדַּ גַּעַרְפָּעָן דַּי גַּהְעַטָּאָ גַּעַלְטַ, אַוּלְכָעַ מְתֻבָּעוֹתַ האָט מַעַן אוּרְקַ גַּעַנוֹצָטַ אַיְן דָּעַרְ טְשָׁעַכְיִשְׁעָרַ גַּהְעַטָּאָ פֿון טְעָרְעָזָן. אַטְּ דַּי גַּעַלְטַ

האָבָן נִיט גַּעֲהָאָט קִיְּין שֻׁם וּוּרְדָּעָ, פָּאָר צָהָלָעָן. אֹונַ זַיְגְּנָעַן
פָּאָרָאַנְשְׁטָאַלְטָעַט גַּעֲוָאָרָן בֵּי דֵי נָאָצִיס אֵין דֵי פּוֹלִישָׁע גַּהְעָטָאָס,
אָפְּצָנוֹגָאָרָן דָּעַם אַרְעָמָעַן אַרְבִּיטְעָרָ.

100

003909

20

20

C

נאֶצי גַּעֲטָאַ-גַּעֲלָט, וְאָס אֵיז וּוּרְט גַּעֲוָעָן, גַּאֲרַנִּישָׁט.

5

A013

2

נאציז גנטאָ-גנעלט, וואס איז ווערט געוווען, גארניישט.
דער וועלכער האָט ניט געזעהן אַט יונגע אומגליקליך פריזאנערס
קען זיך ניט פֿאַרשטעלן, ווי אויסגעמאָגערט אָון אויסגעהונגערט זי
זײַנען געוווען. מיר האָבן געזעהן ווי זיַּה האָבן זיך צוּגעכָּפְּט צוּ עַסְּן
דעַם אָפְּפָאל, פֿוֹן אַרְוִיסגעָוָאָרְפָּעָנָע שְׁפִּינְז, וואס זײַנען אַרְוִיסגעָוָאָרְפָּעָנָע געווֹאָרְן.
קרְוִיט, בִּינְעֵר אָון אַנדְרָע שְׁפִּינְז, וואס זײַנען אַרְוִיסגעָוָאָרְפָּעָנָע געווֹאָרְן.
מִיר אלְיַּהֲוָן זײַנען אוּיך צוּגָּעָוָאָיָנָט געווֹאָרְן צוּ שְׁלַעַכְתָּע שְׁפִּינְז,
צַוּ פֿאַרְוָוָאָסְעָרְדִּיגָּע זֶופּן, צַו צִּיקָּאָרְיעָ אַחֲן צְקוּרָה, אַבְּעָר וּזְעָן מִיר
הָאָבָּן דְּעַרְזָעָה אָט דִּי דָּאוּגָע אַומְגָלִיקְלִיכָּעָ פֿאַרְהָוָנְגָעָרְטָע מְעַנְשָׁן,
זײַנען מִיר שְׁטָאָרָק גַּעֲדִירָת גַּעֲוֹיָאָרָן, סְפַּעַצְיָעָל וּזְעָן מִיר הָאָבָּן גַּעַזְעָה
וּזְיַּיְעָן דִּי פֿאַרְפְּוִילְטָע בְּלַעַטָּע אָון גְּרִיזָּן דִּי אַוּעַקְגָּעָוָאָרְפָּעָנָע
בִּינְעֵר . . .

די פעללעך וואס זיינען געשיקט געווארן דורך דעם אינטער-
נאציאנאלן רוויון קרייך, האבן די נאצ'י באנדיטן צוגענו מען פאר זיך.
קיינער פון אונז האט זיך ניט געקראגן. נאך מער, די נאצ'י בעסטעס
האבן אונז געצואונגגען זיך אונטערצושריבן או מיר האבן ערહאלטן
די פעללעך. זיך האבן אפילו אונז געצואונגגען צו שרייבן דענק בריוו
צו די פארשטעהדר פון רוויון קרייך, פאר די ואונדערליך פעללעך
מייט שפין, וואס מיר האבן ערહאלטן, אין דער צייט וואס מיר האבן
אפילו זיך ניט אנטקוקט, וויל די נאצ'י רויבער האבן אלץ צוגערויבט
פאר זיך ...

אין הערבסט פון 1944 האב איך אנטגערטרא芬 אין אוישוויז א טראן-
ספארט פון טויוזענעט «ארישע» פרויען, וועלכע זיינען געקומען פון
ווארשע. פון זיך האב איך אויסגעפונגען פון דעם גהעטה אויפשטיינד
וואס האט אויסגעבראָךן אין וארשע אין 1943, וואס האט זיך גענדיגט
מייט דער פארניכטונג פון דער גאנצער אידישער באפקלערונג. איך
האב זיך געמייהט צו העלפן יונע פֿרויען, וועלכע האבען מיר דער-
ציילט דאס ...

אין דער ווארשעוווער גהעטה זיינען איינגעפאקט געווארן 600,000
איידן וואס זיינען געקומען פון גאנץ פֿוילין. זיך זיינען קאנצערטירט
געווארן אין א קלינעם שטח, און האבן דארט געלעט אונטער די
שוידערליךסטע באידיגונגגען, סיי אין שפין און סיי אין זאהנונגגען.
אלץ וואס האט זיך דארט דערווארט אין צו ווערדן טראנספֿאָרטירט אין די
טoit לאגערן דערשאָסן אדרער פֿאָרגאָזט צו ווערדן ... אלס רעולטאט
פון די טעגליך הינרייכטונגען, און הונגער און פון די עפֿידעמישע
קראנקהיטען, אייז יייער צאל רעדוצירט געווארן פון 60,000 צו
נפשות אין דער ווארשעוווער גהעטה.

זוען די נאצ'ס זיינען באשטאנען אויף מער פרישע קרבנות און
האבן דאס געפֿאָדרט פון דעם אידישן קאונסיל אין ווארשע. האט
ער איינגעזעהן, או ער אייז רעדוצירט געווארן בלויו צו דער פֿונְקִיצְיַע
צו העלפן הינרייכטן זיערע אַיגֶעָן מענשן, האבן די מיטגילדער פון
קאונסיל, זיך שוין מער ניט געשיקט קיינע ניע קרבנות, נאר זיך האבן
אָרגָאָנְזִירָט אָן אויפֿשְׁטָאָנד וואס האט ניט זיין גִּילִיכְן אָן דער מענש-
לייכער געשיכטע, וואס איז באָוואָס אלס דער «ווארשעוווער גהעטה
אויפֿשְׁטָאָנד», זיך האבן עטליכע הונדערט דיטשן דערשאָסן אָדר-
פארוואָנדעט.

ויסענדייג אָז אָט דער דָּזֵיגָעָר ווַיְדַעֲרְשָׁטָאָנד גַּעֲגָעָן די נאצ'ס
אייז האָפְּנוֹנְגְּסָלָאָו, וויל די נאצ'ס זיינען געווען באָוָאָפְּעָנָט מייט די
מאָדָעָרָנְסָטָע וואָפָּן, אָוָן וויסענדייג אוּ וואס זאָל ניט געשעהן, ערוואָרט
זיך אלעמען בלויו דער טoit, האבן די אידן באַשְׁלָאָסָן צו קעטפֿן מיט

ז'יערע לעבענס. זי' האבן געקעמאט ווי ליבן אוון אהן רחמנות/דייג צום שונא אוון זיך קינמאל ניט אונטערגעגעבן.

עס האט זיך אングעהויבן דאן, וווען אין אפריל 1943 האבן די נאציס געפֿאָדערט טויזענט אַידישׁ קְרִבּוֹת, דאן האבן די איזון פון דער גהעטאָ אַין וואָרְשָׁע אַנגעהויבן דעם אויפֿשְׁטָאנֵד. אַין אַנְהָוִיב פֿון קְאַמְּפֿ, זיינען די דִּיטְשָׁען באָגָעָנֶט גַּוּאוֹרָן מִיט אֹזָא שְׂטָאַרְקָע שִׁיסְטוּרִי, או זי' האבן זיך צּוֹרִיקְעַצְוִינְגָן אוון גַּעֲרָאָכְט פֿאָרְשְׁטָאַרְקִינְגָּעָן, מִיט מעַר שְׁוּעָרָע אַמְּנוֹנִיצְיָע, ווי טָאנְקָעָן, קָאנְגָּעָן, מַאְשִׁין בִּיקְסָן אוון אַנדְעָרָע מַאְדָּעָרָנָע גַּעֲפְּרָלִיבְּכָע וּוֹאָפָּן. אוּף אוֹא אָפָּן האבן זי' געקענט פֿאָרְגְּנָעָמָעָן איין גָּאַס נַאֲך דָּעַר צּוֹיִיטָעָר, איין הוֹיז נַאֲך דָּעַר צּוֹיִיטָעָר. אֲפִילוּ פֿאָר די אַיְנְשְׁטָאַקִּינְג הַיּוֹזָר, האבן די נאציס באַדְּאָרָפְּט שָׁוּעָר קעמאָפָּן מִיט שְׁוּעָרָע פֿאָרְלוֹסְטָן.

עס פֿאָרְשְׁטָעָהָט זיך או די אַידְשׁ בְּאָפְּעַלְקְעַרְוָנָג האט פֿון אַנְהָוִיב או געוֹאוֹסָט או זי' קענען ניט האָפָּן צו באָזִינְג דעם בלוטיגן שונא, אָבָּעָר זי' האָבָּן גַּעֲקָעָמָט גַּעֲגָן די נַאֲצִי בְּעַסְטִיעָס מִיט אלְעִן ווֹאָס זי' האָבָּן גַּעֲהָאָט. די ווֹאָפָּן האָבָּן די אַידְשׁ גַּהְעַטָּאָ קְעַמְּפָּר גַּעֲקְרָאָגָן פֿון די פּוֹילִישׁע "מַאְקוֹוִיסָּ", נַאֲך אָוֹי ווי זי' האָבָּן ניט גַּעֲהָאָט גַּעֲגָן זְוִילְשָׁע "מַאְקוֹוִיסָּ", ווֹאָס זי' האָבָּן יָא גַּעֲקְרָאָגָן, האָבָּן זיך ניט גַּעֲקָעָנֶט פֿאָרָי ווֹאָפָּן אוֹן די ווֹאָס זי' האָבָּן יָא גַּעֲקְרָאָגָן, האָבָּן זיך ניט גַּעֲקָעָנֶט פֿאָרָי גַּלְיִיכְן מִיט די מַאְדָּעָרָנָטָע שְׁוּעָרָע דִּיטְשָׁע ווֹאָפָּן. אוּסְעָר דעם האָבָּן זי, די פֿאָרְהָוָנְגָעָרָטָע אוּסְגָּעָמָאָגְרָטָע אַיְדָוָן באַדְּאָרָפְּט קְעַמְּפָּן גַּעֲגָן גוֹט אוּסְגָּעָאַבְּטָע סָאַלְדָּאָטָן ווֹאָס זיינען דָּעַרְצָו גַּעֲוָוָן אָסְטָר אַיְדָוָן צָאָל, האָבָּן זי' גַּעֲקָעָמָט אוֹן גַּעֲפָּאָלָן אַין שְׁלָאָכָּט, אָבָּעָר זי' האָבָּן גַּעֲיָעָן קְעַמְּפָּט אוֹי הַעֲלִישׁ ווי זְיִיעָרָע אָוּרְעַלְטָעָרָן, די "מַכְבִּיםָּ", אוֹן דָּעַר קְאַמְּפָּט גַּעֲדְּוִיְּעָרָט נַאֲך לְעַנְגָּרָע ווי דָּעַר דִּיטְשָׁעָר קְאַמְּפָּט אַיְדָוָן נַעֲמָעָן גַּאֲנָע פּוֹילִין. זי' האָבָּן גַּעֲצִיגְט זְיִיעָרָע פֿינְיִיגְעָר, אוֹן זי' זיינען גַּרְיִיט צו קְעַמְּפָּן גַּעֲגָן זְיִיעָרָע פֿינְיִיגְעָר, פֿאָר זְיִיעָר פֿרִיהִיט.... זָאָל דָּעַר גַּעֲדְּכָנִישׁ פֿון אַט די הַעֲלָדָן אַיְנְגָעָקְרִיכְט וּוּרָן אַין די בלעטער פֿון אַוְנוֹעָר גַּעֲשִׁיכְטָעָ, מִיט אַכְּתוֹנָג אַוְנוֹנָג.

איין 1944 האט אוּסְגָּעָרָאָכָּן אַן אוּפֿשְׁטָאָנָד אוֹיך פֿון די פֿאָלְיאָקָעָן גַּעֲגָעָן די נאצִים. די רַוְיטָע אַרְמָעִי אַין שְׁוִין גַּעֲוָוָן גַּאֲנָצָן נַעֲמָעָן פֿון ווֹאָרְשָׁע אוֹן די פֿאָלְיאָקָעָן האָבָּן אַנְגָּגָהוִיבָּן זְיִיעָר אוּפֿשְׁטָאָנָד, מִיט דָּעַר הַאָפְּעָנָגָג, אוֹ די רַוְסָן ווּוְלָעָן באָלְד אַנְקָמוּעָן. אָבָּעָר זי' האָבָּן אַנְגָּגָהוִיבָּן זְיִיעָר רַעְוָאַלְצִיעָא בַּיְסָל צּוֹפְּרִי. קִיְּן הַילָּחָט זי' גַּעֲקָעָנֶט דַּעְרוֹגְרִיכְן פֿון די רַוְסָן אוֹן זי' זיינען דַּוְרְכְּגַעְפָּאָלָן, די דִּיטְשָׁן האָבָּן זי' בָּאוּגִיגָּת. דָּאָן האָבָּן די נאצִים צּוֹגְעַרְדִּיט אַבְּלוֹט באָד פֿאָר די פֿאָלְיאָקָעָן כְּדִי צו פֿיְיָעָן זְיִיעָר זִיגָן. אוֹן האָבָּן אַוְנוֹגָעָרָאָכָּט אַלְעָ פֿאָלְיאָקָעָן ווּלְכָע זיינען אַרְיִינְגָעָפְּאָלָעָן צו זי' אַין די העַנְטָה. זי' האָבָּן קִיְּנָעָם ניט גַּעֲשָׁאָגָעָוּעָט... זי' האָבָּן אוּסְגָּעָהָרְגִּיעָט די אַלְעָ אַוְיָ

גערוּפָעַנְעַ אִינְטָעַלְגָעַנְצִיעַ אָהָן אוֹיסְפָאַרְשָׁוָג אָהָן אַמְשָׁפֶט. דֵי
אַיבָּרִיגָע פָּוָן דָּעַר בַּאֲפָעַלְקָעַרְוָנָג זַיְגָען אוֹוַעַקְגָּעַשְׂקָט גַּעַוָּאַרְן קִיְּן
אוֹישָׁוֹיִץ, וְאוּ זַיְהָאָבָן גַּעַטְיִילָט דָּעַם זַעַלְבָן גַּוְרָל מִיטָּ דֵי אַיְּן.
מִיטָּ דָּעַם הָאָט זַיְקָ גַּעַנְדִּיגָט דֵי פּוֹיְלִישָׁע רַעַוָּאַלְצִיעַ אַיְן אַקְּיָּ
טָאַבָּעָר 1944, וְאָסָה אָט זַיְקָ גַּעַנְדִּיגָט אָזְוִי טְרָאָגִישׁ וְויָ דָעַר אִידְיִשְׁעָר
אוֹיפְשָׁטָאָנָד אַיְן דָעַר וּוֹאַרְשָׁעוּעָר גַּהְעַטָּא אַיְן אַפְּרִיל 1943. דֵי פּוֹיְלִישָׁע
פְּרוּיָעַן פָּוָן וּוֹמָעָן אַיְקָ הָאָב גַּעַרְאָגָן אָט דֵי דְּאַזְוִיגָע וּוַיְכְּתִיגָע אַגְּנָיָ
פָּאַרְמָאַצִּיעַ זַיְגָעַן גַּעַוָּאַרְן בְּלוּיָּן 2 מַאְהָל אָהָן נַאֲכָדָעָם זַיְגָעַן
זַיְ פָּאַרְשָׁוָאַוְנָדָעָם גַּעַוָּאַרְן אָהָן מַעַרְ הָאָב אַיְקָ זַיְ נִיטָּ גַּעַוָּעָן . . .
אַיְקָ הָאָב גַּהְעַרְט עַטְלִיכָּע אִינְטָעַרְעָסָאנְטָע אִינְצְצָעַלְהִיטָּעָן פָּוָן
אִינְגָעָמָעָן וּוֹלְבָעָהָבָן דָוְרָךְ אָ נְסָ זַיְקָ גַּעַרְאָטְעָוָעָט פָּוָן דָעַם
וּוֹאַרְשָׁעוּעָר גִּיהַנּוּם' דֵי דְּאַזְוִיגָע מַעַנְשָׁן זַיְגָעַן גַּעַוָּעָן קְלָמָן גַּרְוָנְשָׁטִין
אָהָן מִיְנָעַ פְּלִימָעַנִּיקָעָס מַאיַּר שְׁטוּרָן נּוֹמָעָר 3206 אָהָן חִים שְׁטוּרָן
נוֹמָעָר 3204.

סוף يولיאן 1944 האט דער ווארשעוווער לאגעער קאמאנדיר פארארדנט צו עוואקואירן דעם לאגער, וויל די רוסן זיין געוווען אונ עריך פון 30 קילאמטר פון דארט. דער גראסטער טיל פון שטאט איין שיין געוווען פארניכטעת. אין זיין ארדער האט דער קאמאנדיר דיטילדך פארארדנט, או בלויין די וועלכע זיין פעהיג צו געהן צופס זאלן דאס טאן, וויל זיך האבן באדרפט צו מאָרשרין הונדערטער קילאָ מעטער, די וועלכע קענען זיך ניט אונטערנעם צו געהן צופס וועלן פאָרָן אויף טראָקס. די אומגליקליכע פריזאנערס האבן פארדיעטיגט או אין דעם ליגט אַ כיטערער שפֿיצעל, האבן אַפְּילוֹ די קראָנקע אָוּ שוֹאָכָּע זיך אַגְּגָעָבָּאָטָּן צו געהן צופס, בלויין עטליכע הונדערט פריזאָ נערס וועלכע זיין געוווען אָוּוּ שוֹאָר, או פָּאָר זיך געוווען אָמָּ מָעָגְּלִיךְ צו געהן צופס, האבן געלאָזָּט וויסן די דיטישן או זיך ווינשן צו פָּאָרָן אויף די טראָקס.

עס זיין ניט פאריבער קיינע פופצעהן מינוט, ווען די אנדערע זיין געשטאָגען אין ריִי אָוּ געוווען גרייט צו מאָרשרין, האבן זיך געהערט אַ שיסעררי. עס איין באָלֶד באָקָאנֶט געווואָר, או דאס האבן די נאָצִים אוַיסגָּעָשָׂאָסָן די אלָע וועלכע האבן געוֹזָגָט אָז זיך קענען ניט געהן אָוּ האבן געווואָנָשָׂן צו פָּאָרָן אויף די טראָקס. מען האט זיך אלָעָמָעָן פֿאָרוֹזָאָמָעָלָט אויף איין פֿלאָץ אָוּ זיך נאָכְדָעָם אוַיסגָּעָשָׂאָסָן. אָן אַנדער אַפְּטִילְוָגָג פון די עס. האבן געווּoct די קוֹוָאָרטִירָן פון די קראָנקע אין האָסְפִּיטָאָל אָן האבן צוֹנוּגָרִיטָט פָּאָר די לִיגְעָנְדָע אֲבָלָוֶת באָד ... די גַּעַשְׁרִיּוּן אָוּ יַאֲמַרְוָן פון די אַרְעָמָע אַמְּגָלִיקָה לִיכְעָ קְרָאָנקָע האָבָן זיך דַּעֲרָטְרָאָגָן צו אַונְזָעָרָע אוּוִירָן. די ווענט פון האָסְפִּיטָאָל זיין בְּאַשְׁפְּרִיכְצָת גַּעַוְאָרָן מִיט בְּלָוֶת. מען האט אוַיסגָּעָה שָׂאָסָן אלָע פְּאַצְּיָעָנָטָן, אַפְּילוֹ די וועלכע זיין געוווען קָאָנוּוּלָעָלָעָסָעָט. דָּעָרוֹוֵיל האט זיך דער טְרָאָנְסְפָּאָרָט אַרְוִיסְגָּעָלָאָזָן צופס אָין אָן אַונְבָּאוֹוָאָסְטָעָר רִיכְטוֹנָג. די וועלכע האָבָן שָׂוִין מַעַר נִיט גַּעֲקָעָנָט געהן צופס, האט מען אויף אָן אַרט אוַיסגָּעָשָׂאָסָן. די נאָצִים האָבָן ניט גַּעַוְאָלָט אַיבְּרָעָלָאָזָן קְיַיָּין אָין לעַבְּדִיגָּן גַּפְש וּוּלְכָעָר זָאָל נאָכְדָעָם קָעָנָעָן זִיְּן אָן עֲדוֹת צו זַיְעָרָע גַּרוּילְטָאָטָן. די אלָע קְרָבְּנָהָת פון אָט דער דְּעָרָמָאָרְדָּוָג זַיְנָעָן גַּעַוְעָן מעַשְׂנָה פון

האלאנד און בעלגייע און א סד פון זיַּ האבן זיך אויפגעעהאלטן אין
דעָר גהעטָא פון ווארטשע.

דעָר טראנספֿאָרט האט געמאָרשיִרט ווַיְיטער און ווַיְיטער אין דער
שרעקליבער היִז, געטראַבּוֹן פון די עס. וועלכּוֹ האָבָן געפֿאָדערט
או מען זאל מאָרשיִרְן וואָס שנעלעֶר, דראָענדיִיג צו שיסּוֹן אלע וועלכּוֹ
קענען מעד ניט געהָן, זיַּ האָבָן ניט געדוֹלְדְעַט קיִין פֿאָרְלְאָנְגְּזָאָמְקִיט.

זועַן דער טראָנספֿאָרט פון אַט די אָומְגְּלִיקְּלִיכְּעַ, געפֿינְגְּטַעַט פון
הונגער און דורךט, האָט דער גְּרִיכְּט צו דער שלְזִוְּזִישְׁעַר שְׂטָטַט לְעֵסְלוֹי,
הָאָבָן הונְדְּרְטַעַר פון זיַּ גְּעוֹאוֹרְפָּן צו דער ערְד אָן גְּעַשְׁרִין אָן זיַּ
הָאָבָן ניט געהָט קיִין וואָסְעַר אַין דְּרִיכְּיַעַט צִיְּט. די עס. מעדדר
וועלכּוֹ זיְנְגַּעַן גַּלְאָפְּן אוּרְפַּט מְאָטְרְצִיקְּלָס פון אַין גְּרוֹפָּע צו דער
צּוֹוִיטְעַר, הָאָבָן גְּעַשְׁרִין: «אוֹיְבָּ עַס אַין פֿאָרָאָן אַן אִידְישְׁעַר גָּאָט,
טָא זָל עַר אִיךְ גַּעֲבָּעַן וואָסְעַר» ...

איְנִיגָּעַ פֿרְיוֹזָאנְגָּרָס הָאָבָן מִיט לְעֵפְּלַע גַּעֲגָרָאָבָן אַין ערְד, האָפְּעַנְדִּיגְּ
צו געפֿינְגַּען עַטְוֹאָס פֿיְיכְּקִיטִּי, פון זָאָס זיַּ הָאָבָן אוּסְגַּזְוִוְגְּן דָּס
וָאָסְעַר. אַן דָּא אַיְזָ גַּעַשְׁעַן אַין גְּרוֹסְעַר נָס וְיַי אַמְּאָהָל צו די אַיְדִּין
אַין די מְדֻבָּר, אַין דָּעַם דְּרִינְגְּעַנְדְּסָטָן נוֹיט הָאָבָן דִּי פֿרְיוֹזָאנְגָּרָס
גַּעַפְּגַּעַן וָאָסְעַר מִיט וָאָסְעַר מִיט זיַּ הָאָבָן גַּעַשְׁטִילְט וַיְיַעַר דורךט. וועַן די
דייטשְׁן הָאָבָן דָּס דָּרְזְוֹעָה זיְנְגַּעַן זיַּ גַּעֲבָּלִיבָּן אַהֲן אַ לְשָׁוֹן ...

איַן וָאָרְשַׁע זיְנְגַּעַן פֿאָרְבְּלִיבָּן בְּלוֹזִי די מְעַשְׁנָן וּוּלְכָעַ הָאָבָן באָזְּ
לאָנְגַּט צו דער גְּרוֹפָּע פון די «קְלִינְעַדָּס» (ריְנִיגְעָר), וָאָס אַין באַשְׁטָאָזְּ
נוֹעַן פון 350 מאָן, צו וועַמְעַן עַס חָאַט באָלְאָגְּט סָאָלָאמָן גְּרִינְשְׁטִין
וועַמְעַן אַיךְ הָאָבָן דָּרְמָאָנט. די אִידְישְׁעַ רִינְגְּגָר זיְנְגַּעַן גַּעַוְעַן
פֿאָרְבּוֹן דִּי דִיטְשָׁע רִינְגְּגָר, אַן זַיְהָאָלָע הָאָבָן באָדָרְפָּט
אַרְבִּיטְיַע זַהְרָ שַׁוְּעָר אַוּזְקְּצְפִּירָן די טְוִיטָע קְרַעְפָּרֶס פון די פְּאַצְּיַ
עַנְתָּן, וועַמְעַן די נְאַצִּים הָאָבָן אוּסְגַּעְמָאָרְדָּרֶט אַין די האָסְפִּיטָאָלָס
אַן אַין די פְּלָעַצְּעַר פָּאָר קְרָאנְקָע מְעַשְׁנָן, אַן אַיךְ פון די וּוּלְכָע
זיְנְגַּעַן דָּרְמָאָרְדָּעַט גְּעוֹאוֹרְן וָאָרְטְּבָּעְדִּיג אָז די פְּרוֹן זָלָן זיַּ אַפְּפִין ...
די דָּאוֹיגָע אַרְבִּיטְיַע האָט גַּעַדוֹעַרְט צּוֹווִי טָעַג. דָּאן האָט מְעַן פֿאָרְבּוֹנָט
די קְרַעְפָּרֶס אַן מְעַן האָט אוּסְגַּעְדִּיְנִיגְט די לאַזְּאָרְעַטָּס פון בלוט.

זועַן זיַּ זיְנְגַּעַן פֿאָרְטִּיג גַּעַוְוָאָרְן מִיט דער אַרְבִּיטְיַע, האָט מְעַן זיַּ
גַּעַשְׁקַט צּוֹם סְטִיְישָׁאָן, וואָו זיַּ הָאָבָן גַּעַקְרָאָגָן אַן אַרְדָּרֶט אוּסְצָרוֹ
ליְדִיגָּן די סְטָאָר הַיְיָעָר אַן אַגְּלָאָדָן די וָאָרָעָס אַוְיַף די פְּרוֹן. דְּרִיכְּ
טוֹעַג שְׁפַּעַטְעַר זיְנְגַּעַן די פֿרְיוֹזָאנְגָּרָס וּוּלְכָע זיְנְגַּעַן פֿאָרְבִּילִיבָּן אַיְנִ
קָאָגְּצָעַטְרָאָצִיְּעַ לְאָגָעָר פון וָאָרְשָׁע, זיְנְגַּעַן באָפְּרִיאִיט גַּעַוְוָאָרְן דָּרְךְ די
פְּוִילִישְׁעַ פֿאָרְטִּיזְמָאָגָעָר וּוּלְכָע הָאָבָן גַּעַקְעַמְפָּט גַּעַגְּן די עס. ליְיטָן,
זועַן זיַּ הָאָבָן אַיְנְגַּעַנוּמוּן דָּעַם לְאָגָעָר הָאָבָן זיַּ באָפְּרִיאִיט די פֿרְיוֹזָאנְגָּרָס

און זי' האבן דער/הרג'עט 69 עס. עס. באנדיטן און 40 מיטגלאידער פון ז. ד. (זיכריהית דיגסט).

ארום 175 פריזאנדרס זינגען באפריעיט געווארן דורך די פוילישע פארטיזאנען. די פון די פריזאנדרס וועלכע זינגען געווען ווענוג שטאַראָק האבן זיך באטיליגט אין דער באפריאונונג פון סטיישאָן. דער קאמפ ביימס סטיישאָן האט ניט לאנג געדיערט, וויל דיבעט. לייט האבן איינגעעהן זיער הילפלאָזְגִּיקִיט און זי' האבן זיך אונטערגעבען באדינגןגלאג.

איך האב אויך אויסגעפונען, און אין אויגוסט און אין אקטאָבער אין פֿאָרגעקוּמָעָן די אווי גערופענע "שְׂתִּילָע אֲוִיסְּקָלִיבָּנוֹג" (סעלעקציע) אין די האספֿיטעלָעָר, פון וואס מיר האבן קיין אהובונג ניט געהאט. נאָך אָט די דֶּזֶּיגָע אֲוִיסְּקָלִיבָּנוֹג, האט מען די פֿאָצְּעִינְגָּעָטָעָן אוועקע געשיקט קיין בירקענאָו פֿאָר "ערהוילונג". אָבער יעדער אַיְגָעָר וועלכער האט געוואָסטָט די אָומְשָׁעָנְדָּעָן האט געוואָסטָט אָוּ מען האט זי' געשיקט דִּירְעָקָט צו די גָּאוּ קָאמְפָּרְן. אַיְן יָעַנְעַטְרָאָנְסָפָּרְטָוָן זינגען אויסגעָדָקְלִיבָּנוֹג קָלְבָּוָן געווארן זעהר קָרָאָנְקָעָ מְעֻנְטָשָׁן, אָזְעָלְכָּעָ וועלכע זינגען געווען נאָך אָן אָפְּרָאָצְּיעָ, אָדָעָר מְעֻנְשָׁן מִיט אָוְנָהָילָבָּאָרָעָ קָרָאָנְקָהִיטָּן, אָבער איך אָזְעָלְכָּעָ קָרָאָנְקָעָ וועלכע זינגען אויסגעָהִילָּט געווארן, נאָר זי' האבן געברויכט אויסצְרוּעָן עטְלִיכָּעָ טָעָג, כְּדֵי צו קָוָמָעָן צו זיך, אָט די אלע האבן די נאָצִים אָנְגָּעָלָדָעָנְט אָוּפָטְרָאָקָס אָוּ גַּעַבָּרָאָכָט אָוּ קָרָעָמְאָטָאָרְיעָ . . .

דעם 4 טען אקטאָבער 1944, עלְפָאַיְגָעָר בְּיַיְנָאָכָט, האט מען אָנוּן אויגגעוועקט און מיר האבן געקראנָג אָן אָדָעָר אויפֿצּוּשְׁטָעָהן אָנוּ געהן צו דעם "אָפְּעָלָה" בלויין אָין שְׂוִירְטָס (העמדער). אָט דער אָדָעָר האט אָנוּן אלעמען שטאָראָק דערשיטערט. אַיְבָּרָהִוִּיפְּט זינגען דער-שראָקָן געווארן די פריזאנדרס פון גְּרִיכְעַנְלָאָנְד, בעיגען, האָלָאָנד אָנוּ אָוְנָגָאָרָן, וויל אָזָא אָדָעָר אָיוֹרִיסְגָּעָבָן געווארן צומָעָרְשָׁן מְאָל אָין דער גַּעַשְׁיכְּטָעָ פָּוָן דעם קָאנְצְּעָטְרָאָצְּיעָ לְאָגָעָר אוֹיְשָׁוּוֹץ. עַס אָיוּ געווען שׂוּוּעָר צו פֿאָרְשָׁטָעָהן אָוּ אָפְּילָוּ די שְׁקָלָאָפָּן אָרְבִּיטְרָאָר, וואָס לוּיט דעם נאָצִיְּ פֿרִינְצִיפְּ האָבָן געהאט אָרְעָכָט צו בְּלִיְּבָן לְעָבָן, זאלען

איך געשיקט ווערן אָנוּ די גָּאוּ קָאמְפָּרְן ? !

בְּיַי אקטאָבער 1944 האָבָן די נאָצִים געהאט אָפְּרִינְצִיפְּ, אָוּ די אלע פריזאנדרס וועלכע האָבָן גַּעַרְבִּיטְרָאָר דִּיטְשָׁלָאָנְד (אָפְּילָוּ גַּעַזְוָאָנוּן-גַּעַנְדָּרָהִיט) זאלען בְּלִיְּבָן לְעָבָן. אָבער אָנוּ אקטאָבער 1944, האָבָן די נאָצִים גַּעַנְדָּעָרָט וְיעָרָבָּאָשְׁלוּם.

איך האָבָן גְּלִיְּךְ גַּעַוְאָרְדָּעָנְט אַיְנִיגָּעָ פָּוָן מִינְגָּעָ פֿרִינְדָּ, נִיט צו געהן אָהָיָן אָנוּ איך האָבָן זי' גַּעַרְאָטוּן זיך אָוְיסְצּוּבָּאָהָאָלָטָן, וויל זי' האָבָן אַיְגָעָוָהן זעהר שלעכְט אָנוּ אָוּבָט עַס ווּעַט פֿאָרְקָוּמָעָן אָוּ אָיסְ-

קליבונג, ואלט מען זי זיבער אויסגעקליבן צו געהן אין גאָז אַמאָער. אַיך האָב זי געזאגט: "אויב מיר אלע וועלן דארפֿן געהן צו די גאָז אַמאָערן, וועט אַיר גָּרנִיט פָּרְלִינֶן, אָוֹן מָרְגָּן ווועט זיַּן אַיְלָר דָּרִין. אַבעָּר אוֹיב עַס ווועט זיַּן אַסְעָלָעָקְשָׁן" (אויסקליבונג), מעג אַיר זיַּן זיכער, אוֹ מעַן ווועט נאָך הַיְנְטָגָעָן נאָכֵט שְׂיָקָן זיַּן קַאָמָּעָרָן. דעריבער האָט אַיר צִיְּטַ בֵּין מָאָרְגָּן... וווען אַיך בין גַּעֲוֹעָן פָּרְנָומָעָן באַהֲלָטָעָנְדִּיגָּן די אלע וועלכּעָ האָבָּן אוֹיסְגָּעָקוּקָט דָּאָר אָוֹן בְּלִיךְ, ווי סְקָעָלָטָעָן, האָב אַיך גַּעֲרָאָכָט צִי אַיך זָאָל זִיך אַיך אוֹיסְבָּאָהָלָטָן. באָלֶד אַבעָּר אַיז אַריַּגְּעָקוּמָעָן דער בלָאָק פִּירָעָר מִיט זִינְיָעָ אַרוֹיסְטָהָלָפָּר אָן ער האָט אָוֹנוֹ צְגָעָטְרִיבָּן צָוּם פְּרָאנְטָ פָּוּן בְּלָאָק. דער קַאָמָּאָנְדִּיר האָט אַפְּלִוּ נִיט גַּעֲנָומָעָן די מי אָוֹנוֹ צָו צִילְּן, ווי ער פְּלָעָגָט עַס גַּעֲוִינְגִּלְּד טָאָן, מִיר זִינְיָעָן אַרְיָנְגָּעָטְרִיבָּן גַּעֲוָאָרָן אַין באָד. דָּאָרָט האָבָּן מִיר באַדָּאָרָפְּט אַרְוָנְטָעָרָנְמָעָן אָוֹנוֹזָעָרָע זָאָכָן ווָאָס מִיר האָבָּן גַּעֲטָרָאָגָן אָוֹן מִיר זִינְיָעָן פָּרְגָּעָעָרָאָכָט גַּעֲוָאָרָן בְּעָפָּר אַקְאָמִיסִיעָ, ווָאָס אַיז באַשְׁתָּאָנָּעָן פָּוּן אַינְיָגָעָ עַס. עַס. הוֹיכָעָ בעָמְטָעָן, אַגְּוָעָפְּרִיט פָּוּן דָּעַם טְרוּוּעָרִיגָּ באַרְיָמְטָן קָאָדָאָג. אַין אַהֲלָן ווָאָס אַיז גַּעֲוָוָעָן באַלְוִיכְטָן מִיט סְוִירְטְּשְׁאַלְיִיטָּס, האָבָּן מִיר באַדָּאָרָפְּט פָּאַרְאָדִירָן אָוֹן די קַאָמִיסִיעָ האָט באַשְׁלָאָסָן ווָוָרָ פָּוּן אָוֹנוֹ אַיז פָּהָהִיגָּן צָו אַרְבָּיִיטָן אַוְן ווָוָרָ פָּוּן אָוֹנוֹ אַיז רִיףָפָּאָר דָּעַם גָּאָז אַמְּאָער... .

די וועלכּעָ זִינְיָעָן גַּעֲוָוָעָן באַשְׁטִימָט פָּאָרָן גָּאָז אַמְּאָער, זִינְיָעָן צָוּ גַּעֲשָׁלָעָפְּט גַּעֲוָאָרָן צָו דָּעַם בְּלוֹתָהָנָט קָאָדָאָג, אָוֹן דער בלָאָק שְׁרִיבְּעָרָה האָט פָּאַרְשְׁרִיבָּן דָּעַם נּוּמָּעָרָ פָּוּן דָּעַם פָּרְיוֹזָאָנָעָר אַוְיָף אַלְיסְטָעָן. אַוְיָוי ווי אַיך בֵּין שְׁוִין אַיְנָמָּאָל דָּוְרָכְגָּעָגָנָעָן אָזָא מִין "אוֹיסְקַלִּיבָּוָגָּג" האָב אַיך שְׁוִין גַּעֲהָאָט עַרְפָּאָרָוָגָּ אָוֹן גַּעֲוָאָסָט אָזָה די וועלכּעָ גַּעֲהָן פָּאַרְבִּי אַיְנָיְגָעָן, אַדָּעָר מִיט אַבְּאַנְדָּאָשָׁן, אַדָּעָר זִיך גַּעֲשָׁלָעָפְּט לְאָגְזָאָם, מִיט מְרוֹאָ, אַט די אלע האָבָּן גַּעֲקָעָנָט עַרְוּוֹאָרָטָן דָּעַם אַוְרְטִילָּ פָּוּן טּוּיְטָ... אַיך האָב אַיך גַּעֲוָאָסָט אָזָה די דָּזָוָיָגָעָ נְאָצִי טִיוֹוָאָלִים האָבָּן גַּעֲהָאָט אַוְיַּעַדוּוּלָן גַּעֲגָוָן אַוְעָלָכּעָ וועלכּעָ פְּלָעָגָן טְרָאָגָן בְּרִילָן, אָוֹן אַוְעָלָכּעָ פְּלָעָגָן זִי גְּלִיךְ באַשְׁטִימָעָן פָּאָר די גָּאָז אַמְּאָער. אַיך האָב דְּעָרְבִּעְדָּר גַּעֲדָאָטָן אַלְעָ קְוָרְצִיכְטִיגָּעָ אַוְיִצְטָאָטָן די בְּרִילָן אַיְידָעָר זִיך גַּעֲהָן צָו דָּעַם "סְעָלָעָקְשָׁאָן". יְעַנְּעָ זִינְיָעָן ווִירְקִילִיךְ גַּעֲרָאָטוּוּעָט גַּעֲוָאָרָן דָּוָרָךְ לִיכָּעָ לְאָגָעָס.

נאָך דער "אוֹיסְקַלִּיבָּוָגָּג" זִינְיָעָן מִיר אלע ווִידָעָר גַּעֲטְרִיבָּן גַּעֲוָאָרָן צָוּם בְּלָאָק, ווי אַיך די ווּמָעָן מעַן האָט באַשְׁטִימָט פָּאָר די גָּאָז קַאָמָּעָרָן. עַס אַיז פָּאַרְשְׁטָעָנְדִּילִיךְ אָז יְעַנְּעָ נְאָכֵט האָט קִינְיָעָרָ פָּוּן אָוֹנוֹ נִיט צְגָעָמָאָכָט מִיט קִיְּין אַיִּגְגָּ. אַוְיָף מָאָרְגָּן האָט מִעְן שְׁוִין די וועלכּעָ זִינְיָעָן באַשְׁטִימָט גַּעֲוָאָרָן צָוּם טּוּיְטָ, נִיט גַּעֲרוּפָן צָו דער אַרְבָּיִיטָ.

זוי האבן גארנית געהאט צו טאן נאר בליזן צו ווארטן פארן סוף...
עס זינגען אבער אויך געווען אועלכע פריזאנערס וועלכע זינגען
ניט באشتימט געווארען פאר די גאו קאמער, וואס מען האט אויך זוי
ניט גערופן צו דער ארבייט. זוי זינגען אלע געווען דערשראךן און
צערודערט. זוי האבן ניט פארשטיינען וואס דארט קומט פאר...
שפערעד ערשת, האט מען אויסגעפונען און אייניגע פריזאנערס וועלכע
זינגען באشتימט געווארן פאר די גאו קאמערן, איז געלונגגען אונטער-
זוקייפן דעם בלאך פארשייבער, און אנדרער האבן באדרפט פאר-
געמען זיערע פלעצער ...

די צום טויט פאראורטילטע פריזאנערס האבן באדרפט בליבן
דרײַ טאג אין בלאך נומער 10, די אומגליקליך האבן שווין געוואסטע
וואס זוי ערווארטעט און זוי האבן די גאנצע צייט מתפל געווען און
געזאגט "ווײַדּוּיַּה", געזעגענדיג זיך מיטן לעבן... בלוין צוויי מענטשן
אייז געלונגגען צו אנטולויפן פון בלאך נומער 10. טראץ דעם וואס די
נאצי מערדער האבן זוי גוט אַרְמוֹגָעָזֶכֶט, האבן זוי ניט געקענט
זוי געפינגען פאר גאנצע פינֿטָאג, אויפַָן זעקסטען טאג זינע די צוויי
אנטלאפנען פריזויליג צוירק געקסטען איז לאגער, און זוי האבן זיך
אייבערגעגעבן צום גארד ביים אַרְיִינְגַָאנְגַָטָּוּירַָעָּר. זוי האבן זיך באַהְלָּוּן
אייז אַפְּגָּוּסְּ-קָּאנְּאָלָּ (סוער). מיר זינגען געווען זיכער או מען וועט
זוי פאר דעם הענגען, אבער אַ דָּאָנָּק גָּאָטָּ, זוי זינגען געלבליבן לעבן.
זוי האבן געלעט בעי דעם 18טען יאנואר 1945, ווען די קאנצעטראיציע
לאגערן אוישויז און בירקענאו זינגען אויסגעלידיגט געווארן, צוליב
דעם וואס די רושיע אַרְמִיָּעָה האבן זיך גענומען דערנעהנטערן,
אטאקיירענדיג די צוריקטרעטענדע דיטשן. די דזאיגע צוויי זינגען
געווען צוישן די וועלכע האבן פארלאון דעם לאגער, און איך האף, און
זוי לעבען נאָך ערגצען וואו.

אלע אַנְדְּרָעָרָפִּיזָאַנְדָּרָס, וועלכע זינגען געווען באشتימט איז
יענער נאָכָּט, פון דער קָאָמִיָּעָה, צו וויזן פָּאָרְגָּאָזָּט, האט מען דעם
טטען אַקְטָאָבָּעָר 1944, אַנְגָּעָלָאָדוֹן אַין טָרָאָקָס אַון גַּעֲשֵׁקָט געוואן
קִין בִּירְקָעָנָאָו אַין דעם גָּאוּ קָאָמָעָר. דער מאָסָן מערדער קָאָדָאָג האט
באָגְלִיטִיִּט די קְרָבָּנוֹת, זִיכְעָנְדִּיג אַין זִין אוֹיְטָאָמָאָבִּיל מִיט אַ מאָשִׁין
בִּיקְס ...

עם איז אומגעליך צו באשריבין די טראגיישע, רירענדע סצענעס פון יונע אומגלאיליכע צום טויט פאר' משפט'ע אומשולדיינ אידן, וווען זי' האבן זיך מיט אונז געועגענט. קיינער האט זיך ניט געקענט באהערשן און די יאמערן און די געוויינען האבן געקענט דירן שטיינער, אבער ניט די פארשטיינערטער הערצער פון די נאציז באנדיטן ... צו די "אויסגעקליבענע" 1260 קרבנותה, וועלכע זיינען באשטיימט געווארן פאר די גאו קאמערן, האבן זי' אויך צוועגעבן די אנדער פריזיאנערס וועמען מען האט יונעם טאג ניט גערופען צו געהן ארביטון, וויל זי' האבן באדארפַט זעהן אָדָקְטָאָר, אָדָעָר אָוִיגָן דָקְטָאָר. זי' זיינען אלע פארגאָז געווארן צוזאָמען מיט די אנדער, כדי צו מאָן פלאָץ פָאָר אָ נִיעָם טְרָאָנְסְפָּאָרֶט, עַס אַיז גַּעֲוֹעֵן זַיְעַר טְרוּיְעַרְגָּר מַזְלָה, וואָס זי' האבן יונעם טאג ניט געארבעט און דורך אָ צְפָאָל, זיך געפונגנע אין לאָגָעָר.

די פריזיאנערס פון בירקענאו האבן גוטטיילט דעם זעלבן גורל, מען האט זי' אומגעבראָכט דעם 4טען אקטאָבער 1944. יונעם טאג האב אַיך פָאָרָלָאָרָן מִינְיָן שׂוֹאָגָעָרָס, שְׁמַעְלְקָעָ שְׁאָלָאָמָאָן, וועמען פרוי אַיז פָאָרָגָאָז געווארן מיט עַטְלִיכָע חֲדָשִׁים פְּרִיעָר, צוזאָמען מיט פִּינְחָ קִינְדָעָר. אַיז מִין שׂוֹאָגָעָר טּוֹבָה שְׁטָעָרָן, ווּלְעַכְעַר האט פָאָרָלָאָרָן זַיְן, קִינְעָר, מִין שׂוֹעָסְטָעָר אַיז נִין קִינְדָעָר, אוּפִית דעם זעלבן אָפָוָן. קִינְעָר פון די דָזְוִיגָע צְוַויִּים פָאָמְלִיעָס אַיז ניט פָאָרְבִּילְבִּין קִינְ לְעַבְדִּיגָעָר, אוּיך אָסָאָר פון מִינְיָן קְרוּבִּים זַיְנָעָן אָזְוִי אָוְמָגָעָקָומָעָן.

אט די אלע אומגלאיליכען האבן מיך אָזְוִי דְּרָדְרִיקָט, אַיז האָב פָאָרָלָאָרָן אלע אַנְטָעָרָעָס אַיז לְעָבָן. אַיך האָב זיך ניט געקענט פָאָרָי שְׁטָעָלָן אַיז עַס אַיז מַעְגָּלָך דָּס אַלְיך אַיְבָּרְצְׁזָלְבָּעָן. נִאָר הָאָב אַיך פָאָרָלָאָרָן בְּמַעַט אלע מִינְיָן קְרוּבִּים, נִאָר אוּיך פִּיל פון מִינְיָן לְאַגְּדָסְלִיטָה אַיז אָזְוִי די פְּרִיְינְד וּלְעַכְעַר האָב מיט מִיר גַּעֲרָבִיטָה אַיז הוֹיָף פון די האָלֵץ. די גַּעַמְעַן פון מִינְיָן לְאַגְּדָסְלִיטָה וּלְעַכְעַר זַיְנָעָן גַּעַוְועָן אַיז אוּישְׁוֹיז זַיְנָעָן: אַדָּלְבָּרָעָת הַעַלְלָעָד, שְׁמוֹאָל שׂוֹאָרֶץ, דָר. נִיקָּאלָס גָּרָאָס, דָר. עַיְגָעָן קָאָרָאָה, אוּרִי לִיעְבָּר, לִיבָּר וּוּינְבָּרְגָּעָר, צְוַויִּים וּלְעַכְעַר די עַרְשָׁטָע צְוַויִּים האָבָן פָאָרָלָאָרָן זַיְעָרָעָ לְעַבְעָנָס אַיז דעם גַּיהֲיָנוּם פון אוּישְׁוֹיז ...

דעם 10טָן אקטאָבער האָב אַיך גַּעַרְאָגָעָן דעם שְׁרַעְקְלִיכְסְּטָן שָׁאָק, יונעם טָאג האט מען מִיר אַינְפָאָרְמִירָט אַיז דָעָר בְּלָאָק 21-ִיסִי, וּזְאוּ מִין

פרוי האט זיך געפונגען, האבן די נאציס צעטילט אין צויעין, אין טיל
 האבן זיין אוועקגעשיקט קיין דיטשלאנד, און די אנדער העלפט, האט
 מען געשיקט אין דעם גאון קאמער. דאס ניט וויסן, דער צויפל, צו
 וועלכער פון די צוויי גראפן האט באלאנט מײַן וויב, האט מיר שיער
 ניט געטראיבן צו משוגעת... איך האב דורךעמאכט די שרעקליכסטע
 טאג און נעצט, די אלע טרייסט-ווערטער און די איטסדריקן פון סימַּדְּ
 פאטיע און מיטגעפל פון מײַנע בעקאנט, אין מײַן פארצווויפעלטער
 לאגע, זינגען געווען אומזיסט. איך האב אינגאנצען צוֹאמָעָגָעָדָאָכָּן,
 וויל איך האב פֿאָרָלָאָרָן מײַן האפֿעָנוֹנָג, וווען עס איז צו זעהן מײַן
 וויב און מײַנע קינדער לעבדיגע. איך האב זיך בשום אופָן ניט
 געקענט באָרוּהִיגַּן, בלויו און די שׂוּעָרָעָ אַרְבִּיטָה אַבָּאָךְ גַּעֲקָעָנְטָ
 שׂטִילְןְ מִינְעָ יִסְוִרִים אָן מײַן שׂרָעָקְלִיכְן צַעַר... אַיְן אַט יַעֲנָעָ טְרוּיָ
 ערְגָעָ טַאגְ הַאָבְ אַיך גַּעֲלִיכְתָּ מִינְ אַיְנְצִיגְעָ האָפֿעָנוֹנָג אַוְיָחְ מִינְ
 צוֹוְילְנָג, וויל איך האב געוואָסָט אָז אַסְדְּ צוֹוְילְנָגָס האָבְן די נאצִיס
 נִיט פֿאָרָגָאָט, נָאָר זֵי בָּאנְצָוָט פָּאָר מַעְדִּיצְנִישׁ עַקְסְפּוּרְעִמְעָנָטָן. אַיך
 האָב גַּעֲפִילְט אָז אַיך וּוֹאָלֶט נִיט גַּעֲוָאָלָט בְּלִיבְןְ לְעָבָן, אָן עַנְדְּלִיךְ
 ווּעָרְן בְּאָפְרִיטָה, וווען אלע מִינְעָ נָאָעָנְסָטָע אָז טִיעָרְסָטָע זַיְנָעָ שְׂוִין
 מעָרְ נִיטָּא...

אַיְן אַט דַּעַם צוֹשְׁטָאָנָד פָּוֹן טִיפְּעָר דֻּרְשָׁלָגְעָנְקִיָּת, בֵּין אַיך גַּעֲוָעָן
 בֵּין וּוֹאָנְעָן מִעַן האָט מִיךְ אוּוּקְגַּעַנְמָעָן דָּרְךְ די פֿרָאָטְקָעְצִיעָ
 גְּרָאָס, אַיְן האָסְפִּיטָאָל. דָּאָרְט אַיְן האָסְפִּיטָאָל אַיְן גַּעֲוָיְמָעָ
 וּוּרְקָשְׁטָאָט פָּוֹן שֵׁיךְ, אַוְיָחְ אַיְן בְּלָאָק בְּיִידָּעָם, וּאוֹ צַוְּיִי קְרִיסְטְּלִיכְעָ
 פְּרִוְּזָאָנְעָרָס מִיט די נְעָמָעָן כְּמַעְלָאָר אָז קוֹלָהָאָנָעָק, האָבְן גַּעֲרִבִּיטָ
 אַיְן גַּעְהִים. זַיְ פְּלָעָגָן מָאָכוֹן שֵׁיךְ פָּאָר פֿרָאָמִינְגָּעָנְעָרָס וּוּלְכָעָ
 האָבְן גַּעֲהָאָט די מְעַלְיכִיקִיָּת צַו בְּאָצָלָן פָּאָר די שֵׁיךְ מִיט שְׁפִּיָּי,
 פֿאָפְּרִיאָרָסָן אָז טָאָבָאָק. די לעַדְעָר האָבְן אַרְיִינְגַּעַשְׁמוּגָעָלָט די אַרְבִּיטִיטָ
 וּוּלְכָעָ זַיְנָעָן גַּעֲוָעָן פָּאָרְנוּמָעָן אַיְן פֿאָכְרִיקָּעָן אוּסְיָעָן לְאָגָעָ. די
 שׂוּסְטָעָר האָבְן גַּעֲקָרָאָן די גַּעֲוָיְנְלִיכְעָ האָסְפִּיטָאָל שְׁפִּיָּי. מִיר האָבְן
 עַטְאָבְלִירָט דָּאָרְט אַז וְהָרְקָלִינְיָעָ קִיד אָז מִיר האָבְן פֿאָרְבָּעְסָעָרָט אַט
 די שְׁפִּיָּי מִיט נָאָרְהָאָפְּטָעָ „אַיְנְגְּרִידְיְעָנָטָס“. אַיך האָב זֵיך גַּעֲמָאָכָט
 נִצְלִיךְ, מִיט דַּעַם וּאָס אַיך האָב גַּעֲקָאָכָט האָלִיךְ וּאָס די שׂוּסְטָעָר האָבְן
 גַּעֲקָרָאָן פָּאָר זַיְעָר אַרְבִּיטָה, וּוֹ קָאָרְטָאָפְּעָל, צִיבָּעָלָעָ, פָּעָטָס אָז אַנְיָ
 דְּעָרָעָ זָאָכָן. די גַּוְיִינְגָּעָ האָלִיךְ צַו הַיִּצְעָן דַּעַם אוּוֹיְנָעָן פָּוֹן קִיד, האָבְן
 אַיך גַּעֲקָרָאָן פָּוֹן האָלִיךְ הוּא, וּאוֹ אַיך האָב פְּרִיעָר גַּעֲרִבִּיטָה. וּוֹעָזְ די
 אַרְבִּיטִיטָר האָבְן גַּעֲבָרָאָכָט האָלִיךְ פָּאָרְן האָסְפִּיטָאָל, אַיְזָ גַּעֲוָיְסָעָר טִילָּ
 בָּאנְצָוָט גַּעֲוָאָרָן פָּאָר אָנוֹזָעָר קִיד. די אַרְבִּיטִיטָר וּוּלְכָעָ האָבְן באָ
 דָּאָרְפָּט פֿאָרִיכָּטָן דַּעַם דָּאָרָק פָּוֹן האָסְפִּיטָאָל, האָבְן גַּעֲבָרָאָכָט עַמְּרָס
 מִיט פָּעָק. אַיְזָ אַיך גַּרְוִיסָּן עַמְּרָה האָבְן זֵיך אַרְיִינְגָּעָטָן די קָאָרְטָאָפְּעָל

אין איבער זיי אידויונגנאגסן אַדינע שיכט פון פער. אויף אוֹ אָפּוֹן
וינגען מיר באָזֶרגט געוווארן מיט קאָרטאָפּעל.

איך בין געוווען דער הויפט קוּכָּאָר, האָב אִיךְ געהאט די מעגליכִי
קייט צוּ שטיילן מײַן הונגער אָן אִיךְ העלפָּן אַנדערע פריזאנערס מיט
שפּוּין, די וועלכָּע זיינגען געוווען קראָנק אָן שוואָךְ. עס זיינגען אִיךְ
געווען פֿאַצְיַענְטָעָן ווּלעכָּע האָבָּן געמוֹת האָבָּן אַ געוויסע דִּיעַטָּע, האָבָּן
אִיךְ שוֹין געוועהָן אוּ זַיְהָן זַאֲלָן עס קְרִיגָּן. אָפְּילוּ נַאֲךְ אִיצְטָן, לאָנגְ נַאֲכָּר
דעם ווֹי אִיךְ בין באָפְּרִיטָן געוווארן פּוֹן קְאַנְצְּעַטְרָאַצְיָע לְאָגָּר, באָקָוּם
אִיךְ דָּאנְק בְּרִיוֹן פּוֹן די וועלכָּע זיינגען אַ דָּאנְק מִיר גֻּבְּלִיבָּן לְעֵבָּן,
צוֹוְישָׁן ווּמְעָנוּן עס אַיְן פּוֹן דעם באָרִימְטָעָן גַּעֲזִיאַלִיסְטָן דָּר.
ברונָא פִּישְׁעָרָן פּוֹן פְּרָאָג, פָּאָר ווּמְעָנוּן אִיךְ האָבָּן זַיְהָן גַּעֲמִיחָת צּוֹצְגָּרִיטָן

יעָדוֹן טָאגְ אַ דִּיעַטָּע מַאלְצִיָּטָן פָּאָר אִים.

אלס אַ בָּאַלְוִינְגָּג פָּאָר מִין גּוּטָעָר אַרְבִּיטִיט, אַיְנְשְׁטָעַלְעַנְדִּיגְ גַּאנְצְּ
אָפְּט מִין אַיְגָּעָנָּעָם לְעֵבָּן, כְּדִי צוּ העַלְפָּן מִינְיָעָ בְּרִידְעָר אִין גּוּטִיט
«אַחֲים לְצָרָה». האָב אִיךְ געהאט דעם כְּבָוד פּוֹן אַ בָּאָזְקָד גַּעֲוָועָן
אוֹן הוּיכְגַּעַש עַצְּטָעָ פְּרָעָרְעַלְקִיטִיטָן, צוֹוְישָׁן ווּמְעָנוּן עס אַיְן אִיךְ גַּעֲוָועָן
דער באָרִימְטָעָר רבְּ רָאָ, אשר דָּאַבְּינְגָּוּזִיךְ, עַד האָט מִיד גַּעֲזָגָטָן, אוּ
ער ווּעְטָמְתָּלְעָן זַיְהָן פָּאָר מִירָאָ, אוּ אִיךְ זַאֲלָן זַעְהָן מִין פָּאַמְּילִיעָן.
די דָּאַזְיָגָעָ חְפִילָה אָן ברְכָה פּוֹן דעם אלְטָן גּוֹטוֹן דָּבָר, אַיְן טִילְוִוָּיָן
מְקוּיָּים גַּעֲוָוארָן.

אין דָּעַצְעַמְבָּעָר 1944, האָבָן די דָּאַקְטּוּרִים גַּעֲקָרָאָן אַוְ אַרְדְּעָר,
צוּ רַעֲגַעַשְׁטָרִירְן די אלְעָ ווּלְכָעָ זיינגען גַּעֲוָועָן אַיְנוֹוָאַלְיָדָן אַדְרָעָר אָנוּ
הַיְלָבָאָר. דָּאָס אַיְזָה גְּלִיְיךְ באָקָאנְט גַּעֲוָוארָן צוֹוְישָׁן דִּי פֿאַצְיַעַנְטָן, ווּלְכָעָ
הַאָבָן שַׁוְּין גַּעֲוָואָסְטָן וּאָס דָּאָס מִינְיָטָן... זַיְהָן זיינגען גַּעֲקָומָעָן צוּ מִיר
אוֹן זַיְהָן גַּעֲנוּמָעָן בְּעֵטָן, אוּ אִיךְ זַאֲלָן זַעְהָן בְּעַאיְנְפָלוֹסָן די דָּאַקְטּוּרִים
נִיט אַרְדִּיפְצּוֹשְׁטָעָלָן זַיְעָרָן גַּעֲמָעָן אוּפְּטָר לִסְטָעָן, וּוְילָ דָּאָס ווּעְטָ
דָּאָךְ פָּאָר זַיְהָן גַּאֲזָעָמָרָן, קְרַעְמָאַטָּרִוָּס...
אִיךְ האָבָן אוּסְגַּעַנְצָטָן די פְּרִינְדְּשָׁאָפְּטָן וּאָס אִיךְ האָבָן זַיְהָן עַרְ-
וּאָרְבָּן פּוֹן די דָּאַקְטּוּרִים אָן זַיְהָן גַּעֲבָעָטָן צוּ העַלְפָּן די אַוְמְגַלְיְקִילִיכָּעָן.
עַס האָט אַ בִּיסְל גַּעֲהָאָלְפָּן, די דָּאַקְטּוּרִים האָבָן נִיט אַרְדִּיפְצּוֹשְׁטָעָלָן
דעם גַּעֲנוּיָּעָן גַּוּמָעָן פּוֹן די פֿאַצְיַעַנְטָן אוּפְּטָר לִסְטָעָן אַוְן די סְעַלְעָקָן
שָׁאוּן אַיְן גַּעֲוָוארָן לִיְכְּטָעָר.

איְן זַיְעָנָעָר צִיְּטָן זַיְנָעָן גַּעֲוָועָן אַנְגַּעַשְׁטָעָלָט אַיְן דעם האַסְפִּיטָאָל
די פְּאַלְגָּעָנְדָעָ דָּאַקְטּוּרִים: דָּרָ. קְאָרָאָרָ, דָּרָ. פְּרִיְזְנְגָּעָרָ, דָּרָ. וּוֹלְעָנְטִיןָן,
דָּרָ. רַוְּבִּיצְעָקָן, דָּרָ. סְעַפְּקָאָטִיָּה, דָּרָ. אַיְנוֹנְדָאָרְפָּעָרָ, דָּרָ. בְּעַרְמָאָן אָנוּ דָּרָ.
קָאָץ, ווּלְכָעָר אַיְזָה גַּעֲקָומָעָן פּוֹן דָּרוֹם אַפְּרִיקָה אָן אַיְזָה אַרְעָסְטִירָט
גַּעֲוָוארָן בַּיְדָיְנָא צְאַצְיָה אַיְזָה פְּאָרִיזָה, וּוּאוּ עַר אַיְן גַּעֲוָועָן פָּאָר אַ קְוָרְצָעָן
בָּאָזְקָד אַיְן אַנְהָוִיבָן מְלַחְמָה.

די פאציענטן זייןען געווען אין דער גראסטער פארצ'ויפלונגס, וויסענדיג או זיך צוגעפינען אויך דער ליסטער, אין דאס פאר זיך א פאספֿאָרט צום קראָמְאָטָרִים. אַיִּנְגָּע האָבָּן שווין געָזָגֶט ווַיְדֵי אָוָן אַנְגָּעָבָּעָן אוֹ מַעַן זָאָל אַיְבָּרְגָּעָבָּן זַיְעָרָעָן קְרוּבִּים וּזְאָס מִיט זַיך אָיִן גַּעֲשָׁעָתָן.

פָּון די 890 פֿאַצְיָעָנְטָן זַיְנָעָן אַוּעָקָגָעָשִׂיקָט גַּעֲוָאָרָן בְּלוּיוּ 20 פָּאָר "סְעַלְעַקְשָׁאָן", דָּאָס זַיְנָעָן גַּעֲוָאָרָן אַינְזָאַלְדָּן וּוּלְכָעָה האָבָּן נִיט גַּעֲקָעָנְט בְּהָאָלָּטָן זַיְעָרָעָן פְּעַלְעָרָן... אָנוֹ זַיך זַיְנָעָן דָּאָס פָּאַרְשָׁיבָּן גַּעֲוָאָרָן בְּיַיְךְ אַ פּוֹלִילְשָׁן הַוִּיפְּטָדָאָר. אַט דִּי דָּזְוִיגָּע אָוְמְגָלְקִילִיכָּעָז זַיְנָעָן גַּעֲשִׁיקָט גַּעֲוָאָרָן קִין בִּירְקָעָנָאָו, אַבָּעָר מַעַן האָט זַיך נִיט פָּאַרְגָּאָזָט גַּלְיִיךְ, וּוְיִיל מַעַן האָט זַיך גַּעֲזָעָהָן אַכְּטָטָעָגָן אַכְּדָעָם וּזַיך האָבָּן פָּאָרָלָאָזָן דָּאָס דִּי האָסְפִּיטָאָל, אָיִן אַ פְּאַרְגָּעָלְעָבָט, וּוְיִיל דִּי דָּרְסָן האָבָּן זַיך דָּרְגָּעָנְטָעָרָט מִיט יַעֲדָן טָאָג אָוֹן דִּי נָאָצִים תָּאָבָּן זַיך גַּעֲוָאָלָט צִיְּגָן אָיִן אַ בְּעָסָעָרָן לִיכְטָן. טָאָקָע צּוֹלִיב דָּעַם האָבָּן זַיך דָּאָן גַּעֲנוּמָעָן שַׁיְּנָעָן דִּי אלְטָעָ אָוֹן קְרָאָנָקָע, וּוּלְכָעָה וּוּאָלָט מַעַן מִיט אַ קְוּרְצָעָר צִיְּטָן פְּרִידְעָר אַמְּגָעָרְבָּאָצָט. דָּאָס זַעְלָבָע אָיִן גַּעֲטָאָן גַּעֲוָאָרָן אוּיך אָיִן דִּי אַנְדָּרָעָ לְאָגָעָרָן, זַעהָנְדִּיגָּא אַז זַיְעָרָיָם הַדִּין קָומָט אָן . . .

זִינְט נָאוּעָמְבָּעָר 1944, האָבָּן מִיר שְׁוִין גַּעֲוָאָסָט אָוֹן דִּי דִיְתְּשָׁוָן פְּלָאָגָעָוָעָן צַו עַוְאָקוֹאָרָן דִּי לְאָגָעָרָן אוּישָׁוּץ אָוֹן בִּירְקָעָנָאָו, אָוֹן מִיר האָבָּן גַּעֲזָעָהָן אָוֹ זַיך האָבָּן וּוּרְקָלְדָּן עַוְאָקוֹאָרָט אלְעָ פְּרִיאָזְאָנָעָרָט. בְּלוּיוּ דִּי אִידְיָשׁ אָוֹן דִּי דִיְתְּשָׁע פְּרִיאָזְאָנָעָרָס זַיְנָעָן דָּאָרָט פָּאַרְבָּלִיבָּן. עַס אִיּוֹ שְׁוִין נִיט גַּעֲוָעָן קִין סָוד, אָוֹ דִּי נָאָצִים וּוּלְעָן פָּאַרְלָאָזָן דִּי לְאָגָעָרָן צְוָאָמָעָן מִיט דִּי דִיְתְּשָׁע פְּרִיאָזְאָנָעָרָס אָוֹן אַוְפְּרִירִיסָן דָּעַם לְאָגָעָרָן צְוָאָמָעָן מִיט דִּי אִידָּן.

אָיִן פָּאַרְבִּינְדוֹנָג מַיט דָּעַם באַשְׁלוּסָה, האָבָּן דִּי נָאָצִים פָּאַרְנִיכְטָעָט דִּי אלְעָ גַּעֲבִידָעָס, וּוּסָה האָבָּן גַּעֲקָעָנְט זַיְן עֲדָות צַו זַיְעָרָעָ גַּעֲמִינְיָעָ פָּאַרְבְּרָעָכָעָנס, דִּי גָּאוֹ קָאָמָעָרָן, דִּי קְרָעָמְאָטְאָרִים. בְּלוּיוּ אִיּוֹן קְרָעָיָה מְאָטְאָרִים האָבָּן זַיך נִיט צּוֹשְׁטָעָרָט, נַאֲרָז זַיך האָבָּן עַס אַוְפְּגָעָרִיסָן דָּעַם 18 טָעָן יַאֲנוֹאָר 1945, וּוּזְעָן דָּעַר לְאָגָעָר אִיּוֹן עַוְאָקוֹאָרָט גַּעֲוָאָרָן. אִיּוֹן דָּעַם חָוְדֵש האָבָּן זַיך אַוְיך פָּאַרְבָּרָעָנָט אלְעָ דָּאַקְּמוּנָטָן אָוֹן רַעֲוִיסָיָה טָרִיר בִּיכְעָר, וּוּסָה האָבָּן גַּעֲקָעָנְט צִיְּגָן דִּי בָּאַרְבָּרִישָׁע אַבְּשָׁוְילִיכָּעָז מְעַטָּאָדָעָן. מִיט דָּעַר צּוֹשְׁטָעָרָגָן דִּי "קָאָרְפּוֹס-דָּעְלִיקְטִי" (דִּי הוּיפְּטָפָּאָקָטָן וּוּסָה באַוִּינְזָן אוֹ זַיך גַּעֲזָעָהָן אַגְּנָגָעָן אַגְּנָגָעָן פָּאַרְבְּרָעָן), האָבָּן דִּי נָאָצִים גַּעֲמִינְט, אוֹ זַיך וּוּלְעָן צּוֹשְׁטָעָרָן אָוֹן עַלְיָה מִינְרָן זַיְעָרָעָ אלְעָ פָּאַרְבְּרָעָכָעָנס וּוּסָה זַיך זַיְנָעָן באַגְּנָגָעָן. אָיִן דָּעַם אַבָּעָר, האָבָּן זַיך גַּעֲמָאָכָט אַ טָּעוֹת. עֲדָות פָּון יַעֲנָעָר צִיְּטָן לְעָבָּן נַאֲרָז, דִּי וּוּלְכָעָה האָבָּן אַלְעָ גַּעֲזָעָהָן אָוֹן גַּעֲהָעָרָט אָוֹן זַיך וּוּלְעָן

עדות זאגן וועגן אלען וואס די נאציס האבן געטאו אין די יההרען פון
1939 בייז 1945. די טויטע קרבנות אוון די אלע וועלכע האבן זיך
צורי געקערט צו זיינער היימלענדער מיט די אויסגעט אטואירטער נוּזַּ
מערן אויף זיינער אָרְעֵמֶס וועלן זיין די אַיְבִּיגֶעַ מאָנוּמָעָנֶטֶן, וואס די
נאצַּי בְּאַרְבָּאָרְן האָבָּן אַיְפְּגַּעַשְׁתָּעֵלֶט צו זיינער אַומְּמָעַשְׁלָכֶעַ שויִיּ
דעַרְלִיכְסְּטָעַ פְּאַרְבְּרָעָכָעָנֶס.

איין אַקְּאַלְטָעַ נָאַכְּטָ פָּוֹן יָאַנְוָאָר 1945, האָבָּן מִיר גַּעֲהֻרְתָּ דָאָס
שִׁיןְ פָּוֹן הָאַרְמָאָטָן אוֹן בִּיקְסָן, אָזְיַי נָאַעַנְטָ אַיְיָ שָׂוִין גַּעֲוָעָן די שְׁלָאַכְּטָ
פָּעָלָד. טְרָאָץ אָנוּזָעָר מָוָאָ אָז דָעָר סּוֹף פָּוֹן די נָאַצִּיס אַיְן אָנוּזָעָר
לָאָגָעָר קָעָן אָזְיָק זִין אָנוּזָעָר סּוֹף, דָאָךְ האָבָּן מִיר שָׂוִין גַּעֲוָאָרט מִיט
אַומְּגַעַדְלָט אָזְיָק דָעָם.

דעם 16טען יאנואר 1945, בין איך אינפארמייט געוווארן פון גראס און פון דר. קאראך, או די לאגענון אוישווייך, בירקענאו און אלע צויזיגן לאגערן, וועלן עוואקוירט ווערן דעם 17טן און דעם 18טן יאנואר. זי האבן מיר געזאגט און מען האט שוין צוגעגריט די נויטיגע שפייז פאר דעם מארשירן, זי האבן מיר געפרעט צו וועלכע גראפע איך וויל געהערן צו דער ארבייטער גראפע אדער צו דער האספיטאל גראפע. אין דעם טאג, האט זיך נאטירילד גענדיגט דער טערמין, וואס די דקטוירים האבן מיר צוגעזאגט צו העלפן ראטעווען מיין לעבן. איך האב קיין צופיל צייט ניט געהאט זיך איבערצוטראכטן. איך האב געען דיטיליך זעהן די געפער וואס מיר וועט פארשטעהן ווען איך זאל בליבן אין האספיטאל, איך האב דאך געוואסט וואס זי האבן געטא און ווארשע, און דאריבער האב איך באשלאסן צו געהערן צו דער ארבייטער גראפע. אין יענער צייט האב איך ניט געוואסט וויפיל צרות אונז וועט איסקומען אויסצושטעהן און אונזעד מארשידן ...

דעם 17טען יאנואר האב איך זיך אומגעקערט צו דעם האלץ'זוייך. קיין ארבעט אבער האט מען שוין ניט געתא, וויל ביינאכט האט מען שוין אלארמייט דעם לאגער, און די עוואקווציע האט זיך אונגעהוביין. דעם 18טען יאנואר, און מיטן נאכט האט זיך אונגעהוביין די פאריזמאָ לונג פון די מארשידענד טרופהּן, וואס האט געזאלט זיין גרייט און א האלבער שטונדע.

דעם 18טען יאנואר 1945, האבן מיר שוין געוואסט און דער איין איין געבראָן ... די דיטישע פינקטליךיט און דיסציפילין, זינען אָפֿ געשוואָכט געוווארן, און או דער סוף איין נאענט, אוזי נאענט ווי דאס שלאכטפֿעלד ... פאר מיטנאכט האט באַדארפֿט זיין גרייט בלוי און דרייטל פון פריזאנערס, אט די וועלכע זיינען געוווען אין גוטן געונט צוشتאנד. די אנדערע פריזאנערס האבן געזאלט טראנספֿארטירט ווערן מיט צוג. געוויניליך האט עס ניט פאסירט ווי די דיטישן האבן צוגעזאגט.

גאנץ פדי האבן מיר געהרט דעם גלאָק, אבער דעם צויזיטן קלונג, וואס דאס איי אלעמאָל געוווען אָצייכן זיך צו שטעלן ארבייטן, איין ניט געהרט געוווארן, דאס איין געוווען דאס ערשות מאָל אין דער געשיכטע פון אוישווייך. די מזוק וואס האט באָגלייט די ארבייטער

ארויס פון לאגער און אין אווענט צוריך אין לאגער, אין איינגעשטומט געוווארן, די מוזיק פלעגט אויך שפילען פאר די וואס מען האט געפירט צו פארגאון ... .

אכט אויגער אין דער פרי האט מען אונגעזאגט או יעדער איינער דארף זיין גדריט אין א שעה ציטט. בעפער דעם אויניגאנגעוויער אין און יעדער איינער קען מיטנעמען מיט זיך וואס ער וויל. מיר האבן גענומען פון סטאר הויז די בעסטע וואלענע בלאנקעטס (קלדרעס) און עס ארומגעוויקעלט ארום די היפטן, צו זיין אמונייניגסטן אביסל באשיצט פון פראסט. מיר האבן אויך גענומען פלעשר און זיין אונגען פילט מיט וואסער פארן לאנגען וועג. מיר האבן באהאלטן ברויט אין די בלאנקעטס פאר א נויט. דערויל זייןען מיר געזען ארומגערינגעלט פון עס. ליט וועלכע האבן אונז געהיסן געמען וואס מיר קענען און וואס מיר ווילן, אומגלוביליכע זאכן האבן פאסירט ... מיר האבן ניט געקענט גלויבן אונזערע אויגן און אויערן, ווען די פריזאנערס זייןען פארזאמעלט געוווארן בעפער דעם אריניגאנגע טויער, האבן זיין געקראגן שפיין פארן מארשין.

ארום צעהן אויגער איז געווונן מיין דרייה און איך בין געווונן צופרידן מיט די שפיט. וואס האט גענאלט זיין גענוג פאר פינח טאג. דאס פאנאנדרטילן די שפיין האט געדווייטט ביין זוקס אויגער אין אונענט, און די גאנצע ציטט זייןען מיר געווונן געצואונגען צו שטעהן אין א פראסטייגען ווועטער. ענדליך האבן מיר גענומען מארשין. נאר א האלבער שטונדער פון מארשין האבן מיר שוין געקענט זעהן ווועדר די נאצישע בלוטודרושאיגקייט. אויפן וועג זייןען געלעגן קערפערס פון די דערשאָסנען פריזאנערס. דאס זייןען געווונן די קערפערס פון די פריזאנערס וועלכע זייןען ארויס בעפער אונז. אייניגע האבן נאר גען לעבט, זיין האבן געגסטעט. צוישן זייןען געווונן איבערהויפט פרויען און מידלעך ... דאס איז פאר אונז אלעמען געווונן א צייכן, וואס אונז דערווארט ... מיר האבן גלייך געווואסט איז זייןען דערשאָס געוווארן בי די נאציס, אבער מיר האבן ניט געווואסט פארוואס.

איך האב אלץ ערווארטע פון אט די דאזיגע נאציז בעסטעס. האב געווואסט או בי זיין רעכט צו שייסן אויף די פארפראָרערנען פריזאנערס אהן שומ סיבה ... אבער אויב זיין האבן געהאט די דאזיגע אבזיכטן, תא פאָרדוּאָס האבן זיין אונז ניט דערשאָס אין לאגער ? פארוואס האבן זיין זיך גענומען די מי אונז צו געבן שפיין פאר פינח טאג, ווען זיין האבן אווי ליכט אונז געקענט ליקוידירן אין לאגער ... ? אין עטליכע שעה שפערטער האבן מיר געליזט די שרעקלביבע רעטנייש. די דיטשע מערדער האבן אויסגעשאָסן די אלע וועלכע זייןען צי שוואָך צו מארשין שנען. זיין האבן דעריבער אויגענשאָסן אסך

פרזיאן, מידלעך, און די שוואכערע פון די פריזאנערס, און שום רחמנות.

אויך פון אונזערע מארשירענדע, האבן זיי דערשאָסן די אלע וועלכע זיינען געווען געצווואָנגען צו פֿאַרְלַאָגְנוֹזָאמָעָן זיַּעַר מאַרְשִׁירְוָנָג. דורך די עטיליכע שטונדען זיינען דערשאָסן געווארן נבען מיר אַרום 300 פריזאנערס. אויך וועל קינמאָל ניט פֿאַרגעסֶן יונע אָמְגַלְיקְלִיכָּע קרבנות פון די בלוטדורשטייגע נאָצִי בעסטעס...

נאָך אָ מאַרְשִׁירְוָנָג פון 8 שטונדען, אַרום צוּויַּ אָזִיגְנָעָר פֿאַרטָּאָג, האָבָּן די נאָצִי מסענְמְעַרְדָּעָר סְעַפְּאַרְיָרְט טוֹיְזָעָנָטָה פריזאנערס. דאס זיינען געווען די פריזאנערס פון לאָגָעָר מָאָגְוִיזָּץ אָון די אלע וועלכע האָבָּן זיך צוֹנוֹיְפֿגְּעַמְּישָׂט מִיט זִי. אָט די פריזאנערס זיינען געפְּרָט געווארן דורך די נאָצִים אֵין אָטָּל, ווֹאָס אִיז געווען אַרְמְגַעְרִינְגְּעָלָט מִיט אָ וְאָלָד אָון זַיִּהְיָהְנִיכְתָּעָט מָאָסְעָנוֹיִזְׂיָה. דער צוֹטְרִירְט צָוָם טָאָל אִיז געווען אַפְּגָעָשָׂנִיטָן דורך אָשְׁטָאָרְקָן גָּאָרְדָּ פָּוּן עַס. טְרָפְּוָן, אוֹי אָזִי קִינְגָּרָה האָט ניט גַּעֲקָעָנָט אַנְטָלוֹיפָּן ... בלויַּן אָ קלִינְגָּעָן צָאָל אִיז גַּעַלְגָּעָן צָו אַנְטָלוֹיפָּן.

צָו די וּמְעַמְּן עַס אִיז גַּעַלְגָּעָן זיך צָו רָאָטְעָוָעָן פָּוּן יַעֲנָם בְּלָוט בָּאָד, בָּאָלָאָנְגָּעָן מִינְגָּעָן פְּרִינְדָּ: אָוֹרִי לִיבָּר, וּוּלְכָעָר האָט אַנְגָּהָוִיכָּן מָאַרְשִׁירְוָנָג דֻּעָם 18 טָוּן יַאֲנָאָר פְּוֹנְקָט וּוּי אִיךְ, אוֹיךְ מַרְדְּכָי אַבְּרָהָם הַיְּנִינָּי פָּעָל אָון יוֹסֵף שָׁאָוָל מִיאָרְוִיזָּץ פָּוּן חֹסֶט, זַיִּהְיָהְנִיכְתָּעָט געווארן פָּוּן די רָוּסָן דֻּעָם 26 טָוּן יַאֲנָאָר 1945.

אוֹיךְ דְּרָמָאָן זיך אָדְרָאָמָּטִישָׁע סְצָעָנָע, ווֹאָס אִיז אָזִי כָּאָרָאָקְּ טְעַרְיסְטִישָׁן ווֹאָס אִיז פָּאָרְגָּעָקְוָמָעָן דָּאָן, אִין דֻּעָם מָאָסָן מַאְרָד פָּוּן טָאָל. מִין לְאַנְדָּסְמָאָן מִיעַרְאָוִוִּיךְ, וּוּלְכָעָר אִיז געווען אִין דער גְּרוּפָע, האָט גַּעַהָאָט מִיט זיך זַיִּן 16 יַאֲהָרִיגָּן זָוָן חִימָס אַלְיָזָר, וּוּלְכָעָר האָט זיך נִיט אַפְּגָעָשִׂיְדָה פָּוּן אִים. אָבָּעָר אִין דער דְּאָזִיגְנָעָר שְׂרָעְקְלִיכְעָר פָּאַנְיִקָּעָד די שְׂוִידְעָרְלִיכָּע בְּלָוט בָּאָד, האָט עַד פְּאַרְלָאָרָן זַיִּן וְהָאָן אִין בֵּין אַיצְטָהָאָט מַעַן אִים נִיט גַּעַפְּוָנָעָן. אָהָן צוֹוְיפָּל אוֹ דָאָס אַינְגָּל האָט פְּאַרְלָאָרָן זַיִּין לְעַבְּן אִין יַעֲנָדָר בְּלָוט בָּאָד פְּאַרְגִּיסְוָגָן.

דורך יַעֲנָע גַּעַשְׁעָהָנִישָׁן ווֹאָס זַיִּהְיָהְנִיכְתָּעָט הַינְּטָעָר אָוֹן, האָט מַעַן אָוֹן שְׂטָעְנְדִיגָּג גַּעַטְרִיבָּן מִיט אָשְׁנְעָלָעָר טְעַמְּפָא. עַטְוֹוָאָס פְּרִיעָר האָבָּן די רָוִישָׁע עַרְאָפְּלָאָנָעָן געווארן שְׂוּעָרָעָר בָּאַמְבָעָס אוֹיף דַּעַר צְרוּיקְצִיעַנְדָּעָר דִּיטְשָׁעָר אַרְמָעָי, וּוּי אוֹיךְ הַוְּנְדָעָטָעָר «סְטָאָלִין» לִיכְתָּעָר, ווֹאָס פְּלָעָגָן בָּאַלְוִיכָּטָן די גַּאנְצָע גַּעַגְנָד בִּינְאָכָּט, וּוּי עַס וְאָלָט געווען אִין מִיטָּן טָאָג. דָאָס זַיִּהְיָהְנִיכְתָּעָט פְּלָעָגָן זיך אַוְּפְּהָאָלָטָן פָּאָר שְׂטָוְנְדָעָן לְאָנָּג אִין דַּעַר לוֹפְּט אִין בָּאַלְוִיכָּט דֻּעָם גַּאנְצָעָן שְׁלָאָכְטָפָעָלָד. אוֹיךְ די בְּרִיקָן אָון די בְּרִיאָטָע וּוּגָן זַיִּהְיָהְנִיכְתָּעָט בָּאַמְבָאָדִירָט געווארן ... דָאַרְיְּבָעָר האָבָּן אָוֹנוֹ די עַס. בָּאַנְדִּיטָּן

געפירת דורך די פעלדר אוון לאנקעס, אבער די רוסישע נאכיאגער זינגען געפלויגן גאנץ נידעריג איבער אוונ. ווייזט אויס או זי' האבן דערקענט, או מיר זינגען דאס די פריזאנערס פון קאנצערטרצייע לאגער, וויל זי' האבן אויף אוונז בית געשאָסן.

דאָס מאַרשיזן האָט שוין געדווערט אַרום 12 שעה, אוון מיר זינגען געגאנגען אַון געגאנגען אַונטער די שועערסטע באַדינונגונגען, אוון די וועגן זינגען געווען פֿאָרײַזיט מיט שטארבענדע פריזאנערס, וועלכע האָבן אין זייערע לעצטער מינזון געהאלטן צוגעדריקט צו זיך די אַרְעָמָע פֿעְקְלָעָד מיט שְׁפִּיּוֹן, אלְּץ וואָס זי' האָבן פֿאָרְמָאָגָט ...

מיר אלְּעָזָע זינגען שווין געווען זעהר אויסגעמאַטערט אַון ערשבֿט. איך האָב געהאט שרעקליכע יסורים אין מיינע היפֿטן, אוון איך בין געווארן זעהר אַפְּגַּשְׁוָאָכְּט, טִילְּוִיּוֹן צוֹלִיבָּן לאָנֵגָן מַאֲרְשִׁירְן אַון טִילְּוִיּוֹן פֿוֹן פֿאָרְלוֹסֶט פֿוֹן בְּלֹתֶן, נַאֲכָדָעָם וווען מען האָט מיט צען טאג פריער אַרוֹיסְגַּעֲרִיסְן מִין באַקְצָאן. איך האָב באַשְׁלָאָסֶן לוֹיז צו וווערָן פֿוֹן אלְּץ וואָס איך האָב געהאט מיט זיך, בלְּוִיז אַיבְּרָלָאָסֶן שְׁפִּיּוֹן פֿאָר צוֹוִי טאג. איך האָב אֲפִילּוֹ אַוּזְקְגַּעְוָאָרְפָּן די אלְּעָז בְּגָדִים וואָס איך האָב אין יונעָם מַאֲמָעָנֶת נִיט באַדָּרְפָּט. איך זויל באַמעָרָקָן, אוון די פריזאנערס האָבן נִיט נַאֲר באַדָּרְפָּט טְרָאָגָן זייערע איינגענע פֿעְקְלָעָד, נַאֲר אויך די פֿעְקְלָעָד פֿוֹן די עַס. לִיטִי, ווי שְׁפִּיּוֹן, קלְּיִידָּעָר אַון אלְּץ וואָס זי' האָב געהאט גַּעֲגְּבָּט. איך האָב אויך באַדָּרְפָּט שלעפֿן אָזָא פֿעְקָל די גַּאנְצָע צִיטִיּוֹן, טְרָאָז דָּלָם וואָס איך האָב מִינָּע אַיְגָעָנָע זאָכָן אַוּזְקְגַּעְוָאָרְפָּן אַון צוֹטִילְטָן מִין בִּיסְל שְׁפִּיּוֹן צו מִינָּע קָאָמָאָרָאָן. מיר האָבן גַּעֲמָרְשִׁירְט בֵּין צוֹעָלָף אַזְיָגָעָר בִּיטָּאָג, לִיפֿעָנְדִּיג.

עס אַיז געווען אַמָּרְשִׁפָּן תּוֹיט ... נַאֲר אֹז לאָנְגָע מַאֲרְשִׁירְגָּן האָבן מיר געהאָפָט זיך אַפְּצָוְרָהָעָן אַמְוֹוִינְגְּסָטָן אַגְּנְצָעָן טָאג, אַבער ווי אַנְטוֹוִישָׁט זינגען מיר געווארן, וווען נַאֲר אָז אַפְּרוֹהָה פֿוֹן בלְּוִיז פֿיר שעָה, האָבן מיר ווַיְדַע גַּעֲמָוֹת גַּעַהַן ... די פֿיר שעָה אַפְּרוֹהָה האָבן מיר פֿאָרְבָּאָכְּט אַין פֿערְד אָזָן חֹזְרִים שְׁטָאָלָן. דָּעָר גַּרְעָסְטָר טִיל פֿוֹן אָנוֹן אַבער, האָט באַדָּרְפָּט בלְּיִבְּן אַין דְּרוֹיסָן, וויל עַס אַיז נִיט געווען אַזְוִי פֿיל פְּלָאָץ פָּאָר אַזְוִי פֿיל מענְשָׁן. די וועלכע זינגען גַּעֲבָלִיבָּן אַין דָּרוֹיסָן האָבן שְׁטָאָרָק מַקְנָא געווען די וועלכע האָבן זיך גַּעֲפָנוּן אַין די שְׁטָאָלָן.

איידער מיר האָבן ווַיְדַע גַּעֲנוּמָעָן מַאֲרְשִׁירְן, האָבן די עַס. אַרוֹיסְגַּעֲשִׁיקָּט זייערע בלְּוִטהִינְט, אויסגעפֿיְנָען צִי איינְיָגָע פריזאנערס האָבן זיך נִיט באַהָאָלָטָן, אוון וווען אַימְצָע אַיז גַּעֲפָנוּן געווארן באָהָלְטָעָנְדִּיג זיך, האָט מען אַים גְּלִיכָּז דְּרָשָׁאָסֶן. עַס זינגען געווען אַסְך אַזְוָלְכָּע פְּאָלָן, וויל אֲפִילּוֹ אַזְוָלְכָּע וועלכע האָבן גַּעֲרָנִית גַּעֲפָלָאָנְט זיך צו באַהָאָלָטָן, נַאֲר זינגען געווען פֿאָרוֹזְגָּקָעָן אַין אַטְפָּן שְׁלָאָחָ.

ויענדיג שטארק אויסגעמאטערט, איז זי האבן ניט געהערט דעם סיינאל
אנצוהויבן ווידער צו מארשירן, אויך יענע האבן זי דערשאָסן...
דעם 19וטען יאנואר 1945, פינך אויגער נאכט האבן מיר מארשירט אונזער
באנטייט אונזער מארשירן. אַגאנצע נאכט האבן מיר מארשירט אונזער
די שווערטע באדינגורונגען. אויף דעם נעקסטן טאג נין אויגער אין
דער פרי האבן מיר זיך אַפְּגַעַשְׁטָעַלְתַּן. טראָץ דעם שטארקן פראָסט,
האָבן מיר זיך געבעאָדוֹן אין שוויס פון מידקייט... יעדער אַינְגֶּר פון
אונז האָט געהאט ייסורים און וועהטאגן אין אלע גליידער, אַבער מיר
האָבן געמושט עס אונטערדריקון, וויל מיר האָבן געוואָסט וואָס מיר
קענען ערוואָרטען וווען מיר זאלַן צייגן דעם מינדסטן צייכּוּ פון
שוואָCKERKiTT... פִּיל פּוֹן אָנוֹן האָבן אַבער מער ניט געקענט אַיסְהָאָלְטָן
און זי זיינען געפֿאָלְן ווי אונטערגרעהאָקטע בוימער. די עס. ברוינע
באנדייטן האָבן זי גלייך דערשאָסן. אַינְצְוּוּשָׁן האָב אַיד נאָך געהאלפּוֹן
הרב ר' אשר דאָבְּנָאָוּיטְשָׁן, דורך אונטערהאָלְטָן זיינע הענט, ער זאל
קענען מאָרשְׁירָעָן.

די אומַארְדָּעָנוֹג אָון די פָּאנִיקָּע אַוְיף די וועגן אֵין אַומְבָּאַשְׁרִיבִּי
לעָר. טאנקען, געפְּאָנְצְּעָרטַע אַטְאָמָאַבָּאָלְן, אַנְטִי עִירְקָרָאָפְּט בְּקִיסְּן,
טראָקס מיט אַמְנוֹנִיצְיָה אָון מיט שְׁפִּיָּה, האָבן פָּאָרְשְׁטָעַלְתַּן די וועגן. די
קָאָרָס אֵין וואָס די נאָצִי "הָעַלְדָּן" האָבן זיך געפּוֹנָעָן, האָבן געווֹכְט
אַריְבָּעָרְצְּיוֹאָגָן אַיְנָעָן די אַנדְעָרָע. דָּאָך אַונְטָעָר אַזְעָלְכָּע אַוְשְׁטָעָנְדָּן,
האָבן די נאָצִי בָּאנְדִּיטָן דָּוְרְכָּגְעָפְּרִיט אַונְצְּאַהֲלִיגָּע מְאָרְדָּן אַיבָּעָר די
אַומְגְּלִיקְלִיכְעָ פְּרִיאָנְעָרָס אָון שְׂצָלָאוּ אִידָּן.

דעם 20 טען יאנואר 1945, ניין אויניגער אין דער פרי, זייןגען מיר אונגעקומוין אין גלאויטץ, אין שלזוויגן. מיר זייןגען אלע געווען צויט מיד און ערשותט און שאקיידט פון די ניע שרעקליכע קלאנגען וואס האבן גענומען זיך שנעל פארשפריט צוישן די פריזאנערט. אײַניגע פון די פראָמִינְגָּנוּטָה פֿרִיזָאָנְגָּרֶסָה האָבָּן פֿאָרְשָׁפְּרִיט אַ קלָּאנְג אָז מָעֵן ווועט אָונָן, טְרָאָצָּה דָּעֵם אָלָעֵם, ברְּיִינְגָּעָן אָזְן די גָּאוֹ קָאָמְעָרָן. אָט דער קלָּאנְג האָט אוַיסְגָּעָזָהן צו זְיַן רִיכְטִיג, ווֹילְיַה צְוַיִּה פֿוֹן די דִּיטְשָׁע פֿרִיזָאָנְגָּרֶסָה, האָבָּן זיך אַנטָּזָאָגָּט אַרְּיִינְצָוָהָן אָזְן אַ גַּבְּיִידָּע וָאוֹ אָלָע. לִיטְט, אוֹ זְיַי זָאָלָן רְחַמְנָהָת האָבָּן אַיִּיף זַיִּה, אַבְּעָר די נָאָצִי באַנדִיטָן האָבָּן נִיט גַּהְאָט קִין פֿוֹנָךְ רְחַמְנָהָת אַפְּיָלוֹ פֿאָר זַיְעָרָע אַיְינְגָּעָן זַיִּה.

הָאָבָּן זַיִּה בָּאָלְד דָּעַרְשָׁסָן פֿאָר נִיט אוַיסְפָּאָלָגָן זַיִּה בָּאָפְּעָל. אָרְךָ הָאָבָּן אַבְּעָר גִּיט גַּעֲלִוּבָּט אָט די קלָּאנְגָּעָן, ווֹילְיַה אִיךְ הָאָב גַּעַוּוֹסָט, אוֹ די נָאָצִים מָאָכָּן נִיט לְאָנְגָּעָ מְחוֹזָקָה אָזְן פֿאָרְבִּירְיְּוָנְגָּעָן פֿאָר זַיְעָרָע פֿאָרְבִּיעְכְּרִישָׁע טָאָפָּן. דָּאָס אַלְּצָ פֿאָסִירְטָ פֿלוֹצְלָנְג אָזְן אַנוּנוּרוֹאָרָטָטָט, אַנוֹי אָזְן פֿרִיזָאָנְגָּר אַפְּיָלוֹ אַ פֿרִאמִּינְגָּנְטָטָרָה, אַדְּעָר אַ דִּיטְשָׁעָר פֿרִיזָאָנְגָּר, האָט גַּקְעָנָט ווַיְסָן ווָאָס עַס ווועט גַּעַשְׁעָהָן אָז דָּעֵם נַעֲסָמָן מְאָמָעָנָט.

איַנְצָוִישָׁן האָט מִיךְ אַיִּין לְאָגָּעָר חָבָּר גַּעֲבָּעָטָעָן, אִיךְ זָאָל זַיִּה אַיבָּעָר אִים מְרַחְםָ זְיַן אָזְן זָאָגָּעָן אַיִּין מְשָׁנָה אַדְּעָר אַיִּין קָאָפִיטָל תְּהִלִּים עַר זָאָל קַעְנָעָן זָאָגָּן קְדִישָׁ. אַיִּיף מִיןְ פְּרָאָגָּעָ נָאָךְ ווּוּמָעָן? עַר האָט יַאֲהָרְצִיטָּה? אַיִּז גַּעַוּוֹן זְיַן תְּשֻׁבָּה, עַר האָט נִשְׁתָּפָן קִין יַאֲהָרְצִיטָּה. נָאָר אַנוֹי ווֹיָס לְעַבְּטָ שְׂוִין קִינְגָּרָנִיר נִשְׁתָּפָן זְיַן מְשָׁפָחָה, ווֹילְיַה עַר נָאָר זַיִּה זָאָגָּעָן קְדִישָׁ ...

די גַּעַבְּיִידָּע אָזְן ווָאָס מִיר האָבָּן גַּעַדָּרָפָט אַרְּיִינְגָּהָן אַיִּז גַּעַוּוֹן אַ גְּרוּזָסָר גָּאָרָאָדוֹשׁ, אַבְּעָר נִיט גַּעַנְגָּוָס פֿאָר אָונָן אַלְּעָמָעָן, אָזְן אַ צָּאָל פֿרִיזָאָנְגָּרָס האָט בָּאָדָרָפָט בְּלִיְּבִּין אָזְן דְּרוֹיסָן. אַבְּעָר אַפְּיָלוֹ אַינְגְּוִינִינִיג אַיִּז נִיט גַּעַוּוֹן מְעַגְּלִיךְ זַיִּה אַוְיְצָרוֹהָהָן, עַס אַיִּז נִיט גַּעַוּוֹן קִין פֿלָאָצָּה זַיִּה צַוְּצָלִינִיגָּן.

איִז אָט דָּעֵם סְלִיעָזָעָן שְׁטָעָטָל זַיְנָעָן גַּעַוּוֹן צְוּגְעָרִיטָט פֿוֹרָן אִין ווָאָס מִיר זָאָלָן פֿאָרְטוּצָעָן אַונְזָעָר ווּגָג. נָאָכְמִינְטָאָג אַיִּז גַּעַקְוּמָעָן מִין די. 110 פֿוֹן די פֿרִיזָאָנְגָּרָס זַיְנָעָן אַרְּיִינְגָּקָוּוּטָשָׁט גַּעַוּוֹרָן אָז אִין

וואגאן. די וואגאנען זייןען געוווען אפערן און ארומגעצאמט מיט שטעהדייגע דראטן (ברבדז'ויערט), צו מאכו דאס אנטלייפן פון דארט אונמעגליך. און דער פראסט האט געברענט. אונטער אזעלכע אונערטרעגליכע באדיגונגגען האבן מיר געריות פיר לאנגע טאג און בעכט אין ביטערן פראסט. ענדליך זייןען מיר אַנגעקומען אין גראס-ראון — אַ פלאז וואס האט ניט געגעבן קרעדייט צום נאמען ראון, וויל מיר האבן דראטן ניט געפונען רויין, נאר דערנער. — מיר האבן דראטן געקענט דערווארטן בלויו צרות, אומגליך און מעגליך טויט ... דער קאנצטראציע לאגער אין דעם קליען שטעהל גראס-ראון, וואס איז געלעגן אין מערב זיטס פון ברעלסלאו, איז געוווען אַ לאגער פון פארניכטוג, בלויו איז אַ קלענערער מסס ווי אוישוויז, עס האט געהאט איר גאו קאמער. איר קרעמאטארים און אפלו אירע צויגן אָפטיילונגגען ...

דער לאגער אין געוווען צעטילט אין צוויי טילן : אַ טיל פאר די בליבענדע פֿרײַזאגערטס און אַ טיל פאר די וואס ווערן אומגעביבן. די אַינְזָוָאַינְגָּר פון יונעם קאנצטראציע לאגער האבן שווין זיך דארט געפונען פאר פיל יארן, אַרְבִּיטְעָנְדִּיק אַין די מלחהה פֿאַברִיךְן. די אַינְגָּר פון אַנדער טיל פון לאגער, זייןען אלע מאָל אומגעביבן געווואָרֶן. אַדער מען פֿלְעָגְט זוי אוועקפרין אַין אַנדער לאגער, אַדער אין די גאו קאמערן.

דער אווי גערופגענער טראנספֿאָרט בלאָק אַין צוֹאַמְּעָנְגָּשְׁטָעָלְט געוואָרֶן אַין גַּעֲאֵיל אַון אַין אַפְּגַּעַלְאַזְּעַנְקִיט, וויל די באַראָקְן זייןען געבראָכט געוואָרֶן בלויו אַין נַאֲוּמְבָּעָר 1944. פון בּֿירְקָעָנוֹ. ווי אַן אלטער אַינְזָוָאַינְגָּר אַין יונעם לאגער, האָב אַיך זיי גַּלְיַיך דערקאנט. די שפִּינְיָה וואס מיר האָבָן געקראנְג אַידער מיר האָבָן פֿאַרְלָאָן אוַיְשָׁוִיךְ האָט זיך שווין געענְדִּיגְט מיט אַ פֿאָר טאג צְרוּרִיךְ, אוַיְיָ אַז מיר זייןען געוווען ניט נאר טוּטִימִיד, נאר אוַיך זעהָר הַוְּגַגְעָרִיךְ. אַונְזָעָר דּוּרְשָׁת האָבָן מיר געשטילט מיט שנְעָעָ, אַבעָר וואס צוֹ עַסְנָה האָבָן מיר ניט געהאט. אַפְּלִיו די געועהָנְלִיכְעָד דִּיסְאַנְפְּעָקְצִיעָ אַון באָד, האָט מען ניט געטָאָן, ווי אַין די אַנדערע קאנצטראצְיָע לאַגְּעָרֶן. מען האָט אַוְנוֹ געשיקט אַין אַינְעָם פון די טראנספֿאָרט בלאָק, וואס מען האָט פֿרִיעָר באַנוֹצְטָאָלְס סְטָאָרְהִיּוֹן פֿאָר צְעַמְּנָעָן.

אַידער מיר האָבָן געקענט נוצען אַט דעם באַראָק, האָבָן מיר באַדָּאָרְפְּט אַוְעַקְעַמְּעָן אַ גַּרוּסְט צָאָל פון צְעַמְּנַט-זַעַק. אַ סָּאָך וְעַק האָבָן זיך צְעַרְיסָן אַון די שְׁטוּרִיבָה האָט זיך צְעַטְרָאָגְן אַנְצָעָן באַראָק. מען האָט אַרְיִינְגְּעַקְוּוּטְשָׁטָן 1200 מענְשָׁן אַין דער גַּעַבְּיַידָּע. קִיְּינְגָּר האָט זיך ניט פֿאַרְאִינְטְּרָדְעָסְרִיט וְאוַיְיָ מען ווּעָט זיך דְּאָרְט אלע קענען פֿאַמְּיִיעָסְטָשָׁעָן. עס אַין געוווען אַונמעגְּלִיך זיך צו לִיְגָן.

עם איז אפילו געוווען אונמענליק זיך צו זענן און די וועלכע האבן שוין
יא געפונגען א פלאץ צו זיצען, איז עס געוווען איפון פיבטן באזן.
אבל מיר זינגען געוווען אווי אויסגעמאטערט איז מיר האבן איינז
געשלאָפַן.

איז מיטן נאכט האט מען אונז אופיגנוועקט מיט א שטורמיישן
טומעל. מיר האבן געהערט איז אויסטרוף: «געט איעדר שפֿיַן!» באזל
אייז ערשיינען דער פירער פון בלאָק מיט זינגען מענטשן. זיז זינגען ארײַן
אייז דער געביידע אין דער צייט וווען די אָרְעֵמֶעָ פֿרְיוֹזָגָנָּרְסָ האָבָן גַּעַזְעִין
געמַעַן עפְּגַעַן זַיְעַדַּע אַוְגַּן, אַז נִשְׁתַּחֲוֵן גַּלְיִיךְ אַוְפְּשַׁטְּעַלְן
צַוְּלַב דַּעַר פֿאַרְשָׁלָּאַפְּגַעַןִיטַּ, האָבָן נַאֲצִישׁ בְּאַנְדִּיטַּן גַּעַנְוָמַעַן טַאַפְּטַשְׁעַן
מִיט זַיְעַדַּע שַׂוְעַרְעַ שְׁטִיוּעַ אָוֵף דַי קַעַפְּ פֿוֹן די אַוְסְגַּעַמְוָטְשַׁעַטְעַ
פֿרְיוֹזָגָנָּרְסָ, פֿילַּ פֿוֹן די אַוְמְגַלְיִיקְלִיכְעַ זַיְנַעַן צַעַטְרָאַטְן גַּעַוָּאָרָן אָוְף
טוּיטַּ... .

מיר האבן גלייך אַרְגָּגָנִיזָרֶט אַקְמָאנְדָּא וועלכע האבן באַדָּרָפֶט
ברִינְגַּעַן די שְׁפִּיְּן, מעשטיינַס גַּזְאָגַט.

געגענַאַיבָּעָר אַונְזָעָר בלאָק איז געוווען בלאָק 37 ווֹאס איז באַנוֹצַט
געוֹאָרָן טַיְלְוַיְיַהְיָה פָּאָר אַבְּאַדְּצִימָעָר אַז טַיְלְוַיְיַהְיָה פָּאָר אַהֲסְפִּיטָאַל.
עס איז געוווען צַוְּעַלְפַּטְעַר לְאַנְגַּן אַז נִאַכְּטַ מַעַטְעַר בְּרִיטַּ. די וּעְנָט
זַיְנַעַן גַּעַוָּעַן פֿוֹן דִּינְגַּ הַלְּצָעַרְנַעַ שַׁאַפְּעַס. אָוֵף דֻּעַם באָזַן איז געוווען
אַבְּיַסְלַּ שְׁטוּרַיְהָ אָוְף ווֹאס די פְּאַצְּיַעַנְטַּן זַיְנַעַן גַּעַלְעַגְעַן מִיט פְּאַרְשִׁיְּ
דַּעַנְעַ מְחַלְתָּ : טִיפְּסָ, שְׁוִינְדוֹכָטָ, אַינְגְּלָעָנְצִיָּ, לְגַנְגַּעַן עַנְטַצְּנִידָגָא.
אַז... אַיךְ האָבָן גַּעַוָּהָן אַסְרַּ פֿרְיוֹזָגָנָּרְסָ וועלכע זַיְנַעַן אַרְיִינְגַּעַן מַעַן
געוֹאָרָן אַז אַהֲסְפִּיטָאַל, אַבְּעָר אַיךְ האָבָן קִינְמָאַל נִיט גַּעַוָּהָן אִמְצַעְנָ
אַרוֹסְקָוּמְעַנְדִּיגַּ פֿוֹן דָּרָטַּ. אַיךְ בֵּין גַּעַוָּעַן כְּמַעַט אַיְבָּרְצִיגַּט אַז מַעַן
הַאָט די פְּאַצְּיַעַנְטַּן פֿאַרְגִּיפְטַּעַט מִיט די אַיְנְשְׁפְּרִצְּנְגַּעַן. יַעֲדַעַן טָאגַ
נִאַכְּמִיטַּאָג אַז אַוְעַנְטַּ פֿלְעַגְטַּ מַעַן אַרְוִיסְטָרָאַגָּן 40-30 קְעַרְפְּעַרְסָ,
אַטְיַילַּ פֿוֹן אַהֲסְפִּיטָאַל אַז אַטְיַילַּ פֿוֹן דֻּעַם טְרָאַנְסְפָּאָרָט ווֹאס אַז
איַז בלאָק 37. צַוְּיַי מַאְלָ אַטְאָגַ פֿלְעַגְטַּ מַעַן די קְעַרְפְּרַס אַוְעַקְעַ
טְרָאַגַּן צָוְם קְרַעְמַטְאָרִים ווֹאס אַז גַּעַוָּעַן אַרְוָם 200 טְרָאַטְוִיט ווִיְיַט פֿוֹן
הַאֲסְפִּיטָאַל. מִיְּן פֿאַרְדָּאַכְּט ווֹעַגְן די פֿאַטְאָלָעַ אַיְנְשְׁפְּרִצְּנְגַּעַן אַז
שְׁפַּעַטְעַר בְּאַשְׁטַּמְעַטְגַּט גַּעַוָּאָרָן פָּאָר מִיר פֿוֹן די פֿרְיוֹזָגָנָּרְסָ וועלכע
הַאָבָן זַיךְ גַּעפְונַעַן אַז לְאַגְּעַר גְּרָאַסְ-דְּרָאַזְן פָּאָר אַלְעַגְּרַעְרַ צִיְּטַ.

דַּעַר לְאַגְּעַר גְּרָאַסְ-דְּרָאַזְן אַז גַּעַוָּעַן אַרְמוֹנָעָזְוִימָט מִיט שְׁטַּעַכְעַדְגַּעַ
דְּרָאַטְן, ווֹאס זַיְנַעַן גַּעַוָּעַן יַלְעַקְטְּרִיפְּצִירַטְ. אַינוֹיִינִינַג אַז גַּעַוָּעַן גַּאַד
אַזְוִים פֿוֹן שְׁטַּעַכְעַדְגַּעַ דְּרָאַטְן ווֹאס אַז נִיט גַּעַוָּעַן יַלְעַקְטְּרִיפְּצִירַטְ.
דְּרָאַט אַז אַיךְ גַּעַוָּעַן אַכְוּירַ, די סַאַדִּיסְטִישַׁע נַאֲצִים, די עַס. עַס.
לִיְיַט פֿלְעַגְן צְרוּפַן אַיְנִיגַּעַ פֿרְיוֹזָגָנָּרְסָ אַז זַיךְ הַיִּסְן עַפְעַס בְּרִינְגַּעַן
דוּרְכוֹן טְוִיעַר, ווֹעַן זַיךְ פֿלְעַגְן צְקוּמָעַן נִיט ווִיְיַט פֿוֹן דֻּעַם יַלְעַקְטְּרִישַׁן

דראַט, פֿלעגָן די נִצְחֵי באַנדִיטָן אַ שְׁטוּוֹס טָאוֹ דֻּעַם פריזאנער צוֹ דֻעַם
עלעקטריישן דַּראַט אָנוֹ יַעֲנֶדֶר פֿלעגָט עלעקטראָפֿיצְרֶט וּוּרְן...
נאָכְדָעַס וּוּסְמִיר זַיְנָעַן דַּראַט אָפֿגְעָוּעַן צַוּעַלְפֿ טָאגַ, האַט מעַן
אנגעההייבָעַן צוֹ שַׁיקָעַן דֻעַם טְרָאָנְסְפֿאָרֶט וּוּיטָעַר. אַיךְ האָב גַעַטָאָן
אלֵין וּוּסְנָאָר אַיךְ האָב גַעַקְעַנְטָ אָרוּיסְצְוקְרִיכָן פָוּן אַט דֻעַם גִּיהְנוּם.
אַיךְ האָב אַנגַעַבָאָטָן צוֹ טָאוֹ אָרְבִּיטִילָאָסְטָן, אלְסָ אַשְׁלַיאָסְטָרָה.
אַיךְ האָב נָאָר גַעַוְאָלָט אָרוּיסְקְרִיכָן פָוּן גַּרְאָסְ-דָּראָן. עַס האַט גַעַדְיוּרט
פִינְיפֿ וּוּאָכָן בִּיזְ וּוּאָנְגָעַן מִיר האַט זַיְךְ דָאָס אַיְנְגָעְגָעַבָּן. דָעְרוּוֵילָיל האַט דַעַר
טְרָאָנְסְפֿאָרֶט וּוּסְמִיר אַיזְ גַעַקְומָעַן פָוּן אוּשְׁוּזִין גַעַהָאָט גַרְוִיסָעַ פָאָרְלוֹסְטָן.
דיַיְ פריזאנערס וּוּלְכָעַ האָבָן אַיבְּרָגְעָלְעָבָט דַיְ שְׁטוּרָעָמָס פָוּן גָאָזָן
קָאָמָעָר, פָוּן קְרָדְעָמָטָאָרִיעַ, האָבָן גַעַנוּמוּן אוּסְטָאָרָבָן פָוּן דיַיְ פָאָרִיְ
שִׁידְעָנָעַ קְלָעְפִיגָעַ קְרָאָנְקָהִיטָן אַין גַּרְאָסְ-דָּראָן. אַלְעָדְלִיְ קְלָעְפִיגָעַ
קְרָאָנְקָהִיטָן האָבָן דַּראַט גַעַבְשָׁעוּוטָן.

לוּיטָ וּוּ אַיךְ האָב אָפֿגְעָשָׂאָטָן זַיְנָעַן דַּראַט טְעַגְלִיךְ אַוִיסְגַעְשְׁטָאָרָבָן
אָרוּם 80 פריזאנערס וּוּלְכָעַ זַיְנָעַן גַעַקְומָעַן פָוּן אוּשְׁוּזִין. אָזְוִי וּוּ
דַּראַט זַיְנָעַן אַיךְ גַעַוְעַן דִיְתְשָׁע פָאָלִיטִישָׁעַ פריזאנערס, האַט מעַן
אוֹנוֹ אַין פָעְבָּרוֹאָר 1945, גַעַזוֹוָאָנָעַן צוֹ טְרָאָגָן אַ "מְגַנְּדוֹד" אַוִיךְ
דֻעַם אַרְבָּעַל.

אט אַיזְ גַעַקְומָעַן דיַיְ צִיְיט צוֹ עַוְאָקוֹאִירָן גַּרְאָסְ-דָּראָן, וּוּילְ דיַיְ
רוֹסָן האָבָן אָרוּמְגָעְרִינְגָלָט אלְלָעַ דִיְתְשָׁע פָאָזִיצְיָעַ אַין שְׁלַזְוִיעַ. אַטָּאָג
אַיְדָעָר מִיר האָבָן פָאָרְלוֹאָן דֻעַם לְאָגָעָר, האָבָן דיַיְ עַס. באַנדִיטָן
גַעַאָרְדָעָרֶט זַיְירָעַ שְׁקָלָאָפָן צַוְּצָבְרִינְגָעַן דַיְ הַונְדָעָרְטָעַר טְוִיטָעַ קָעָרָי
פָעָרָס צּוֹם קְרָעְמָטָאָרִים. אַיךְ האָב אַוִיךְ באַדְאָרְפָט אָרוּסְהָעָלָפָן אַין
דַעַר אַרְבִּיטִילָה... .

וּוּן מִיר האָבָן פָאָרְלוֹאָן דֻעַם לְאָגָעָר האָב אַיךְ גַעַקְעַנְטָ מְעַרְקָן
פִילְ קְעָרְפָעָרָס פָוּן דיַיְ פריזאנערס וּוּסְמִיר זַיְנָעַן גַעַהָאָגָעַן אַוִיךְ דֻעַם
עַלְעַקְטְּרִיפְּיִצְּרָטָן שְׁטַעַכְיָגָן דַּראַט אלְלָעַ דִיְתְשָׁע פָוּן וּוּסְמִיר זַיְנָעַן נָאָר גַעַגְּנָגָעַן
פָוּנָהָן. עַנְדָלִיךְ זַיְנָעַן מִיר גַעַקְומָעַן צּוֹם אָרִינְגָאָגָן טְוִיעָר אָנוֹ גַעַרְאָגָן
עַטוֹאָס שְׁפִיּוֹן פָאָרָן וּוּגָה. מִיר האָבָן וּוּיטָעַר מְאָרְשִׁירָט. דָרִיְ טָאגַ אַוְן
דָרִיְ נָעַכְתָ האָבָן מִיר מְאָרְשִׁירָט אַהֲן שְׁפִיּוֹן, פִילְ פָוּן אַנוֹן זַיְנָעַן גַעַיְ
שְׁטָאָרָבָן פָוּן הַונְגָעָר.

מִיר האָבָן אַיבְּרָגְעָלְעָבָט הַיְבָשָׁע "עִירְרִיעִידָס (לוֹפְטָ אַטְאָקָעָס).
אַבָּעָר דיַיְ לוֹפְטָ אַטְאָקָעָס וּוּסְמִיר האָבָן דְוּרְכְגַעְמָאָכָט וּוּן אָנוּזָעָר צָוָג
אַיזְ אַגְּגָעָקְומָעַן אַיְן וּוּאָמָעָר, האַט אַרְיְבָרְגְעָמָאָכָט פָרִיעָר אָנוֹ נָאָנְדָעָר אַטְאָיְ
קָעָס וּוּסְמִיר האָבָן דְוּרְכְגַעְמָאָכָט פָרִיעָר אָנוֹ נָאָכְדָעָם... . הַונְדָעָרְטָעַר
בָאָמְבָעָרָס זַיְנָעַן גַעַפְלָוְגָעַן אַיבָּעָר דֻעַם סְטִיְישָׁאָן, וּוּרְפָעָנְדִיגָפִיְיעָר
סִיגְנָאָלָעָן. דיַיְ סְטִיְישָׁאָן פָוּן וּוּאִימָעָר אַיזְ גַעַוְוָעַן גַעַפְאָקָט מִיטְ מִילִיטָעַ
רִישָׁעָ טְרָאָנְסְפֿאָרָטָן. דיַיְ בָאָמְבָעָרָס האָבָן גַעַשְׁלִיְידָעָרָט בָאָמְבָעָס אַיְנָעַ

נאר די אנדערע. טויטע אוון פארוואונדערט האבן זיך געווואלגערט ארום. רוייך וואָלקענען האבן איינגעעהילט די שטאט. אויך אונזערע טראקס זיינען געוווען טילוויז צעשטערט. די עס. עס. באַנדיטן זיינען געלאָפּן ווי ווילדע חיים צו זוכן שוץ... איך שטעל זיך פֿאָר או דאס אַין געוווען זיינער "יום הדין"...

ויבאָלד או די עס. ליטט זיינען זיך צעלאָפּן ווי פֿאָר/סְמִינְטָעָמִיה, אַין שוין בּמִילָאָ פּוֹן אָנוֹן אַרְנוֹטָרְגָּעְנוֹמָעָן גַּעֲוָאָרָן די דִּיסְצִיפְּלָוִן. מיר האבן באָלד אַרְנוֹטָרְגָּעְשָׂנִיטָן די שְׁטוּכָּעְדִּיגְּעָן דֶּרֶאָטָן. מיר האבן דערשנְאָפּט אַ צָּוגְמִיטְ קְעָפְלָעֵךְ קְרוּיטָן, אָנוֹן יַעֲדָר אַיְינְעָרָן פּוֹן אָנוֹן האָטְ גַּעֲנוֹמָעָן אַ קְעָפְלָעֵךְ קְרוּיטָן מיר האבן גַּעֲנוֹמָעָן מִיטְ דֻּסְ אַונְזָעָרְ הַונְגָּעָר אָנוֹן דָּרְשָׁתָן, וּוַיְילְ מִיר אַפְּעָטָן, צּוּשְׁטָילָן מִיטְ דֻּסְ אַונְזָעָרְ הַונְגָּעָר אָנוֹן דָּרְשָׁתָן.

הַאָּבָן נִיטְ גַּעֲגָעָסְן אָנוֹן נִיטְ גַּעֲטְרָוּנְקָעָן פֿאָר דָּרְיִ טָעָג. אַיְין שְׁטוּנְדָעָ נָאָר דָּעָר בָּאַמְּבָאָדְרָוָגָן. אָנוֹן זַיְהַ אַבָּן שַׁוִּין גַּעֲפָנוּנָעָן אָן אַוְיסְרִיךְ אַנְצְגָּעָהָן מִיטְ זַיְעָרָעָ מַאְרָדָן, זַיְהַ אַבָּן דָּרְשָׁאָסָן יַעֲדָן פְּרִוְיאָנְדָעָר וּמַעַמְּעָן זַיְהַ אַבָּן גַּעֲפָנוּנָעָן בּעָבָן דֻּסְ וּוְאָגָּאָן מִיטְ דיְ קְרוּיטָן. דָּוֹרֶךְ דיְ לוֹפְטְ אַטְאָקָעָסְ אַבָּן אַיְינְגָעָ פְּרִוְיאָנְגָעָרָס גַּעֲמָאָכָט אַ פָּאָרוֹץ צּוֹ אַנְטָלוּפִּין, אַבָּעָר דיְ "הַיְמָוָאָר" וּוֹאָס אַיְן דָּאָן גַּעֲוָועָן אַוְיָפָן וּוֹאָךְ אַבָּן זַיְהַ גַּעֲכָאָפְטָן. דיְ רָוּסָן אַבָּן זַיְהַ גַּעֲנוֹמָעָן דָּרְגָּעָנְתָהָעָרָן אָנוֹן אַגְּזָעָר טְרָאָנְסְפָּאָרָט אַיְן גַּעֲבָרָאָכָט גַּעֲוָאָרָן אַיְן בּוּכָּעָנוֹאָלָה, וּוֹאָס אַיְן גַּעֲוָועָן בּעָבָן וּוְאִמְּאָרָן.

וּזְעַן מיר זיינען אַגְּגָעָקָומָעָן אַיְן בּוּכָּעָנוֹאָלָה, אַיְן דָּעָר עַרְשָׁתָעָר אָפְּצִיעָלָעָר אַקְטָט גַּעֲוָועָן דיְ גַּעֲוָעָנְלִיכְעָ דִּיסְאַנְפְּעָקְצִיעָ. דָאָן האָטְ מַעַן אָנוֹן פּוֹלְשְׁטָעָנְדִּיגְ אַונְטָרְוּוֹכָט. דיְ נַאֲצִיסָּה אַבָּן גַּעֲזָוָכָט גָּאָלָד. מיר האָבָן באָדָאָרָפְטָ עַפְעָנְעָן דָּאָס מַוְיל אַיְגָּיָן אַגְּזָעָר צּוֹגָג, כְּדִי צּוֹ צִיְּגָן אַוְיבָּ מִיר באַהָאָלְטָעָן נִיטְ קִין גָּאָלָד אַונְטָעָר דיְ צּוֹגָג. מִיטְ אַ קְלִין הַיְלָצְעָרָנָעָם שְׁטִיקָה אַבָּן זַיְהַ אַוְפְּגָהָבוֹן אַונְזָעָר צּוֹגָג אָנוֹן דָּאָרָט גַּעֲזָוָכָט. מִיטְ דֻּסְ זַעְלָבָן הַאלָּצָ שְׁטִיקָה אַבָּן זַיְהַ אַרְיִינְגָעָטָאָן אַיְן יַעֲדָן אַיְינְעָמִס מַוְיל.

נָאָכָן באָד האָטְ מַעַן פּוֹן אַיְנוֹ אַוְעָקָגָעָנוֹמָעָן אַלְעָ קְלִיְּדָעָר, אַונְטָעָרָה וּוֹעָשָׂ אָנוֹן מיר האָבָן גַּעֲקָרָאָגָן אַזְוִי גַּעֲרָוּנְעָנָעָם "יְוִנִּיפְּאָרָם" וּוֹאָס אַיְן באַשְׁטָאָגָן פּוֹן גַּעֲשְׁטְרִיְּפָטָעָ הוֹיזָן אַ דִּינְעָה הַעֲמָדָה (אַיְן זַמְּעָרָ פְּלָעָגָט מַעַן אָנוֹן גַּעָּבָן וּוְאָרָעָמָעָ הַעֲכָדָרָ). אַ גַּעֲשְׁטְרִיְּפָטָעָן דָּעָקָל אַיְן אַ פֿאָר הַיְלָצְעָרָנָעָ שִׁיק. אַיְן דָּעָר אַוְיסְטָאָטָוָנָגָה אַבָּן מִיר גַּעֲצִיטָעָרָט פּוֹן קְעָלָתָ. עָס אַיְן דָּאָרָט פֿאָר אָנוֹן גַּעֲוָועָן עַגְעָרָ וּוַיְ אַיְן אַוְישָׁוּוֹיךְ. דיְ נַוְמָעָרָן וּוֹאָס מַעַן האָטְ אָנוֹן גַּעֲגָעָבָן אַיְן אַוְישָׁוּיךְ זַיְינְעָן נִיטְ גַּעֲוָועָן גִּילְטִיגָּ אַיְן בּוּכָּעָנוֹאָלָה אָנוֹן מַעַן האָטְ אָנוֹן גַּעֲגָעָבָן אַנְדָעָרָ נַוְמָעָרָן. אַיךְ הַאָבְּ גַּעֲקָרָאָגָן דֻּסְ נַוְמָעָרָ 125,643.

אין יונער צייט זינען געווען אין בוכענואלד 60,000 פריזאנערס, אבער דער פלאץ האט געסטיעט בלויי פאר 30 טויזענט פריזאנערס. די דיטשן האבן נית געוואסט וואו אונז אהיינזוטאן. פאר א קורצער צייט האבן מיר זיך אויפגעהאלטן אין א בלאך וואס האט אויסגעזעהן ווי א צירק. דער דאך איז געווען פון ליווענט, און דער זינען געווען אויך געווען פון ליווענט, דארט זינען נית געווען קיינע בעטן, קיינע שטוריינדע מאטראצען און קיינע קלדרעם. עם איז דארט נית געווען קיין פלאץ זיך צו ליגן, זיך אראפוצועצן. צוויי טאג און צוויי נוכט זינען מיר געשטאנדען צועגדראקט אינגע צו די אנדערע זיך צו האלטן ואדרעם. עם איז געווען אונמעגליך צו לעבן דארט, און א סך זינען טאכע אויסגעשטארבן.

ענдельך אויפן דריינן טאג האט מען אונז געגבען עטואס שפיין און דאס האט מען אונז געגבען איינמאל אין 24 שטונדען. אין צוויי טאג ארום האט מען אונז ארייבערגעפירט איז א קינא-טאטער געבידע, דארט, אמונייניסטן האבן מיר געהאט אויף וואס צו ייצען.

נאך אכט טאג האט מען אונז ארייבערגעפירט צום בלאך 59 וואס איז געווען באואוסט איז גאנצען לאגער אלס דער "בלאך פון טויט". 1600 פריזאנדרס האט מען אריינגעשפארט איז יונער געבידע און 5-6 מענשן האבן פארנווען איז בעטל. אלץ איז איז דעם לאגער אראנזישרט געווארן צו מאכן אונזערע לעבנס אונגערטראעליך. נאך טיליכע טאג פון איזו מוטשען זיך, האב איך געפילט איז קען מעד נית איבערטראגן. איך האב געבעטען או מען זאל מיך אריינגעמען אין האספיטאל, אבער אהן ערפאלאג. דאן האב איך געגבען צו א דאקי טאָר צוויי טאג שפיין וואס איך האב געהאט אפגעשפארט, וויל צוליב מין קראנקהיט האב איך נישט געקנט עסן. און ער האט פאר מיר מעגלייך געמאכט, מען זאל מיך אריינגעמען איז בלאך האספיטאל. איך בין זיכער, או דאס האט געראטעוועט מיין לעבן.

אין בוכענואלד האב איך באגעגענט איניגע לאנדסלייט מינע פון חוסט, וועלכע זינען געקומען פון אנדערע קאנצעטראיציע לאגערן. איך בין געווען גליקליך צו קענען איבערגעבן איניגע פון זיי גוטע ניעס. איך האב דארט געטראפען ישעיה און משה קאהאן און איך האב זיי געזאגט, איז איך האב גערעדט מיט זיעדר פרויינן איז בירקענאו

און או אלעקסאנדר קאהאנס קלינגע טאקטער האט זיך געדאטעוועט און זי געפינט זיך אין בוודאפעסט אין גוטע, זיכערע הענט. איך האב אריניגערגעבן א פונק פון האפערונג צו מײַן אלטן פריניד זיך דראונפעלד פאריזיכערענדיג אים או זיין וויב לעבעט איז איך האב גערעדט מיט איר. איך האב דערמונטערט מײַן לאנדסמאן שאול פיקסלער, זאגענדיג אים או איך האב געוזעהן זיינ טאקטער איז דער קיך פון בירקענאו.

איך האב אויך באגעגענט איז בווענוואלד דר. אייעונבערג, משה שטיינבערגער, חיים ערגרע, מארטין לאזראוייטש, דר. מילער, מרדכי גראס און משה מארקאוץ. פון אט די דזוייגע עילפֿ מענשן בלויין מארטין לאזראוייטש האט זיך צוּרִיקְגָּעֵךְ ערט נאך דער באפֿרִיאָנְגָּה, אויך דעם הויְכוֹיְרְדִּיגְן רבִּי פָּוּן רְזְ�זָוְיָה, הרב ר' אשר רָאֶבְּנָאָזְּרִיטָשׁ, ער איז נפטר געוויאָר איז דעם לאָגָעָר, ווי פַּיְּלָ אַנְדְּרָעָטָוּנְטָעָר, יהא זכרם בריך!

אויך ווי איך בין געוווען פֿאָרָאַינְטָעָרָעָסְרָט מיט אלץ וואָס עס איז געשעהן איז אוישוויז איז איז בירקענאו נאך איזידער מען האט מיך איהן פֿאָרָשְׁלָעָפְּט, פָּוּנְקְט אָזְּוִי בֵּין איך געוווען פֿאָרָאַינְטָעָרָעָסְרָט איז אלע פֿאָסְּרָוְנְגָּעָן ווָאָס זִינְגָּעָן פֿאָרָגְעָקְמָעָן איז בווענוואלד, דורך דער צייט וואָס איך האב זיך געפֿינְגָּעָן איז אוישוויז. איינער וועלכער איז געוווען ווי מען זאגט איינגעַרְגָּעָר איז בווענוואלד, האט מיר איבער געגעבן די פֿאָלְגָּעָנְדָּע אַינְפֿאָרְמָאָצִיעָן.

דער לאָגָעָר איז עטאבילירט געוויאָר דאָרט איז 1937, איז ער האט זיך גערוּפָן עטערבורג. שפֿעטער האָבָן די פֿרְיוֹאַנְגָּרָס דאָס אַנְגָּעָהָוִבָּן צוּ רְפָּוּן "בוּכָּעָנוּוֹאָלָּד" איז דער נָאָמָעָן איזוּ שָׂוִין פֿאָרָבְּלִיבָּן בֵּין דעם סָוִףּ פָּוּן דָּעָר נָאָצִישׁעָר הערשאָפְּט. עס איז געובייט געוויאָר אָוִיףּ דעם זעלְבָּן שְׂטִיְגָּעָר ווי דער לאָגָעָר איז אוישוויז. די אויפֿוּהָר פָּוּן אָט דעם לאָגָעָר האָבָן דערמָאַרְדָּעָט אָסּ דִּיטְשָׁע אִידָּן אָוּן להבדיל, קָאָמוֹן נִיסְטָן, וועלכָּע זִינְגָּעָן געוווען די דִּיטְשָׁע קְרָבָּנוֹת פָּוּן די דִּיטְשָׁע פֿאָרָה פֿאָלִיטִישׁע פֿרְיוֹאַנְגָּרָס פָּוּן די לענדער וואָס די נָאָצִיסָּה האָבָן "בְּאָפְּרִיטִיט" אָדער "אַנְקְסִידְט" צוּמָּה דְּרִיטָן רִיךְ. דָאָרט האָבָן זיך געפֿונְגָּעָן נערס פָּוּן עַסְטְּרִיךְ, טַשְׁכָּאָסְלָאָזְּקָאָיָע, יְגָּאָסְלָאָזְּעָי פּוּלִין, פֿרְאָנְקְרִיךְ, בעלגיַע איז האָלָּאָנד. צוּשָׁן וועמָעָן עס איז געוווען לעאָן בלום פָּוּן פֿרְאָנְקְרִיךְ איז די דִּיטְשָׁע קָאָמוֹニִיסְטָן טַהֲלָמָאָן איז פֿישְׁעָר.

איין אָט דעם לאָגָעָר האָט מען באָהָאנְדָּעָלָט די אִידָּן ווי טְרָאָנְסָּה פֿאָרָטִירָטָע פֿרְיוֹאַנְגָּרָס, וועלכָּע זִינְגָּעָן נִיט באַשְׁיִצְטָה פָּוּן גַּעֲזָעָז. די אָרִישִׁע פֿרְיוֹאַנְגָּרָס האָט מען נאך פֿאָרָעָכָנְט פָּאָר מענְשָׁן וועלכָּע האָבָן געוויסָע שׁוֹץ פֿרְיוֹוּלְעָגְיָעָס. אַמוֹינְגִּיסְטָן זִינְגָּעָן זיך געוווען זיכער אוּ מען וועט זיך שִׁיקָּן איז די גָּאוּן קָאָמָעָן.

דאָס זיינען געוווען די באַדינונגגען און די לאָגער אין לאָגער בוכען-וואָלד, וווען קאָרל אַטְטָא קאָך אַיז געוווען דער הוּיפֶט פֿון דעם לאָגער. קאָך אַיז פֿרִיעֶר געוווען אַבָּאנְק קְלוּירַק וּוּלְכָּעֶר אַיז שוֹין גַּעֲזָעָן אַין תְּפִיסָה פָּאָר הִיפֶשׁ שְׂוּעָרָע פָּאָרְבָּרְעָכָעָן. אַיְידָעָר מֵעַן הָאָט אַים אַרְדִּינְגָּנוּמָעָן פֿון די אוּסְגָּעְלִיבָּנָעָם. עַס. גְּרוּפָעָן. טְרָאָץ דעם וּוָס עַד אַיז שוֹין פָּאָרְאוֹרְטִילִיט גַּעֲוָאָרָן פָּאָר פָּעַלְשָׁוָנָג אַון שְׂוִינְגָּדָעָל, אַין דעם דְּרִיטָן דִּיְך, אַיז פָּאָר אַים נִיט גַּעֲוָעָן קִין הִינְדָּרְנִיס אַרְדִּינְגָּעָי נְמַעַן צוּ וּוּרְן אַין דער גַּעֲגָנְטוּסָרָע לְלִיטהָה קָאָרְפָּאָרִישָׁאָן די עַס. עַס. פָּאָרְקָעָרט זיינע פָּאָרְבָּרְעָכָעָן זיינען פָּאָר אַים גַּעֲוָעָן אַגּוּטָעָרָעָקָעָן מענדאָצִיע. אַט דָּא הָאָט עַד גַּעֲקָרָאָגָן די מְעַלְכִּיקִיט אוּסְגָּוּנוּצָעָן זיינע „פֿעהִיגְקִיטָן“.

אַין בוכענווֹאלָד, הָאָט עַד גַּעֲקָעָנְטָ פִּינְגָּעָן אַפְּילָו מְאַרְדָּעָן וּוּפִיל זַיְן הָאָרֶץ הָאָט גַּעֲלוּסָט . . . זַיְעַנְדִּיגָּ דָעָר קָאָמָאנְדִּיר פֿון בוכענווֹאלָד הָאָט עַד גַּעֲקָעָנְטָ „דָעַטְטוּעוֹעָן“ וּוּפִיל עַד הָאָט נָאָר גַּעֲוָאָלָט. דָא אַיז אַיז עַד גַּעֲוָעָן דָעָר „הָאָרָה“ דָעָר „צָאָרָה“ אַיבָּעָר לְעַבְּנָן אַון טּוֹיט. הָאָבָּעָן דִּי אַלְעָן נּוּטִיגָּע „מְעַלְוָתָה“ הָאָט אַים הַיְמָלָעָר, פֿרִיעֶר אוּסְגָּעָי קְלִיבָּן צַו זַיְן דָעָר קָאָמָאנְדִּיר פֿון דעם לאָגָעָר סָאָקְסָעָנְהָזִין. וּוּעָן דָעָר לאָגָעָר בוכענווֹאלָד אַיז גַּעֲשָׁפָן גַּעֲוָאָרָן, הָאָט הַיְמָלָעָר אַגְּדָעָר קָעַנְגָּדִיגָּ זיינע „פֿעהִיגְקִיטָן“ באַשְׁטִימָט אַטְטָא קָאָך אלָס קָאָמָאנְדִּיר אַיְבעָר אַט דעם לאָגָעָר. דָא הָאָט קָאָך גַּעֲקָעָנְטָ בְּעַסְעָר אַנְטוּוֹיקְלָעָן זיינע מְעַרְדָּלְלִיכָּע אַינְסְטִינְקָטָן.

אַטְטָא קָאָך אַיז גַּעֲוָאָר אַוְוָן פָּאָפְּלוֹאָר אלָס אַנְצִי פֿרִיעֶר אַון מְאַסְעַנְמְעַרְדָּעָר, אֹז דִּי נְאָצִיס הָאָבוֹן אַים גַּאנְצָ אַפְּט גַּעֲשִׁיקָּט מִיט אָסְפָּעַצְיָעַלְעָ שְׁלִיחָות קִין פְּרָאָנְקְרִיךְ, בְּעַלְגִּיעָ אַון הַאָלָאנְד צַו מָאָכוֹן אַוְדָעַנוֹגָג דָאָרָט אַוְיָפָן נְאָצִישָׁן אָופָן . . . קָאָך הָאָט צַו זִיד קִין גְּלִיכָּן נִיט גַּעַהָאָט, אַין לִיקְוִידִירָן דִּי אַלְעָן אַנְטִי נְאָצִי עַלְעַמְעַנְטָן, אַון עַד הָאָט גַּעֲשְׁטִיגָּן בֵּי אַלְעָן נְאָצִי הוּיפָטָן. עַד הָאָט קִינְמָאָל נִיט פָּאָרְגָּעָסָן צַו בְּרִינְגָּעָן סָאוּעָנִירָס פֿון די אַנְדָּרָעָלָעָן דָעַדְעָר וּוּאוֹ עַד הָאָט „גַּעַיְהָרִיבִּית“. עַד הָאָט מִיט זַיְיִדְעָרִיטָן דִּי זַאְכוֹן וּוָס עַד הָאָט פֿון דָאָרָט אַוְדָעַקְגָּעַרְוִיבָּט. וּוּ אַוְיִילְ-פְּעַנְטִינִיגָּס פֿון בָּאַרְיְמָטָעָמָהָלָעָר, בָּאַרְיְמָטָעָ סְקוּלְפְּטוֹר וְאָכוֹן, פָּעַרְדִּישׁ טְעַפְּכִּידָר, דִּימְעַנְטָנָעָ אַון גַּאֲלָדָעָן צִירְגָּן מִיט דִּיאָמָאנְטָעָן. דָאָס אַלְעָן הָאָט קָאָך גַּעֲברָכָט אַין זִין פָּאָלְצָלִיכָּעָר הַיִּים אַין בוכענווֹאלָד, וּוָס די פְּרִיזְיָאנְגָּרָס זיינען גַּעֲצָוָוָנְגָּעָן גַּעֲוָאָרָן צַו בּוּעָן פָּאָר אַים.

אַט דִּי דָאַיְיגָע הָרָוִי זַיְנָעָ, הָאָט גַּעַהָאָט צְוּוֹאָנְצִיגָּ צִימָעָרָן, וּוָס זיינען אַלְעָן גַּעֲוָעָן פְּרָעְכְּתִּיגָּ אַון לְוקְסְרִיךְ מְעַבְּלִירָט . . . עַד הָאָט גַּעַהָאָט שְׁטָאָלָן פָּאָר זַיְנָעָ „רְעִיסְ-פְּעַרְדָּ“ (גַּעַיְגַּ-פְּעַרְדָּ) אַון שְׁטָאָלָן פָּאָר די פְּרָעְדָּ פֿון זַיְן פְּרָוִי די טְרוּיְעַרְדִּיגָּעָ בָּאַרְיְמָטָע אַילְזָא

קאָר, גַּאֲרָאְדוֹשָׁעָס אַ. אַ. וּ, וּיְ גַּעַזְגַּט הָאָט עֶר אַט דִּי דָּאוִיגַּע אַלְעַ
גַּעַבְּיַדְעַס זַיְךְ עַרְוָאָרְבָּן דַּוְרֵךְ דָּעַר פְּרָאָצָע פֿוֹן דִּי גַּעַצְוָאָנְגַּעַנְעַ
פְּרִיזְאָנְגַּעַר שְׂקָלָאָפָּן, אַיְבָּעָר וּוּעַמְעַן עֶר הָאָט גַּעַהְדָּשָׁת מִיטַּן אַיְיוּדָר
נָעַם פְּוִיסְט. נִיט אַיְינְ פְּרִיזְאָנְגַּעַר שְׂקָלָאָפָּן הָאָט אַטְטָא קָאָר דַּעַרְשָׁאָסְן מִיטַּן
זַיְן אַיְגְּעַנְגַּעַר חָאנְט, וּוּילְ יַעַנְגַּר הָאָט נִיט גַּעַטְאָזְן זַיְן אַרְבָּיְט שְׁנָעַל
גַּעַנְגַּו. דַּעַרְשִׁיסְן אַזְנַשְׁן אַיְזְן בִּי אִים גַּעַוְעַן גַּאנְץ לְיִיכְט. עַט אַיְזְן
בָּאוֹאוֹסְט אַזְנַשְׁן עֶר הָאָט דַּעַרְמָאָרְדָּעַט דִּי דִּיטְשָׁע קָאָמוֹנוֹיסְטִישָׁן פִּירָעָד
טַהַלְמָאָן אַזְנַשְׁן פִּישְׁעָר אַזְנַשְׁן עֶר הָאָט "אוֹפְּגַּעַהְאָנְגַּעַן" זַיְעָרָעַ קָעַפְּ אַיְבָּעָר
זַיְן שְׁדִיְּבָטִישָׁ אלְסָ "טְרָאָפִּיסָּ" פֿוֹן זַיְגְּ... .

מִיר וּוּיסְן אוֹיךְ אַזְנַשְׁן קָאָר הָאָט גַּעַרְדָּעַט אַוִּיסְצְׁוֹנָצְׁן דִּי הוּוִיט פֿוֹן
דִּי דַּעַרְמָאָרְדָּעַטְעַ מעַנְשַׁן צֹו מַאֲכַן פֿוֹן זַיְ נִצְלִיכְעַ אַרְטִיקְלָעַן וּוּיְ הָאנְטָן
בִּיטְלָעַד, טָאַבָּאָקָא זַעַקְלָעַד אַזְנַשְׁן וּוּאַלְיְזָעַם. גַּאנְץ אַטְטָא הָאָט עֶר דַּעַרְמָאָרָד
דַּעַרְטָ פְּרִיזְאָנְגַּרְס וּוּעַמְעַנסְ הָוִיט אַיְזְן גַּעַפְּעָלָן גַּעַוְאָזְן זַיְן פְּרוֹיְיָאָלְזָא
קָאָר, וּוּלְכָעַ אַיְזְן גַּעַוְעַן אַזְנַשְׁן סָאַדִּיסְטִישָׁ פָּאַרְדָּאָרְבָּן וּוּיְ עֶר. עֶר פְּלָעַגְט
אַפְּלָוּ מַאֲרָדוּן אַיְזְן דַּעַר גַּעַגְנוֹנוֹאָרָטְ פֿוֹן זַיְנָעַ קִינְדָּרָעַ, כְּדִי צֹו גַּעַבְּן זַיְיַי
אַרְכִּיטִּיגְעַ עַרְצִיאָוָנָג אַיְזְן "הָעַלְדִּישְׁקִיטָא אַזְנַשְׁן בְּרוֹאָקִיטָא" ... .

מַעַן הָאָט מִיר אַיְבָּעָרְגָּעְבָּן אַזְנַשְׁן קָאָר אַטְטָא אַיְזְן שְׁוִין אַיְינְמָאָל
גַּעַוְעַן פָּאַרְדִּיְרָאָט, אַבָּעָד זַיְן עַרְשְׁטָעָ פְּרִיְ הָאָט אִים גַּעַמְט, וּוּילְ זַיְיַי
הָאָט נִיט גַּעַקְעַנְטָ פָּאַרְטָרָאָגָן זַיְן פְּעַרְעוֹזְוִיטְעַט אַזְנַשְׁן פָּאַרְדָּאָרְבָּעַנְעַם
כָּאַרְאָקְטָעָר. מִיטַּן זַיְן צְוַיְיָתָעָן הָיִידָאָט עֶר אַגְּנָגְעָרָטָפָן אַוְיַיְ אַ
וּוּיְבָ וּוּסָ אַיְזְן גַּעַוְעַן מַעַרְ צְוַגְעָפָסְטָ צֹו אִים. פְּרִיעָרָ אַיְזְן זַיְ גַּעַוְעַן
אַדְינְסָטָ אַיְזְן אַגְּטָטְהָוִין, דָּאוּן סְעַקְרָעַטְעָרָיִן פֿוֹן דַּעַר גַּעַסְטָאָפָא אַזְנַשְׁן
קָאָר פָּאַרְלִיבָטָ אַזְנַשְׁן אַיְרָ, אַזְנַשְׁן וּוּזְן עֶר הָאָט פָּאַרְלָאָזְן דָּעַנְ לְאַגְּעָר, אַיְזְן
זַיְן סְעַקְרָעַטְעָרָיִלְזָא, אַוּעָקָ מִיטַּן אַלְסָ זַיְן וּוּיְבָ.

אַיְזְן בּוּכְעַנוֹוָאָלְדָהָאָט אַיְלָזָא זַיְיךְ אַוִּיגְעַפְּרִיטָ מַמְשָׁ וּוּיְ קָעַנְגִּיגִין.
זַיְ הָאָט גַּעַהְאָט דִּי בְּעַסְטָע גַּעַיְגְּ-פְּעַרְדָּ, וּוּסָ אִיר מַאן הָאָט אַוּעָקָ
גַּעַרְדִּיבָט. זַיְ הָאָט גַּעַהְאָט דִּי טִיעַרְטָעָ אַוִּיטְאָמָאָבָּאָלִין, אַסְךְ דִּינְסָטָן
אַזְנַשְׁן פִּילְ פָּאַרְעָהָעָרָעָר. זַיְ אַזְנַשְׁן גַּעַוְעַן פּוֹנְקָט אַזְנַשְׁן טִיוּוּלָ וּוּיְ אִיר מַאן,
פָּעַהְיָגָ צֹו בְּאַגְּעָהָן דִּי עַרְגָּסָטָע אַזְנַשְׁן שְׂוִידָעָרְלִיכְסָטָעָ פָּאַרְבָּרְעַכְעַנְעָ. זַיְיַי
בִּידְעָ זַיְנָעַן דָּאָס גַּעַוְעַן דִּי אַמְתָּעָ רִיכְטִיגְעַ פָּאַרְשָׁטִיעַרָּ פֿוֹן דַּעַר
דִּיטְשָׁעָ נַּאֲצִיְ רַעֲגִירְוָנָג.

דִּי פָּאַרְבָּרְעַכְעַנְסָ וּוּסָ אַיְלָזָא קָאָר אַיְזְן בְּאָגְגָנְגָעָן אַלְסָ דִּי וּוּיְבָ פֿוֹן
אַטְטָא קָאָר דָּעַם קָאָמָאָנְדִירָ פֿוֹן לְאַגְּעָר בּוּכְעַנוֹוָאָלְדָה, זַיְנָעַן דָּעַרְוָוִין
גַּעַוְאָרוּן בַּיִם מְשֻׁפְטָ אַזְנַשְׁן נִירְעַנְבָּרָגָ, צֹו וּוּסָ פְּרִיזְאָנְגַּרְס וּוּלְכָעַ אַבָּאָן
אַבְּעַרְגָּעַלְעַבְטָ דִּי שְׁלָאַכְתָּהִיְהָעָרָסָקְסָעָנְהָוִין אַזְנַשְׁן בּוּכְעַנוֹוָאָלְדָה, זַיְנָעַן
גַּעַרְופְּעָן גַּעַוְאָרָן אַלְסָ עֲדוֹתָ. זַיְ הָאָט גַּעַהְאָט אַשְׂוָאָקִיטָ צֹו לְעַמְפָּ

שְׁעִידָס (לְאַמְפָּיְ קָאָלְפָאָקָ, אַבָּאָזְשָׁוָרָ) פֿוֹן מַעַנְשָׁלִיכְעַרָּ הָוִיט. זַיְ אַיְזְן

געווען די עריגטע סאדייסטיין, און זי איז באגאנגען אוועלכע פֿאַרְבּוּז
בענס אין לאגער, וואס איז אוווי עקעה האפטיג איז עס איז אונמעגילד
דאָס איבערדערכיזילן ... ווען זי פֿלעגט רייטן אויף אָ פֿערד, פֿלעגט זי
מכבד זיין יעדן פריזאנער וועמען זי פֿלעגט פֿאַרְבּוּידִיטִין, מיט אַיד
בייטש, און זי פֿלעגט דאן שמייכלען ווען אַירע נאצִי באַגְּלִיטִיטֶר פֿלעגן
דעישין די אַרְעַמְּעַנְּעַ קְרַבְּנוֹת ...

איין 1942 האט קארל אטטא קאָך געקראגן אָן אַרדער צו אַרגאניזאָרֶן
 "די נײַע אַרדענוֹג אִין פִּילִין". אָן זִין ערשות אַרבִּיטֵיט אִין גַּעְוָעָן
 צו עַטָּאָבִילִירָן דעם קַאנְצָעַטְרָאַצְיָע לְאָגָעָר טַרְעַבְּלִינְקָא, נַעֲבָן לָובְּלָן,
 אִין וּעֲלָכָן הַונְּדַעְתָּרָע טַוְיזָעַנְטָרָע פּוֹלִישׁ אִידָּן זִינְגָּן אַומְגַּעַרְאָכָט
 גַּעְוָאָרָן, וּוי אַיְיךְ 90 פְּרָאַצְעָנְטָפָּן אֶלְעָ אִידָּן אִין סְלָאוֹאָקָיעָ, אָן דָּאָס
 אָזְוִי שְׁנָעָל וּוי זִינְגָּן אַנגְגַּקְוָמָעָן אִין לְאָגָעָר, די קַאנְצָעַטְרָאַצְיָע
 לְאָגָעָר אַוְישָׁוֹץ אָן בִּירְקָעָנָא זִינְגָּן אַוְיפְּגַּשְׁתָּעָלָט גַּעְוָאָרָן אוּרָף
 קָאָדָס אַימְפּוֹלָס אָן לוֹיט זִינְגָּן פֿלְעַגְּנָר ...

אַבָּעָר, וּוי דָּאָס וּוּדְרָטְלָזְגָּט : "סּוֹפָּה גַּנְבָּה לְתָלִיהָ" (דַּעַר סּוֹפָּה פָּן דָּאָס
 גַּנְבָּה אִין גַּעְהָאָגָעָן צַו וּוּדְרָן). אִין מֻקוּםִים גַּעְוָאָרָן אוּרָף דָּעַם בְּלַוְּתְּהָוָנָט
 אַטְטָאָה קָאָדָס, דָּעַם קַאָמְאָנְדִּירָ פָּן לְאָגָעָר. דַּעַר טָאָגָ פָּן זִין מְפָלָה אִין
 גַּעְקָוָמָעָן. וּוי אַיְיךְ הָאָבָּשָׂיוֹן גַּעְהָאָט בְּאַמְּדָרְקָטָ פֿרִיעָר, פְּלָעָגָן די נְאָצִיסָּ
 אַוִּיסְהָאָקָוָן די גָּאָלְדָעָנָעָ צִיְּהָן אָן די גָּאָלְדָעָנָעָ "בְּרִידְזָעָשָׁס" פָּן דָּי
 מִילְּעָרָ פָּן דָּי אַומְגַּקְוָמָעָנָעָ פֿרִיאָזְגָּנָרָס. קָאָדָה אַטָּה גַּעְהָאָט דָּעַם
 שְׁטוּרָעָגָעָן אַרְדָעָר צַו שִׁיקָּן דָּאָס גָּאָלָד צָוָם רִיכְסָבָאָנָק, די אַלְעָ נְאָצִיסָּ
 זִינְגָּן גַּעְוָעָן פָּן די גַּעְמִינִיסְטָעָ אָן נְיִדְעַרְגָּסְטָעָ בְּעַסְטִיעָס. זִיְּהָאָבָּן
 נִיטָּ גַּעֲקָעָנְטָ דָּוְלָדָן, אוּ אַיְינָגָרָ פָּן זִין זַאֲלָהָאָבָּן אָ בְּעַסְעָרָעָ גַּעַלְעָגָן
 הִיְּתָטָ צַו גַּנְבָּנְגָּן מַעַר וּוי דָּי אַנְדָעָרָעָ. די רְוָאָנָעָ פָּן דָּעַם מַעְכְּטִיגָּן
 קָאָדָ אִין פָּאָרוֹאָזָאָכָט גַּעְוָאָרָן דָּוְרָךְ די קְנָהָהָ פָּן זִינְגָּן קַאָמָאָרָאָדָן.
 טָרָאָץ דָּעַם וּוָסָקָאָדָה אַטָּה גַּעְהָאָט דָּעַם שְׁטוּרָעָגָעָן אַרְדָעָר צַו
 שִׁיקָּן דָּאָס גַּאָנְצָעָ גָּאָלָד וּוָסָקָאָדָה עַר וּוָעַט אַרוֹיְסְבָּאָקָוָמָעָן פָּן דָּעַם קָאָנִיָּ
 צְעַטְרָאַצְיָעָ לְאָגָעָר, צָוָם רִיכְסָבָאָנָק, פְּלָעָגָטָ עַר פָּאָרָהָאָלָטָן אָ טִילָּ פָּן
 דָּעַם אָן נִיטָּ קִיְּן קְלִינְיָעָם טִילָּ, פָּאָר וּיךְ קִיְּנָגָר אַוִּיסְעָר וּין סְעָקָ
 רָעַטָּאָר פֿעַטְרִיךְ הַאָט נִיטָּ גַּעְוָאָסָט וּוּגָּן דָּעַם.

כָּאַטָּשָׁ פֿעַטְרִיךְ אִין גַּעְוָעָן פָּאָרָהָיְרָאָט, אִין עַר אַבָּעָר גַּעְוָעָן אָ
 גְּרוֹיְסְעָר פָּאָרָהָרָעָרָ פָּן אַיְלוֹאָ קָאָדָס. וּוּגָּן אַטְטָאָה קָאָדָ אִין בְּעַוּוֹפָּ
 טָרָאָגָט גַּעְוָאָרָן צַו קְוָמָעָן אִין טַרְעַבְּלִינְקָא אָן דַּאְרָטָ עַטְאָבְּלִילִירָן אָ
 קַאנְצָעַטְרָאַצְיָעָ לְאָגָעָר, הַאָט עַר מִתְגָּעָנוֹמָעָן זִין סְעַקְרָעַטָּאָר פֿעַטְרִיךְ.
 אַיְינְמָאָל הַאָט זִיךְ פֿעַטְרִיךְ צְוֹרִיקְגַּעֲקָרָעָט קִיְּין דִּיטְשָׁלָאָנָדָ פָּאָר אָ קוֹרְצָן
 אָוָרְלִיבָּ (וּוְאָקָצְיָעָ) אָן דָּי עַרְשָׁטָעָ זָאָךְ וּוָסָקָאָדָה עַר הַאָט גַּעְתָּאָן אִין
 גַּעְוָעָן זִיךְ צַו זַעַחַן מִיטָּ זִין "לִיְּדִיְּ-פֿרִיעָנָד" אַיְלוֹאָ קָאָדָס. אַיְלוֹאָ הַאָט
 אַוִּיסְגָּעָנוֹצָט די גַּעַלְעָגָנְהָיִיט אָן אַיְם גַּעַפְּרָעָגָט אָוִיב עַר קָעָן פָּאָר

איך קריין א שטיקל גאלד וואס זי דארף עס האבן פאר אידע צינער.
דעך "קאוואלייער" פערטיך האט ניט געזשאלאוועט און אויך
מאָרגן האט ער איר געבראכט א היבשע שטיקל גאלד. ווען אילזאָ האט
געבראכט דאס שטיקל גאלד צו איך דענטיסט. האט ער זי געפרעגט
וואו זי האט עס געקראָגן? זי האט גאָרטיגט פֿאַרדעכטיגט און זי
האט אים דערצ'ילט דעם אמת. או איך מאָנִיס סעקרעטאר פערטיך,
האט עס איך געגעבען. דער דענטיסט האט זיך געמאכט גלייכיגלטיג
און ער האט גענומען א מאמס פון אידע ציהה.

דא איז כדאי צו באָמְעָרְקוֹן, או אַיִן דֵי קאנֶגעַטְרָאַצְיָע לְאַגְּעָרְן האט
עקזיסטייט א נײַץ פון ספֿיאָנוֹשׁ. אַיִן נָאָצִי באָנְדִּיט האט געהאלטן אַן
אוּיג אוּיך דעם צוּוִיתָן... אַט אֹאָ געההימָד אַגְּעָנְט אַיִן געווּן דער
דענטיסט ער האט גלייך געמאָלְדַן דעם געסטאָפָא אַיִן וואָימָעָר. פערטיך
אלין אַיִן געווּן אַמִּטְגָּלִיד פון געסטאָפָא אַיִן בּוּכְּעָנוֹאָלְד.

די געסטאָפָא פון וואָימָעָר האט אַפְּגַּעַשְׁתָּאַטְעָט אַ ווִיזְיָט אַיִן פֿעַטְ
ריְקִיס הַיִּם. דָּאָרָט האָבָּן זַיְגַּעֲפָןְעָן צוּוִיְיָ טְרָאָנְקָס (קָאַסְטָעָנְס) מִיטְ
הַיְּפָשְׁ בְּיַסְלְ גַּאֲלָד אַוְן אַנְדְּרָעָ וּוּרְטְּפָלוּ וְאַכְּן. מַעַן האָט גַּלְיִיךְ גַּעֲפָן
פֿעַרְטִּיקָן אַיִן געההימָ פֿאָלִיצִי, וואָו מַעַן האָט שְׁוִין געבראָכְט דֵי טְרָאָנְקָס
מִיטְ דֵי גַּאֲלָד. מַעַן האָט פֿעַרְטִּיקָן גַּלְיִיךְ אַרְעָסְטִּיךְ. דער דָּאָזְגָּעָר פָּאֵל
אַיִן גַּלְיִיךְ אַוִּיסְגַּעַפְּאָרְשָׁט גַּעֲוָאָן.

פֿעַרְטִּיךְ האָט אַיְגְּגַעְזָהָן אֹו ער ווּטְ שְׁוִין באָשְׁטָרָאָפְּט וּוּרָעָן, האָט
ער גענומען רִיְדָן אַונְ דָּעַרְצִילְט אֹו דֵי גַּאֲלָד וואָס מַעַן האָט גַּעֲפָן
בַּיִּים, אַיִן בְּלוּזְ אַקְלִינְעָ טְיִילְ פּוֹן דעם גַּאֲלָד וואָס זִין תִּיפְּטָחָן,
אַטְטָא קָאָר, דער הוּיְפָט קָאָמָנְדִּירָ פּוֹן בּוּכְּעָנוֹאָלְד קָאַנְגְּעַטְרָאַצְיָע
לאָגָעָר האָט גַּעֲגַּנְבִּיעָט פָּאֵר זִין.

אן אוּיסְפָּאָרְשָׁוָנָג קָאָמִיסְטִּיעָ אַיִן גַּלְיִיךְ גַּעֲשִׁיקָט גַּעֲוָאָרְן קִין טְרָעָבִי
ליְנָקָא אַוְן לוּבְּלִין, אַוְן עַס האָט זַיךְ אַרוּיסְגַּעַזְוָיְן אֹו קָאָרְסְּ סֻקְרָעָטָאָר
הָאָט דָּעַרְצִילְט דעם אַמְּתָה. קָאָרְ האָט געההָט אַזְוִי פִּילְ גַּאֲלָד וְיַיְדָר
בָּאַרְיְמָטָעָר קַעְנִיגְ מִידָּאָס... מַעַן האָט קָאָכְזִין גַּלְיִיךְ אַרְעָסְטִּיךְ אַוְן
מַעַן האָט אַיִם צְוֹפְּעָלִיגְ אַוְעַקְגַּעַשְׁקָט קִין בּוּכְּעָנוֹאָלְד, אַבְּעָר אַיְצָטָעָר,
נִיטְ אלָס אַלְמָעַכְטִיְגָעָר קָאָמָנְדִּירָ פּוֹן דער קָאַנְגְּעַטְרָאַצְיָע לְאַגָּעָר, נָאָר
אלָס אַלְמָעַכְטִיְגָעָר קָאַרְעָטָאַנט אַפְּרָעָטָעָר...

אוּוִיְ האָט דער גַּרְעַסְטָעָר מַעְרָדָעָר אַוְן פֿאַרְבְּרָעָכָעָר, זַיךְ אַיְצָט
גַּעֲפָנוּנָעָ אַיִן דעם פְּלָאָץ וְאַוְ ער האָט גַּעֲשִׁיקָט טְוִיזְעַנְטָעָר אַיִדְן צָוָם
טוּוִיטָ, אַיִן גַּעֲפָעָגָנָנִים. מַעַן האָט גּוֹט אַוִּיסְגַּעַפְּאָרְשָׁט וּוּגָנָן דער גַּנְבָּה
פּוֹן גַּאֲלָד, וואָס ער האָט בָּאַגְּנָבְעָט דעם דְּרִיטָן רִיךְ, צְוֹנְעַמְנָדִיגְ דֵי
גַּאנְצָע אַנְגָּעָרְוִיְבָטָע גַּאֲלָד פּוֹן דֵי אַוְמָגְלִיקְלִיכְעָ אִידְישָׁע פְּרִיזְאָנָעָר, פָּאָר
זַיךְ אַנְשָׁטָאָט עַס אַפְּשִׁיקָן צָוָם רִיכְסְּבָאָנָקְ...

נאָךְ אַקְוּרְצָעָן מְשָׁפֶט אַיִן קָאָרְל אַטְטָאָ קָאָרְ, פָּאָרְמְשָׁפֶט גַּעֲוָאָרְן

צום טויט און איז באולד הינגערכטטע געוווארן אייפן זעלבן פלאז,
וואו ער איז באגאנגען ויינע גרויאומסטע פארברעכענס, קראץ פאר
דעס אנקומען פון דער אמעריקאנער ארמעי און אפריל 1945.
דער נאכפאלגרער פון קאָר, קאמאנדריר פיעסטער האט ניט געמאכט
גרינגער דאס לעבען פון די פרייאנערס, דער נומער פון די קרבנות איז
געוען 10,000 אַ יאָר אַין 1944, אַון אַין יאָר 1945 בלויו אַין פֵּיר
חדשים, האט זיך צאָל פֿאָרגראָעסעֶרט ביֹז אַין דעם בוכען
וואָלדער קאנצעטראָצִיעַ לאָגער.

דורך דער צייט וואָס אַיך האָב זיך געפונגען אַין בוכענואָלד,
ויאָנָען געלעגען 2.000 טויטע קערפערס בעבען דער קרעמאָטָרְיעַ, אַבער
מען האָט זיך ניט געקענט פֿאָירבענָען, ווילע עס אַין שוּוִין דָּאָרט ניט
געוען קיַין ברען שטָאָפַּע.

דורך דער צייט פון מיַן געפינגען זיך אַין די פֿאָרְשִׁידְעָנָעַ קָאנְדַּ
צֻעְטָרָאָצִיעַ לאָגערן, האָב אַיך אַבעזרוּרט, אַו די דָּאָזְיַעַגַּע פֿרִיאָזְנָעָרָס
וועלכּע זייןנען ניט געוען גִּיסְטִיג אַיבְּעָרִיגְס שְׁטָאָרָק, אַון האָבָן מַעֲרָ
ניט געהאָט קיַין האָפְּעָנוֹנָג וווען עס אַין באָפְּרִיטַּצְיָה צוֹ ווועָרָן פון די קָאנְדַּ
צֻעְטָרָאָצִיעַ לאָגערן, האָבָן געהאָט שְׁוָאָכְעָרָע שְׁאָנָסָן דָּאָס אַיבְּעָרָצְזָן
לעָבָן, ווַיְיַי די וועלכּע האָבָן געהאָט אוּפְּחַד דער באָפְּרִיטַּצְיָה אַון אַו זיך
וועָלָן דערלעבען די נקמה אַן דעם פֿינְסְטְּעָרָן שׂוּוּן ...

עד כָּאן מִינָּע בָּאָמְעָרְקוֹנָגָעָן ווּעָגָן בּוּכְעָנוֹאָלָד ווָאָס אַיך האָב
פֿאָרָנָאָטִירָט פון די אַינְפְּאָרָמָאָצִיעַ ווָאָס אַיך האָב גַּעֲקָרָאָגַן ווּעָגָן דעם
לאָגער בּוּכְעָנוֹאָלָד, בָּיו אַיך בֵּין אַנְגָּעָקְוּמָעָן דָּאָרט אַין יָאָנוֹר 1945.
יעַצְתָּ קָעָרָן מִיר זיך אָסָם צוֹ יָעָנָעָר צִיְּטָן פון מיַן זִין אַין בּוּכְעָנוֹאָלָד.
אַיך האָב פֿאָרָלָאָרָן אַרְזָס אַכְּזָיָה פֿוֹנְט אַון אַיך האָב אוּסְטָגְעָזָעָהן זיך
אַבְּאוּגָלָעָכְעָר סְקָעְלִיעָט. אַיך האָב זיך קִים גַּעֲהָלִין אוּפְּחַד מִינָּע פִּיס.
אַיך האָב גַּעֲמָאָכָט עַטְלִיכָּע פֿאָרָזְוָן אַרְיִינְגְּעָנוּמָעָן צוֹ ווּעָרָן אַיז רַעֲגָעָלָעָן
הָאָסְפְּטָאָל אַבעָר אַחָן עַרְפָּאָלָג. אַין אַט דעם שְׁוָאָכוֹן, קָרָאָנָקָן צּוּשְׁתָּאָנָה,
הָאָט מִיר אַ «בלְאָקְ-לִידְעָר» גַּעֲזָגָט, אַו אַיך וּזְעַל דָּאָרָפָן פֿאָרָלָאָזָן
בּוּכְעָנוֹאָלָד מִיט אַטְרָאָנְסְפָּאָרָט, אַון אַו אַיך וּזְעַל בָּאָלָד זִין גְּרִיטִיט. אַיך
הָאָב אַים גַּעֲזָגָט ווַיְיַזְעַק אַיך פִּיל זיך אַון אַז עַס אַיז אַומְעָגְלִיך
פָּאָר מִיר זיך צוֹ בָּאָטְיִילְגָּן אַין דעם טְרָאָנְסְפָּאָרָט. עַר האָט מִיר גַּעַזְזָעָ
עַנְטָפָעָרָט אַז עַר קָעָן מִיר גַּעֲרָנִיט הָעַלְפָּן, ווּילע עַר האָט גַּעֲרָנִיט צוֹ
טָאָן מִיט דעם. אַלְעַז ווָאָס עַר טָוִיט אַיז דָּוְרָכְפִּרְזָן דעם אַרְדָּדָר פון
זִיןָעָה הָעַכְעָרָע. מעַן האָט מִיר גַּעֲזָגָט אַז אַיך בֵּין בָּאַשְׁטִימָט צוֹ גַּעַהָן
אַין אַז אַנדָּעָר אַרְבִּיטִיטָר לְאָגָעָר.

אַיך האָב זיך גַּעֲבָעָטָעָן בֵּין דעם הוּאָפְּט דָּאָקְטָאָר פון עַס,
עַר זְעַל מִיר עַרְלִיבָּן צוֹ בְּלִיבָּן צּוּלִיבָּן מִינָּע שְׁוָאָכוֹן פִּיוּשָׁן צּוּשְׁתָּאָנָה,
אַבעָר אַוְמוֹיסְט. דער דָּאָקְטָאָר האָט גַּעֲזָגָט אַז בְּלִויְוַיְיָ דִּי וועלכּעָ בְּרָעָבָן

צואמען און קענען זיך ניט רידן צוליב זיער קראנקהיט ווערטן ארינגענומען אין האספיטאל. אונטער די אומשטענדן געפינט ער מיר ביזיש גוט צו קענען טראנספארטיטט ווערטן.

שפער אבער האט זיך ארויסגעוויז, או איך האב גאר באדארפֿט זיין דאנקbaar צו יענקם דאקטאָר, וויל דורךדעם איז מיין לעבן געך ראטעוועט געוווארן. וויל, אלע וועלכע האבן זיך געפונען אין בלאָק 59, זיינען אויסגעמאָרדעט געוווארן פון די נאַצִּיס, עטליכע טאג אַידיעֶר די באָפְּרִיאָנְגָּס אַרְמִיעָן פון די אַמְּעִירִקָּן גַּעֲקוּמָן אין אַפְּרִיל 1945.

מיינע פרײַנְד מַרְדֵּכָי סְעַנְדָּר, דוד גראָס אָן זָאַלִּי נוישטאָטער האָבָן מִיר גַּעֲרָאָטוֹן אַיך זָאַל נִיט באַשְׁטָעָהוֹן צו בְּלִיבָּן אַין בְּכָעָנוֹאָלָּד. אָן דָּאַרְיְּבָּעָר האָבָן אַיך שְׂוִין זִיך מַעַר נִיט גַּעֲמִית דָּאַרְטָט צו בְּלִיבָּן. אַונְזָעָר טְרָאַנְסְּפָּאָרֶט וּאָס אַיז באַשְׁטָאָנְעָן פון 1,000 פרײַזְאָנְעָרָס אַיז גַּעֲפָאָרָן אַין אַצְּוֹג. נָאָך צְוַיִּי טָאג זַיְינָעָן מִיר אַנְגְּעָקוּמָן אין בִּסְינְגָּעָן (וּאוֹרְטָעַנְבָּעָרָה), וּאוֹוּ מִיר האָבָן באַדְאַרְפְּט פָּאַרְלָאָזְן די וּאוֹגָנָעָן. וּוֹעֵן מִיר זַיְינָעָן אוֹרְיִסְגָּעַשְׁתִּיגָּן פון די וּוואָגָנָעָן האָבָן מִיר אוֹיסְגָּעַפְּוָנָעָן אַיז 60 פָּוֹן די פרײַזְאָנְעָרָס זַיְינָעָן אוֹיסְגָּעַשְׁתָּאָרָבָן אוֹיפָּז וּוֹעֵג, אַזְּוִי אַפְּגָעָשְׁוָאָכְט זַיְינָעָן זַיִּי גַּעֲוָעָן. פָּוֹן דָּאַרְטָט האָבָן מִיר באָדָרְפְּט מַאֲרִישָׁרָן אַיז קִילָּאָמָעָטָעָר צָום לְאָגָעָר אַין גַּעַצְטָוְיִילָּעָר. גַּעַצְטָוְיִילָּעָר אַיז גַּעֲוָעָן אַקְלִינְעָר לְאָגָעָר, וּאָס אַיז באַשְׁטָאָנְעָן פון 5 וּאַהֲנָנוּגָּס בְּלָאָקָס. אַיז קִיך בְּלָאָק, אַיז לְאָונְדָּרִי אַיז באָד אַיז אַסְפִּיטָּאָל.

אַונְזָעָר אוֹיפָּגָאָבָּע אַיז גַּעֲוָעָן צו גְּרָאָבָן פָּאָר נַאֲפָּט צּוּפָּסָן אַבָּאָרג, אַרְוּם 500 מַעַטָּעָר וּוֹיִיט פָּוֹן אַונְזָעָר לְאָגָעָר. בְּלוֹזִי דָּוָרָךְ שְׁקָלָאָפָּן אַרְבִּיטָּהָט עַס זִיך עַקְאַנְאָמִיש גַּלְוִוִּינְט. צְוַלִּיב דַּעַם האָט מעַן אָנוֹן אַהֲיָן גַּעַברָאָכְט. בִּים פָּוֹס באָרְג האָט מעַן אוֹיפָּגָעָשְׁתָּעָלָט רַעֲזָעָרוֹאָרָן וּאָס זַיְינָעָן גַּעֲוָעָן פָּאַרְבּוֹנְדָן מִיטָּ רַעֲרָן. מִיר האָבָן באַדְאַרְפְּט זְעהָר שְׁוּוֹעָר אַרְבִּיטָּן, בִּין וּזְעָנָעָן מִיר האָבָן באָזְוִוָּן אוֹרְיִסְצּוּקְרִיגָּן די נַאֲפָּט דָּוָרָךְ די רַעֲרָן אַין רַעֲזָעָרוֹאָר, וּאוֹי מַעַן האָט עַס אַוְּגָעָקוּמָעָטָשׁ דָּוָרָךְ פָּאַרְשִׁידָעָנָעָמָשְׁגָּנָעָן.

וּוֹעֵן מִיר זַיְינָעָן גַּעֲקוּמָעָן אַין גַּעַטְצָוְיִילָּעָר, האָבָן מִיר גַּעַטְרָאָפָּן דָּאַרְטָט שְׂוִין אַיְנְגָעַבְּרִיגָּעָטָעָר פרײַזְאָנְעָרָס (מַעַרְטָעָנָס קְרָאָנְקָעָ). מִיר האָבָן זִיך דָּעַרְוָאָיסְטָט פָּוֹן זַיִּי וּוֹעֵן אַוְּמָגְלִוְּבִּילִיכָּעָ זָאָכָן וּאָס האָבָן דָּאַרְטָט פָּאַסְיִירָט אַיז לְאָגָעָר. אַיז לְאָגָעָר האָבָן זִיך גַּעֲפָוָנָעָן 1,500 פרײַזְאָנְעָרָס פָּוֹן די באָלְטִישָׁע לְעַנְדָּעָר, פָּוֹן עַסְטָאָנִיעָ, פִּינְלָאָנד, לְעַטְלָאָנד, פָּוֹן רַוְּסָּלָאָנד, טַשְׁעַכָּאָסָּלָאָוָאָקִיעָ אַיז פּוֹלִינְיָן. בְּלוֹזִי עַטְלִיכָּעָ פָּוֹן זַיִּי זַיְינָעָן גַּעֲוָעָן אַיזָּן.

פָּוֹן די 1,500 פרײַזְאָנְעָרָס זַיְינָעָן אוֹיסְגָּעַשְׁתָּאָרָבָן 300, אַקְלָעָנְדָעָר

טייל פון דער עפֿידעמעיע וואס האט דארט געבעשועט און די גראט טיטיל פון דער גרויזאמער, אונגענסליךער באהאנדلونג פון די נאציס. פאר אט דער שוידערליךער באהאנדلونג פון די פריואנערס, דארפָן געהאלטן וווערן פֿאַרְאַנְטוּאָרְטְּלִיךְ נִיט נָאָר די עַס. עַס. לִיטְט. נָאָר אוּיךְ די גָּאָרְדָּס ווֹאָס קָוּמָעָן פָּוּן די רִיְּעַן פָּוּן דָּעַר "וּעֲרָמָאָכְתְּ".

דורך דעם גאנצען ווינטער, האבן די פריואנער באדארפָט טראָגן בלויין לַיְוּוּנְטַעַנְעַן קלַיְידַעַר אָוֹן הַילְצָרְנָעַ שֵׁיר, מִיט ווֹאָס זַיְהַ אָבָן באדארפָט טַאַפְּטְשָׁעַן אַיְן בְּלָאָטָע אָוֹן אַיְן זַוְמְפָעָן. זַיְעַרְעַ פִּיס זַיְנְעַן גַּעוּעַן פֿאַרְפְּרָאָרָן דעם גאנצען טָאג. זַיְהַ אָבָן גַּעֲרָאָגָן רְהַמְּאָיטִים, לַונְגַּעַן עַנְצִינְדוֹנְגָן אָוֹן אַנדְדָּרָעַ מְחֻלוֹת. זַיְעַרְעַ קְרַעְפָּרֶס זַיְנְעַן גַּעַשְׂוָאָלָן גַּעַוָּאָרָן פָּוּן קְעַלְטַן. די בעסְטִיאַלִישָׁע באהאנדلونג פָּוּן די גָּאָרְדָּס-מַעַן, וּעְלְבָעַ זַיְנְעַן גַּעַקְוָמָעַן פָּוּן דָּעַר אוּזִי גַּעַרְפָּעָנְעַר "טָאָדָטְטָאָרְגָּאָנְזָאָצְיָעְ", האָבָן נִיט פֿאַרְבָּעְסָעְטִיט וּיְעַרְגָּזְוָנְד צַוְּשָׁטָאָנְד . . . מעַן האָט זַיְהַ דָּרְצָו גַּעַצְוָאָנוֹגָעַן צַו אַרְבִּיטִין די שְׁוּוּרְסָטָע אַרְבִּיטִין, אַיְן רַעֲגַן אָוֹן אַיְן שְׁנָעָע, אָוֹן די פריואנְעָרִיס זַיְנְעַן גַּעַפְּאָלָן וּיְפָלִיגְן.

טָרָאָץ דעם האָבָן די נַאֲצִי בְּאַנְדִּיטִין נִיט גַּעַנְדָּרֶט זַיְעַרְעַ טָאָקְטִיקְס. וּוֹעֵן אַ צָּאָל זַיְנְעַן אוַיְסְגָּעְשָׁטָאָרְבִּין האָבָן די נַאֲצִים אוַיְסְגָּעְפִּילְטִיט די צָאָל מִיט די נִיעְיָ אַגְּגָעְקָוּמָעָן פריואנְעָרִיס. מִיט נִיעְיָ קְאַנְדִּידָאָטִין

פאר דעם טוּיט . . .

מיר וועלכע זיינען געקומען אין מערץ 1945, האבן געהאט דעם גורייסן "מול" וואס מען האט אונז ניט גענצעט פאר די שוערעד אומ' געזנטע ארבייט וועלכע אייז געווען כמעט פארענדיגט. אונזער ארבעט אייז געווען צו בויען אַ דינע לנייע און ארונטערנעםען די שוערעד שטיינער וואס האבן געהינדרט דעם פלאס פון דעם נאפט און אויס' גלייכן דעם שטה.

דער לאגער אין נצטווילער אייז געווען דער ערשותער לאגער, וואס איך האב געההן וואס האט ניט געהאט קיין גאָזאמער און קיין קראָעמאָטָרְדִּיעַ.

די לופט אַטאָקעס פון די ענגלייש-אַמערִיקאנער באָמְבָּרֶס, האבן ניט אויפגעהערט, אויסקליבענדיג וואָרטענבריג פאר זיער גינסטיגן ציל. דער "עיר-רדיעד" אלארם האט געדוויירט עטליכע שעה נאָכָּאנְדֵּן, גאנץ אָפֶט אָפְּלִוֹ אַ גאנצען טאג, ווילַ די ענגלייש-אַמערִיקאנער באָמְבָּרֶס פָּלָעָן זיך צְרוּקָעָרָן אוּפָּמָן וְלָבָּן וּוְעָגָּה. אַבָּעָד דָּס שָׁאָלָן אָזְן פִּיְּפָּן פָּוּן די סִירְעָנָס זיינען פאר אָנוּזער אַוְיעָזָן געווען ווי מוזיק, וואס האט אָנְגָּעָזָט אַז די גָּאָלָה אָז נָעָנְתָּן ...

אין אלע קאנצעטראָצִיעַ לאָגָרָן פְּלָעָגֶט די ארבייט אָונְטָעָרְבָּאָן ווּרְדוּן אָז אָלָאָרָם בְּלוּזָן אָז נְעַצְּטוּוּלָרָר אָז געווען אָז אוַיסְטָאָם. מיר האבן באָדָאָרָפֶט אַרְבִּיטְרָן די גאנצע צִיט. ווַיַּוְיַּזְט אָוִס אַז די פְּלִיעָר האבן שְׂוִין באָמְעָרָקְט, אָז די אַרְבִּיטְעָנְדִּיגָּעָן זיינען די פְּרִיאָזְעָנְדָּס אָז וַיַּהֲבָן אָז אָנוּן אַיבָּעָרְגָּהִיפְּט. אָזָוּ וַיַּעֲשֵׂה אָז מְצָרִים ווֹאָז די צָעֵן מְכוֹת האבן אַיבָּעָרְגָּהִיפְּט די אַידִישָׁע הַיּוּדָר ... אַסְךְ פָּוּן די נָאָצִים וּוּלְכָעָה האבן ניט באָוִוִּין צו אַנְטָלָפָן צו די שְׁעַלְטָעָרָס, האבן דָּס אַיסְגָּעָזָט כְּדִי זִיךְ אַלְיָין צו דָּרָאָטוּוּן ... זִיךְ פְּלָעָגָן אָרְנוֹנְטָעָרְוָאָרְפָּן זִיעָרָעָה הִיטָּלָעָן אָז דעם יְוִינְפָּאָרְמִירְטָן דָּעַל אָז צָוּ קְוּמָעָן נָעָנְתָּן צו אָנוּן ...

פָּוּן אָנוּנְטָעָרְוָוָג אָז שְׁועָרָעָ אַרְבִּיטְרָ, בֵּין אַז געווען אָזָי אָפָּגָעָשָׁוָאָכָּט, אוּ אַז האָב אַיְנִינָּעָ מְאָל גַּעַלְשָׁשִׁיט. אַיְזָן אַרְבִּיטְעָר מִיטָּן נָאָמָעָן קְרוּמָהָאָלִיךְ אָז געווען פְּרִינְגְּדִּיךְ צוּ מִיר אָז וּוּעָן עַר האָט געההן אוּ אַז קָעָן זִיךְ קְוִים באָוּגָן, האָט עַר מִיר צְגָעָפִידָט צוּ אָז אַפְּעָנָעָר צִיסְטָעָנָג (טָעָנָק) אָז בֵּין סָוֶּף אַרְבִּיטְרָ דָּאָרָט מִיר אַוְיסְבָּאָהָאָלָטָן. אָז אָוּעָנְתָּן האָב אַז גַּעַזָּגָט דעם בְּלָאָק פִּירָעָר אָז

איך בין קראנק, און אווי האט מען מיך אריינגעברדאכט אין האספיטאל.
די דاكتויריים האבן אנערקענט או איך בין קראנק, אבער זיין האבן
ניט געקענט אויסגעפעינען וועלכע קראנקהיט דאס איז. זיין האבן ניט
גהאט אפילו די פרימיטיווסטט אפאראטען, וויל רענטגען (עקסדרע),
מייקראסקאפן און קיינע מעדעצינען. מען האט מיך צורייגעשיקט צו
דער וואוינונג בלאך, וויל דער האספיטאל געמט און פאציענטן בלויין
אין דער פרי און זיין מאכון ניט קיינע אויסנאמען.

נעקסטן טאג האט מען מיך אריינגענומען אין האספיטאל מיט א
היוכן פיבער. אכט טאג איז מיין פיבער געווען ועהר הויך. דאן האט
זיך מיין פיבער פאקלענרט און אויף דעם ניינטען טאג האט מען
מיך ארייסגעלאון פון האספיטאל, מיט דער באגרינידונג דאס מיין
טעמעפערארטור איז אונטער 38 גראד. זיענדיג און האספיטאל האב איך
זיך באפרינידעט מיט בערנארד וויזענעלד און מיר ביידע האבן
דורכגעמאכט זעלטנע פאסידונגען פאר און נאך דער באפריאונג.

מיט יעדן טאג וואס איז פאריבער איז קלאר געווארן או די שטונדע
פון באפריאונג איז נאענט. די גארדס-מען וועלכע האבן מיט א קורץער
צייט פריער געשלאגן און געמפארדעט די פרייזאנערס, האבן איצט גע-
זוכט זיך צו פריינידלען צו אונגע. זיין האבן אונז געזאגט און זיין האבן
אלעמאָל געהאסט וויער ארביט, אבער זיין געוווען געצוזאונגען
דאס צו טאג. מען האט גליק געקענט מערכן וויער פאלשקייט אין
דער רחמנות וואס זיין האבן אונז פולצינג גענומען ארייסויזען...
אט די דזוייגע נאצ'י "העלדן" האבן זיך גענומען אויפירן אווי פחדנות-
דייג, נאכדעם וויל זיין האבן אינגעוזעהן און דער סוף פון וויער רישעות-
דייגר מאכט קומט און. יעדער אינגען פון זיין האט איצט גענומען זוכן
זועגן וויל אווי אראפצוואָרפן פון זיך די פאראנטווארטליךיקיט ...

אנדרע נאצ'יס האבן זיך אויפגעפריט נאך בייזער. זיין זינען נאך
מער אויפעריריכט געווארן פון וואס עס פאסירט, או זיין האבן גענומען
אויסלאון וויער צארן אויף אונז. אין מיטן חדש אפריל 1945, האט
מען אונז פארזאמעלט און ארייסגעטריבן פון לאגער צו דער סטאַנצעיך
ביסינגען. דארט האט מען אונז אריינגעפֿאָקט און וואגאנען פון בהמות
ניט מיטגעבענדייג אונז אפילו קיין שפֿיגן. מיר האבן אווי גערדייזט צוויי
טאג און יעדער פון אונז האט בלויין געקראָגן אַ קלינען חלק ברויט,
ביז מיר זינען אַנגעקומען אין מינבען, פון וואגאנען מען האט אונז
באדרפט בריינגען קיין דאכאו. אבער דער לאגער קאמאנדריר פון
דאכאו האט זיך אַנטזאגט אונז אריינצענעם, וויל עס איז געוווען
דארט איבערפילט. דאן האט מען אונז אַוועקגעשיקט קיין אללאָד, א
לאגער וואס איז געוווען פינּפֿ קילאָמעטער וויתט פון דאכאו, און צוועלַּך
קילאָמעטער פון מינבען.

דא וויל איך איבערגעבען ווי אזי מען האט מיר באהאנדעטלט אין די לעצטע טאג פון זיעדר טייוואליניישער הערשאפט, ווען מיר האבן מאישירט פון דאכאו צו אללאך. איך בין געוווען זעהר דורךטיג און איך האב געזוכט צו שטילן מיין דורשטי. מיר זינען פארבייגעגעגען איין קליען וואסערפלום, האב איך געזאלט מיט מינען הענט אונשעפֿן אביסל וואסער צומ טריינקען. און דורךטיג האב איך אריסיס גערופֿן דעם צארן פון א גארדס-מאן, און ער האט מיר גענומען פאטשן אזי לאנג און שטארק ביין ואונגען ער האט ארייסגעאהקט צוויי ציהנער פון מיין מוויל.

אין דעם לאגער אייז געוווען און אומבאשריביליכער אונאנדעונגנא, וואס אייז נאך גראעסער געוואָרן, ווען מען האט אונז ערלויבט צו געהן צום בלאָק נומער 25 און אויסקליבּן פון דעם גרויסן סטאָרזהויז דאס וואס מיר ווילן. ווי א בעטְל, א טישל, א שטול, א בענקל. דער טומעל כאָס אייז גראעסער געוואָרן מיט יעדער מינוט, און אין דער אומַי אָרדעונג האב איך פֿאָרלְאָרְן דאס בעטְל וואס איך האב מיר אויסגעַי קליין. בלוייז דורך דער פרײַנְדְלִיכְקִיטְ פון מינען און אלטן באָקאנטן ישראל כאמסקי פון פרוזושאָנוֹו, האב איך ענדליך געקראנג א בעטְל פֿאָר זיך און איך האב ענדליך זיך געקענט אָויסרוּן די לעצטע פֿאָר טאג.

אין אללאָך האבן מיר געפֿילט די לופֿט פון פרײַהוּיט אין פֿולער מאָס. אייניגע פון די דיטישן האבן אונז געזאגט דירעקט או אונגערע צדroot וועלן שווין לאָנג ניט אנהאלטן... דערויליל אייז אין דעם לאגער געוווען וואָנדערברבאָר, אָבער מיר האבן נאָך געהאט שׂווערִיקִיטְ פון די גוטע שפֿיַן. גִּיסְטִיגְ זִינְעָן מיר געוווען שטארק אָויפֿגֶעְלִיגְטְ פון דעם שׂווערִן נִיעָס, אָבער דאס אייז אונז ניט אָיִינְגֶעְגֶעְגָּעָן צוֹלִיב דעם שׂווערִן הונגעַר וואס האט אונז אלעמען געדרייקט.

אָסְקָאָר בּוּבִי פֿרִידְמָאָן, מיין לאָנדְמָאָן, אָן אלטער אַיְנוֹאוֹוַיְנָעַר פון לאָגער אללאָך, האט מיר אָרוּסְגֶעְגָּהָאָלְפָן. באָטְשׁ עַר האט בלוייז מיר געקענט בּרִיְנְגָעָן שְׁאֵלָעַץְ פון קָאָרְטָאָפְּלָן בּין איך אִים דָּאָנְקָבָאָר בּוּזְן הַיְנְטִיגְן טָאָג, וויל עַס אַיְזָן דָּאָךְ פֿאָרט גַּעֲוָעָן שְׁפִּיְּזִין. די אָנְדָּרָע פֿרִיזְאָנְדָּרָס האָבָּן גַּעֲגָסְן גָּרָאָן אָזְן ווען עַס אַיְזָן שְׁוִין נִיט גַּעֲוָעָן קִיְּזָן גָּרָאָן זַיְּ אָרוּסְגֶּדְרִיסְן די וּאְרִצְלָעָן אָזְן אָוּפְּגֶעְגָּעָן. אָנוּזָעָר גַּלְיַּק אַיְזָן גַּעֲוָעָן וואָס אַט די לאָגָע האט גַּעֲדוּרָעָט בלוייז זַעַק טָאָג. דעם 22 בטְעָן אָפְּרִיל האט מען אונז אָיִינְגֶעְטִילָט שְׁפִּיְּזִין בּחִיפּוֹזְן דִּיגְ אָזְן מען האט אונז ווילעַר אָנְגֶעְלָאָדָן אַיְזָן וּאְגָאנְעָן אָזְן גַּעֲשִׁיקְטָן, וּאְזָהָיָן? האָבָּן מיר נִיט גַּעֲוָאָסְטָן. פֿאָר אַכְּטָט טָאָג האָבָּן מיר זיך גַּעֲשַׁלְעַפְּטָט פון אַיְזָן סְטָאָנְצִיעָן בּין דָּעַר צּוּוִיטִיעָר, נִיט אָרוּסְטְּרָעְטְּעַנְדִּיגְ פון די וּאְגָאנְעָן. עַס אַיְזָן אָוּנְמַעְגְּלִיךְ צוּ בּאָשְׁרִיבְּן דָּס וּאְנְדָעָרָן אָבעָר

ווי ביערישע וועגן. כתש מיר האבן געקראגן טעגלאיך אַ שטיקל ברויט, זיינען פיל פון די פריזאנערס אויסגעשטיארבן פון הונגער אוון ערשבונגע. דורך אונזער אַרומשלעפּן זיך אוֹז געקומען דער אַרדער פון דעם ריכספירער אוֹן סעקרעטאר „עפּפּ“, אוֹ מעָן זאל אונז לאָן פרֵי... דער קָאמָאנְדִּיר פון אונזער טראנספֿאָרט האָט נִיט אוֹיסגעפֿאָלְגַּט דעם אַרדער, טראָץ דעם וואָס עס האָט אוֹיסגעזעהָן אוֹ אַנדערע קָאמָאנְדִּירן. פון אַנדערע טראָנספֿאָרטן האָבן גְּלִיכִיד באָפרֵיט זיַּעַר עַקְרִיטַעט פון בערליך. באָלֶד אַבעָּר האָט אַ הוֹיכָע נָצִיסְטִישׁע אַוְיטָאָרִיטַעט פון בערליך געלאָוט וויסן, אוֹ אלָעָאָבָּעָן זאלָן געהאלָטָן ווועָרָן ווי פרֵיר אָהָן ענדערוֹנְגָּעָן. אַט דער דָּאוּינְגָּר אַרדָּעָר האָט גַּעֲבָעָן די נָאָצִי מַעֲדָעָר די געלעגענהָיִיט אַרְוִיסְצּוֹצִיְּגָן וואָס זיַּעַנְעָן נָאָר טָאָן אַין דער לעַצְטָעָר מִינְוָת פון זיַּעַר טִיוֹאָלִינְשִׁיעָר העַדְשָׁאָפּּט. אַ גְּרוֹיסְעָר טִילְפּן די נָאָצִי פְּרִיזְעָנְדָּעָן אַין אַט דער שְׂטוֹנְדָּעָן זיַּעַנְעָן באָגָּנְגָּעָן גַּעֲוָאָרָן פון די פְּאָרְבְּרָעָכָּעָן זיַּעַנְעָן אַרְוִיסְגָּרוֹפּּן גַּעֲוָאָרָן צָו הַעֲלָפּּן, ווּעָן די מַאְכָּט פון דער ווערמאָכָּט האָט שְׁוִין מַעְרָן גַּעֲקָעָנְטָן פְּאָרְמִידָּן זיַּעַר צָו זָאָמְעָנְבָּרוֹן.

די נָאָצִים זיַּעַנְעָן באָפָּאָלָן די אַרְעָמָעָ פְּרִיזְעָנְדָּעָן. וועלכָּעָ האָבן געמאָכָּט זיַּעַר עַרְשְׁטָעָר שְׂרִיטָן צָו פְּרִיזְיִיטָן, געהענְדִּיגָּ לְאַנְגְּזִיאָם דָּוָרָךְ די גָּאָסָן פון שְׂטָעָטָל, נִיט ווִיסְעָנְדִּיגָּ אַז דער אַרְדָּעָר פון זיַּעַר פְּרִיזְיִיטָן אַז צְרוּיקְגַּעַזְוִיגָּן גַּעֲוָאָרָן. זיַּיְה האָבן אַוְנְרָחְמָנוֹתִידִיגָּ גַּעֲשָׁלָאָגָּן אַז אָפִילְוָה דָּעַרְמָאָרְדָּעָט די דָּאוּינְגָּ אַוְמְגָלִיקִיכָּעָ מעָנְשָׁן, וועלכָּעָ האָבן אַוְיִיךְ געההָאָלָטָן די פִּינְפּ שְׂוִידְעָלְלִיכָּעָ יָאָרָן, שְׂטִיצְעָנְדִּיגָּ זִיךְ בְּלוּוּיְ אַוְיִיךְ דער האָפָּעָנוֹגָן צָו זָהָן די שְׂטוֹנְדָּעָן פון באָפְּרִיאָוָגָן, זיַּעַנְעָן אִיצְט אַז דער לעַצְטָעָר מִינְוָת, אַוְיסְגָּעָמְאָרְדָּעָט גַּעֲוָאָרָן. בְּלוּוּיְ אַט די דָּאוּינְגָּ אַוְיִיךְ דער סְטָאָנְצִיעָן, אַנְצּוּשְׁלִיסָּן זִיךְ אַז דעם טְרָאָנְסְפָּאָרָט פון וועלכָּעָ זיַּעַנְעָן גַּעֲקָמָעָן.

אָפִילְוָה די דִּיטְשָׁע באָפְּעָלְקָעְרוֹנָגָן האָט זִיךְ געההָאָלָטָן פִּינְדָּלִיךְ צָו די פְּרִיזְעָנְדָּעָן זיַּיְה האָבן זִיךְ גַּעֲפִילְטָ באָלִידִיכְט ווּעָן די אַוְמְגָלִיקָן לִיכְעָ, הונגעריקָע פְּרִיזְעָנְדָּעָן האָבן גַּעֲבָעָט אַ בִּיסְל שְׁפִיּוֹן.

דעם 28 טָן אַפְּרִיל 1945, האָבן נִיט קִין באָגָעָנְטָן אַן עַקְסְפִּידִיכְיָעָ פון דעם „אַנְטָעָרְנָאָצִיאָנָלָן רְוִיטְן קְרִיּוֹן“, וואָס האָבן געהאָט מִיטָּ זִיךְ עַטְלִיכְעָ ווּאַגְּעָנָס פּוֹל מִיטָּ שְׁפִיּוֹן. יעדער אַיְינְעָר פון אַונְז האָט גַּעֲקָרָאָגָן אַ פְּעָקָל מִיטָּ שְׁפִיּוֹן. וואָס דָּאָס האָט גַּעֲמִינְט פָּאָר אַונְז, אַז אַוְמְגָלִיךְ צָו באָשְׁרִיבָן. מִיר האָבן נִיט קִין ווערטָעָר אַיבָּעָרְצָוְגָּעָבָן אַונְזָעָר אַלְ... גַּעֲמִינְעָ שְׁטִימָוָגָן, אַונְזָעָר גַּעֲפִילְן ווּעָן מִרְאָן אַוְיסְגָּעָפָּוָגָן אַז עַס זיַּעַנְעָן פָּאָרָן אַרְגָּאָנִיזְאָצִיעָס, אַינְסְטִיטְוּצִיעָס, וועלכָּעָ זיַּעַנְעָן גְּרִיטִיט אַונְז צָו באָשִׁיצְן אַז אַונְז הַעֲלָפּּן...

ענדליך אייז געקומען דער טאג אויף וואס מיר האבן אווי אומז
געדולדיג געווארט אווי לאנג. דער טאג וואס איזויפיל מיליאנען פון
אונז האבן ניט דערלעבט צו זעהן ...

דעם 30טען אפריל, עלף אויגער אין דער פרי האבן זיך צום
ערשון מאל באזיזין אמעריקאנער טאנקען אין אונזער געגענט. א שעה
שפער האבן זיך אידינגערונגען אין אונזער שטח ... די עס.
לייט זינען ארטערט געוואָן, און מיר זינען אלע באפריט געוואָן ...
דער גרעסטער טיל פון די עס. לייט אייז געלונגען צו אנטַ
לויפַן, אנטוונדייג די ציווילע קלידער פון די פריזאנערס. אווי האט
זיך געענדיגט זייערע העדישע "מעשים טובים" ...

נאך דער באפריאונג האבן מיר אלע דורךגעמאכט א סארט צוּ
זאמענברוך, גיטיג און פיויש. מיר זינען געוווען ווי אין עפַס א
היסטעריע. מיר האבן ניט געקענט באשליסן וואס צו טאן. בלזין
איינגע פון אונז האבן זיך א וארף געתאן אויף עטליכע עס. לייט
זיך צורייקצאלן פאר דעם וואס זיך האבן אונז געתאן. א סאך פון די
מאסענעראָדער, האט מען אַגעבראָן די ביינער. זיך זינען געוווען אין
אונזערע הענט ... אבער מאדע, ווי שטאָרְק אָט די דאַזִיגע רשעים
האָבָן פֿאָרְדִינְט אָז מען זאל זיך אַפְּצָאָלְן מיט דער זעלבער מס. האט
אבער פֿאָרְט אָ אַידִישָׁה אָרֶץ בְּיֵהָזְנָה זיך ניט געקענט פֿוֹלִין צו פֿאָרגִיסָּן
בלוט, אַפְּילּוּ פון דעם ערגָסְטָן פֿינְסְטְּרָסְטָן נאָצִי מְעָרְדָּעָר ... אַבער
עישלאָן האָבָן מיר זיך גאנְק גוֹט ... דער טאג פון נקמה אווי ענְדְּלִיך
געקומוּן. אַבער די אַמעָרִיקָאנָעָר אַפְּצָעָרְן האָבָן זיך אַידִינְגָעָמִישָׂט אָז
אַפְּגָעָהָאלְטָן די וּלְכָעָהָאָבָן קִוִים גַּעֲקָעָנְטָן באַהֲרָשָׁן זיַעַר צָרָן אָז
נקמה געפִיל ...

די אַמעָרִיקָאנָעָר האָבָן אָז אַרוּהִיגְט, צוֹזָעָנְדִיגְ אָזָן, אָז די
אָלָע מלחהָה קְרִימִינָאָלְן וּוּלְן פֿאָגְעָבָרָאָכְט וּוּרָעָן פֿאָר אָ מִילְיטָרִישָׁן
גָּעָרִיכְט פון גָּעָרְעַטִּיגִיכְט אָז נאָך אַגְּרִינְדִּילְיכְן מִשְׁפָט וּוּלְן זיך באָ
שְׁטְרָאָפְט וּוּרָעָן, יְעַדְעָר לְוִית זיך פֿאָרְבָּרָעָן אָז שְׁוָלְד ...

וּוּן די אַמעָרִיקָאנָעָר סָאָלְדָאָטָן האָבָן גַּעַזְהָן אָז וואס פֿאָר אָ
פֿיזְיָשְׁעָר לְאָגָע מיר זינען געוווען, האָבָן זיך ניט גַּעֲקָעָנְט באַהֲרָשָׁן
זְיִיעָרָע טְרָעָן. זיך האָבָן אָזָן אָלְעָמָעָן באַשִּׁיצָת אָז גַּעַתְּאָלְפָן מִיט
פְּרִינְדָשָׁאָפְט אָז צְעַרְטְּלִיכְקִיט ... וּוּן אָז אַמעָרִיקָאנָעָר אַפְּיצִיר האָט
גַּעַכְאָפְט אָקוֹק אויף מיר אָז גַּעַזְהָן ווי שְׁרָעְקִילִיך אַיך זעה אויס,
אייז עָר צו מיר צְוַגְעַנְגָעָן אָז גַּעַזְהָט: אָז עָר אָז צְוַפְּרִידָן אָז
גְּלִיקְלִיך צו האָבָן גַּעַקְגַּנְפְּט דְרִיְיָאָר פֿאָר אָז גַּעַזְהָן זעה אויג ...
עד האָט מיר צְוַגְעַזְהָט אָז אַמעָרִיקָא ווּט שְׁוִין זעה אָז הַעֲלָפָן
מִיט אלְזָ זְאָס נָאָר עָס ווּט זיך מַעְגְּלִיך ...

“אמעריקאָס הויפט צוועק איז געוווען צו באַקעמאָפֿען טיראָני אָון
בְּאֶפְרִיעֵן דֵי קְלִינָע, שׁוֹאָכָע פְּעַלְקָעָר וּוְעַלְכָע הָאָבָן אָזָוִי שְׁטָאָרָק זִיךְ
אַנְגָּעָלִיטָן פָּוּן דָּעַם נָאָצִישָׁן יְאָךְ... הָאָט עֲרֵ מִיר גַּעֲזָאָגָט.

מיר זיינען באפריעיט געווארן אין דער סטאנציע סטאלאך, 52 קילאַ-
מעטער פון מינכען, נעבן אייפעלדרף. דארט האט אונזער לאגער און
טראנספֿאָרט קָאָמָּאָנְדִּיר אַיְבָּעָרְגָּעָבָּן דֵּי אַמְּעָרִיקָאָנְעָר אַפְּעָרְזָעְלִיכְּן
אַרְדָּעָר וּוֹאָס הַיְמָלָעָר הַאֲטָט גַּהְהָאָט אַרְוִיסְגָּעְגָּבָּן צַו אִים, אוֹ אַלְעָ
פְּרִיזְאָנְעָרָס פָּוּן לְאַגָּעָר, זָאָלָן אַוְיסְגָּעְמָאָרְדָּעָט וּוּרָעָן אָוּן קִין אַיְנָצִיגָּעָר
פָּוּן אַונְזָעָר טְרָאָנְסְפֿאָרט זָאָל בְּלִיבָּן לְעָבָּן . . .

מיין ערשות אַוְיסְגָּאָבָּע אָיְנָעָם אַוְיסְגָּעְווֹיְנִילִיכְּן טָאג, אָיְנָעָם
גַּעַוּעָן צַו גַּעַהָן קִין אַיְפָּעְלָדָרָף צַו וּוֹכָן אַצְּיָּוּוֹיְלִיגָּע וּוּאַהְנוּגָּן.
אַיך הַאָב מִיר גַּעַפְּנוּנָעָן אַקְלִיְיָעָם צִימָעָר בֵּי אַיְנָעָר אַדִּיטְשָׁעָר פְּרוּי,
בָּאַגָּהָאָפָּטָרָסָע 36, וּוֹאָס מִיר הַאֲבָן פָּאָרְנוּמָעָן טְרָאָץ אַיְרָע פְּרָאָצָּ
טָעַסְטָן . . . זַי הַאֲטָט נִיטָּאָרְזָעְגָּוְיָוְן קִין שָׁוָם סִימְפָּטִיעָפָּרָאָרָדָעָט
וּוֹאָס מִיר הַאֲבָן אָוּי פִּילְדָּוְרְגָּעְמָאָכָּט פָּוּן אַיְרָע לְאַנְדָּסְלִיטָּט, דֵי נָאָצָּ
בָּעַסְטִיעָס . . . אוֹיךְ דֵי אַנְדָּעָרָע פְּרִיזְאָנְעָרָס הַאֲבָן גַּעַפְּנוּנָעָן וּוּאַהְנוּגָּעָן
אוּן נָאָר פִּילְיָאָר אַפְּזִיְיָעָנְדִּיג אָיְנָעָר פָּוּן טָוִיט, הַאֲבָן מִיר עַנְדָּלִיךְ
גַּעַפְּנוּנָעָן אַגְּטוּטָע בְּעַט זִיךְ אַוְיסְצָוְרָהָעָן . . .

אין אַיְפָּעְלָדָרָף זִיְנָעָן באָפְּרִיעָיט גַּעַוְאָרָן בעֶרדָק 2,000 מעֶנְעָר אָוּן
1,000 פְּרוּיָן. שָׁוִין דָעַם נַעֲקָסְטָן טָאג הַאֲבָן מִיר בָּאַגְּרָאָבָן 16 מָאָן,
וּוּלְכָעָן זִיְנָעָן גַּעַשְׁטָאָרָבָן נַעֲבָן דָעָר סְטָאָנְצִיעָט בְּלוּזָן עַטְלְכָעָט שְׁטוּנְדָעָן
נָאָר זִיְעָר באָפְּרִיאָוָנָג . . .

אַיך בֵּין גַּעַוּעָן אָוּי אַוְיסְגָּעְמָאָטָעָרָט אָוּן עַרְשָׁעָפָט. אוֹ אַיך הַאָב
אַפְּגָעָשְׁלָאָפָּן גָּאנְצָע 48 שְׁטוּנְדָעָן. מיין לאַנְגָּעָר שְׁלָאָפָּן אַיְזָן אַוְנְטָעָרָט
גַּעַבְּרָאָכָן גַּעַוְאָרָן צְוּוִי מָאָל, אַיְנָמָאָל וּוֹעֵן אַיך הַאָב גַּעַנְוּמָעָן שְׁפִיָּ
אוּן דָעַם צְוּוִיטָן מָאָל וּוֹעֵן אַונְגָּעָר "לְעַנְדְּלִיעִידִי" הַאֲטָט גַּעַמְאָכָט אַפְּאָרוֹזָ
צַו פָּאָרְנִיכָּטָן אַלְעָ דְּאָקְוּמָעָנָטָן וּוֹאָס וּוֹאָלָטָן אַירָ קָאָמְפָּרָאָמְטָרָט: וּוֹעֵן
אַיך בֵּין אַיְפָּגָעָשְׁטָאָנָעָן נָאָר צְוּוִי טָעָג שְׁלָאָפָּן, הַאָב אַיך זִיךְ גַּעַפְּלִיטָט
זְעָהָר שְׁוֹאָךְ.

אַיך הַאָב זִיךְ גַּעַמִּיט מִיטָּאָלָץ וּוֹאָס נָאָר מַעְגָּלִיךְ זִיךְ צְרוּיְקָצָוּ
קָעָרָן קִין טְשָׁעָכָסְלָאָוָאָקִיעָ, אָוּי שְׁנָעָל וּוֹיְיָעָגְלִיךְ, צַו קָרִיגָּן נִיְיעָס
וּוֹעֵן מיִין מִשְׁפָּחָה.

אַין אַנְהָרָיב בֵּין אַיך אַיְנָגָעָשְׁטָאָנָעָן אַין פָּעַלְדָּעְפִּינְגָּ, אַין דֵי גַּעַוּעָ
זְעָנָע בָּאַרְאָקָן פָּוּן דֵי עַס. עַס. לִיְיָת וּוֹאָס מַעַן הַאֲטָט אַיְצָט פָּאָרְוּוֹאָנְדָעָט
אַין אָן עַרְהָוִילְוָגָס הַיִּם. דָאָרָט הַאֲטָט מִיךְ בָּאַהְאָנְדָעָט אַדִּיטְשָׁעָר

דאקטאָר אַין אַמּוֹרִיקָןָאָר דִּינְסְט (סּוּרְוּוִיס). נָאֵך דִּי אַלְעָ עַרְפָּאַרְנוּגָּעָן
וּוֹאָס אַיך הָאָב דַּוְרְכְּגָעָמָכְט אַין דִּי קָאנְצָעַטְרָאַצְיָע לְאָגָעָרָן, אַוְן צָרָ
זַעַהֲעַנְדָּג מִיטָּמִינְגָּעָן אוּגְּגָעָן אַט דִּי אַלְעָ שְׂוִידְעֶרְלִיכְבָּעָ פָּאַרְבְּרֶעְכָּעָנְס
וּוֹאָס דִּי דִּיטְשָׁן זַיְנָעָן בָּאַגְּאַנְגָּעָן גַּעַגְּעָן דִּי הַילְּפָלָאָע, אַמְּגָלִיקְלִיכְבָּעָ
פְּרִיזְאַנְעָרָס, הָאָב אַיך גַּעַחְתָּמָע גַּעַרְאָגָן אַו וּוֹידְעָרוּוֹלָן גַּעַגְּעָן דִּיטְשָׁע
דאָקְטוּרִים, וּוֹאָס אַיך הָאָב נִיטָּמָעָנְט אַונְטָעַרְדָּרִיקָן אַין אַיך הָאָב
נִיטָּמָעָנְט קִין צּוֹטְרְוִיעָן צּוֹ זַי, וּוֹאָס דָּס אַיְזָה דִּי עַרְשְׁטָע בָּאַדְינָג
גַּעַזְוָנְט צּוֹ וּוּרָן.

די גַּרְעַסְטָע טִילְפָּוָן דִּי דִּיטְשָׁע דָאַקְטוּרִים וּוּלְכָעָ זַיְנָעָן גַּעַוְוָעָן
אַנְגָּעַשְׁטָעַלְט אַין דִּי דִּיטְשָׁע קָאנְצָעַטְרָאַצְיָע לְאַגְּעָרָן אַדְעָרָן זַיְעַרְעָ
עַפְּעַנְגָּעָנִיסָּן, זַיְנָעָן גַּעַוְוָעָן פָּאַרְבְּרֶעְכָּעָר וּוּלְכָעָ האָבָן זַיְד נִיטָּגָעָ
רֶעֲכָעָנְט מִיטָּמָעָנְט עַטְיְקָע, אֹז דִּי פְּלִיכְטָפָן אַין דָאַקְטוּרָ
צּוֹ הַלְּפָן יַעֲדָן פָּאַצְיָעָנְט מִיטָּמָעָלָמָעָנְט וּוֹאָס דִּי מַעְדִּיצְנִינְשָׁע
וּוֹסְעַנְשָׁאַפְּט דִּיקְטִירְט זַי. דָּארָט אַין דִּי קָאנְצָעַטְרָאַצְיָע לְאַגְּעָרָן אַיְזָה
גַּעַוְוָעָן פּוֹנְקָט דָעַר הַיּוֹפָק, זַיְהָאָבָן גַּעַהְאָלָפָן דִּי העַנְקָעָרָס אַיְזָה
פָּאַרְנִיכְטוֹנָגָפָן דִּי מִילְיאָנָעָן אַוְשָׁולְדִּיגָעָ קְרָבָנוֹתָה.

יעַדְעַנְפָּאָלָס, בֵּין אַיך גַּעַוְוָעָן בָּאַרְכְּטָגְט צּוֹ מִין זַיְעַרְעָוְיְלָעָן צּוֹ
זַיְהָ. טְרָאָץ דָעַם וּוֹאָס אַיך בֵּין גַּעַקְוָמָעָן זַיְיָ זַעְהָן יַעֲדָן טָאגְ אַלְסָ אָ
פָּאַצְיָעָנְט, האָבָן זַיְיָ אַלְעָמָל גַּעַזְוָגָט אֹז אַיך בְּרוּדָקָ נִיטָּקִינְעָ בָּאַחָגָנְדָה
לוֹנְגָעָן אַיְזָה אַסְפִּיטָאָל אַיְזָה האָבָן מִיר גַּעַרְאָטָן צּוֹ עַסְן אָסָן,
וּוֹפִילְ נָאָר עַס וּוֹעַט זַיְן מַעְגָּלִיךְ פָּאָרְמִיר, כְּדִי צּוֹרִיקְצָוְרִיגָן מִין
פָּאַרְלָאַרְעָנָעָ גַּעַוְוָיכָט אַוְן דָוָרָק דָעַם וּוּלְאַיך צּוֹרִיקְקָרִיגָן מִין גַּעַזְוָנָט.

אַיך אַבָּעָרָה, האָב גַּעַוְוָוסְט בָּעַסְעָר וּוּאַיך פִּילְזִיךְ, אַוְן אַיך בֵּין
גַּעַוְוָעָן אַיבְּעַרְצִיְיגָט אֹז דִּי דִּיטְשָׁע דָאַקְטוּרִים בָּאַמְּיָעָן זַיְד צּוֹ בָּאַשְׁיְצָעָן
זַיְעַרְעָעָס. עַס. קָאַלְעָגָן, אַוְן זַיְיָ האָבָן נִיטָּמָעָלָט אַרְיוֹסְצִיְינָן זַיְעַרְעָ
פָּאַרְבְּרֶעְכָּרְישָׁע שָׁוְלוֹן... פָּאַצְיָעָנְטָן וּוּלְכָעָ זַיְנָעָן גַּעַוְוָעָן מַעְרְטָוִיט
וּוֹיְלָעְבָּדִיגָה. האָבָן דִּי דִּיטְשָׁע דָאַקְטוּרִים עַרְקָלָעָרִיט פָּאָרְמִילְדָעָ
קְרָאָנָקָעָ, אַוְן אַנְדָעָר בָּאוֹוִיְזָה וּוֹעֲגָנָמִין אַיבְּעַרְצִיְינָגָן...

דָעַם 7 טָעַן יְוִנִּי 1945, האָב אַיך זַיְד צּוֹרִיקְגָּעָקָרָט מִיטָּא טְרָאָנָסָ
פָּאָרָט קִין טְשָׁעָכָאָסָלָאָוָאָקָעָ. וּוֹעָן מִיר זַיְנָעָן אַגְּעָקָמוֹמָעָן אַיְזָה
הָאָב אַיך זַיְד גַּעַפְּלִיט אָזָיְזָ קְרָאָנָקָ, אֹז אַיך הָאָב גַּעַמּוֹזָט אַרְוָנָטָעָרָ פָּוָן
צּוֹג אַוְן זַוְּכוֹ מַעְדִּיצְנִינְשָׁע הַילְּפָ... אֹוִיפָּה מַאְסָאָרִיךְ סְטָאַנְצִיָּעָ אַיְזָה
עַטְאַבְּיְלִירָט גַּעַוְאָרָן אַן אַמְּבָוָלָאָנָס פָּאָרְדִּי דַוְרְפָּאַרְעָנְדָעָ פְּרִיזְאַנְעָרָס,
וּוּלְכָעָ האָבָן זַיְד צּוֹרִיקְגָּעָקָרָט פָּוָן דִּי נָאָצִי קָאנְצָעַטְרָאַצְיָע לְאָגָעָרָן.
דַעְרוֹוִילְ האָט זַיְשָׁע לִיבָּגְרִינְבְּרָגְעָרָ פָּוָן קְרָאָלָאָוָא. נָ. מִיר
אַינְפָּאַרְמִירָט, אַוְן מִין זַיְעַבְּ לְעַבְּתָן, נָאָר זַיְיָ נִיטָּמָעָנְט אַוְן זַיְגָעְגָּט
זַיְדָעָגָעָ אַיְזָה אַסְפִּיטָאָל. מִיטָּנָ אַמְּבָוָלָאָנָס אֹוִיפָּה דָעַר מַאְסָאָרִיךְ

סְתָאַנְצִיּוֹן הָאָט מֵעַן מֵיד אָוּוּקָגָעֶפְּרִיט זֹו דָעַר מַאֲסָאִיךְ סָאנְאַטָּאַרִים.

דָאָרֶט הָאָט מֵעַן מֵיד אָגָּנוּמוּן אַלְסְ פָּאַצְיָעַנְטַ.

עַס אַיְזָה לִיכְיכְטַ זַיְד פָּאַרְצּוּשְׁטָעָלָן דִי גַּלְיכְּלִיכְסְּטָע אַיְבָּעָרָאַשְׂוָנָגָ, וְאַס
אַיְדָה אָבָגָהָאָט, אַז מֵעַן הָאָט מִיטָּטָלְיכְּבָע שְׁעהָ פָּרִיעָר אָהָעָר גַּעַז
בְּרָאָכְטַ מִיןְ פְּרוּיָ. מִיןְ לִיבָּעַ, טִיעָרְעַ פְּרוּיָ וְעוּמָעַן אַיְדָה אָרְוּמְגֻזְוָכְטַ
אוֹן גַּעַבְעַנְקָט פָּאָר אָזְיָ לְאָנָגָ. מִירַ בִּידָעַ וּוּלְכָעַ זִינְגָעַן סְעַפְּאַרְטַ
גַּעַוָּאַרָן אַזְוָן דַּעַפְּאַרְטִירְט גַּעַוָּאַרָן הָאָבָן דַּוְרְכְגַּעַמְאָכְט דָעַם שְׂוִידְעָרַ
לִיכְבָּן נַאֲצִי גִּיהְנוּם אַיְזָה גְּרוּסְעָר מַאַסָּ. מִיןְ פְּרוּיָ וְעוּמָעַן אַיְדָה אָבָגָ
שְׁפָעַטְעַר גַּעַטְרָאָפָן אַיְזָה לְאָגְעָר (אַוִישְׁוֹיזְ-בִּירְקָעָנָא) פָּאָר אַ קְוַרְצָעַ
וּוַיְילָעַ אַזְוָן דָאָן זַיְ וּוּדְעָר פָּאַרְלָאַרָן ... אִיצְטַ עַנְדְּלִיךְ זַאַנְקָעַן גַּאַטָּ,
הָאָבָן מִירַ זַיְד וּוּדְעָר גַּעַטְרָאָפָן אוּחַיָּה גַּלְיכְּלִיכְבָּן אַפְּוָן .. בִּידָעַ פְּרוּיָ ..
אַבְּעָר פִּינְזַשׂ זַעַהָר אַפְּגַעַשְׁוָאָכְטַ.

דִי באַהָאנְדָלָונָג, דִי הַיְלָוָג אַזְוָן פְּפָלְעָגַע זִינְגָעַן גַּעַוָּעַן אַוִיסְעָרַ
גַּעַוָּיְנִילִיךְ גּוֹט. דִי דַּאַקְטוּרִים הָאָבָן אַנוֹן זַעַהָר גּוֹט באַהָאנְדָלָטַ
אַיְבָּעָרְהוּיפְּט דָר. קְרָעָוָאָר. אַוִיךְ דִי נִוְרָסְעָס אַזְוָן אַלְעַ אַנְדָעָרַע פָּוָן
מַעַדְעַצְיָנִישָׁן סְטָעַת. הָאָבָן זַיְד גַּעַמְהָת אַזְוָן גַּעַרְקָצְבָּרְגִּינְגָעַן
אוֹזָן צָוָם גַּעַזְוָנָט. מִיןְ פְּרוּיָ אַיְזָה דַּאַרְטַ פָּאַרְבְּלִיכְבָּן אַכְטַ וּוּאַכְטַ. אַבְּעָר אַיְדָה
הָאָבָג גַּעַוָּאַלָּט אַוִיפְּזָוָן אַגְּזָעָרַע קִינְדָעָר אַזְוָן אַנְדָעָרַע קְרוּבִּים, פָּוָן
וְעוּמָעַן מִירַ הָאָבָן גַּאַרְנִית גַּעַהָעָרטַ.

נַאֲךְ אַלְגָּגָעָר, שְׁוּעָרָר אַרְיסְפָּאַרְשָׁוָנָג, הָאָבָג אַיְדָה עַנְדְּלִיךְ גַּעַמְוֹזָט
אַקְצָעַפְּטִירְן דִי פָּאַלְגָּעָנְדָע טְרוּעִירְגָּע אַיְנְפָאַרְמָאַצְיָע : אַלְעַ מִינְעַ פִּינְחָ
קִינְדָעָר זִינְגָעַן עַרְמָאַרְדָעַט גַּעַוָּאַרָן דָוְרָךְ דִי דִיְתְּשָׁע נַאֲצִים אַיְזָ
אוֹיְשְׁוֹוִיזָ.

אַגְּזָעָר טְאַכְטָעָר חִיה, גַּעַבָּאַרָן גַּעַוָּאַרָן דָעַם 28 טָעַן מֵאִי (יִ'בְ סִיוּן)
1931.

אַגְּזָעָר טְאַכְטָעָר מִלְכָה, גַּעַבָּאַרָן גַּעַוָּאַרָן דָעַם 10 טָעַן אַוִיגְסָט
(ח' אַבְ) אַיְזָה 1932.

אַגְּזָעָר זָהָן שְׁלָמָה, גַּעַבָּאַרָן גַּעַוָּאַרָן דָעַם 27 טָעַן אַוִיגְסָט (יִ'ד
אַלְול) 1934.

אַגְּזָעָר צְוִילִינְג זִיהְוָן יַעֲקֹב צְבִי אַזְוָן שְׁמוֹאֵל גַּעַבָּאַרָן גַּעַוָּאַרָן דָעַם
27 טָן פְּעַבְרוֹאָר (ד' אַדְרָ) 1936.

וַיִּאְלַעֲמַנְזֵן הָאָבָן דִי דִיְתְּשָׁע נַאֲצִים מֵאַסְן מַעְרָדָעָר, דַעְרָמָאַרְדָעַט
אַיְזָה דָעַם אַוִישְׁוֹיזָ גִּיהְנוּם. דָעַם 28 טָעַן מֵאִי, 1944, עַרְבָ שְׁבוּעוֹת תְּשִׁיָּה.

אוּחַיָּה דָעַם זָעַלְבָן אַפְּוָן הָאָבָג אַיְדָה פָּאַרְלָאַרָן זַיְבָן פָּוָן מִינְגָעַ בְּרִידְעָר
אוֹן שְׁוּעַסְטָעָר אַזְוָן אַ סָאָךְ פָּוָן זַיְיָעָר קִינְדָעָר אַזְוָן אַיְנְיקְלָעָר, אַלְעַ
מִינְעַ פְּעַטְעָרָס אַזְוָן מַומְעָס אַזְוָן אַ סָאָךְ פָּוָן מִינְעַ קָאַזְיָינְס אַזְוָן קְוַיְינְעָס

צוזאמען מיט די זעקס מליאן איראפאישע אידן קדושים און טהורים
השם ינקום נקמת דם עבדיו השפוך ונעם ישיב לאדריו ...
יהא זכרם ברוך .. !

* * *

אלס איינער פון די וועלכע האט געהאט דעם מול איבערצלעבן
דעם גיינום פון די נאצישע אנטצטראיציע לאגערו, האב איך אלעמאל
געהאפט או ניט נאר וועלן די מעדער פון אונזערע זעקס מליאן
באקומון זיער פארדיינט שטרא芬, נאר אויך די לעבענספארבליבענע
(סורייזווערטס) אידן וועלן באקומון קאמפונגאציע, פרגיטיגונג, אויב
עס איז נאר מעגליך צו פרגיטיגונג פאר די אלע צרות און ליאן ...
צום באדייען אבער, האבן נאר ניט אלע פארברעכער באקומון
זיער שטראף. הונדערטע און טויוונט פון יגען נאצ'י מעדער דרייען
זיך ארום אונטער פארשטעטלט בעמען אין פארשידענע לענדער, פרענק
און פריי ...

לאמיר האפן או אט די דזאיגע דאקומנטארישע באשרייבונג
וועלן דינגען אלס אן אנטרייב, זיך צו מיהען אויפצוזוכן די מעדער
און זי באשטראפן לoit זיער שויידערליך פארברעכען. איך האלט
עס וואלט געווען א גרויסע עולה געגען די אלע וועלכע האבן זיך
אנגעליטן און געגען די זעקס מליאן אומשולדייג אידן פרוייען און
קינדרע, אויב מען ווועט ניט אפשאפן די לימייטאציע געועץ פון באָ
שטראפן די וועלכע האבן זיך ביז איצט אויסבאַהאלטן פון קריינ
זיער שטראף ...

סווּך

ת"ח לוזגתי היקרה
מרת פערל לאה תה'י

בת מוה"ר אברהם ורבקה, בן הה"ג מוה"ר יעקב צבי וויס, אבדק"ק סאבאסלוי, חתן הה"ג מוה"ר שמואל פרענקל מב"ח אבדק"ק דראאג, בין הה"ג מוה"ר שרגא פייביש אבדק"ק גור, נסיך מצד אביו להה"ג מוה"ר שרגא פייביש פרענקל מב"ח אבדק"ק ברודא, בעהמ"ס שו"ת דת אש, ומצד אמו נסיך להה"ג מוה"ר יצחק אייזיק כהנא אבדק"ק לייפניק.

בתנו היקרה רבקה תה'י לאויש"ט
מיר זאלען אסך נחת זעהן בי איה, אמן

לזכר עולם יהיה צדיק !

**ה"ה אדוני אבי ומורי מוה"ר שלמה בן דוד לוי שטערן ופערל מהוסט
נפטר ה' שבט**

**ואמי מורתני מרת חי' בת ר' שמואל ולאה פערל הארטשטיין מהוסט
נפטרה ה' ניסן
ח נ צ ב "ה**

לזכורת נצח

**אמו"ר מוה"ר שלמה שטערן זצ"ל מהוסט (יאהרצייט ה' שבט),
בן פערל ובן מוה"ר דוד לוי שטערן, בן מוה"ר ישע' מקראלע, חתן
להה"ג מוה"ר יהושע פריננד, חתן להה"ג מוה"ר יעקב סgal אב"ד
סעמניטץ, בן להה"ג מוה"ר דוד סgal אב"ד טערעד, חתן להה"ג מוה"ר
יעקב ר"מ במעהרכן, חתן להה"ג מוה"ר זלמן שביביטץ ראב"ד אייזענסטאט,
חתן להה"ג מוה"ר שםISON בכרכ, חתן להה"ג מוה"ר יצחק מפראג, חתן
הה"ג מהר"ל מפראג, בן להה"ג מוה"ר בצלאל, בן להה"ג חיים מוירטמייזא,
בן בנו של להה"ג מוה"ר יודא ליוואז הוקן מפראג, המקובל ייחוסו איש
מפני איש עד רבינו האי גאון ולמעלה בקדוש, זצוקלהה ז"ע.**

ל ז כ ר ע ו ל מ !

נשומות קרוביו הקדושים שנחרגו עקה"ש ע"י הרוצחים הגרמנים
הארודרים ים"ש, השם ינקום רם השפוז, ה"ה :

achi moh"r yeshu' zav vashato marta shera vbenihem yosheu vshmo'al.
achi moh"r zvi vashato marta astor vbatim bilmeh vbeulah vbenihem.
achi moh"r merdeci vashato marta hineza vbatim galdu vbeulah vbenihem :
batim shiindul' u vneha.

achi moh"r rafael vashato marta shera (ashuto rashaona marta rebka vbenihem :
abraham vshmo'al, vbatim roizia vbeulah shalom yosef vsheni vbenihem.
achotai marta rebka vbeulah ha mar chmi moh"r r' abraham vbenihem :
shraga pibiyel abekd"k yarakin zoogto vshlisha vbenihem mar dudu loyi
vashato vbenihem, batim astor vbeulah r' shmo'al shmeulka vbenihem,
bon ha'b' ha'h yod'a.

achotai marta astor vbeulah mar tovbi' vusraha vbenihem.
achotai marta galda vbeulah mar yosefa ya'el vbenihem dudu loyi vchi'.
dodati marta melca chana (beulah r' dudu) vchamsa vbenihem.
dodati marta lena (beulah r' yoda' shtrur) ncdah shel ha'yk r' shmo'al
shmeulka mstulish.

dodi moh"r abrahm gushatutnur zoogto marta rachel vbenihem ha'h :
yeshu', msha arri', yekab, yotol, yunetil.

dodi mar yosef shtrur vbeno msha.
dodi mar shma'i haratschin vashato marta davora vbenihem.
dodi mar yoda' arri' vashato marta astor vbenihem.
dodati marta shera gatlyub (beulah r' ben zion) vbenihem.
dodati marta rebka kushtutnboim (beulah r' yitzhak) vbenihem ha'h :
r' yekab, periyedul vbeulah zvi vwiis.

dodati marta galdu vbeulah zvi vwiis.

ת נ צ ב " ה

חוסט

(מיין געבעוירן שטאדט)

כאטש חוסט איז פארהעלטנעסמעסיג געוווען א יונגע קהילה, האבן זיך דארט געפונען איינגעפוננדיעוועטן חברות וואס זיינען געוווען מושטערן פאר אידישע קהילות.

ווער עס האט באלאנטז צו דער קהילה פון חוסט, איז אויטהאַ מאטיש געוווען א מיטגילד פון "חברה-קדישא" (באערדייגונגס פאראיין). וועמענס אייפגאבע עס איז געוווען איז דער מיטגילד זאלל "לאחר מאה ועשרים" קריין זיין געהעריגן פלאץ לפֿי כבודה.

אין חוסט איז אויך געוווען א "חברה ביקור חולימ" צו באזאָרגן יעדען חולה מיט אלץ וואס עס איז נויטיג איז מעדיינישער באָהאנדּן לונגג. זיין זיינען וועגען ווי א מין אינשורענס פאר קראָאנקען בענעמיט. עס איז דארט אויך געוווען א חברה "פֿועלִיכְ-צְדָקָה", צו וועלכע עס האבן געהערט אלע בעלי-מלאכאות. יעדען שבת פֿלאָגט א רב מיט זיין לרעדנען חומש מיט רש"י. עס איז אויך געוווען א "חברה תהילים" וואס יעדער איינער פֿלאָגט זאגן א "יום תהילים" בצייבור.

אין חוסט האט אויך פֿונְקְצְיאָנִירֶט א חברה "עוגנִישְׁבָּת", וועמענס אויפגאבע עס איז געוווען צו באזאָרגן יעדען נויטבָּאָדערפְּטִיגָּן אידן מיט חלוֹת און ווַיַּן אוֹרֵף שבת.

עס איז אויך געוווען א פרויען פֿאָרָאיִין וואס האט זיך באָשְׁעָפְּטִיגָּט מיט הַכְּנָסָת בְּלָה. זיין האבן געהאלפְּן די אַרְעָמָעָ כְּלָוָת אָזְנִיתוּמָה מיט אויסטהיינער און מיט אַנְדָּרָעָ נויטווענדִיגְּקִיטִין.

די קהלה פון חוסט פֿלאָגט ביישטיערן יעדליך עטליכע הונדרטן קלָאָפְּטָעָר האַלְץ פֶּאָר אַרְעָמָעָ לִיטִין. אָזְנִיתוּמָה גַּזְעָהָן אַרְוִיסְצָהָעָלְפָּן יעדען נויטבָּאָדערפְּטִיגָּן אַזְנִית זיין נויט.

אַזְנִק דַּעַם וואס חוסט האט געהאָט א סְךָ גְּדוֹלִי הדור פֶּאָר רבנים ווי: הרה"ג ר' מאיר אש, הרה"ג מהר"ם שיק, הרה"ג ר' יואל צבי ראתה, הרה"ג ר' עמרם בלום, הה"ג ר' משה גרינוואָלד, דער בעל ערוגת הבשם, זיין זohan הרה"ג ר' אברהם יוסף גרינוואָלד. הרה"ג ר' יוסף צבי דושינסקי, און להבדיל בין החיים וחיה החים הרה"ג ר' יהושע גרינוואָלד שליט"א, רב דקהל חוסט באָרָא פֿאָרָק.

די דינִינִים זיינען געוווען: דער מַחְבָּרָן פֿון סְפָּר "רְחָמִי אֲבָבָּרְבָּלְסִיבָּרְסִיְּקָה" ר' יעקב קטינה, ר' שמואל דוד הכהן פריעדמאָן דיין אַיְבָּעָר 40 יאהר, זיין זohan ר' יעקב, וועלכער איז אומגעקומען איז אוישוועיז, הי"ד. זיין

אידעם ר' נפתלי לאנדוי, וועלכער איז געוען דיין נאר דער באפרידי אונג, יעט איז ער אין ברוקליין.

פון די חשובי חוסטער בעלהותים וועל איך דערמאגען לזכור עולם די פאלגענדע, די וואס זענען אומגעקומען אויף קידוש השם ווערדן בעצייכענט מיט הייד, השם ינקום דמס): מר חמץ ר' אביהם וויס הייד, זוגתו היא אהותו מרת רבכה הייד, ר' משה ראזענפעלד זיל, וואס האט זיך כל ימי אפגגעבן מיט הצלחה און האט פאר הונדערטער אידן געהאלפן, זינע קינדרער ר' יעקב הייד, ר' ליביש הייד, ר' يولא צבי הייד, ר' יצחק הייד, אויך זיין ברודערס זוהן ר' דוד הייד, ר' יעקב כהנא ע"ה זוגתו רחל הייד, ביתו פוחח לרוחה הייד, א סאר צדקה איז פון דער הויז ארישגעגעגען, זינע קינדרער מרדכי הייד, דניאל הייד, יחזקאל הייד און יצחק ע"ה.

ר' נחמן חיים היימפעלד הייד זוגתו פייגה הייד, ער האט עסוק געוען כל ימי בצרבי ציבור באמונה, באזונדרעס האט עז זיך אפי געגעבן מיט די תלמוד תורה, פון וועלכער ער איז געוען דער פרעד זידענט און האט געהאלפען פאר א סך ארימע. זינע קינדרער יוסף יודא הייד, יצחק אליעזר הייד, יעקב שמחה הייד, ר' נחמן מיזעלס ע"ה ר' אלטער סגל הייד, ר' משה זיסאוויטש הייד, ר' צבי היימפעלד ע"ה, זוגתו אסתר הייד ובנם יוסף יודא ע"ה, ר' בנימין דאוידאויטש ע"ה.

ר' אברהם הארטמאן הייד, ר' גרשון מאיר ענגעל הייד, ר' משה גאלדשילד הייד, ר' צבי גאלדשילד ע"ה ר' אריה מלילד הייד, ר' יצחק אייזיק אקרמאן הייד, ר' שמואל יצחק אקרמאן הייד, ר' מנחם מארטאן הייד, ר' מרדכי מלילד הייד, ר' יצחק זידענפעלד הייד, ר' אשר אנשיל ווילהעלם הייד, ר' שלמה אברהם געלב הייד, ר' חיים וויס הייד, ר' זאב וויס הייד, ר' שמואל זאנויל קרויס הייד, זיין אידעם ר' שמואל בראץ הייד, ר' משה מאשקאוויטש הייד, ר' זאב מאיר פריעדמאן ע"ה, זינע זיינע ר' יודא יוסף הייד, ר' אברהם שמחה הייד, ר' אהרן פריעדמאן הייד, ר' משה קלין הייד, ר' שלמה מארקאוויטש הייד, ובנו שמואל זיננויל הייד, ר' יעקב מיזעלס הייד, ר' אברהם יעקב סינאי הייד, ר' חיים פריעד הייד, ר' צבי פרעד הייד.

ר' נחמי לעבאויטש הייד, ר' צבי רוייזענבוים הייד, ר' זלמן לייב האלעגדר הייד, הרב ר' יחזקאי גראינואלד הייד, ר' שמואל פרענקל הייד, ר' צבי דוב וויס הייד, ר' חיים אליעזר ליבעראמאן הייד, ר' אייזיק הערשקאוויטש הייד, ר' משה פראגער הייד, ר' בן ציון טרייבער הייד, ר' חיים פריעדמאן הייד, ר' יצחק אויסלענדער הייד, ר' יושע גראנפעלד הייד, ר' אברהם חיימאוויטש הייד, ר'

מרדיCi בר דניאל כהנא ע"ה, ר' יצחק מאיר גוטמאן הי"ד, ר' שמואל
זרד לאזרא אויטש הי"ד, ר' שמואל הארטשטיין הי"ד, ר' שמעון משה
הארטשטיין ע"ה, ר' חיים הארטשטיין הי"ד, ר' שלמה הארטשטיין
הי"ד. ר' אברהם קריינדלער הי"ד, ר' קלמן אוראוויטש הי"ד.
ר' אהרון שטערן הי"ד, דר. שמעון ואסערמאן הי"ד, ר'
יושע פיש הי"ד, ר' יצחק מאיר קליגמאן הי"ד, ר' מרדיCi גראס הי"ד,
ר' יודא וויס הי"ד, ר' אללי גליק הי"ד, ר' גדלוי גליק הי"ד, ר'
זאב פריעדמאן הי"ד, ר' דוד הערשקאוויטש הי"ד, ר' שמאי הארטמאן
הי"ד. ר' ישעיה זאב הארטשטיין הי"ד, ר' שאל רפאפֿאָפְּאָרט הי"ד,
ר' שמואל וואלף פריעד ע"ה, ר' פנחס שטיין הי"ד, ר' דוד
בערקייטש הי"ד, ובנו צבי אריה הי"ד. הב' מרדיCi בערקייטש הי"ד
ר' צבי אלימלך פריליך הי"ד, ר' אברהם כ"ץ הי"ד, ר' צבי וויס
הי"ד, ר' שלמה הכהן גראס הי"ד, ר' ברוך צבי צעלינגער הי"ד, ר'
אליעזר פאראקאש הי"ד, ר' מרדיCi שאלאמאן הי"ד, ר' משה שאלאמאן
הי"ד.

ר' מאיר יודא קטינה הי"ד, ר' יחזקאל קטינה הי"ד, ר' מנחם
צבי אסירער הי"ד, ר' יצחק זידענפֿעלד הי"ד, ר' יעקב קעסטענבוים
הי"ד, ר' מאיר וויס הי"ד, ר' חיים כהנא הי"ד, ר' משלום וואלף הי"ד,
ר' יעקב כהנא הי"ד, ר' ישעיה וויס הי"ד, ר' משה וויס הי"ד, ר'
משה אריה גאטלייב הי"ד, ר' שמואל כהנא ע"ה.
און נאך און נאך הונדערטער טיערע חוסטער אידן וואס זענען
אומגעקומווען אויף קידוש השם. השם ינקום דם עבדיו השפוך. ונעם
ישיב לצדינו.

